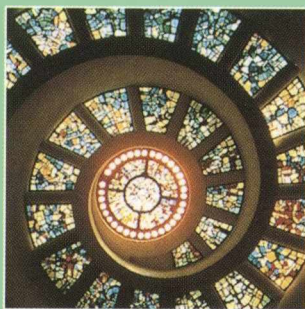

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΠΟΛΙΤΩΝ

[σε μια εποχή όπου όλο και περισσότερο γίνεται αναφορά στον πολίτη και τα δικαιώματά του σε μια εποχή που «ανακαλύπτεται», από όλες τις πλευρές, η λογική της κοινωνίας πολιτών αξίζει να αρχίσουμε να βλέπουμε περί τίνος ακριβώς πρόκειται – και πού οδηγεί η συζήτηση]

Κ Ο Ι Ν Ω Ν Ι Α Π Ο Λ Ι Τ Ω Ν

4

Άνοιξη 2000

Μια έκδοση της ΕΝΩΣΗΣ ΠΟΛΙΤΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ

Πρόεδρος:
Νίκος Μουζέλης
Διευθυντής:
Περικλής Βασιλόπουλος

Συντονισμός έκδοσης:
Α. Δ. Παπαγιαννίδης
Δημήτρης Α. Σωτηρόπουλος

Σύμβουλος έκδοσης:
Σπύρος Βρετός

Εξώφυλλο:
Χάρης Μαθιόπουλος

DTP:
Μαρία Μιχελοπούλου
Αριέττα Παντελάκη

Διόρθωση:
Μαργαρίτα Ραγκούση

Συντακτική Επιτροπή:
Ινώ Αφεντούλη
Περικλής Βασιλόπουλος
Θάνος Βερέμης
Πωλίνα Λάμψα
Αντώνης Μακρυδημήτρης
Νίκος Μουζέλης
Σωτήρης Ντάλης
Τζώρτζης Παγουλάτος
Α. Δ. Παπαγιαννίδης
Σπήλιος Παπασπηλιόπουλος
Βίκτωρ Παπαζήσης
Δημήτρης Σωτηρόπουλος
Λουκάς Τσούκαλης

Την εκτύπωση και διανομή
του τεύχους
προσέφεραν οι
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

Τον σχεδιασμό του τεύχους και
την ηλεκτρονική σελιδοποίηση
προσέφεραν οι
**ΜΕΤΑΜΕΣΟΝΥΚΤΙΕΣ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ**

Η έκδοση αυτή
είχε την οικονομική στήριξη της
ΕΝΩΣΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΤΡΑΠΕΖΩΝ

Κεντρική διάθεση:
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

Συνδρομές: Ετήσια Ιδιωτών 4.000 δρχ, Νομικών Προσώπων και/ή Υποστήριξης 10.000 δρχ.
Πληροφορίες: ΕΝΩΣΗ ΠΟΛΙΤΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ Αλεξ. Σούτσου 18, 3616254- 3612963
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ Νικηταρά 2, 10 678 Αθήνα Τηλ.: 3838020, fax: 3809150

Εκδόσεις Παπαζήση ΑΕΒΕ, Νικηταρά 2 106 78 Αθήνα
Τηλ. 3838020 - 3822496 Fax: 3809 150
e-mail: papazisi@otenet.gr.

Τιμή δρχ. 1.600

ISBN 960-02-1305-4

Εκλογές: το μετέωρο βήμα της αναζήτησης του πολίτη

τις ανοιξιάτικες εκλογές του 2000, ή μάλλον στην αρκετά μακρόσυρτη πορεία προς τις εκλογές, οι αναφορές στον πολίτη διεκδίκησαν σε πρώτη φάση έναν ενδιαφέροντα ρόλο. Τελικά, όμως, προσγειώθηκαν στα γνωστά/παραδοσιακά πλαίσια όπου το πολιτικό σύστημα υπόσχεται στον πολίτη – ψηφοφόρο – λαό προστασία και επιδιαιλεύσεις και λαμβάνει σε αντίδωρο ψήφους και (με βάση το εκλογικό σύστημα) νομιμοποίηση. Κάποιες όμως από τις πρώτες μετεκλογικές κινήσεις δείχνουν πως στη φάση αυτή ο πολίτης δεν είναι βέβαιο ότι θα βρεθεί βολικά περιορισμένος στο γνώριμο όσο και παθητικό ρόλο του.

Ας δούμε όμως τα πράγματα με την σειρά: το άνοιγμα της προεκλογικής πορείας με την ανακίνηση ζητήματος προεδρικής εκλογής από τη Νέα Δημοκρατία συνδυάστηκε με κάποιες αναζη-

τήσεις από αυτόν τον πολιτικό χώρο – που δεν χαρακτηρίζεται και τόσο από την προσπάθεια διαφυγής από την παραδοσιακή προσέγγιση – για έναν ενεργότερο ρόλο του πολίτη στον πολιτικό λόγο. Σε σημείο ο Κ. Καραμανλής να κάνει ευθείες αναφορές σε κοινωνία πολιτών, χωρίς να προσδιορίζει ωστόσο τη λειτουργία που θα της επιφυλάσσει-

Στη Νέα Δημοκρατία
η ανάγκη ξυπνήματος του αρχέγονου
(του φόβου, για παράδειγμα)
και στο ΠΑΣΟΚ
η αίσθηση κρισιμότητας των εκλογών
απέκλεισαν την ένταξη της Κοινωνίας Πολιτών
στον κεντρικό πολιτικό λόγο.
Θα αλλάξει τα πράγματα
η, υποτιθέμενη, πρόθεση «επανίδρυσης» τους;

Ήταν μια φανερή προσπάθεια να παραμεριστεί η αίσθηση μονοκρατορίας της «παλιάς γλώσσας», να δοθεί η εντύπωση νεωτερικής προσέγγισης/ανοίγματος νέων μετώπων. Στη συνέχεια, όμως, οι ανάγκες ξυπνήματος του αρχέγονου (του φόβου,

για παράδειγμα, της εικόνας μιζέριας, της ανάγκης εξέγερσης ενάντια σε μιαν αδιάφορη Κυβέρνηση...) άφησαν όλα αυτά στην άκρη.

Στον πολιτικό λόγο με τον οποίο προσήλθε το ΠΑΣΟΚ και μάλιστα ο Κώστας Σημίτης (γύρω από τη φιγούρα και το προσωπικό στίγμα του οποίου διαμορφώθηκε κατά πολύ η καμπάνια του ΠΑΣΟΚ, τουλάχιστον μέχρι μια εβδομάδα πριν την κάλπη), ο πολίτης διεκδίκησε πολλαπλό ρόλο. Υπήρξε αναφορά στους μηχανισμούς «ενδυνάμωσης» του πολίτη σε μια λογική του εκσυγχρονισμού. Υπήρξε έμφαση στα προβλήματα της καθημερινότητας, με προσπάθεια να αναχθεί η ενεργότερη συμμετοχή του πολίτη στη διαδικασία αντιμετώπισής τους σε κλειδί μιας νέας

πολιτικής προσέγγισης. Κάπου εκεί, γλύστρησε στον πολιτικό λόγο και μια σειρά αναφορών σε προσεγγίσεις κοινωνίας πολιτών... Όμως το ανέβασμα των τόνων και η αίσθηση κρισιμότητας της αντιπαράθεσης ξύπνησε κι εδώ πιο «δοξασιμασμένα» πο-

λιτικά αντανάκλαστικά και η προεκλογική εκστρατεία κορυφώθηκε και έκλεισε με την προβολή των πιο παραδοσιακών εκδοχών μέριμνας ενός δραστήριου Κράτους προς τους αξίους βοήθειας, προσοχής, στοργής, κοινωνικών παροχών, ασφάλειας, ανάπτυξης, κ.λπ., κ.λπ. πολίτες «του».

Ας σημειωθεί ότι στην πολιτική συζήτηση για τις εκλογές του 2000 υπήρξε αξιοσημείωτη η απουσία του άλλου συντελεστή – της αγοράς. Στην Ν. Δ. η φιλελεύθερη προσέγγιση που θάδινε στην αγορά ρόλο πρωταγωνιστή είτε θεωρείται επικίνδυνη (για να μην εγκληθεί επί «νεοφιλελευθερισμού», είτε αυτονόητη (οπότε προς τι νά τα λέμε και ενδεχομένως να παρεξηγούμεθα;). Χαρακτηριστικά, ο Στ. Μάνος και οι αυτονοματισθέντες Φιλελεύθεροι επέστρεψαν στη στρουγγα και σιώπησαν εφεξής. Στο δε χώρο του ΠΑΣΟΚ, όπου η αγορά και οι ιδεολογικά κινητοποιητικές λειτουργίες της είχαν «ανακαλυφθεί» κι ενθουσίασε μέσω της ακμής του Χρηματιστηρίου, η κακοτυχία της οδού Σοφοκλέους μετά το φθινόπωρο του 1999 οδήγησε σε μια ταχύτατη αποστασιοποίηση: μη μιλάς για εκείνο που θάθελες να είχες ξεχάσει. Και συ και οι ψηφοφόροι...

Μια τέτοια συγκυρία αποτελούσε εύφορο έδαφος για να αναπτυχθούν και να περάσουν στο προσκήνιο, να καταγραφούν και να λειτουργήσουν στην κυρίως πολιτική σκηνή, προσεγγίσεις κοινωνίας πολιτών. Όπως όμως ήδη σημειώθηκε, η κορύφωση της προεκλογικής εκστρατείας οδήγησε αλλού – σε γνώριμα εδάφη – τον πολιτικό λόγο, την πολιτική διεκδίκηση και τα μέσα πολιτικής νομιμοποίησης και τα δύο μεγάλα κόμματα. Το γεγονός ότι τα μικρά κόμματα είτε (αυτο)περιθωριοποιήθηκαν, είτε αναιρέθηκαν εντάσσει τις δικές τους προσεγγί-

σεις – ιδίως του Συνασπισμού, ίσως και των Φιλελευθέρων αν θεωρήσει κανείς ότι υπήρξαν – προς μια λογική αποδυνάμωσης της κοινωνίας πολιτών.

Η επαναφορά από τα κόμματα εξουσίας (ή τα κινήματα ή τις παρατάξεις: είναι ενδιαφέρον να δει κανείς πώς το λεξιλόγιο αλλάζει...) ζητήματος επανιδρύσεως του ίδιου τους του εαυτού, υποσχεται πεδίο δόξης λαμπρόν στη συζήτηση περί τον πολίτη. Συζήτηση για τη συμμετοχή του στους μηχανισμούς απόφασης. Συζήτηση για την ενδυνάμωσή του. (Υποτίθεται ότι βασικό τμήμα της συνταγματικής αναθεώρησης θα τραπεί προς αυτήν την κατεύθυνση). Όμως εδώ ελλοχεύει ο γνώριμος για τα ελληνικά πράγματα πειρασμός: όλα να γίνονται «για τον πολίτη και για το καλό του» αλλά με μηδαμινή αν μη μηδενική συμμετοχή του εν λόγω πολίτη...

Ταυτόχρονα, τα μέτωπα που ανοίγουν ήδη από τη σύνθεση της νέας Κυβέρνησης – πρώτα μεταξύ του νυν υπουργού Δικαιοσύνης Μιχάλη Σταθόπουλου και του (συμφοιτητή του) Αρχιεπισκόπου Χριστόδουλου με αντικείμενο τις σχέσεις Εκκλησίας/Κράτους – δείχνουν από μόνα τους ότι η δημόσια συζήτηση δεν είναι εύκολο να προχωρήσει πλέον χωρίς την ένταξη με σοβαρότερο τρόπο του πολίτη. Μείζονες επιλογές (Ασφαλιστικό, νέο περιβάλλον εργασίας) θα δώσουν και άμεσο/λειτουργικό περιεχόμενο σ' αυτήν την παρατήρηση.

Και πάλι, όμως, ο πειρασμός μιας ψευδαντιπροσώπευσης του πολίτη είναι μεγάλος: σημειώστε ήδη την προθυμία με την οποία ο Αρχιεπίσκοπος αξίωσε δημοψήφισμα ώστε να δώσει «λόγο στο λαό». Και αναμείνατε τη διεκδίκηση λόγου στο καίριο Ασφαλιστικό από τις συνδικαλιστικές ηγεσίες, σε μιαν αναβίωση παλιότερων δεκαετιών.

Α.Δ.Π.-Δ.Α.Σ.

Διαδίκτυο

Η Ένωση Πολιτών για την ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ, ένα μη κερδοσκοπικό/μη κομματικό, εθελοντικό σωματείο πολιτών κλείνει αυτό το καλοκαίρι πέντε χρόνια δράσης. Από τις αρχές του 1997 άρχισε η δεύτερη περίοδος δράσης της στη βάση νέων αναπροσαρμοσμένων στη νέα πραγματικότητα στόχων. Νέος στόχος της Ένωσης, η λειτουργία της ως μιας «γεννήτριας ιδεών και νέων θεσμών» που έχει ως βασικό άξονα την ανάδειξη της κοινωνίας πολιτών ως τρίτου χώρου αυτοδύναμης κινητοποίησης των πολιτών δίπλα από το κράτος και την ιδιωτική οικονομία της αγοράς με κεντρικό σκοπό την προώθηση της ιδέας του σύγχρονου αυτόνομου πολίτη. Η Ένωση προώθησε το θεσμό του «Συνηγόρου του Πολίτη» και πραγματοποίησε πολλές εκδηλώσεις μαζί με άλλες συγγενείς κινήσεις πολιτών. Το 1999 η ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ έκανε μια στροφή, ένα άνοιγμα προς το ευρύτερο κοινό διαμέσου πιο ευέλικτων μορφών επικοινωνίας. Ωρα λοιπόν για ένα σύντομο απολογισμό.

Έτσι στις αρχές του 1999 κυκλοφόρησε το πρώτο τεύχος του τριμηνιαίου περιοδικού διαλόγου με τίτλο «Κοινωνία Πολιτών» – ήδη διαβάζετε το 4ο τεύχος – ενώ τον Νοέμβριο του ίδιου χρόνου δημιουργείται ο δίγλωσσος (ελληνικά/αγγλικά) Δικτυακός χώρος της Ένωσης στο Διαδίκτυο όπου «φορτώθηκαν», εκτός των άλλων υλικών και ντοκουμέντων, όλα τα τεύχη του περιοδικού που κυκλοφόρησαν. Σήμερα, πέντε μήνες μετά, πάνω από 500 επισκέπτες το μήνα από την Ελλάδα και ολόκληρο τον κόσμο (το 40% από την Ευρώπη και τις ΗΠΑ) έχουν πληροφορηθεί κατά κάποιον τρόπο τις απόψεις μας από το Διαδίκτυο, ενώ το περιοδικό έχει σταθερά 1.000 αναγνώστες ανά τεύχος (όση και η κυκλοφορία του).

Αποτελεί κάτι το πολύ σπουδαίο αυτή η επιτυχία; Όχι, βεβαίως. Απλά είναι ένα ενθαρρυντικό πρώτο βήμα, χρήσιμο όχι μόνο για την ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ αλλά και σε πολλές άλλες Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις που ασφυκτιούν όπως και εμείς από την έλλειψη υλικών μέσων και ευκαιριών επικοινωνίας σε μια κοινωνία που δεν έχει αποδεχθεί ακόμα πλήρως τη χρησιμότητα της εθελοντικής κινητοποίησης των πολιτών σε πολιτική – αλλά

και Κοινωνία Πολιτών: Τα νέα μέσα επικοινωνίας της Ένωσης

όχι κομματική – βάση και σε έναν Τύπο (γραφτό και ραδιοτηλεοπτικό) που μόλις τώρα ανακαλύπτει τη σημασία της.

Διαδίκτυο και πολίτες: Το Διαδίκτυο, διεθνώς και στην Ελλάδα, αναδεικνύεται σταδιακά σε έναν προνομιακό χώρο επικοινωνίας, συνεργασίας και δράσης των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων (ΜΚΟ). Πρόκειται για την ανάδυση ενός νέου «δημόσιου χώρου επικοινωνίας» που ευνοεί τόσο μία ευέλικτη συλλογική παρουσία όσο και –κυρίως– την προώθηση της αμφίδρομης επικοινωνίας εκ μέρους των μεμονωμένων χρηστών του, πιθανή βάση ανάπτυξης μιας νέας, δημιουργικής ατομικότητας κοινωνικά προσανατολισμένης. Αυτό το χαρακτηριστικό βρίσκεται κοντά στον πυρήνα του επίσης σταδιακά αναδυόμενου προτύπου του σύγχρονου αυτόνομου πολίτη του 21ου αιώνα.

Η έννοια της κοινωνίας των πολιτών χωρίς αυτό το νέο πρότυπο μετατρέπεται σε ένα «άδειο πουκάμισο» μέσα στο σύγχρονο κόσμο. Η θετική συνεισφορά του Διαδικτύου σ' αυτή την τόσο προσδοκώμενη εξέλιξη ήταν μη αναμενόμενη αλλά τελικά απέτελεσε μια καλοδεχούμενη έκπληξη.

Διαδίκτυο και πολίτες: Οι παραδοσιακές μορφές επικοινωνίας (ανακοινώσεις στον Τύπο, συγκεντρώσεις/συζητήσεις κ.ά.), παρότι διατηρούν πάντοτε τη χρησιμότητά τους, ταιριάζουν περισσότερο σε μεγάλους οργανισμούς με πολλούς πόρους και δυνάμεις επιρροής, ενώ περιορίζουν τη χωρική εμβέλεια της επικοινωνίας και τον αριθμό των ανθρώπων που αφορούν.

Αντιθέτως, το πλεονέκτημα των ΜΚΟ και των οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών βρίσκεται στη ζωντάνια του μηνύματος (πρώτα ο πολίτης/οι πολίτες μπορούν), στην ένταξη νέων προβλημάτων στην ατζέντα του δημόσιου διαλόγου και στον ευέλικτο, οριζόντιο, ανοικτό τρόπο οργάνωσης, που δίνουν ηθικό νόημα στην «αυτοκυβέρνηση» του καθενός μας μέσα από μια συμμετοχή στα δημόσια πράγματα.

Οι ΜΚΟ σε αντίθεση με τα παραδοσιακά πολιτικά κόμματα δεν στοχεύουν στη διακυβέρνηση του κράτους αλλά στη θετική επιρροή για τη

βελτίωση της ζωής μας μέσα από την κινητοποίηση των ιδίων των πολιτών. Προτείνουν ιδέες και καινοτόμες λύσεις που οι συμβατικές πολιτικές δυνάμεις αδυνατούν να εντοπίσουν ή και συχνά υποβαθμίζουν.

Για όλους αυτούς τους λόγους το Διαδίκτυο και οι νέες μορφές επικοινωνίας ευνοούν τις ΜΚΟ και δεν είναι τυχαία η συμβολή τους στην παγκόσμια κινητοποίηση των διαδηλωτών στο Σάτλ και την Ουάσινγκτον για μια άλλη πιο «ανθρώπινη παγκοσμιοποίηση». Από τις 3.000 ελληνικές, εθελοντικές ΜΚΟ –τον αντίστοιχο κατάλογο μπορείτε να βρείτε στο δικτυακό χώρο της Ένωσης– πάρα πολλές έχουν κάτι γόνιμο να πουν και να προτείνουν, εφόσον βρουν τον κατάλληλο τρόπο επικοινωνίας και δημοσιοποίησης των μηνυμάτων τους.

Νέος στόχος λοιπόν της Ένωσης είναι, μαζί με άλλες συγγενείς κινήσεις, η προώθηση έως το 2002 ενός διαρκούς Δικτυακού Forum που θα δώσει φωνή και χώρο επικοινωνίας στις ελληνικές ΜΚΟ από ολόκληρη την Ελλάδα βοηθώντας έτσι στην πολύπλευρη ανάπτυξη της δράσης τους σε στενή συνεργασία και επαφή με ανάλογες διεθνείς πρωτοβουλίες. Ήδη έχουν ξεκινήσει οι επαφές με άλλα ευρωπαϊκά Think Tanks της κοινωνίας πολιτών και ελπίζουμε να συμμετάσχουμε σε κάποιες διεθνείς πρωτοβουλίες. Άλλωστε η διεθνής διάσταση όλων των ΜΚΟ (ο ΟΗΕ έχει καταγράψει 50.000 παγκοσμίως) είναι κάτι παραπάνω από αναγκαία. Αποτελεί κριτήριο προοδευτικότητας που τις διαχωρίζει από κάποιες –λίγες ευτυχώς– ομάδες πολιτών σωβινιστικού ή εθνικιστικού χαρακτήρα.

Μιλήσαμε ως τώρα για τα νέα μέσα επικοινωνίας της Ένωσης και το Διαδίκτυο. Όμως προϋπόθεση για τη γόνιμη χρήση τους παραμένει κάτι πολύ παραδοσιακό και ίσως οικουμενικά προαιώνιο. Οι άνθρωποι και η ποιότητα των ιδεών και της προσφοράς τους.

Η ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ

και οι άνθρωποί της

Η ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ είναι μία ένωση ενεργών πολιτών και επίσης μία ομάδα φίλων κατά την αριστοτελική έννοια του όρου. Μια ομάδα φίλων που

έχει κοινά ιδανικά εθελοντικής προσφοράς –όχι όμως αναγκαστικά και κοινή ιδεολογία– πέρα και πάνω από στενές πολιτικές προτιμήσεις και επαγγελματικά συμφέροντα, έχουμε όλοι μας μια ξεχωριστή επαγγελματική δραστηριότητα αλλά ενωνόμαστε για λίγες ώρες κάθε εβδομάδα εθελοντικά προς όφελος του κοινού σκοπού. Η δύναμη της ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ βρίσκεται στους ανθρώπους της και τις ιδέες τους.

Το ίδιο συμβαίνει με όλες τις πραγματικές οργανώσεις της κοινωνίας πολιτών, μικρές ή μεγάλες, παγκόσμιες ή εθνικές. Προσφέρουν περισσότερο ηθική ικανοποίηση και αυτοπραγμάτωση και όχι μερίδιο πολιτικής εξουσίας ή χρηματική ικανοποίηση. Γι' αυτό άλλωστε ομιλούμε για έναν τρίτο χώρο δίπλα από το κράτος και την αγορά. Ας ρίξουμε λοιπόν μια σύντομη ματιά στους ανθρώπους κοιτάζοντας πίσω από τις νέες μας δραστηριότητες.

Η Κοινωνία Πολιτών: Κάθε Τετάρτη μεσημέρι και για μία μόνη ώρα –στο χρόνο εφαρμόζουμε αγγλοσαξωνικές μεθόδους όπου χρειάζεται– συνεδριάζει στα γραφεία της Ένωσης η συντακτική επιτροπή του περιοδικού «Κοινωνία Πολιτών». Σχεδόν κάθε εβδομάδα συνεδριάζουν περί του πρακτέου οι Νίκος Μουζέλης, Βίκτωρ Παπαζήσης, Πωλίνα Λάμψα, Σπήλιος Παπασηλιόπουλος, οι πολλαπλά προσφέροντες συντονιστές της έκδοσης Αντώνης Παπαγιαννίδης και Δημήτρης Σωτηρόπουλος, η Βάλια Αρανίτου, η Ελίνα Μουσταίρα, ο Τζώρτζης Παγουλάτος, η Ινώ Αφετούλη, ο υπογράφων και, περιστασιακά, τα υπόλοιπα μέλη της Επιτροπής Θάνος Βερέμης, Αντώνης Μακρυδημήτρης και Σωτήρης Ντάλης.

Συντόμως θα προστεθεί στην ομάδα και ο Γιώργος Σπανός ως συντονιστής, ενώ κρίσιμο ρόλο στην τελική έκδοση του περιοδικού παίζουν οι Αριέττα Παντελάκη και Σπύρος Βρεττός. Τα υπόλοιπα μέλη του Δ.Σ. της ένωσης δραστηριοποιούνται και σε άλλους τομείς όπως η Φλωρίκα Κυριακοπούλου (πολιτιστικά, με πλούσια επίσης αυτόνομη εθελοντική δράση στο Ναύπλιο), η Ντίνα Αραβανή (εκπρόσωπος της ομάδας Νέων της Ένωσης) ενώ ο Λουκάς Τσοούκας ασκεί από καιρό καθηγητικά κα-

θήκοντα στο Λονδίνο.

Διαδίκτυο: Πάλι κάθε εβδομάδα λίγο πριν τη συντακτική επιτροπή του περιοδικού συνεδριάζει η πολλά υποσχόμενη «επιτροπή Ίντερνετ» με στυλοβάτες τους Πέτρο Χαριτάτο και Νίτα Κυριακοπούλου και συμμετέχοντες τους Κώστα Σπηλιώτη και Μιχάλη Κρητικό. Δεν θα υπήρχε το site της Ένωσης αν δεν μας το πρόσφερε σε πολύ μικρό κόστος ο «αρχιτέκτονας» του Γιώργος Βεϊνόγλου και η εταιρεία ADD και δεν βοηθούσε ο Αλέξανδρος Παντελάκης.

Όπως θα έχετε καταλάβει, τα σχέδια της «Δικτυακής» ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ είναι πολλά. Συνδέσεις (links) και παρουσία σε portals (ελληνικά και διεθνή), συνεργασία με το site της ΕΡΤ διαμέσου της τηλεοπτικής εκπομπής «ΠΟΛΙΤΗΣ 2000» της ΝΕΤ και την αντίστοιχη ραδιοφωνική της ΕΡΑ. Διαδικτυακό συνέδριο για τα μεγάλα έργα, κ.λπ.

Τον κρίσιμο ρόλο για τη διοικητική υποστήριξη της δράσης της Ένωσης είχε τα προηγούμενα δύο χρόνια η Εφη Αλεξανδρή ενώ σήμερα την αντικαθιστά στα γραφεία μας η Νάντια Αλεξανδρή. Όλη αυτή τη δραστηριότητα στηρίζουν και τα 150 περίπου, λιγότερο ή περισσότερα ενεργά μέλη της Ένωσης που συμμετέχουν κατά περίπτωση στις εκδηλώσεις μας προσφέροντας επίσης την οικονομική συνδρομή τους. Αυτή είναι λοιπόν η ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ, ένας κύκλος 200 περίπου ανθρώπων που θέλουν να λέγονται ενεργοί πολίτες με όλη τη σημασία της λέξης, προσφέροντας ο καθένας ανάλογα με τη διάθεση, τον χρόνο και τις δυνατότητές του σε μια κοινωφελή κατεύθυνση.

Όσοι λοιπόν από τους αναγνώστες του περιοδικού ή τους επισκέπτες του Δικτυακού μας χώρου μπορούν να προσφέρουν κάτι ή και να συμμετέχουν ενεργά σ' αυτήν την κοινή προσπάθεια στροφής προς τα νέα μέσα επικοινωνίας είναι ευπρόσδεκτοι και καλοδεχόμενοι.

Περικλής Βασιλόπουλος

Για πληροφορίες: www.paremvassi.gr
e-mail: paremvassi@ath.forthnet.gr
ή online@ert.gr για την εκπομπή «Πολίτης 2000»/NET

Εκκλησία Πολιτών ή Πολιτική Εκκλησία;

• ΣΠΙΡΟΣ ΒΡΕΤΟΣ •

Εχει, ενδεχομένως, έλθει –πλέον– ο καιρός να αρχίσουν τα πράγματα να λέγονται με το όνομά τους: ο κ. Χριστόδουλος είναι επικίνδυνος.

Η αντιμετώπιση που, μέχρι τώρα, ακολουθούσαν αρκετοί από αυτούς που διαφωνούν με τον Αρχιεπίσκοπο («όταν επιτίθεσαι σε κάποιον τον ενισχύεις» και «ας' το, θα ξεφουσκώσει») αποδεικνύεται ανεπαρκής: ο αρχηγός της Ελλαδικής Εκκλησίας, εκμεταλλεόμενος το «κενό» που δημιουργεί η έλλειψη αντιπολιτευομένων προς αυτόν φωνών, επεκτείνεται όλο και περισσότερο σε χώρους, θέματα, πολιτικές που ουδεμία σχέση έχουν με το αξίωμά του – εξαιρέσει των ιδίων του των «πολιτικών» φιλοδοξιών.

Μέχρι στιγμής (αν επιχειρήσει κανείς να κάνει μια συνοπτική λίστα) ο Αρχιεπίσκοπος έχει: 1. εξαργυώνει οικονομική ενίσχυση πολιτών με κριτήρια θρησκευτικά (εξαιρώντας τους μουσουλμάνους πιθανούς αποδέκτες του επιδόματος πολυτέκνων), 2. εκφραστεί απαξιωτικά για όσους Έλληνες θεωρούν εαυτούς αθέους («γραικύλοι»), 3. απορρίπτει τους ομοφυλόφιλους (με αφορμή το «συμβόλαιο συμβίωσης»), 4. αμφισβητεί την σημαντικότερη (αν όχι μοναδική – κι αυτό, από μόνο του, λέει πολλά για την συγκρότηση της Πολιτείας) έκφραση του «κοσμικού» κράτους στην Ελλάδα (την μη θρησκευτική εκπαίδευση), 5. σιωπηρώς αποδεχθεί (αν όχι στηρίξει) τις επιθέσεις παραεκκλησιαστικών οργανώσεων εναντίον ενός συγγραφέα του οποίου το βιβλίο θεωρήθηκε «βέβηλο», 6. υπεραμυνθεί της (πάγιας εκκλησιαστικής) απαίτησης για αναγραφή του θρησκευματος στις αστυνομικές ταυτότητες και 7. συγχροσθεί με τον υπουργό Δικαιοσύνης ο οποίος υποστήριξε ότι μια τέτοια πρακτική αντίκειται στην κείμενη νομοθεσία.

Η επικινδυνότητα του κ. Χριστόδουλου έχει δύο πλευρές: η μία αφορά τους Ελληνορθόδοξους πιστούς, οι οποίοι στην συμπεριφορά

του διακρίνουν κινδύνους «εκκοσμίκευσης» της Εκκλησίας, δημιουργίας αντικληρικαλιστικής νοοτροπίας στο «ποίμνιο» και απαξίωσης του ιερατικού λόγου· η άλλη αφορά το σύνολο των πολιτών της χώρας, στο μέτρο που η Αρχιεπισκοπή παρεμβαίνει στα δημόσια πράγματα που παραδοσιακά ανήκουν στην εποπτεία της Πολιτείας.

Η Τρίτη Ελληνική Δημοκρατία διέρχεται βαθεία κρίση: ο κοινωνικός ιστός έχει πλέον διαρραγεί (και δεν απαιτείται τίποτε περισσότερο από το να οδηγήσει κανείς στους ελληνικούς δρόμους για να το διαπιστώσει αυτό), τα πολιτικά κόμματα έχουν χάσει το στοίχημα της κοινωνικής αντιπροσώπευσης που έβαλαν κατά την Μεταπολίτευση (και αντλούν, πλέον, την κοινωνική τους νομιμοποίηση από την νομή της εξουσίας και τα παρελκόμενά της), ενώ δεν κατέστη εφικτή η διαμόρφωση Θεσμών που να μεσολαβούν μεταξύ της εξουσίας και του πολίτη ή που να προσφέρουν στον πολίτη την δυνατότητα συμμετοχής στην λήψη αποφάσεων και στην άσκηση πολιτικής (γεγονός που έχει επιτρέψει την ακραία διόγκωση της στρεβλής «κοινωνικής παρεμβατικότητας» των Μέσων Ενημέρωσης).

Στο κενό αυτό (ή, μάλλον, στα πολλαπλά και παράλληλα κενά) η Εκκλησία, με αιχμή του δόρατος τον –προβαλλόμενο ως «νεωτερικό»– λαϊκιστικό λόγο του νέου Αρχιεπισκόπου («ελάτε όπως είστε»), βρίσκει την ευκαιρία να εξαπολύσει τρεις επιθέσεις: να διεκδικήσει οινεί συνδιαχείριση της άσκησης πολιτικής (και κοσμικής) εξουσίας, να αμφισβητήσει εκ των προτέρων (και όπως φαίνεται μέχρι στιγμής επιτυχώς – αντιστάσεις μη ούσης) τον χωρισμό Εκκλησίας – Κράτους και, πράγμα που ενδιαφέρει περισσότερο εδώ, να υποκαταστήσει (θα τολμούσε κανείς να πει να αφετεριωθεί) τους θεσμούς της Κοινωνίας Πολιτών προς ίδιον όφελος.

Στην στρατοκρατούμενη κοσμική Τουρκία, οι μουλάδες έπραξαν

κάτι ανάλογο (τηρουμένων των αναλογιών) υποκαθιστώντας την Κοινωνική Πρόνοια. Στο ιουδαϊκό κράτος του Ισραήλ οι υπερορθόδοξοι ραββίνοι κατέχουν, εκ του νόμου, το δικαίωμα καθορισμού, μέσω του θρησκευματος, της «απονομής» ή όχι της ιδιότητας του πολίτη. Στην σύγχρονη, μεταμοντέρνα, Ελλάδα,

κληρικοί μιας συγκεκριμένης «σχολής», απότοκος της οποίας είναι ο κ. Χριστόδουλος, προαλείφουν εαυτούς για τον ρόλο της «κοινωνικής αντιπολίτευσης» που συνδυάζει εθνικιστική συνθηματολογία, «φιλολαϊκή» ρητορεία υπέρ των μη προνομιούχων, νοικοκυραϊκό καθωσπρεπισμό και σημαντική ακίνητη

και «άυλη» περιουσία.

Το πρόβλημα δεν το έχει η Εκκλησία, ούτε και το Κράτος: το έχει η Κοινωνία Πολιτών (αν υπάρχει): οφείλει να εξετάσει τις προτε-ραιότητες της, αν δεν θέλει να δει άλλους να λειτουργούν, με αδυσώπητη αποτελεσματικότητα, εν ονόματί της.

Μεταρρύθμιση Τώρα

• ΕΝΩΣΗ ΠΟΛΙΤΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ •

Η νηφάλια και πολιτισμένη διεξαγωγή του προεκλογικού αγώνα και των εκλογών της 9ης Απριλίου αποτελεί ένα ακόμη βήμα προς την ουσιαστική ευρωπαϊκή πορεία της χώρας και την ωρίμανση της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας. Αυτή η εξέλιξη, εκτός των άλλων, οφείλεται εν μέρει και στη σταδιακή ανάδειξη ενός νέου τύπου συνειδητού και ενεργού πολίτη με ισχυρές δόσεις ορθολογικότητας και πραγματισμού που κερδίζει συνεχώς έδαφος στη χώρα μας. Δεν είναι τυχαίο ότι τα τελευταία χρόνια ιδρύθηκαν πάνω από 3.000 Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις (ΜΚΟ) κάθε μορφής στη βάση της εθελοντικής συμμετοχής των πολιτών που ήδη σκιαγραφούν ένα τρίτο χώρο πολιτικής – αλλά μη κομματικής – και κοινωνικής δράσης που διεθνώς ονομάζεται κοινωνία πολιτών. Δεν είναι επίσης τυχαίο – και το χαίρετιζουμε – ότι τουλάχιστον τέσσερα πολιτικά κόμματα (το ΠΑΣΟΚ αρχικά και η ΝΔ, ο ΣΥΝ και το κόμμα των Φιλελευθέρων στη συνέχεια) κατά τη διάρκεια της ευρύτερης προεκλογικής περιόδου άρχισαν να αναγνωρίζουν αυτήν τη νέα πραγματικότητα.

Αρχικά, το Φεβρουάριο του 1999 ο Πρωθυπουργός κάλεσε στο Μέγαρο Μαξίμου εκπροσώπους 15 ΜΚΟ με σκοπό την ανταλλαγή απόψεων και την καλύτερη συνερ-

γασία πολιτείας και κοινωνίας πολιτών. Ένα χρόνο μετά, η Νέα Δημοκρατία διοργάνωσε επίσης εκδήλωση συζήτησης με ΜΚΟ με τίτλο «Κοινωνία Πολιτών, η επιστροφή της πολιτικής». Η ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ συμμετείχε και χαιρέτησε ως θετική εξέλιξη και τις δύο πρωτοβουλίες. Η συζήτηση κατά την προεκλογική περίοδο για το «Νέο Κέντρο» ή το «Μεσαίο Χώρο» ουσιαστικά αναδεικνύει μερικές παραμέτρους που είναι ομόροπες με τη σταδιακή ενίσχυση της κοινωνίας πολιτών και στην Ελλάδα, ως διακριτού τρίτου χώρου δίπλα από το κράτος και την αγορά.

Βεβαίως οι ελλείψεις του πολιτικού συστήματος που αναδείχθηκαν επίσης την ίδια περίοδο είναι εξίσου σημαντικές. Το πρόβλημα της διαφάνειας στα οικονομικά των κομμάτων, ο τρόπος ανάδειξης των υποψήφιων βουλευτών, η ρύθμιση της επωφελούς χρήσης των δημοσκοπήσεων, η λειτουργία των exit polls είναι μερικά από τα προβλήματα που πρέπει να επιλυθούν. Ορισμένα άλλα γενικότερα θεσμικά θέματα (συνταγματική κατοχύρωση των Ανεξάρτητων Διοικητικών Αρχών, φιλικός χωρισμός Εκκλησίας-Κράτους, ανεξαρτησία Δικαιοσύνης, κ.ά.) μπορούν και πρέπει να αντιμετωπιστούν με ένα δημιουργικό αλλά και συναινετικό τρόπο ανάμεσα στα κόμματα και την κοινωνία στη 2η φάση Α-

ναθεώρησης του Συντάγματος.

Το βασικό μήνυμα για τη νέα κυβέρνηση Σημίτη αλλά και για την αξιωματική αντιπολίτευση είναι διπλό: Μεταρρυθμίσεις Τώρα και Συναίνεση. Μεταρρυθμίσεις προς την κατεύθυνση ενός ισχυρού, ανανεωμένου και ορθολογικού κοινωνικού κράτους (ανεργία, υγεία, παιδεία, κοινωνική ασφάλιση) και ριζική αναδιοργάνωση της Δημόσιας Διοίκησης με στόχο την εξυπηρέτηση και ενδυνάμωση του πολίτη. Γιατί μόνο μέσα σε ένα πλαίσιο ολοκλήρωσης του ευρωπαϊκού εκσυγχρονισμού της χώρας μπορεί να αναπτυχθεί δημιουργικά η κοινωνία των πολιτών που με τη σειρά της θα βοηθήσει στην ισόροπη ανάπτυξη δίπλα από το κράτος και την αγορά προωθώντας πρωτότυπες λύσεις σε κοινωνικά προβλήματα.

Η Ένωση των Πολιτών για την ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ εκφράζει την ελπίδα ότι κυβέρνηση και αντιπολίτευση θα συνεργαστούν για την άρση του δυσμενούς φορολογικού καθεστώτος αναφορικά με τις χορηγίες ιδιωτών σε μη κερδοσκοπικά σωματεία και ιδρύματα, όπως για τη διαφάνεια και ανεξαρτησία των ΜΚΟ στον τομέα των κρατικών ή κοινοτικών επιχορηγήσεων.

**Ν. Μουζέλης, Πρόεδρος
Π. Βασιλόπουλος, Διευθυντής**

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΠΟΛΙΤΩΝ

Εκλογές: το μετέωρο βήμα της αναζήτησης του πολίτη 01

ΠΕΡΙΚΛΗΣ ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΣ

Διαδίκτυο και Κοινωνία Πολιτών: Τα νέα μέσα επικοινωνίας της Ένωσης 02

ΣΠΥΡΟΣ ΒΡΕΤΟΣ

Εκκλησία Πολιτών ή Πολιτική Εκκλησία: 04

ΕΝΩΣΗ ΠΟΛΙΤΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ

Μεταρρύθμιση Τώρα 05

ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

JACQUES ATTALI

Η υπονόμευση του δυτικού πολιτισμού 08

ULRICH BECK

Το κράτος χωρίς εχθρό 13

JACQUES JULLIARD

Η περιπέτειες της δημοκρατίας στον 20ό αιώνα 21

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

**ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ: ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΟ ΜΥΘΟ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ
ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΛΟΓΩΝ**

ΑΝΤΙΓΟΝΗ ΛΥΜΠΕΡΑΚΗ

Μύθοι και ψύχραιμες στάσεις στην συζήτηση για παγκοσμιοποίηση 26

ΝΙΚΟΣ ΘΕΟΧΑΡΑΚΗΣ

Πόσο δέσμιοι έχουμε γίνει των μύθων που εμείς δημιουργήσαμε 32

ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

60

ΕΘΝΟΣ & ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ

ΣΠΥΡΟΣ ΒΡΕΤΟΣ

Πολυ-πολιτισμικότητα και Πολυ-πολίτες 37

MARTIN KOVATS

Η πρακτική της εθνοτικής ετικέτας και η πολιτική του σκουπιδότοπου 38

ΕΛΕΝΗ ΚΑΡΑΝΤΖΟΛΑ

Για τη γλωσσική εκπαίδευση των αλλόγλωσσων μαθητών/μαθητριών 45

ΝΤΙΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ

Μειονότητες, ταυτότητες
και ο ρόλος των δεσμών και της ανάπτυξης στην Ευρώπη 48

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ Ε. ΜΠΟΤΣΙΟΥ

Εθνικό Κράτος και Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση: Η Σύγκρουση και η Σύνθεση 56

ΜΟΝΑΛΑ ΠΡΟΓΝΩΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Εθνική Ταυτότητα και Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση 62

ΕΥΡΩΠΗ

ΠΕΤΡΟΣ Ν. ΣΤΑΓΚΟΣ

Η κρίση των αντιρατσιστικών πολιτικών στην Ευρώπη 67

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΘΕΟΔΩΡΑΚΗΣ

Διεθνής επικουρία ή νεοϊμπεριαλιστικός παρεμβατισμός; 75

ΚΥΒΕΡΝΟΧΩΡΟΣ

MARINA ΡΗΓΟΥ

Internet, δημόσια σφαίρα και κοινωνία πολιτών 79

ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΙΤΑΤΟΣ

Διακυβεύματα και πρωτοβουλίες: η κοινωνία πολιτών σε Σηράτλ και Νταβός 87

ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Τα όρια της αγοράς και της δημοκρατίας

Η υπονόμηση του δυτικού πολιτισμού

• JACQUES ATTALI •

Το παρακάτω δοκίμιο του Ατταλί δείχνει τους λόγους για τους οποίους εξαπλώνεται μια ανорθολογική δυστοπία, που θεμελιώνει παντού προγεφυρώματα. Αφορά τις υπερβολές της αγοράς, που επιτρέπουν σε ασύδοτες μειονότητες να ρημάζουν το κοινωνικό κεφάλαιο της δημοκρατίας. Έτσι, το

δοκίμιο του μας βοηθά να καταλάβουμε καλύτερα τη σημασία της κινητοποίησης πολιτών κατά της Παγκόσμιας Οργάνωσης Εμπορίου στο Σιάτλ το Νοέμβριο του 1999. Για πολλούς, αυτές οι πρωτοβουλίες είναι η απαρχή μιας παγκόσμιας κίνησης πολιτών κατά των μη λογοδοτούντων διεθνών οργα-

νισμών. Το ζητούμενο είναι με ποιους τρόπους θα αναπτυχθεί περαιτέρω η αντίρροπη δύναμη που μπορούν να ασκούν οι πολίτες απέναντι στις κοινωνικές δυσλειτουργίες της αγοράς που αναλύει ο Ατταλί.

Πέτρος Χαριτάτος

αίνεται πως πλέον θριαμβεύουν η οικονομία της αγοράς και η δημοκρατία, τώρα που έληξε ο ψυχρός πόλεμος και κατέρρευσε η σοβιετική αυτοκρατορία. Αυτές οι δύο κεντρικές αξίες της δυτικής κοινωνίας θεωρούνται βασική προϋπόθεση για κάθε χώρα που θέλει να ενταχτεί στη διεθνή κοινότητα ή να στηριχτεί από διεθνείς οικονομικούς οργανισμούς. Η καθολική τους υιοθέτηση αναγγέλλει –λένε– το τέλος της ιστορίας ή τουλάχιστον τον οριστικό θρίαμβο του δυτικού πολιτισμού. Εκεί όπου ακόμα δεν ισχύουν οι δυτικές αξίες, φαίνεται πως υπάρχουν άνθρωποι έτοιμοι να πεθάνουν για να τις κατακτήσουν. Ενώ κεντρι-

κή αποστολή της Αμερικανικής διπλωματίας δείχνει να είναι η εξαγωγή τους, τουλάχιστον όσον εξυπηρετεί Αμερικανικά συμφέροντα.

Θα μπορούσαν να συγχωρεθούν οι διαπρύσιοι κήρυκες του δυτικού πολιτισμού όταν επιδεικνύουν αυτό που οι πρώτοι προπομποί τους θα ονόμαζαν «ύβριν». Οι δυτικές αξίες αναπτύχθηκαν μέσα από εξέλιξη αιώνων και διατηρήθηκαν διά μέσου ενός ψυχρού και δύο θερμών παγκοσμίων πολέμων, έτσι ώστε σήμερα να θεωρούνται οι στυλοβάτες της οικονομικής ευημερίας και της ατομικής ελευθερίας, και κινητήριοι δύναμη κάποιων από τις σημαντικότερες ανθρώπινες κατακτήσεις.

Επίσης, η ιστορία φαίνεται να δείχνει πως η αγορά μαζί με τη δημοκρατία πλάθουν ένα είδος ενάρετου κύκλου όπου όχι μόνο φαίνεται αδύνατο να υπάρχει το ένα δίχως το άλλο, αλλά και όπου μακροπρόθεσμα δείχνουν να αλληλοϋποστηρίζονται μεταξύ τους. Η αγορά χρειάζεται ατομική ιδιοκτησία, επιχειρηματική πρωτοβουλία και καινοτομία, που δεν ευημερούν δίχως ελευθερία σκέψης, λόγου και κίνησης. Δημοκρατία σημαίνει να μπορείς να διαλέγεις πού κατοικείς, τι αγοράζεις και πουλάς, πώς εργάζεσαι, αποταμιεύεις και συσσωρεύεις αγαθά, πράγματα όλα τους ασυμβίβαστα με τη συλλογική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής. Τελικά, η αγορά και η δημοκρατία

δείχνουν να είναι βαθιά συνδεδεμένες και μεταξύ τους και με τη βασική έννοια της ατομικής ιδιοκτησίας.

Όμως ακόμα και οι πιο ενθουσιώδεις υποστηρικτές της αγοράς και της δημοκρατίας θα ομολογούσαν πως οι «δημοκρατίες της αγοράς» –μια πρόσφατη συντομογραφία που οφείλουμε σε ορμητικούς Αμερικανούς νομοθέτες– δεν δημιουργούνται εύκολα. Η ανάπτυξη μιας εύρωστης αγοράς σε μια πρώην κομμουνιστική χώρα όπως η Ρωσία δεν επιτυγχάνεται μόνο με την ιδιωτικοποίηση της βιομηχανίας και την απελευθέρωση των τιμών. Ενώ η θέσπιση μιας πραγματικής δημοκρατίας σε μια πολεμοκαμένη χώρα όπως η Καμπότζη χρειάζεται κάτι παραπάνω από τις πολυδιαφημισμένες ελεύθερες εκλογές της. Η αγορά και η δημοκρατία ριζώνουν μόνο σε χώρες που διατηρούν κάποια απαραίτητα στοιχεία: κυριαρχία του νόμου, σύστημα δικαιοσύνης, ελευθεροτυπία και κοινωνική συναίνεση για αποτελεσματική φορολόγηση.

Παρά την επικρατούσα εντύπωση πως η οικονομία της αγοράς και η δημοκρατία δημιουργούν μαζί έναν αειθαλή μηχανισμό που κινεί την ανθρώπινη πρόοδο, αυτές οι δύο αξίες είναι στην πραγματικότητα –από μόνες τους– ανίκανες να στηρίξουν κάποιον πολιτισμό. Και οι δύο διαβρώνονται από αδυναμίες και κινδυνεύουν, όλο και περισσότερο, να κλονιστούν. Εάν η Δύση, και ειδικά ο αυτόκλητος ηγέτης τους, οι Ηνωμένες Πολιτείες, δεν αρχίσει να παραδέχεται τα ελαττώματα της αγοράς και της δημοκρατίας, ο δυτικός πολιτισμός σταδιακά θα καταρρεύσει και θα αυτοκαταστραφεί.

ΠΟΥ ΑΠΟΤΥΓΧΑΝΟΥΝ Η ΑΓΟΡΑ ΚΑΙ Η ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Ενώ οι ρωγμές στην πρόσοψη του δυτικού πολιτισμού μόλις τώρα αρχίζουν να φαίνονται, μια ακτινογραφία των θεμελίων του θα μπορούσε να δείξει βαθιές αδυναμίες ικανές να προκαλέσουν

την πλήρη κατάρρευσή του. Εάν θέλουμε να αποτρέψουμε μια τέτοια καταστροφή, πρέπει πρώτα να παραδεχτούμε πως ο γάμος δημοκρατίας και αγοράς πάσχει από τρία ουσιαστικά ελαττώματα. Πρώτο, από το γεγονός ότι οι βασικές αρχές της αγοράς και της δημοκρατίας δεν μπορούν να εφαρμοστούν σε μεγάλα τμήματα της δυτικής κοινωνίας. Δεύτερο, ότι αυτές οι αρχές συχνά αλληλοαναιρούνται και μάλλον συγκρούονται παρά συνεργάζονται. Τρίτο, πως εμπεριέχουν τους σπόρους της καταστροφής τους.

Ανεφάρμοστες αρχές

Κοιτάξτε δύο ουσιαστικές θεσμούς της Δύσης: την ιδιωτική επιχείρηση και τη δημόσια διοίκηση. Παρά τα όσα λέμε για ελεύθερες αγορές και ισότητα μεταξύ των ατόμων, οι επιχειρήσεις και οι γραφειοκρατίες μας είναι οργανωμένες βάσει σταθερών πλά-

Φανταστείτε οι σημαντικές αποφάσεις των Ηνωμένων Εθνών να παίρνονταν στη Γενική Συνέλευση και όχι στην ολιγαρχία του Συμβουλίου Ασφαλείας, εφαρμόζοντας τον κανόνα του «μια χώρα, μια ψήφος» κατά το «ένας πολίτης, μια ψήφος».

νων και αυστηρών ιεραρχιών. Μπορούμε να φανταστούμε την ύπαρξη μιας πραγματικής σχέσης αγοράς μεταξύ κλάδων της ίδιας επιχείρησης ή μεταξύ μιας διευθύντριας και της βοηθού της; Ή να εσωτερικό δημοψήφισμα για την κάθε απόφαση υπουργού; Τι σημαίνουν αυτά για τις δυτικές αξίες, όταν είναι ανεφάρμοστες σε θεσμούς που αποτελούν την καρδιά του δυτικού συστήματος;

Κατά τον ίδιο τρόπο, λίγες δυτικές χώρες –και πάντως όχι οι Ηνωμένες Πολιτείες– θα ήθελαν να ισχύει μια πραγματική δημοκρατία στη διεθνή κοινότητα (φανταστείτε, λ.χ., οι σημαντικές αποφάσεις των Ηνωμένων Εθνών να παίρνονταν στη Γενική Συνέλευση και όχι στην ολιγαρχία του Συμβουλίου Ασφαλείας, εφαρμόζο-

ντας τον κανόνα του «μια χώρα, μια ψήφος» κατά το «ένας πολίτης, μια ψήφος»). Εάν οι διεθνείς οικονομικοί οργανισμοί ακολουθούσαν ένα τέτοιο δημοκρατικό σύστημα στην επονομαζόμενη Παγκόσμια Διαπραγμάτευση της δεκαετίας του '80, αυτό θα μπορούσε να είχε οδηγήσει σε μια δραστητική αναδιανομή πλούτου που θα έθετε σε κίνδυνο τα συμφέροντα της Δύσης και ειδικότερα των Ηνωμένων Πολιτειών.

Εξίσου προβληματικό και ανεπιθύμητο είναι να εφαρμοστούν αρχές αγοράς μέσα στις χώρες ή στις μεταξύ τους σχέσεις. Δεν γνωρίζω κάποια δυτική χώρα που επιδιώκει ελεύθερη αγορά στη δικαιοσύνη, τη δημόσια τάξη, την εθνική άμυνα, την παιδεία, ούτε καν στις τηλεπικοινωνίες –και υπάρχει λόγος. Ελάχιστοι δυτικοί θα ήθελαν να κατοικούν εκεί όπου οι δικαστικές αποφάσεις πωλούνται, όπου υπηκοότητα και διαβατήριο αγοράζονται μαζί με το αεροπορικό εισιτήριο, και όπου δημοπρατούνται ραδιοσυχνότητες στον πλειοδότη αδιαφορώντας για το περιεχόμενο. Μεταξύ των κρατών, μια ελεύθερη αγορά για πυρηνικά όπλα, παράνομα ναρκωτικά, υψηλή τεχνολογία, πόσιμο νερό και ρύπανση θα βοηθούσε στη γρήγορη ανάπτυξη υπερεθνικών πολιτικών οργανώσεων και ισχυρών συμφερόντων που θα μπορούσαν να αναμετρώνται με εθνικές κυβερνήσεις.

Εγγενείς αντιφάσεις

Αντίθετα με ό,τι συχνά νομίζουμε, η αγορά και η δημοκρατία –οι δύο στυλοβάτες του δυτικού πολιτισμού– τείνουν περισσότερο να υπονομεύουν παρά να υποστηρίζουν ο ένας τον άλλον. Ιδού μερικές χαρακτηριστικές περιπτώσεις:

• Στη δημοκρατική κοινωνία, υπέρτερος σκοπός είναι η ανάπτυξη του ατόμου, ενώ στην αγορά το άτομο αποτελεί ένα αγαθό, που μπορεί να το αποκλείσουν ή να το διώξουν εάν δεν κατέχει την κατάλληλη παιδεία, ικανότη-

τα, φυσική διάπλωση ή αγωγή.

• Η αγορά παραδέχεται και ενθαρρύνει βαθιές ανισότητες μεταξύ των οικονομικών παικτών, ενώ η δημοκρατία στηρίζεται στα ίσα δικαιώματα όλων των πολιτών. Αφαιρώντας από κάποιους τη δυνατότητα να καλύψουν βασικές οικονομικές τους ανάγκες, η αγορά τούς μειώνει την ικανότητα να ασκούν πλήρως τα πολιτικά τους δικαιώματα. Δείτε τις αυξανόμενες στρατιές των ανέργων στη Δύση οι οποίοι μπορούν να ψηφίζουν αλλά κατά τα άλλα είναι όλο και πιο απόκληροι κι αλλοτριωμένοι.

• Η οικονομία της αγοράς διασπείρει την εξουσία, αποθαρρύνει τις ενώσεις προσώπων και ενθαρρύνει τον εγωισμό, ενώ η δημοκρατία στηρίζεται στο σαφή εντοπισμό της πολιτικής ευθύνης, το συνασπισμό των πολιτών σε πολιτικά κόμματα και τη γενικευμένη αποδοχή της κοινής μας μοίρας. Οι δημοκρατίες χρειάζονται πολιτικά κόμματα που ξέρουν να συμβιβάζουν τις επιμέρους ατομικές απόψεις, ενώ η αγορά βασίζεται στον ανταγωνισμό των επιμέρους κέντρων.

• Η αγορά δημιουργεί έναν κόσμο νομάδων, ενώ δημοκρατία μπορεί να επικρατεί μόνο μεταξύ πολιτών δεμένων στον τόπο τους. Ενώ η ελεύθερη κυκλοφορία αγαθών, κεφαλαίων, ιδεών και προσώπων απαιτεί την κατάργηση των εθνικών συνόρων, η δημοκρατία τα χρειάζεται για να διαχωρίζει τους ξένους από τους πολίτες που δικαιούνται ψήφου. Αυτή η αντίφαση, στις Ηνωμένες Πολιτείες και την Ευρώπη, εκφράζεται στη λαϊκή αντίθεση προς την αυξανόμενη εισροή ξένων εργατών.

• Η αγορά θεωρεί πως αθροίζοντας τις εγωιστικές συμπεριφορές όλων των οικονομικών παικτών πετυχαίνουμε ότι καλύτερο γίνεται για το σύνολο, ενώ η δημοκρατία θεωρεί πως για κάθε ομάδα, η βέλτιστη έκβαση προκύπτει όταν η μειοψηφία αποδέχεται την απόφαση της πλειοψηφίας. Ήδη, στις δύο πλευρές του Ατλαντικού, πλούσιες μειοψηφίες

διστάζουν όλο και περισσότερο να στηρίζουν φορολογικά συστήματα που οφελούν την πλειοψηφούσα μεσαία τάξη. Πιο ανησυχητικό, οι νεότερες γενιές –που αποτελούν μειοψηφία στον πληθυσμό– ίσως φανούν διστακτικές να χρηματοδοτούν τις συντάξεις των προηγούμενων γενεών που θα πλημμυρίσουν τον ανεπτυγμένο κόσμο στις επόμενες δεκαετίες.

Αναπόφευκτη κατάρρευση

Ο συνδυασμός αγοράς και δημοκρατίας δεν αποτελεί υγιή βάση για έναν ανθεκτικό πολιτισμό, επειδή και οι δύο στηρίζονται στην ανατρεψιμότητα των επιλογών, είτε αυτές αφορούν πολιτι-

Ενώ η ελεύθερη κυκλοφορία αγαθών, κεφαλαίων, ιδεών και προσώπων απαιτεί κατάργηση των εθνικών συνόρων, η δημοκρατία τα χρειάζεται για να διαχωρίζει τους ξένους από τους πολίτες που δικαιούνται ψήφου.

κούς ηγέτες, είτε καταναλωτικά προϊόντα, τεχνολογία και πολιτιστικές προτιμήσεις. Για παράδειγμα, καμιά δημοκρατία αγοράς δεν διαθέτει μια σταθερή πολιτική υγείας ή μια μόνιμη αντίληψη πολεοδομίας, ούτε υπάρχει σταθερή νομισματική ισοτιμία μεταξύ δημοκρατιών αγοράς. Η αγορά και η δημοκρατία τείνουν να ευνοούν το εφήμερο και το αμφισβητήσιμο. Ενθαρρύνουν τους οπαδούς τους να ακολουθούν ένα δρόμο κοντόφθαλμου εγωισμού, όχι μακροπρόθεσμου κοινού συμφέροντος.

Τόσο η αγορά όσο κι η δημοκρατία ενθαρρύνουν μια νοοτροπία αγέλης που μπορεί να είναι βαθιά αποσταθεροποιητική. Αυτή τη τάση –που αποκαλούμε σύνδρομο αυτοεπαληθευόμενων προφητειών– μπορεί να οξύνει τα προβλήματα, προκαλώντας πανικούς στην αγορά ή και πολιτικές κρίσεις. Η πληροφορική ενισχύει αυτή την τάση αυτοϋπονόμευσης και αυτοκαταστροφής –τόσο στην πολιτική όσο και στην οικονομία–

με την αστραπιαία μετάδοση οικονομικών αποτελεσμάτων και δημοσκοπήσεων.

Η υπονομευτική δύναμη αυτής της αστάθειας είναι τεράστια: οι αγορές αφήνουν όλο και λιγότερο χώρο για μακροπρόθεσμες συμβάσεις ή μακρόπνοες επενδύσεις. Οι παλαιότερες γενιές παραμελούν το συμφέρον των νεότερων, απαιτώντας παροχές και συντάξεις που τα παιδιά τους δεν θα μπορούν να στηρίξουν, κι ακόμα λιγότερο να τις απολαύσουν όταν κι εκείνα βγουν στη σύνταξη. Στην πολιτική, οι βραχυπρόθεσμες βλέψεις αναβάλλουν συνεχώς τις αναγκαίες αντιδημοτικές αποφάσεις. Με πολιτικούς και οικονομικούς ηγέτες που μαθαίνουν όλο και καλύτερα πώς να σταθμίζουν την κοινή γνώμη και να αποφεύγουν ευθύνες, η κοινωνία γίνεται ανήμπορη να χειριστεί ζωτικές μακροπρόθεσμες προκλήσεις, ώστε να ενισχύσει, λ.χ., τους πολιτικούς και οικονομικούς θεσμούς ή ν'αντιμετωπίσει το κόστος των καταστροφών στο περιβάλλον.

Η ΑΝΕΡΧΟΜΕΝΗ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΓΟΡΑΣ

Ενώ και οι τρεις αυτές αντιφάσεις των κεντρικών αξιών του δυτικού πολιτισμού οδηγούν σε ανησυχητικά συμπεράσματα, ιδιαίτερα επικίνδυνη είναι η δεύτερη –η εγγενής σύγκρουση μεταξύ αγοράς και δημοκρατίας. Διότι όταν δύο έννοιες συγκρούονται, αναπόφευκτα κυριαρχεί η μία. Παντού στον κόσμο, είναι προφανές πως η αγορά είναι πιο δυναμική από τη δημοκρατία. Την υποστηρίζουν ισχυρότερες δυνάμεις. Η μανιώδης αναζήτηση χρημάτων για προεκλογικές εκστρατείες, η εξάπλωση της διαφθοράς και το μέγεθος της οικονομίας των εγκλημάτων δείχνουν την υπεροχή της αγοράς επί της δημοκρατικής ηθικής.

Θα είχε βαριές συνέπειες ο θρίαμβος της αγοράς επί της δημοκρατίας. Ισχυρές μειοψηφίες

που παλεύουν να εκμεταλλευτούν όσο μπορούν την αγορά θα ζητούν τον πλήρη έλεγχο των διαθέσιμων πόρων, και θα αντιμετωπίζουν ως απαράδεκτη δουλεία τις συλλογικές δημοκρατικές αποφάσεις φτωχών πλειοψηφιών. Καθώς κοινοβούλια και δικαστήρια χάνουν τις εξουσίες τους προς όφελος κεντρικών τραπεζών και επιχειρήσεων, οι εκλεκτοί της αγοράς θα επικρατούν επί των δημοκρατικών ηγεσιών, συρρικνώνοντας κι άλλο την έκταση και την έλξη της δημόσιας σφαίρας. Θα δούμε μάλλον να εμφανίζεται μια νέα τάξη «νομάδων υψηλής τεχνολογίας» με κύριο ρόλο να παράγουν και να διακινούν πληροφορήση. Τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης θα πέσουν στα χέρια τεράστιων συγκροτημάτων που θα μπορούν να επηρεάζουν τη συμπεριφορά πολιτών παντού στον κόσμο, εμπεδώνοντας τις αμφιβολίες τους για την πολιτική και τις δημοκρατικές αξίες. Προάγοντας την αποκέντρωση, οι νέες τεχνολογίες θα συνεχίζουν να αποσαθρώνουν τους δημοκρατικούς θεσμούς. Όπως οδήγησε το τυπογραφείο στην κατάρρευση της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και στη γέννηση του Προτεσταντισμού, έτσι και το Ίντερνετ οδηγεί στην αποδυνάμωση παραδοσιακών μεσαζόντων (όπως τράπεζες και λιανοπωλητές) και παγκοσμίων βημάτων (όπως διεθνή τηλεοπτικά δίκτυα και χονδρεμπόριο) και την αντικατάστασή τους από εξειδικευμένους παίκτες με άμεση πρόσβαση στα ειδικά κοινά τους.

Κατάληξη αυτών θα είναι η δημοκρατία να μαραζώνει και τη θέση της να καταλαμβάνουν η αγορά και η διαφθορά. Θα έχουμε ένα είδος δικτατορίας αγοράς, μια «λούμπεν αγορά» δίχως ισχυρούς αντίρροπους δημοκρατικούς θεσμούς. Οι πολιτικές αποφάσεις θα αγοράζονται και θα πωλούνται ενώ η οικονομία της αγοράς θα δεσπόζει παντού στο δημόσιο βίο, από την προστασία που παρέχει η αστυνομία, τη δικαιοσύνη, την παιδεία και την υγεία μέχρι τον

αέρα που αναπνέουμε, στρώνοντας το δρόμο για την τελική υποταγή του ατομικού ανθρώπινου δικαιώματος στο «επιχειρηματικό» οικονομικό δικαίωμα.

Υπό αυτές τις περιστάσεις, κινδυνεύει να καταρρεύσει ο δυτικός πολιτισμός. Η εξασθένηση των εθνικών ταυτοτήτων και η άρνηση των εθνικών ηγεσιών να ασκούν τις υποχρεώσεις τους, να αναλαμβάνουν πολιτικά αξιώματα ή να πληρώνουν φόρους θα συμβάλουν στη μοιραία υποβάθμιση του παραδοσιακού εθνικού κράτους, στην εμφάνιση ισχυρών αυταρχικών πόλεων-κρατών εν μέσω ωκεανών παραοικονομίας, και σε συγκρούσεις στις μεθόρους Βορρά - Νότου αλλά και με-

Επιθετικές μη κρατικές οργανώσεις (εταιρείες-κολοσσοί, ακόμα και παράνομες)

θα εκμεταλλεύονται την αγορά και την απουσία ισχυρών πολιτειών για να απειλούν την ασφάλεια και την επιβίωσή μας

ταξύ πόλεων-κρατών για τον έλεγχο σπάνιων υλικών πόρων. Παράλληλα, επιθετικές μη κρατικές οργανώσεις (επιχειρηματικοί κολοσσοί ή ακόμα παράνομοι, όπως η Μαφία, τα καρτέλ ναρκωτικών και οι έμποροι πυρηνικού εξοπλισμού) θα εκμεταλλεύονται την αγορά και την απουσία ισχυρών πολιτειών για να απειλούν την ασφάλεια και την επιβίωσή μας. Οι κοινωνικές μας αξίες θα ρημάξουν μαζί με τις θρησκευτικές μας πεποιθήσεις καθώς οι εμπορικές αξίες διαφθείρουν την οργανωμένη θρησκεία, και την πολιτική αρετή εκτοπίζουν ο κυνισμός και η απελπισία.

Η ΕΠΕΡΧΟΜΕΝΗ ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ ΚΑΙ Η ΑΠΟΤΡΟΠΗ ΤΗΣ

Η πιο χαμένη από κάθε άλλη χώρα θα είναι οι Ηνωμένες Πολιτείες εάν πραγματωθεί ένα τέτοιο αποκαλυπτικό σενάριο. Εσωτερικά, η επικράτηση μιας δικτατορίας αγοράς απειλεί να αντικατα-

στήσει το αμερικανικό χωνευτήριο με μια δυσλειτουργική κουρελού εσωστρεφών κοινοτήτων. Εξωτερικά, ένα τέτοιο σενάριο απειλεί όχι μόνο ένα ευρύ φάσμα αμερικανικών συμφερόντων, αλλά και την ιδεολογική βάση της παγκόσμιας αρχηγίας της. Κοντολογίς, η κατάρρευση του αμερικανικού πολιτισμού θα προηγηθεί της κατάρρευσης του δυτικού πολιτισμού.

Εάν θέλουμε να αποτρέψουμε μια τέτοια κατάρρευση, οφείλουμε να αναζητήσουμε έντιμες απαντήσεις σε κάποιες βασικές ερωτήσεις. Ποια είναι η πραγματική επιρροή των πολιτών στις μεζονες αποφάσεις; Τι είδους δημοκρατία υπάρχει μεταξύ κρατών; Γιατί βγαίνουν πάντα οι ίδιοι κερδισμένοι και χαμένοι; Μπορούν οι μηχανισμοί της αγοράς να εξαλείψουν τη φτώχεια;

Για να απαντήσουμε σ' αυτές τις ερωτήσεις, θα πρέπει πρώτα ο δυτικός πολιτισμός να δείξει λιγότερη αλαζονεία ως προς τις αξίες του. Πρέπει να αναγνωρίσουμε την ανάγκη για συμβιβασμό μεταξύ της αγοράς και του προγραμματισμού, όπως και μεταξύ δημοκρατικών και αυταρχικών μηχανισμών λήψεως αποφάσεων. Θα έπρεπε να ερευνούμε πώς να οργανώσουμε αυτόν το συμβιβασμό, αντί να θριαμβολογούμε για την παγκοσμιοποίηση αξιών που δεν έχουν παρά περιορισμένη εφαρμογή, ακόμα και στις δικές μας κοινωνίες. Οι Ευρωπαίοι θα πρέπει να διδαχτούν από την αμερικανική αποδοτικότητα και οι Αμερικανοί από την ευρωπαϊκή αλληλεγγύη.

Θα πρέπει επίσης να δηλώσουμε ανοιχτά πως ο δυτικός πολιτισμός οφείλει κάτι να μάθει από τους άλλους. Μια αποδοτική κοινωνία θα πρέπει να πετυχαίνει και την έκφραση των διαφορών και τη δημιουργία ενός ανθεκτικού συλλογικού οράματος. Πολιτισμοί που στηρίζονται σε διαφορετικές φιλοσοφικές και ηθικές πεποιθήσεις –του κομφουκιανισμού ή του βουδισμού– φαίνεται

να πετυχαίνουν εκεί όπου αποτυγχάνουμε να διατηρούμε την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, να ενθαρρύνουμε την αλληλεγγύη και να εμπνέουμε τις αποφάσεις μας με το όραμα του κόσμου που ζητάμε για τον 21ο αιώνα. Το ότι διαφωνεί η Δύση με κάποιες όψεις του Ισλάμ, με τον τρόπο που εφαρμόζονται σε μερικές χώρες—σε ό,τι αφορά τη θέση της γυναίκας—δεν σημαίνει πως δεν μπορούμε να μάθουμε κάτι από τις ισλαμικές κοινωνίες.

Πράγματι, ενώ πολλοί στις μη δυτικές κοινωνίες προσπαθούν να μιμηθούν τη Δύση, παράλληλα ξεσπά παντού μια αντίθεση στις δυτικές αξίες. Στην Ασία αυξάνεται, λ.χ., η αντίσταση στο δυτικό τρόπο οργάνωσης των πόλεων, όπως δείχνει το πείραμα της Μαλαισίας, όπου μελετούν πώς να οργανώσουν την κοινωνία ώστε το αυτοκίνητο να παίζει έναν ήσωνα ρόλο. Οι ασιατικές κοινωνίες προτείνουν πιθανές απαντήσεις στις αντιφατικές επιταγές αγοράς και δημοκρατίας: ισορροπούν τις αντιφατικές δυνάμεις δίνοντας στο κράτος έναν αυξημένο ρόλο σε ό,τι αφορά την προστασία των πολιτών από τους κινδύνους του ανταγωνισμού.

Έχουμε συμφέρον να ενισχύσει η Δύση τη δημοκρατία ώστε να εξισορροπεί τη δύναμη της αγοράς. Για να το πετύχουμε, πρέπει να ευνοήσουμε το ρόλο των κυβερνήσεων στην εφαρμογή των

νόμων, των αρχών της παιδείας, στην εξασφάλιση κοινωνικής δικαιοσύνης και συμμετοχής των εργαζομένων στις επιχειρηματικές αποφάσεις και στον πόλεμο κατά της διαφθοράς και της αγοράς ναρκωτικών.

Τα μικρά κράτη οφείλουν να ενώσουν τις δυνάμεις τους για να δημιουργήσουν έναν επαρκή όγκο απέναντι στην παγκοσμιοποίηση και να στηρίζονται στα επιτεύγματα προηγούμενων γενεών δίχως να περιορίζουν την ελευθερία επιλογής των μελλοντικών (λ.χ. σε θέματα πολιτισμού, γλώσσας, τρόπου ζωής και ηθικής). Η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) αποτελεί καλό παράδειγμα μιας τέτοιας κατασκευής, που προστατεύει κοινωνικές ιδιαιτερότητες όπως τον αγροτικό τρόπο ζωής, το σύστημα υγείας, την αρχιτεκτονική κληρονομιά και τη γλωσσική ποικιλία. Σ' αυτό το θέμα έπαιξε έναν πολύ θετικό ρόλο η Κοινή Αγροτική Πολιτική της ΕΕ, που τόσο έχουν επικρίνει στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Οι δυτικές κοινωνίες θα πρέπει να αποφασίσουν πότε και πώς θα μπορούν να ψηφίζουν οι αλλοδαποί μόνιμης διαμονής. Καθώς με την ανάπτυξη της παγκόσμιας αγοράς αυξάνεται το πλήθος των εκπαιρισμένων, το δικαίωμα ψήφου θα συμβάλει ουσιαστικά στην προσπάθεια να αυξηθεί η αίσθηση σύμπραξης μεταξύ ανθρώπων που κατοικούν στην ί-

δια γη. Τελικά, νικητές θα είναι οι πολιτισμοί που θα μπορέσουν να οργανώσουν τις διασπορές τους. Θα πρέπει να αρχίσουμε να κατανοούμε την έννοια της πολυδιάστατης ιθαγένειας και να αναγνωρίζουμε συνάφεια μεταξύ ομάδων που ανήκουν ταυτόχρονα σε πολλές διαφορετικές οντότητες (λ.χ. πόλεις και επιχειρήσεις). Επίσης πρέπει να συμφωνήσουμε πώς να φτιάξουμε ένα πλαίσιο δημοκρατίας, μακροπρόθεσμο και ευπροσάρμοστο, που να καλύπτει το έδαφος πέρα από τα εθνικά συντάγματα και τις αναθεωρήσεις τους. Αυτά τα συντάγματα ακόμα δεν προστατεύουν επαρκώς κάποιες διαστάσεις της ανθρώπινης αξιοπρέπειας όπως το δικαίωμα στην παιδικότητα, την ακεραιότητα του ανθρώπινου γονιδιώματος και τα δικαιώματα των άλλων ειδών.

Δεν είναι πρώτη φορά που μιλάμε για παρακμή και πτώση του δυτικού πολιτισμού. Κάποιες από αυτές τις προβλέψεις στηρίχθηκαν στην ιστορική θεωρία και άλλες σε υποθέσεις πολιτισμικές, οικονομικές, ακόμα και φυλετικές. Προς το παρόν, ευτυχώς αποδείχθηκαν λανθασμένες. Όμως κανείς δεν πρέπει να υποθέτει πως οιοσδήποτε πολιτισμός, όσο και αν θριαμβεύει, θα υπάρχει για πάντα. Η επιβίωση του δικού μας είναι στο χέρι μας.

Μετάφραση:
Πέτρος Χαριτάτος

ΧΡΗΣΙΜΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

Για όσους επιθυμούν να διερευνήσουν περισσότερο το θέμα, ο συγγραφέας προσθέτει τις εξής βιβλιογραφικές σημειώσεις:

Από τα βασικά κείμενα, πρώτο και σημαντικότερο είναι το *Democracy in America*, του Alexis de Tocqueville (New York, A. Knopf, 1993), που πραγματεύεται λεπτομερώς τους κινδύνους μιας ασθενούς δημοκρατίας μέσα σε μια οικονομία της αγοράς. Στο άρθρο του «The Capitalist Threat» (*Atlantic Monthly*, Φεβρουάριος 1997), ο George Soros, ένας από τους εξέχοντες καπιταλιστές, προειδοποιεί πως η ανεξέλεγκτη εξάπλωση των αξιών της αγοράς αποτελεί το μεγαλύτερο κίνδυνο στη δημοκρατική κοινωνία. Ο Joseph

Arrow, στο *Social Choice and Individual Values* (New York: Wiley, 1963) καταδεικνύει τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει μια ορθολογική δημοκρατία σ' ένα περιβάλλον ανταγωνισμού. Το ίδιο θέμα πραγματεύεται το *Capitalism, Socialism and Democracy* (London: Harper, 1942) στο οποίο ο Joseph Schumpeter εξηγεί πως μόνο η καινοτομία μπορεί να αναπληρώνει την καταστροφική φύση της αγοράς. Ο Lester Thurow, στο *The Future of Capitalism* (New York: W. Morrow, 1996) επεξηγεί τις αντιφάσεις ανάμεσα στη δημοκρατία και την ενηλικίωση μιας σύγχρονης οικονομίας της αγοράς, ενώ στο *Millennium: Winners and losers in the coming world order* (New York: Times Books, 1991) εξετάζω την έννοια της νο-

μαδικής κοινωνίας. Μια εναλλακτική θεωρία για την κατάρρευση του δυτικού πολιτισμού υπάρχει στο ταξιδιωτικό βιβλίο του Robert Kaplan, *The Ends of the Earth* (New York: Random House, 1996) στο οποίο αναπτύσσει το άρθρο του «The Coming Anarchy» που δημοσίευσε το Φεβρουάριο του 1994 στο *Atlantic Monthly*, όπου υποστήριξε πως η κατάρρευση του πολιτισμού μας θα επέλθει λόγω της επέκτασης της εγκληματικότητας, της αρρώστιας και του υπερπληθυσμού που χαρακτηρίζει τον αναπτυσσόμενο κόσμο. Για παραπομπές σε συναφείς ιστοσελίδες, επισκεφθείτε την κεντρική σελίδα του Foreign Policy στον διαδικτυακό τόπο www.foreignpolicy.com.

Το κράτος χωρίς εχθρό

Ο στρατός και η δημοκρατία μετά τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου

• ULRICH BECK •

Οποιος έχει να προσφέρει μια ερμηνεία για τη σημερινή πραγματικότητα είναι ύποπτος. Βιώνουμε μια εποχή ενοχλητική που οδηγεί μερικές φορές μέχρι και στην αναστολή της σκέψης. Πάραυτα θέλω όμως να θέσω το εξής ερώτημα: Τι είναι αυτό που χαρακτηρίζει από κοινού την ειρηνική επανάσταση στη Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας, την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, το γιουγκοσλαβικό δράμα, τη μεταρρύθμιση της Bundeswehr (του στρατού της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας) και του NATO, την επιδοκιμαστική ανοχή και την παθητική συνέργεια που επιδεικνύει μια σιωπηρή πλειοψηφία σε βάρβαρες παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων στη Γερμανία; Θα δοκιμάσω να δώσω μια απάντηση στο ερώτημα αυτό. Πρόκειται για συμπτώματα ενός νέου φαινομένου και συγκεκριμένα του κράτους χωρίς εχθρό. Δεν πρόκειται για ένα κράτος χωρίς εικόνα του εχθρού αλλά μάλλον για ένα κράτος που βρίσκεται στην πορεία αναζήτησης του χαμένου εχθρού. Εδώ ακριβώς εστιάζεται το ερώτημά μου: Ποιες θεωρητικές και πολιτικές προοπτικές δημιουργούνται με την πρόσφατη εμφάνιση αυτού του νέου είδους φύτρου που εξελίχθηκε μέσα από μια μακρά ιστορία πολέμων, δηλαδή με την εμφάνιση του κράτους χωρίς εχθρό;

Ο Γερμανός Υπουργός Άμυνας, Volker Rühe, είχε πει πριν από λίγο καιρό: «Η Γερμανία πολιορκείται από φίλους». Είναι πολύ εύστοχη η έκφραση «πολιορκεί-

ται», δεδομένου ότι στη σημερινή Γερμανία αυτή η νέα έλλειψη εχθρού προκαλεί βαθύτατη αμηχανία, μια και η σημερινή Γερμανία προέκυψε από την παλιά Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας και τη Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας, δηλαδή χώρες που οικοδομήθηκαν με βάση την εικόνα του εχθρού στο πλαίσιο της σύγκρουσης μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Η Μόσχα θέλει να ενταχθεί στο NATO. Ο Λαϊκός Στρατός της πρώην Λαϊκής Δημοκρατίας της Γερμανίας συμμετέχει στην Bundeswehr. Κομμουνιστές κηρύσσουν τον καπιταλισμό. Ταυ-

Όλα τα κράτη βρέθηκαν
σε εμπόλεμη κατάσταση
για χρονικό διάστημα κατά μέσον όρο ίσο
με το μισό διάστημα
της ιστορικής τους ύπαρξης.

Michael Mann

τόχρονα, οι ειδήσεις για εμφύλιους πολέμους, για πυρηνικά όπλα που πλανώνται ελεύθερα, για στρατεύματα που δεν ανήκουν σε κανένα κράτος, για νέα κράτη με ασαφή σύνορα, κράτη τα οποία μοιράζονται μεταξύ τους οι στρατοί κ.λπ. αναστατώνουν ασφαλώς τον κόσμο. Είναι ως εάν η ιστορία να μην είχε ούτε καν ξεφυλλίσει κάποιο εγχειρίδιο της κοινωνιολογίας. Όλα αυτά όμως είναι τα επακόλουθα της κατάρρευσης μιας παγκόσμιας τάξης πραγμάτων. Αυτές οι βαθύτατες ανησυχίες δεν είναι, ούτε θα πρέπει να είναι σε θέση να επισκιάζουν το γεγονός ότι τουλάχιστον η Δυτική Ευρώπη έχει μείνει χωρίς εξωτερικούς εχθρούς. Τα πογκρόμ ενάντια

στους ξένους είναι και αυτά μια αντίδραση στη νέα έλλειψη εχθρού. Το φαινόμενο αυτό εμφανίζεται για πρώτη φορά στην ιστορία.

Σύμφωνα με τους υπολογισμούς του Βρετανού κοινωνιολόγου Michael Mann¹, όλα τα κράτη βρίσκονταν σε εμπόλεμη κατάσταση για ένα χρονικό διάστημα, κατά μέσον όρο ίσο με το μισό διάστημα της ιστορικής τους ύπαρξης. Τα ποσοστά κυμαίνονται μεταξύ του ενός τρίτου του διαστήματος αυτού (Πρωσία) και των δύο τρίτων (Ισπανία από το 1476). Ο 18ος αιώνας ήταν άκρα

πολεμοχαρής, ενώ ο 19ος ασυνήθιστα ειρηνικός. Ο 20ός αιώνας ξεπερνά σε φρικτούς πολέμους όλους τους προηγούμενους. Και τώρα προκύπτει αυτό το μεγαλύτερο αναμενόμενο ευτύχημα*: δημιουργείται στην Ευρώπη το κράτος χωρίς εχθρό. Ποιες αντιθέσεις ξεσπούν άραγε με αυτή την α-

πότομη μετάβαση από τα κράτη-ακρίτες στη δημοκρατία χωρίς εχθρό; Τρεις είναι οι θεωρίες που καλύπτουν μέχρι τώρα το ερώτημα αυτό.

Πρώτη: η πρώιμη αστική θεωρία του ειρηνόφιλου καπιταλισμού (Compte, Shumpeter). Η θεωρία αυτή λέει ότι η ειρηνική κατάρρευση των παγκόσμιων αγορών υπερέρχει όλων των άλλων κατακτήσεων. Στο παρελθόν, οι πολεμοχαρείς λαοί κατακτούσαν τους λαούς που ασχολούνταν με το εμπόριο, ενώ σήμερα συμβαίνει το αντίθετο. Η ένταξη της Λαϊκής Δημοκρατίας της Γερμανίας στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας είναι το τελευταίο παράδειγμα. Επίσης: η οικονομία

κατασκευάζει διεθνείς σχέσεις που υπονομεύουν την εθνική στενοκεφαλιά και συμβάλλουν στην υπέρβασή της. Ο καπιταλισμός είναι άρα το σχολείο του κοσμοπολιτισμού.

Δεύτερη: σε αντίθεση με την προηγούμενη, οι θεωρίες του στρατιωτικού καπιταλισμού παραινέζουν στη συνύπαρξη του πολέμου και του παγκοσμίου εμπορίου μέχρι και στις ημέρες μας. Η βιομηχανία κέρδιζε από τον πόλεμο και ο πόλεμος από τη βιομηχανία. Όπως είναι εξάλλου γνωστό, οι παγκόσμιοι πόλεμοι ξέσπασαν ανάμεσα σε προηγμένα βιομηχανικά κράτη. Τα δε αποκαλούμενα «πολεμοχαρή κράτη» του Μεσαίωνα ήταν στην πραγματικότητα ειρηνικά, εάν τα συγκρίνει κανείς με μέτρο τις τρομακτικού ύψους στρατιωτικές δαπάνες των σύγχρονων κρατών, τα οποία ο Shumpeter ονόμαζε «κατ' ουσία μη πολεμικά» κράτη.

Ωστόσο αυτή η ευρύτητα διαδεδομένη θεωρία ότι ο πόλεμος, ο στρατός και οι στρατιωτικοί εξοπλισμοί αποτελούν εγγενή αναγκαιότητα του καπιταλισμού παραβλέπει εκείνον το στρατιωτικό σοσιαλισμό που ο Martin Shaw ονομάζει «Σοσιαλισμό του Απόλυτου Πολέμου»²: Ο κομμουνισμός στη Σοβιετική Ένωση και στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης ήταν ουσιαστικά απόρροια του Πρώτου και αντίστοιχα του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου και δεν προήλθε (όπως υπέθετε η μαρξική θεωρία) από την εκβιομηχάνιση των χωρών αυτών. Τη νίκη του υπαρκτού σοσιαλισμού τη θεμελίωσαν τα όπλα και όχι τα επιχειρήματα, ο στρατιώτης και όχι ο προλετάριος.

Η τρίτη θεωρία που θα ήθελα να αναπτύξω εδώ είναι εκείνη της **στρατιωτικά διχοτομημένης νεωτερικότητας**. Η θεωρία αυτή υιοθετεί επιχειρήματα από τις δύο προηγούμενες, αλλά τα σχετικοποιεί και τα συνδέει μεταξύ τους με βάση τη θεωρία και την ιστορία της κοινωνίας. Παραθέτω εκ προοιμίου τρεις θέσεις:

1. Ο εκδημοκρατισμός και η **στρατιωτικοποίηση** αναπτύσσο-

νται περίπου παράλληλα τον 19ο αιώνα. Η εικόνα του εχθρού λειτουργεί ιδιαίτερα ενοποιητικά και στη σύγχρονη κοινωνία, περιορίζει τη δημοκρατία και εξουσιοδοτεί το κράτος να προβαίνει σε δραστηριότητες.

2. Ο Ψυχρός Πόλεμος ήταν ένα σύστημα της απειθροποίησης των εθνικών κρατών. Η αύξηση του πυρηνικού εξοπλισμού επέτρεψε – πράγμα παράδοξο – μια αποστρατιωτικοποίηση της κοινωνίας.

3. Στο κράτος χωρίς εχθρό εμφανίζονται στο προσκήνιο οι αντιθέσεις μεταξύ στρατού και δημοκρατίας. Η διαδικασία της εξατομίκευσης στο πλαίσιο του κράτους πρόνοιας – αν ακολουθήσει κανείς τη σκέψη αυτή μέχρι τέλους – οδηγεί τελικά στην άρση της κατάστασης έκτακτης ανάγκης. Έτσι, η πρώιμη αστική θεωρία αναδιατυπώνεται τόσο από θεωρητική όσο και από πολιτική άποψη και εμφανίζεται τώρα με τη μορφή ενός ακούσιου ειρηνόφιλου καπιταλισμού.

Δυο λόγια σχετικά με τους όρους εφαρμογής: αναφέρομαι κυρίως στα κράτη της Δυτικής Ευρώπης. Για τα κράτη της πρώην Ανατολικής Ευρώπης ισχύουν τροποποιήσεις που δεν μπορώ να αναπτύξω στο σημείο αυτό.

Η ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΑΣ ΤΟΥ ΕΧΘΡΟΥ

Το ξεκίνημα προς τη νεωτερικότητα, δηλαδή η κατάργηση ταξικών μορφών εξουσίας, η αντικατάσταση της τάξης πραγμάτων ελέω θεού από μια τάξη πραγμάτων ελέω ανθρώπου –κοινοβούλιο, διάκριση των εξουσιών, αλλαγή κυβερνήσεων μέσω εκλογών– όλα αυτά τα επιτεύγματα συντελούνται τον 19ο αιώνα ταυτόχρονα με τη γενίκευση της στρατιωτικής θητείας, ώστε να περιλαμβάνει όλους τους πολίτες. Το καθολικό δικαίωμα ψήφου καθώς και η γενική υποχρέωση στρατιωτικής θητείας (και τα δύο μόνο για τους άνδρες) είναι δίδυμα φαινόμενα και εμφανίζονται σχεδόν ταυτόχρονα. Η άνοδος της βιομηχανίας συμβαδίζει με την εκβιομηχάνιση

της τέχνης του πολέμου. Η παραγωγή στρατιωτικών εξοπλισμών γίνεται μαζική παραγωγή. Η δημιουργία συγκοινωνιακών και επικοινωνιακών συστημάτων εξυπηρετεί τόσο τους στρατιωτικούς όσο και τους μη στρατιωτικούς σκοπούς. Οι αντιθέσεις μεταξύ πολιτικής και στρατιωτικής κινητοποίησης αίρονται σε βαθμό που να μην είναι πια αναγνωρίσιμες και αυτό μέσω της εσωτερικής παρουσίας μιας εξωτερικής δύναμης: των εικόνων του εχθρού.

Σε όλες τις δημοκρατίες μέχρι σήμερα υπάρχουν δύο είδη αυθεντίας, η μια εκπορεύεται από το λαό και η άλλη από τον εχθρό. Η εικόνα του εχθρού ενοποιεί. Η εικόνα του εχθρού εξουσιοδοτεί. Η εικόνα του εχθρού έχει απόλυτη προτεραιότητα σε σχέση με άλλες συγκρούσεις. Επιτρέπει την περιθωριοποίηση και συρρίκνωση όλων των άλλων κοινωνικών συγκρούσεων. Η εικόνα του εχθρού αποτελεί κατά κάποιον τρόπο μια εναλλακτική πηγή ενέργειας για τη σπανίζουσα πια πρώτη ύλη που ονομάζεται συναίνεση και η οποία είναι απαραίτητη για την ανάπτυξη της νεωτερικότητας. Καθιστά δυνατή την απελευθέρωση από τη δημοκρατία και αυτό με τη συγκατάθεση της δημοκρατίας. Ιδίως η νεωτερικότητα τελειοποιεί τη στρατιωτική μορφή της αυτονομισμοποίησης της εξουσίας και της γραφειοκρατίας. Επομένως, ο στρατός, η κατάσταση έκτακτης ανάγκης κ.λπ. δεν είναι μόνο γεωστρατηγικές έννοιες και έννοιες της εξωτερικής πολιτικής. Στοχεύουν επίσης και σε μια εσωτερική, μη στρατιωτική, αλλά συμβατή με τη στρατιωτική, οργάνωση της κοινωνίας, και μάλιστα σε όλους τους επιμέρους κοινωνικούς χώρους: στην παραγωγή, την εργασία, το δίκαιο, την επιστήμη, την εσωτερική πολιτική, τη δημοσιότητα. Με άλλα λόγια, όλες οι δημοκρατίες είναι στρατιωτικά διχοτομημένες δημοκρατίες. Η στρατιωτική συναίνεση περιορίζει τη δημοκρατική συναίνεση και αντίστροφα: η επιβληθείσα δημοκρατία άρει την ετοιμότητα για την περίπτωση έκτα-

κτης ανάγκης.

Δεν ξέρω κατά πόσο είναι δυνατόν να επιτύχει το πείραμα της νεωτερικότητας, δηλαδή να διατηρηθεί η ιλιγγιώδης εισαγωγή καινοτομιών δίχως την ύπαρξη εικόνας του εχθρού. Πραγματικά, στην Ευρώπη έχει συντελεσθεί και έχει ολοκληρωθεί αρμονικά αυτή η διαπλοκή εκδημοκρατισμού, εκβιομηχάνισης και στρατιωτικοποίησης. Μπορεί κανείς να καταλάβει την αλληλεξάρτηση μεταξύ εθνικισμού και πολιτικής χειραφέτησης, αν θέσει τη συγκέντρωση της κρατικής δύναμης, τις ελλείψεις της ως προς μια υπερκείμενη στους θεσμούς της αρχή, όπως για παράδειγμα την εθνική έπαρση και αυθαιρεσία, σε συσχετισμό με τη μόνιμη πλέον άρση της παλιάς κοινωνικής τάξης πραγμάτων, μια άρση που πραγματοποιείται ακριβώς μέσω αυτού του συσχετισμού. Έτσι δημιουργείται το ενοποιητικό κεντρικό κράτος που ασκεί το μονοπώλιο της βίας, χρηματοδοτεί το μόνιμο στρατό του και τη γραφειοκρατία του με φόρους και συγκροτεί εντός των συνόρων του ένα ενιαίο δίκαιο και ένα ενιαίο εκπαιδευτικό σύστημα. Η διαλεκτική μεταξύ στρατιωτικής απειλής και άμυνας δικαιολογεί την οικοδόμηση ενός εξουσιαστικού μηχανισμού που λειτουργεί ταυτόχρονα τόσο ως μηχανισμός δημιουργίας των απαραίτητων συνεινέσεων όσον αφορά την εσωτερική πολιτική (και για να το πούμε πιο ωμά: που λειτουργεί σαν το μαστίγιο που δαμάζει τις υποβόσκουσες ταξικές συγκρούσεις της βιομηχανικής κοινωνίας) όσο και ως μηχανισμός σκηνοθεσίας ενός θεατρικού έργου με θέμα την προετοιμασία και τη διεξαγωγή πολέμων. Η απειλή του πολέμου –όσο πικρή και να είναι αυτή η επίγνωση– ήταν εκείνη που κατά κύριο λόγο σταθεροποίησε τον κόσμο της πρωταρχικής εκβιομηχάνισης.

Εξαιρετικά σημαντικό είναι το ακόλουθο χαρακτηριστικό: Στις εικόνες του εχθρού ενυπάρχει η δύναμη για την αυτοεπιβεβαίωση.

Η εχθρότητα παράγει εχθρότητα. Οι εικόνες του εχθρού κεντρίζουν, οριοθετούν, θίγουν, προκαλούν βία, δημιουργούν φόβο, μέχρις ότου να συμβεί πραγματικά αυτό που υπαινίσσονται: οι γείτονες, άνθρωποι που μιλάνε άλλες γλώσσες και προέρχονται από άλλους πολιτισμούς γίνονται στην αρχή ξένοι και μετά εχθροί. Οι εικόνες του εχθρού έχουν τη φοβερή δύναμη να αυτοπραγματοποιούνται, επειδή θέτουν σε λειτουργία έναν μηχανισμό άμυνας και αντεπίθεσης ο οποίος, προκαταλαμβάνοντας την αίσθηση του φόβου, τροφοδοτεί συνεχώς την ύπαρξή της. «Στην αρχή ήταν ο λόγος». Αυτή η πρόταση από το κεφάλαιο της Γένεσης δεν ισχύει πουθενά αλλού με τέτοια φρικιαστική αμεσότητα όσο στον κόσμο της βίας που δημιουργεί η λέξη «εχθρός».

Η βία που εκπέμπουν οι εικόνες του εχθρού κατασκευάζει

Η έλλειψη της διάκρισης εξουσιών στην περίπτωση των σχέσεων μεταξύ κρατών κάνει τις εικόνες του εχθρού το ίδιο δυνατές όσο και η πραγματικότητα

πραγματικότητες και αποτελεί την άλλη όψη της κρατικής κυριαρχίας. Όταν οι γείτονες μαλώνουν μεταξύ τους, έρχεται η αστυνομία και μετά ο δικαστής μεσολαβεί και εκδίδει μια απόφαση. Οι κρατικοί κοκορομάχοι είναι όλα μαζί ταυτόχρονα: είναι κατήγοροι, δράστες, δικαστές και δήμιοι. Η έλλειψη της διάκρισης εξουσιών στην περίπτωση των σχέσεων μεταξύ κρατών κάνει τις εικόνες του εχθρού το ίδιο δυνατές όσο και η πραγματικότητα. Τις κάνει να ωθούν σε πολέμους, επειδή για τα κράτη που μαλώνουν δεν υπάρχει η αντικειμενικότητα των δικαστικών κανόνων και αρχών που θα τα κάνει να λογιкуούνται.

Εδώ έρχεται πιεστικά στο νου μια σύγκριση με τις σύγχρονες ε-

ρωτικές σχέσεις. Όπως η απαλλαγμένη από την παράδοση αγάπη μπορεί να ερμηνευθεί με πολλούς τρόπους, μια και δεν γνωρίζει ούτε αναγνωρίζει τις αποφάσεις κάποιας υπερκείμενης αρχής, έτσι και η εχθρότητα επιδέχεται πολλές ερμηνείες. Ακόμα και οι διαταραχές στην επικοινωνία ενδέχεται να έχουν καταστροφικά επακόλουθα σε περίπτωση σύγκρουσης. Ωστόσο, η διαφορά ανάμεσα στους πολέμους που εκτυλίσσονται μεταξύ συζύγων και στους πολέμους που εκτυλίσσονται μεταξύ κρατών συνίσταται στο ότι τα κράτη μπορούν να θεμελιώσουν τις πράξεις τους αυτοαναφορικά. Εμφανίζονται και παίζουν το χαρτί τους, κρατώντας στο χέρι τους όλα τα εμβλήματα της νομιμότητας. Έχουν πάντα με το μέρος τους τη δική τους νομοθεσία, το δικό τους κοινοβούλιο και τις περισσότερες φορές και τη δική τους κοινή γνώμη. Με αυτή την κυνική έννοια η δικαιοσύνη και η δύναμη είναι ισοδύναμοι όροι, πράγμα που εξάλλου γνώριζαν ήδη οι σοφιστές. Για το λόγο αυτό, είναι πολύ σημαντικός ο ρόλος των ελίτ και των μέσων μαζικής ενημέρωσης στην κοινωνική οικοδόμηση ή αποδόμηση του εχθρού. Οι εικόνες του εχθρού είναι διανοητικά όπλα, μετά-όπλα: είναι λέξεις στον ορίζοντα των οποίων η βία γίνεται αυτονόητη. Καθιστούν δυνατή τη μετακύληση στο εξωτερικό μιας χώρας εκείνου το οποίο παράγεται εν μέρει στο εσωτερικό της. Ο άλλος, ο ξένος, ο εχθρός είναι και ο υπαίτιος εκεί όπου σε άλλες περιπτώσεις υπαίτιοι θα ήταν ενδεχομένως κάποιοι εξωτερικοί παράγοντες όπως ο θεός ή η φύση.

Η ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

ΤΟΥ ΨΥΧΡΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Ο Ψυχρός Πόλεμος ήταν ένα θείο δώρο. Εκ των υστέρων, μπορεί κανείς να πει κάτι τέτοιο, του επιτρέπεται και οφείλει μάλιστα να το πει. Σε έναν κόσμο ο οποίος, χωρίς να το καλοκαταλάβει, είχε μπει στην εποχή της ατο-

μικής βόμβας και της πυρηνικής ενέργειας, ο Ψυχρός Πόλεμος δημιούργησε μεν μια τάξη του τρόμου, η οποία όμως επέτρεπε να μετακυλίνουν οι αιτίες εσωτερικών κρίσεων σε εξωτερικούς παράγοντες, σε εχθρούς. Ο Ψυχρός Πόλεμος πραγματοποιήσε εν μέρει μια διχοτομημένη παγκόσμια κοινωνία, οικοδομημένη πάνω στα θεμέλια της εικόνας του εχθρού. Ας μην αρχίσουμε όμως να νοσταλγούμε τον Ψυχρό Πόλεμο! Επιτρέπεται ωστόσο το εξής ερώτημα: πώς να λειτουργούσε άραγε αυτός ο μηχανισμός στου οποίου τις επιταγές υπάκουε ολόκληρη η υφήλιος;

Άλλη μια κίνηση φιλίας απέναντι στη Δύση ήταν ο σοβιετικός ιμπεριαλισμός. Αφενός απενεργοποίησε μια κλασική εστία κρίσεων στην Ευρώπη. Σήμερα, όπου ούτε η Ευρωπαϊκή Κοινότητα ούτε ο ΟΗΕ είναι σε θέση να θέσουν τέλος στις πολεμικές συγκρούσεις στην κατακερματισμένη Γιουγκοσλαβία, γίνεται εμφανές σε ποιο βαθμό είχε διευκολύνει τη Δύση η κομμουνιστική δικτατορία. Ο σοβιετικός ιμπεριαλισμός είχε κατορθώσει για το δικό του ιμπεριαλιστικό συμφέρον, εκείνο, του οποίου το κόστος δεν μπορεί να αναλάβει σήμερα η Δύση. Αφετέρου, μπορούσε κανείς με αυτό τον τρόπο να παρουσιάσει το σοσιαλισμό ως ιμπεριαλισμό. Ήταν ένα πείραμα της αυτοοργανωμένης αυτοαναίρεσης. Το γεγονός ότι στη Δύση επικράτησε ο αντικομμουνισμός ήταν δώρο του κομμουνισμού της Ανατολής. Πριν από το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο υπήρχαν στα προηγμένα βιομηχανικά κράτη ισχυρά σοσιαλιστικά και κομμουνιστικά κινήματα. Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η Ανατολή αποτέλεσε απόδειξη μοναδική για την αναγκαιότητα του καπιταλισμού. Ήταν μια απόδειξη που δεν θα μπορούσε ποτέ να προσκομίσει με τέτοια λογική συνέπεια ο ίδιος ο καπιταλισμός με τις κρίσεις του και τις διαλυτικές του τάσεις.

Η Δύση κατασκευάσθηκε από τους σοβιετικούς πυραύλους. Η κοινωνιολογία στηριζόταν μέχρι

σήμερα σε πολύ μεγάλο βαθμό στην υπόθεση ότι τα κρατικά σύνορα αποτελούν και αιτιακά σύνορα. Αντίθετα ο Ψυχρός Πόλεμος γίνεται κατανοητός μόνο ως αιτιότητα που υπερβαίνει τα σύνορα. Εσωτερικά χαρακτηριστικά των κρατών της Δύσης, όπως ιδιαιτερότητες στο κομματικό τοπίο, στην κοινωνική δομή, στη νομοθεσία, στις αντιλήψεις των πολιτών, και αυτό σε εντελώς διαφορετικά μεταξύ τους κράτη, είναι επίσης προϊόντα της απειλής από την Ανατολή και της συνεπαγόμενης σκηνοθεσίας της από την εσωτερική και εξωτερική πολιτική των κρατών αυτών. Για πολλές από τις αποκαλούμενες εγγενείς εξελίξεις «των ανεπτυγμένων βιομηχανικών κοινωνιών», του «ύστερου καπιταλισμού», του «κράτους πρόνοιας», της «μετανεωτερικότητας» θα αποδειχθεί στο μέλλον ότι επρόκειτο για προϊόντα του Ψυχρού Πολέμου. Η εναρμόνιση ετερογενών κρατών και παραδόσεων που συντελέστηκε στο στρατόπεδο της Δύσης παραπέμπει πάντως στη διάχυτη ανάγκη για απεθνικοποίηση. Τούτο γίνεται εμφανές στο παράδειγμα της αυτοτυποποίησης και της αυτοδοτικοποίησης αριστερών κομμάτων της αντιπολίτευσης. Το SPD έγινε κόμμα «ικανό να διεκδικήσει τη διακυβέρνηση της χώρας», μόνο μετά από τον όρκο που έδωσε στο κομματικό συνέδριο του Bad Godesberg υπέρ του συστήματος της δυτικής συμμαχίας και των οικονομικών του κανόνων. Μόνον όταν φύσηξε στα πανιά της αέρας από τη Δύση μπόρεσε να προχωρήσει η Ostpolitik, το πολιτικό άνοιγμα προς την Ανατολή.

Η Δύση ήταν ένα σύστημα της εθνικής ημι-κυριαρχίας, του αυτοπεριορισμού, της αυτοαποδυνάμωσης εθνικών κυριαρχιών, και τούτο όχι μέσω κατακτήσεων –όπως έγινε στην Ανατολή– ούτε μέσω αξιών, συνθηκών και αγορών, αλλά μέσω της πανταχού παρουσίας του κομμουνιστικού κινδύνου που προβαλλόταν και κατασκευαζόταν στην εσωτερική πολιτική. Κοιτάζοντας το σύστη-

μα αυτό από την αντίθετη πλευρά, ίσως να μπορούσε κάποιος να πει ότι μια από τις ουσιαστικές αιτίες της αποσταθεροποίησης του ανατολικού μπλοκ ήταν η απώλεια της εικόνας του εχθρού ή, ακόμα περισσότερο, η μετατροπή της σε ιδανική εικόνα μέσω της επίδρασης που ασκούσαν τα μέσα μαζικής επικοινωνίας της Δύσης.

Ιδίως η αντίθεση σε αυτό τον καταναγκασμό ένταξης σε ένα από τα δύο στρατόπεδα ήταν ένας από τους κύριους λόγους (τόσο στη Δύση όσο και στην Ανατολή αλλά με αντίρροπες δυνατότητες ανάπτυξης) για τη δημιουργία των νέων κοινωνικών κινημάτων. Τα νέα κοινωνικά κινήματα είναι παιδιά του Ψυχρού Πολέμου.

Έτσι ο Ψυχρός Πόλεμος επέβαλε στην ασταθή Ευρώπη την τάξη του τρόμου η οποία έχει γίνει πλέον άχρηστο χαρτί. Δεν υπάρχει πια ευρωπαϊκό σύστημα ασφαλείας, αφού δεν υπάρχουν πια ούτε συμβαλλόμενα μέρη που θα συνυπέγραφαν τις αντίστοιχες συμφωνίες ούτε επίμαχα πολιτικά εδάφη στα οποία θα αναφέρονταν οι συμφωνίες αυτές αλλά ούτε και συμφέροντα που θα έπρεπε να εναρμονίσουν μέσω των τελευταίων. Το μέλλον θα δείξει κατά πόσο συνθήκες, ευρωπαϊκοί θεσμοί, αγορές, η «διεθνής των δημοκρατιών» θα μπορέσουν και χωρίς το κοινό στοιχείο του εχθρού να δράσουν αρκετά ενοποιητικά ώστε να δαμάσουν τις φυγόκεντρες δυνάμεις της παγκόσμιας οικονομίας, των εθνικών εγωισμών και των ιστορικά επιλεκτικών συγγενειών και εχθροτήτων.

Η αντίθεση μεταξύ Ανατολής και Δύσης είχε γίνει συλλογική συνείδηση με την έννοια που της απέδιδε ο Durkheim και μάλιστα μια παγκόσμια συνείδηση που οργάνωνε τη σκέψη και την πράξη σε παγκόσμιο επίπεδο. Η νεωτερικότητα παράγει, κατά συνέπεια, το αντίθετό της και συγκεκριμένα έναν αντι-πολιτισμό των συνθηκών βίας ο οποίος στηρίζεται σε εικόνες εχθρού και στην πυρηνική αυτοανάρπληξη που υποτάσσει όλο τον κόσμο στη δική

της μαγική φόρμουλα³.

Η ΕΞΑΤΟΜΙΚΕΥΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ
 Όσο παράδοξο και αν ακούγεται, ο πυρηνικός εξοπλισμός κατέστησε δυνατή την αποστρατιωτικοποίηση της κοινωνίας. Η τεχνολογία αντικαθιστά την εργατική δύναμη. Η διεξαγωγή ηλεκτρονικών πολέμων γίνεται υπόθεση μερικών ειδικών. Ο υπερ-εξοπλισμός καταβροχθίζει πόρους: κονδύλια, τεχνολογία, γνώσεις. Καθιστά όμως ταυτόχρονα δυνατή την αποεπιστράτευση της κοινωνίας και μάλιστα τη μετατροπή της σε κοινωνία των πολιτών. Με αυτό τον τρόπο μπορεί όμως να προωθηθούν η στρατιωτικοποίηση και ταυτόχρονα και ο εκδημοκρατισμός.

Σε συνάρτηση με αυτά, θα ήθελα να ερμηνεύσω τη θεωρία της εξατομίκευσης: όπως οι ταξικές πολιτισμικές παραδόσεις και ο θεσμός της πυρηνικής οικογένειας έτσι και η δυναμική της εξατομίκευσης που ενέχει το κράτος πρόνοιας διαλύουν και το τελευταίο οχυρό της κοινωνίας των μεγάλων ομάδων, διαλύουν δηλαδή την κοινωνία που στηρίζεται στην εικόνα του εχθρού. Ο καθένας έχει πια το δικό του εχθρό και ακριβώς για το λόγο αυτό παύει να έχει τον ένα και κοινό, τον ενοποιητικό εχθρό. Η θέση μου είναι η εξής: η εξατομίκευση αίρει την κατάσταση έκτακτης ανάγκης (με την ορθόδοξη έννοια που της αποδίδει ο Carl Schmitt σε σχέση με την εξωτερική πολιτική). Αυτή η μετατροπή της κοινωνίας σε κοινωνία των πολιτών εξελίσσεται χωρίς καμία πρόθεση, ως παρενέργεια μιας βαθύτατης αλλαγής, την οποία οι κοινωνιολόγοι συσχετίζουν με τον καταμερισμό της εργασίας (Durkheim), με τον Καλβινιστικό ασκητισμό του εσωτερικού κόσμου (Max Weber), με την οικονομία του χρήματος (Marx, Simmel). Η αλλαγή αυτή, όπως επιχειρήσα να δείξω, αποκτά όμως με την ανάπτυξη του κράτους πρόνοιας από τη δεκαετία του εξήντα έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα και γίνεται μόνιμη. Κα-

θώς προχωρά η εξατομίκευση, αρχίζει να ισχύει για πρώτη φορά στην ιστορία η ρήση: κράτη που γαβγίζουν δεν δαγκώνουν.

Ο όρος «εξατομίκευση» στερείται πολλές από τις σημασίες που προσπαθούν να της αποδώσουν για να μπορέσουν να την αντικρούσουν καλύτερα. Δεν σημαίνει ατομισμό, αυτονόμηση, μοναχικότητα – ακόμα και αν στις μεγαλουπόλεις τα μονομελή νοικοκυριά ξεπερνούν εν τω μεταξύ το 50%. Εξατομίκευση σημαίνει πρώτον τη διάλυση και δεύτερον τη διαδοχή των παραδοσιακών συλλογικών μορφών ζωής από μορφές ζωής όπου τα άτομα, ακόμα και στο πλαίσιο της πυρηνικής οικογένειας, είναι αναγκα-

Όσο παράδοξο και αν ακούγεται,
 ο πυρηνικός εξοπλισμός
 κατέστησε δυνατή
 την αποστρατιωτικοποίηση της κοινωνίας.
 Η τεχνολογία αντικαθιστά
 την εργατική δύναμη.

σμένα να αντέξουν και να κατασκευάσουν τη δική τους βιογραφία.⁴ Η μανιωδής αναζήτηση συλλογικών ταυτοτήτων, όπως τη βιώνουμε σήμερα, δεν έρχεται σε αντίθεση με τη θέση της εξατομίκευσης αλλά είναι προϊόν μιας εξατομίκευσης που έχει πάρει την κατεύθυνση της ανομίας. Από τη μία πλευρά, οι άνθρωποι, αντιμετωπίζοντας τις επιταγές των συνθηκών της αγοράς, στρέφονται γύρω από τον άξονα της δικής τους ζωής. Και από την άλλη, οι μεν εξιδανικεύουν την οικογένεια, οι δε εξορκίζουν την καταστροφή του σύμπαντος ή ανακαλύπτουν τον εσωτερισμό, την ταυτότητα του εύληπτου ή διεξάγουν λυσσαλέους αγώνες εναντίον των ρυπαρινόντων το περιβάλλον ή ομολογούν με επιθετική ηδονή: είμαι περήφανος που είμαι Γερμανός. Ανεξάρτητα από το πώς αξιολογεί κανείς τη διαδικασία αυτή, γεγονός είναι ότι εδώ δημιουργούνται αντιθέσεις και όχι μια νέα ενότητα. Στη θέση της ισορροπίας

του τρόμου μπαίνει η ισορροπία των γκρινιάρηδων – όλοι διαφωνούν με όλα και με όλους. Δεν είναι η αιώνια ειρήνη εκείνη που δεν επιτρέπει πια τη μεγάλη συναίνεση για την εξαγγελία κατάστασης έκτακτης ανάγκης, αλλά ο αιώνιος καβγάς.

Αν κοιτάξουμε από αυτή τη σκοπιά την επικαιρότητα, θα ακούσουμε σήμερα να λέγεται συχνά ότι η συγκρότηση ενός επαγγελματικού στρατού απαλλάσσει από τα προβλήματα νομοποίησης που προκαλούν ενέργειες της Bundeswehr εκτός των γερμανικών συνόρων. Πρόκειται όμως για ψευδαίσθηση. Ας σκεφτούμε το εξής: Η παλιά Bundeswehr είχε με το μέρος της όλα τα πλεονεκτήματα που προσφέρει η συναίνεση. Υπεράσπιση, δηλαδή αναγκαστική άμυνα ενάντια σε έναν ορατό, αποδεδειγμένο «άσπονδο εχθρό». Με τις επιχειρήσεις εκτός των συνόρων της χώρας, διαλύεται και το αδιαμφισβήτητο που ενέχει η άμυνα. Εδώ οι επιθέσεις –ακόμα και αν διεξάγονται στο

πλαίσιο ειρηνευτικών αποστολών (χαϊρετίσματα από τον Orwell)– πρέπει να δικαιολογούνται, αντιμετωπίζοντας τα διασταυρούμενα πυρά της κριτικής. Τούτο προϋποθέτει ότι μπορεί κανείς να προσαρμόσει αξιόπιστα στο ρόλο του κακού τους χθεσινούς εμπορικούς εταίρους αλλά οι στόχοι ενός τέτοιου εγχειρήματος παραμένουν πολυσχιδείς και αμφισβητήσιμοι. Και όλα αυτά συμβαίνουν σε μια χώρα που –εάν δεν είναι παραπλανητικές οι δημοσκοπήσεις– θέλει να γίνει μια πράσινη δημοκρατία ή επακριβέστερα μια μεγάλη πράσινη Ελβετία. Και όλα αυτά σε έναν κόσμο που ζει πάνω σε μια ατομική βόμβα που μπορεί να εκραγεί από στιγμή σε στιγμή. Εάν με ρωτήσετε, πρόκειται μακροπρόθεσμα για τη μεγαλύτερη αναμενόμενη διαφωνία.

Συγκριτικά, η παλιά, η εγχώρα Bundeswehr ήταν βίοτοπος συναίνεσης, μια πηγή συναίνεσης όπου μπορούσαν να δροσίζονται και άλλοι. Η νέα, η παγκόσμια

Bundeswehr θα είναι ακριβώς το αντίθετο, θα είναι πηγή αστεϊρευ- των αντιμαχιών. Το ένα πρόβλη- μα αφορά τη συγκατάθεση των πολιτικών κομμάτων για την αντί- στοιχη τροποποίηση του συντάγ- ματος. Το άλλο πρόβλημα συνδέ- εται με το ερώτημα κατά πόσο μπορεί κανείς να συγκατατεθεί γενικά σε μια παγκόσμια Bundeswehr. Τα προγνωστικά που διατυπώνει η θεωρία της ε- ξατομίκευσης μας λένε όχι. Η κά- θε στρατιωτική επιχείρηση θα εκ- θέτει ολόκληρη τη χώρα σε μια δοκιμασία των εσωτερικών της α- ντοχών.

Και για να το επαναλάβουμε για άλλη μια φορά με σαφήνεια: δεν είναι ο φιλειρηνισμός εκείνος που αποτρέπει την κατάσταση έ- κτακτης ανάγκης αλλά η ανομία. Από κοινωνική άποψη, η κοινωνία του ρίσκου είναι εκρηκτική ήδη σε καιρούς νηνεμίας. Σε συνδυασμό όμως με την κατάρρευση μιας πα- γκόσμιας τάξης πραγμάτων, καθί- στανται δυνατές όλων των ειδών οι αναταραχές, συμπεριλαμβανο- μένης και της βίας. Όποιος όμως σκηνοθετεί μη σκηνοθετημένα αι- σθήματα κοινότητας κάνει κάτι α- ντίστοιχο της μαύρης μαγείας, κά- νει μαύρο ρομαντισμό (Karl Otto Hondrich). Ακόμα και οι νέοι ε- ξορκιστές και λάτρεις της κοινοτι- κής ιδέας που έρχονται από τις ΗΠΑ –οι κοινοτιστές– προβαίνουν σε κηρύγματα και όχι σε αναλύ- σεις. Πρόκειται για μια φυγή σε έναν κόσμο ρόδινο ο οποίος κατασκευάζεται από τα ερείπια του κόσμου που έχει καταστρα- φεί.

ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΧΩΡΙΣ ΕΧΘΡΟ ΚΑΙ ΤΑ ΜΕΛΛΟΝΤΑ ΤΟΥ

Τα χρόνια ευημερίας στην Γερμανία ήταν ταυτόχρονα και χρόνια αυστηρότητας δίαιτας για το πολιτικό στοιχείο. Η πολι- τική συρρικνωνόταν σε κοινωνική πολιτική.

Η Δυτική Γερμανία είχε εγκα- τασταθεί σε ένα ηλιόλουστο απυ- ρόβλητο, στο επίκεντρο της αντί- θεσης μεταξύ Ανατολής και Δύ- σης, και επιδείκνυε μετά απολαύ- σεως την καλοήθειά της, τις αρχές

της για τη μη χρήση βίας, την άρι- στη δημοκρατία της, την παροι- μιώδη της επιμέλεια και με αυτή κατακτούσε για δεύτερη φορά τον κόσμο, μόνο που τώρα ήταν από τεχνική και οικονομική πλευ- ρά. Με την πτώση του τείχους κα- τέρρευσαν και αυτά τα οχυρά της μη πολιτικής, μιας πολιτικής για την ηθική, μιας πολιτικής για την ειρήνη.

Η παλιά Ομοσπονδιακή Δημο- κρατία δεν ήταν ένα πολιτικό μόρφωμα, με την έννοια του μορ- φώματος που θα μπορούσε να διεκδικήσει και να ασκήσει τη δι- κή του πολιτική, τη δική του εθνι- κή κυριαρχία.

Μπορεί κανείς βέβαια να πει ότι αυτή η έλλειψη πολιτικής στην ΟΔΓ ήταν και η αιτία της ηθικότη- τας της. Οι Γερμανοί μπορούσαν να είναι τόσο καλοί, επειδή άφη- ναν τις σημαίες τους να κυματί- ζουν στον άνεμο της Δύσης.

Η απουσία της εθνικής κυ- ριορχίας θεμελιώνει και επέτρεπε την ανάπτυξη της οικονομικής φι- λοδοξίας που τρεφόταν από τη γενικότερη καλή θέληση. Οι πανη- γυρικές διακηρύξεις της παλιάς Ομοσπονδίας υπέρ της ειρήνης, οι όρκοι πίστης και συμπαράστασης στους γείτονές της προέρχονταν στην πραγματικότητα από την η- θική της πλήρους αδυναμίας. Τώ- ρα όμως όλα αυτά ακυρώθηκαν με μιας. Εξακολουθούν βέβαια να λέγονται τα ίδια λόγια, και σε αυ- τό το κλίμα φόβου και αμηχανίας να μεταφέρονται σαν τα ιερά λεί- ψανα από τα οποία πηγάζει η δεύτερη ζωή.

Όμως, τα λόγια αυτά δεν μπο- ρούν πια να κατασκευάσουν πραγματικότητες. Αλλά και η πο- λιτική της Δύσης έχει χάσει πια τα κουπιά της, την πυξίδα της και τις φωτοβολίδες της.

Κάτω από τα συντρίμια της πρώην Δύσης, η οποία θρυμματί- σθηκε με τη δική της νίκη, αρχί- ζουν να διαμορφώνονται εκ νέου μερικά απαρχαιωμένα, ξεχασμέ- να, απωθημένα στοιχεία όπως τα εθνικά συμφέροντα, η γεωπολιτι- κή θέση, οι διασπαστικοί μύκητες, η δυσπιστία, τα σύνορα που απο- κλείουν τους έξω και τα οποία, ό-

ταν προκύψει ανάγκη, δηλαδή πάντα, θα πρέπει να τα υπερα- σπίζεσαι κανείς.

Δεν απαιτείται τίποτε περισ- σότερο, παρά μόνο να μπου σε νέα καλούπια μιας πολιτικής που κατασκευάζει και διασφαλίζει την ειρήνη οι πολιτικές λύσεις που δό- θηκαν στη μεταπολεμική περίοδο – όπως για παράδειγμα το σύνθη- μα ότι δεν πρέπει ποτέ πια να ξε- κινήσει πόλεμος από γερμανικό έ- δαφος.

Και δεν είναι μόνο οι γείτονες των Γερμανών που φοβούνται μια οικονομικά παντοδύναμη Γερμα- νία, στο πλαίσιο αυτού του αντα- γωνισμού των εθνικών κρατών σε μια Ευρώπη που παραμένει στο επίπεδο του φαντασιακού.

Ο φόβος των άλλων απέναντι στη Γερμανία ίσως να είναι μι- κρότερος από το φόβο που αι- σθάνονται πολλοί Γερμανοί μπρο- στά στη Γερμανία.

Όπως οι Γερμανοί κομμουνι- στές είχαν εφεύρει ένα κατανα- γκαστικό σύστημα εκπαίδευσης και χαφιεδισμού για να ελευθε- ρώσουν τους Γερμανούς από τους Γερμανούς, έτσι και σήμερα πολ- λοί Γερμανοί αναζητούν καταφύ- γιο σε μια Ευρώπη, φοβούμενοι τη νεκρανάσταση του παρελθό- ντος, μια νεκρανάσταση που μπο- ρεί να συντελεστεί μόνο με τη συ- γκρότηση μιας εθνικά κυρίαρχης και οικονομικά ισχυρής Γερμανίας στο κέντρο της Ευρώπης.

Αυτή η σύγκριση, αυτός ο πα- ραλληλισμός μεταξύ του εμβόλι- μου αντιφασισμού της πρώην Λαϊκής Δημοκρατίας της Γερμα- νίας και της φυγής της «νεόπλου- τής» Γερμανίας προς την Ευρώπη είναι σίγουρα λάθος. Και τούτο για τον απλό λόγο, ότι σε τελευ- ταία ανάλυση για κανένα από τα ευρωπαϊκά κράτη που ανήκουν σε αυτή την ευρωπαϊκή ομοσπον- δία κρατών δεν υπάρχει εναλλα- κτική λύση.

Απομένει όμως το παράξενο φαινόμενο ότι οι Γερμανοί, από φόβο απέναντι στον ίδιο τους τον εαυτό, θέλουν να εγκατασταθούν σε αυτό το νεόδημο οικοδόμημα της Ευρώπης, ενώ τα άλλα έθνη φοβούνται ακριβώς το αντίθετο.

φοβούνται δηλαδή να εγκαταλεί- ψουν την εθνική τους κυριαρχία.

Ένα φάντασμα πλανάται στη Γερμανία και το φάντασμα αυτό ονομάζεται Γερμανία.

Αυτή η υπαρξιακή νευρικότη- τα, ο γεμάτος μίσος φόβος, η α- βεβαιότητα απέναντι στις δικές τους δυνατότητες και αβύσσους καθιστά κατανοητή ακόμα και αυτή τη δουλική ένταση με την ο- ποία, παραλυμένοι, ανέχονται τις φλόγες που τυλίζουν τους ξενώ- νες των αλλοδαπών, καθώς εκεί- νοι οι παλιοί νέοι Γερμανοί τους φέρνουν στο νου τις απωθημένες μνήμες τους.

Οι ξένες δυνάμεις μετά τον πόλεμο δεν ήταν μόνο δυνάμεις των νικητών, ήταν ταυτόχρονα και προστάτιδες δυνάμεις, δυνάμεις για την αυτοπροστασία της μίας ή μάλλον επακριβέστερα και των δύο Γερμανιών σε σχέση με τον εαυτό τους.

Η Ευρώπη γίνεται έτσι δύ- ναμη αυτοπροστασίας που θα πρέπει να πάρει τη θέση των προστάτιδων δυνάμεων και να προστατεύει τους Γερμανούς από τη Γερμανία.

Αντιμετωπίζοντας το «πρόβλημα των προσφύγων που ζητούν άσυλο», πολλοί Γερ- μανοί βιώνουν αντίθετα την εξής ερεθιστική εμπειρία: είμαστε τό- σο υπέροχοι που θα πρέπει να προστατευθούμε από όλον αυτό τον πληθυσμό που εισρέει στη χώ- ρα μας. Με αυτή την έννοια, το μίσος απέναντι στους ξένους δεν είναι μόνο το αίσθημα εκείνου που πιέζεται, αλλά ταυτόχρονα και η απόλαυση της απωθημένης και στριμωγμένης εθνικής συνεί- δησης των Γερμανών που μπο- ρούν πλέον απ' υψηλού να φτύ- νουν με μεγάλη άνεση τους άλ- λους κατά πρόσωπο.

Η μονόπλευρα επικεντρωμένη πολιτική σε σκέψεις και σε πρά- ξεις που μοναδικό τους ορίζοντα είχαν τη σύγκρουση μεταξύ Ανα- τολής και Δύσης εκτινάσσεται σε ένα νέο σύστημα δυνατοτήτων. Ε- δώ μπορεί κανείς μόνο να σχια- γραφήσει αδρά πέντε σενάρια που δεν αποκλείουν όμως το ένα το άλλο.

1 Αναζητώντας το χαμένο εχθρό

Η απουσία εχθρών δεν σημαίνει ταυτόχρονα και έλλειψη εικόνων του εχθρού, αντίθετα μάλιστα, με την απουσία αυτή δημιουργείται μια ακατάπαυστη ανάγκη για νέ- ες εικόνες του εχθρού. Ποιος μπο- ρεί να διαψεύσει το γεγονός ότι μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέ- μου ξεσπούν παντού αιματηρές συγκρούσεις; Προκαλεί ωστόσο ε- ντύπωση ότι ειδικά σε μια χώρα όπου για πρώτη φορά στην πολε- μοχαρή της ιστορία βρίσκεται «πολιορκημένη από φίλους» ανθί- ζει ένα τόσο ζωντανό εμπόριο με όλες τις πιθανές και απίθανες ει- κόνες του εχθρού και με τη θερμή συμμετοχή των διανοουμένων κά- θε είδους φρονημάτων.

Η τάση αυτή ξεκινά από τον-

Ένα φάντασμα πλανάται στη Γερμανία
– μια χώρα όπου για πρώτη φορά
στην πολεμοχαρή της ιστορία
βρίσκεται «πολιορκημένη από φίλους» –
και το φάντασμα αυτό
ονομάζεται Γερμανία.

συγκεκριμένο εχθρό και κατευθύ- νεται προς τον ανταλλάξιμο ε- χθρό. Πρώτον: ο κινητός εχθρός. Εδώ, στη θέση του μεγάλου ε- χθρού εμφανίζονται πλαίσια για πρόσκαιρες εικόνες του εχθρού (ι- σλαμικές φονταμενταλισμός, Τρί- οτος Κόσμος, Ιράκ, Σερβία κ.λπ.). Δεύτερον: όταν στο στόχαστρο βρίσκονται κυβερνήσεις ή θρη- σκειές, τότε αυτές οι πρόσκαιρες εικόνες του εχθρού αντικαθίστα- νται από έναν αφηρημένο εχθρό τον οποίο αποτελούν είτε ασαφώς οριοθετημένες ομάδες (αιτούντες για άσυλο, ξένοι, μετακίνηση λα- ών) είτε γενικές ανομίες της νεω- τερικότητας (εμπόριο ναρκωτι- κών, βίαιη εγκληματικότητα). Και τρίτον: ένα στιγμιαίο κενό στην εικόνα του εχθρού μπορεί να κα- λυφθεί μέσα από σκέψεις επί των αρχών, για παράδειγμα με την παρουσίαση της εχθρότητας ως κάτι το αξεπέραστο. Έτσι, ο ευέ- λικτος από ανθρωπολογική άποψη

χαρακτήρας της εικόνας του ε- χθρού επιτρέπει τη δημιουργία ει- κόνων του εχθρού δίχως πραγμα- τικό εχθρό. Όσο πιο ακατάλυτη, πιο αδιαφανής είναι η απειλή, τό- σο πιο μεγάλες και πιο πολυσχι- δείς γίνονται παγκοσμίως οι μελ- λοντικές αγορές για την ασφάλεια και την πολεμική τεχνολογία.

2 Ακούσιος φιλειρηνισμός

Η δημοκρατία στα κράτη-ακρίτες θα μπορούσε να λειτουργήσει «α- φοπλιστικά» όσον αφορά την ε- σωτερική πολιτική. Για παράδειγ- μα, το διάταγμα κατά των ριζο- σπαστικών κινημάτων δεν είναι πια απαραίτητο και θα μπορούσε να αντικατασταθεί από το αντίθε- τό του, δηλαδή από ένα διάταγμα που θα προσελκύει σε δημοσιού- παλληλικές θέσεις ανθρώ- πους με πολιτικό θάρρος, με θάρρος για τροποποιή- σεις στον τρόπο σκέψης, με ρεαλιστικές φαντασιώσεις για την επίλυση των επικεί- μενων προκλήσεων. Εδώ βέβαια πρέπει να προστεθεί ότι η αριστερά θα πρέπει να αναθεωρήσει την εικόνα ε- χθρού που έχει ως προς τον

καπιταλισμό. Η κριτική στο σχε- δόν και πάλι πρώιμο «ύστερο κα- πιταλισμό» γίνεται πιο ευέλικτη, πιο αποτελεσματική, όταν δεν τον καταδικάζει κανείς ως πηγή για όλα τα κακά του κόσμου (εθνικι- σμό, στρατοκρατία, πατριαρχία) αλλά όταν ανακαλύπτει την επι- δεκτικότητά του προς μάθηση. Έτσι θα είναι δυνατόν να διατυ- πωθεί ένα πολιτικό «κατηγορώ» κατά των σημείων της ημερήσιας διάταξης του μέλλοντος τα οποία είναι και πολιτικά διαμορφώσιμα. Πρόκειται συγκεκριμένα για την οικολογική μεταρρύθμιση, για τη φεμινιστική αναδιάρθρωση και την αποστρατιωτικοποίηση της α- πό στρατιωτική άποψη διχοτομη- μένης νεωτερικότητας.

3 Από το κράτος δίχως εχθρό στο οικολογικό κράτος

Όταν καταργούνται εικόνες του ε- χθρού, αυξάνεται η απειλή της διάλυσης με την έννοια του αντί-

θετου της ενοποίησης.

Όμως, όπως το φέρνει η τύχη, στην αναπτυγμένη νεωτερικότητα προκύπτει από τις παραλείψεις της και τα λάθη της μια νέα πηγή συναίνεσης - η *μεγάλη συναίνεση για την οικολογία*.

Η συναίνεση αυτή έχει κοινό με την παλαιότερη συναίνεση για την άμυνα ότι είναι υπεράνω των κοινωνικών τάξεων, ένα χαρακτηριστικό το οποίο ενισχύεται σε βαθμό που να τίθεται και υπεράνω των εθνών.

Το κράτος χωρίς εχθρό θα μπορούσε να περάσει μέσα από μια διεργασία μεταμόρφωσης και να γίνει *οικολογικό κράτος*.

Και τούτο, όχι μόνο για να διασωθεί η φύση, αλλά και για να εξοπλισθεί με συναίνεση και μέλλον το κρατικό-πολιτικό πράττειν.

Το οικολογικό ζήτημα που με την ηθική του αυτοπεριορισμού σημαδεύει τις καρδιές των ανθρώπων, θα μπορούσε να φανεί χρήσιμο και σε άλλα πεδία της πολιτικής που αναφέρονται στα όρια του κοινωνικού κράτους, στο εκρηκτικό κόστος του συστήματος υγείας.

Μια οικονομία η οποία ανακαλύπτει την παγκόσμια οικολογική αγορά και είναι επιδεκτική μαθήσεως διχάζεται.

Ο διχασμός αυτός επιτρέπει από την πλευρά του την ανάπτυξη επιδεκτικότητας προς μάθηση με πολιτικά μέσα. Όπως οι πάπες και οι αυτοκράτορες έβαζαν τους άρχοντες των πριγκιπάτων της δεκάρας να μαλώνουν μεταξύ τους, έτσι και ο διαχωρισμός μεταξύ κερδισμένων και χαμένων εγκαθιστά ένα παιχνίδι εξουσίας με κλάδους, επιχειρήσεις, φόρους και ελέγχους.

Και τούτο επιτρέπει τη συγκρότηση συμμαχιών για τα υπέρ και τα κατά, συμμαχιών που θα οδηγούνταν σε ένα παιχνίδι της μιας εναντίον της άλλης.

Με δυο λόγια ένα μικρό εγχειρίδιο του *οικολογικού μακιαβελισμού* θα μπορούσε να διευκολύνει και να επιταχύνει τη μετάβαση από την οικολογική ηθική στην οικολογική πολιτική.

4 Ο νέος εθνικισμός και η αρχή της αυτοδιάθεσης. Με την αποδυνάμωση του συγκεντρωτικού κρατικού μηχανισμού που στηρίζεται σε μέσα βίας, οι κεντρικές έννοιες της πολιτικής αλλάζουν σημασία. Το πιο ισχυρό παράδειγμα για το μέλλον είναι η *αρχή της αυτοδιάθεσης*.

Αυτή η περιγέλαστη από πολλούς αρχή ως κατάλοιπο μιας απαραιτήτων αστικής ηθικής αποδεικνύεται μετά το τέλος των στρατιωτικών συνασπισμών κοφτερό και δίκιοπο μαχαίρι στις σχέσεις μέσα και ανάμεσα στα κράτη της Ευρώπης και του υπόλοιπου κόσμου. Αυτό που στο παρελθόν μόνο πολέμοι μπορούσαν να κατορθώσουν, δηλαδή η μετάθεση συνόρων μεταξύ κρατών, η διαταραχή των ισορροπιών μεταξύ των δυνάμεων σε ένα ολόκληρο ημισφαίριο, είναι σήμερα δυνατόν να επιτευχθεί ειρηνικά και αποτελεσματικά, καταγγέλλοντας την παραβίαση του δημοκρατικού πρωταρχικού δικαιώματος της αυτοδιάθεσης εθνικών ομάδων και κρατιδίων και υλοποιώντας την αρχή αυτή.

Αν φέρει κανείς στο νου του πόσο συνεκτική ήταν η επίδραση της εξωτερικής κομμουνιστικής απειλής για τα κράτη της Δύσης, μπορεί να αναλογισθεί τι δυναμική μπορούν να αποκτήσουν και θα αποκτήσουν οι φυγόκεντρες δυνάμεις εθνικής αυτονομίας. Ακόμα και τα μεγάλα κράτη της Δυτικής Ευρώπης -η Γαλλία, η Μεγάλη Βρετανία, το Βέλγιο, η Ισπανία κ.λπ.- ενδέχεται να δεχθούν σύντομα το νυστέρι της αρχής της αυτοδιάθεσης, το οποίο διακονούν σήμερα. Ίσως να προκύψει μέσα σε αυτή την αναταραχή ένα ευρωπαϊκό μωσαϊκό, ένα σύνθετο παιχνίδι ευρωπαϊκών δυνάμεων που να κάνει πλουσιότερο σε κράτη τον πολιτικό χάρτη της Ευρώπης.

Όταν μάλιστα χαλαρώσει το μονοπώλιο των μέσων άσκησης βίας και πάρουν τα όπλα οι κοινωνικές συγκρούσεις, τότε θα ενσκήψει ένα σενάριο φρίκης: η Λιβανοποίηση ευρύτερων τμημάτων της υφελίου.

5 Η υπόγεια πολιτικοποίηση της κοινωνίας. Σε ένα κράτος το οποίο χάνει το ιδιαίτον χαρακτηριστικό του, δηλαδή την «οικεία» σχέση του με τη βία (όπως αναφέρει ο Max Weber), το πολιτικό στοιχείο ανοίγεται εκ νέου, αλλά εκτός του πολιτικού συστήματος.

Η αποδυνάμωση του κράτους συμβαδίζει με την ενδυνάμωση άλλων κοινωνικών φορέων, όπως παραδείγματος χάριν των μέσων μαζικής ενημέρωσης αλλά και των συνδέσμων, των επαγγελματικών ομάδων, των πρωτοβουλιών πολιτών κ.λπ.

Η αποκρατικοποίηση του κράτους σημαίνει δύο πράγματα:

- πρώτον μια «υπόγεια πολιτικοποίηση της κοινωνίας» και
- δεύτερον, ενδέχεται να σημαίνει, στην καλύτερη περίπτωση, την εφεύρεση του κράτους διαπραγματεύσεων, δηλαδή του κράτους των στρογγυλών τραπέζων, όπου θα συζητούνται οι συγκρούσεις στην εσωτερική πολιτική αλλά και οι συγκρούσεις μεταξύ κρατών.

Το παράδειγμα της οικονομίας μπορεί να παρουσιάσει ευκρινέστερα το φαινόμενο αυτό.

Το κράτος που από στρατιωτική άποψη έχει αναστολές καταφεύγει στο όπλο του εμπορικού αποκλεισμού και έτσι μετατρέπει την οικονομία σε προέκταση του Πολέμου με ειρηνικά μέσα.

Τούτο όμως οδηγεί -όταν πρόκειται για κινητές εχθρότητες- στην εκ των άνω ένταξη των διεθνών εμπορικών σχέσεων στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής.

«ΕΠΙΘΥΜΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ».

Εδώ παραθέτω ένα απόσπασμα του Gottfried Benn από το έτος 1942: «Ένας νέος ορισμός των εννοιών "ήρωας" και "τιμή", αφανισμός κάθε προσώπου που τα επόμενα εκατό χρόνια θα χρησιμοποιήσει τις λέξεις "Πρωσία" και "Ράιχ". Η ιστορία ως αντικείμενο διαχείρισης να ανατεθεί σε μεσαία στελέχη ανώτατων κλιμακίων του Δημοσίου, ενώ η ιστορία ως κατεύθυνση και ως αρχή να υπαχθεί στη δικαιοδοσία μιας δη-

μόσιας, ευρωπαϊκής, εκτελεστικής εξουσίας. Εκπαίδευση των παιδιών ηλικίας έξι έως δεκαέξι ετών με έξοδα του κράτους στην Ελβετία, Αγγλία, Γαλλία, Αμερική, Δα-

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Die Feindlose Demokratie, Στουτγάρδη, εκδ. Reclam, 1995. Η πρώτη δημοσίευση του κειμένου αυτού στα γερμανικά έγινε το 1993. Η μετάφραση του κεφαλαίου *Το κράτος χωρίς εχθρό* από το βιβλίο του Ulrich Beck, *Η δημοκρατία χωρίς εχθρό*, έγινε με την υποστήριξη του Ελληνικού Προγράμματος του Ιδρύματος Friedrich Ebert.

* Λογοπαίγιο σε αντιστοιχία με το GAU, το μεγαλύτερο αναμενόμενο (πυρηνικό) ατύχημα - Σημ. της μετ.

νία, ανάλογα με την επιλογή των γονέων.»⁵

Από τη δική μου σκοπιά θα έπρεπε να προστεθεί ότι θα πρέπει να τους παρέχεται η δυνατό-

1. M. Mann, «Capitalism and Militarism», εις M. Shaw, *War State and Society*, Νέα Υόρκη 1984, σ. 31
2. M. Shaw, *The Dialectics of War*, Λονδίνο 1988.
3. O Philipp Reemtsma γράφει το εξής: «Οι εσωτερικευμένοι πολιτισμικοί κανόνες υπάρχουν για να αποτρέπουν τις υπερβολές της "καυτής" ωμότητας -ωστόσο η "ψυχρή" ωμότητα κάνει τα ίδια και περισσότερα, μόνο που τα κάνει "ψυχρά". Στην περίπτωση της "ψυχρής" ωμότητας, ο πολιτισμός θέτει τους κανόνες του στην υπηρεσία μιας επίθεσης ενα-

τητα να περνούν τις διακοπές τους στη λίμνη του Starnberg.

Μετάφραση:
Λένα Σακαλή

- ντίον του ίδιου του εαυτού του. Συμμαχεί δηλαδή με τον εαυτό του εναντίον του εαυτού του». («Vergangenheit als Prolog» εις: Mittelweg 39 (1992) τεύχος 3, σ. 22).
4. Για τη συζήτηση σχετικά με την εξατομίκευση: U. Beck/ E. Beck-Gernsheim (επιμ.) *Riskante Freiheiten*, Φρανκφούρτη/ Μάιν 1993. U. Beck, «Vom Verschwinden der Solidarität» στην παρούσα έκδοση, σ. 31 και στη συμπληρωματική βιβλιογραφία που παρατίθεται στην υποσημείωση 1.
 5. G. Benn, *Essays und Reden*, Φρανκφούρτη/ Μάιν, 1989 σ. 366 ε.

Οι περιπέτειες της δημοκρατίας στον 20ό αιώνα

• JACQUES JULLIARD •

Πώς είναι δυνατόν ένας αιώνας που γεννήθηκε μέσα στον ενθουσιασμό και που χαιρετίστηκε ως η αυγή μιας νέας χρυσής εποχής να εγκαταλείπει τη σκηνή κάτω από κατάρεις και πεπεισμένους ότι προσκόμισε στους συγχρόνους του το έγκλημα και στις μελλοντικές γενιές την απελπισία;

Πιθανόν η απάντηση να βρίσκεται στη σοβαρή κρίση που διέρχεται η αντιπροσωπευτική Δημοκρατία την εποχή της δύναμης των μαζών και της κυριαρχίας της αγοράς.

Γιατί ο 20ός αιώνας δεν κράτησε τις υποσχέσεις του; Γιατί ενώ άρχισε μέσα στον ενθουσιασμό ολοκληρώνεται με την απομυθοποίηση του, αφού πρώτα πέρασε μέσα από τον τρόπο; Πώς ένας αιώνας τον οποίο οι άνθρωποι του τέλους του 19ου θεώρησαν ως την απαρχή μιας νέας χρυσής ε-

ποχής, όπως ακριβώς είχε εξαγγείλει ο Κοντορσέ, τις παραμονές του τραγικού του θανάτου, τον 19ο αιώνα, στο έργο του που αναφερόταν στην εξέλιξη του ανθρώπινου πνεύματος;

Αναρωτιέμαι πώς αυτή η νέα εποχή μπόρεσε στο τέλος της να αφήσει τη σκηνή κάτω από κατάρεις, πεπεισμένη ότι κληροδότησε το έγκλημα στους συγχρόνους της και την απογοήτευση στις μελλοντικές γενιές. Αυτό είναι το ερώτημα το οποίο θέλω να εξετάσω στο παρόν άρθρο.

Ο 18ος αιώνας θεωρήθηκε ο αιώνας της «ελευθερίας». Ο 19ος (και εδώ αναφέρομαι στις κυρίαρχες ιδέες) θεωρήθηκε ο αιώνας της προόδου. Και ο 20ός αιώνας, καθώς ή κακώς, ο αιώνας της Δημοκρατίας.

Πολιτική Δημοκρατία, που σημαίνει γενίκευση της καθολικής ψηφοφορίας δηλαδή αναγνώριση του λαού ως πηγή κάθε εξουσίας

και κάθε νομιμότητας.

Οικονομική Δημοκρατία, στη συνέχεια, με την εμφάνιση του φορντικού μοντέλου και την είσοδο, στη συνέχεια, ενός διαρκώς αυξανόμενου τμήματος της ανθρωπότητας στην εποχή της μαζικής κατανάλωσης.

Πνευματική Δημοκρατία, με τη γενίκευση της εκπαίδευσης και τον πολλαπλασιασμό των μέσων μαζικής επικοινωνίας, η οποία ακυρώνει το χώρο και το χρόνο.

Και τέλος στρατιωτική Δημοκρατία με την επινόηση, αλίμονο, που χρονολογείται από τη Γαλλική Επανάσταση, των παγκόσμιων πολέμων, οι οποίοι εμπλέκουν το σύνολο του πληθυσμού καταργώντας τη διάκριση ανάμεσα σε στρατιωτικούς και πολίτες.

Γιατί θα έπρεπε η εποχή των μαζών να είναι και εκείνη του πολέμου και του απολυταρχισμού; Υπάρχει κάποια απαραίτητη σχέση μεταξύ αυτών των φαινομένων;

Άραγε η Δημοκρατία, η οποία δεν είναι ακριβώς ένα πολίτευμα αλλά μάλλον μια αρχή νομιμότητας, εφαρμόσιμη σε αρκετά από αυτά (μοναρχία, αυτοκρατορία), οδηγεί σε ένα φιλελεύθερο σύστημα ή αντίθετα σε ένα σύστημα απολυταρχικό;

Επίπονη ερώτηση.

Στη χώρα μας, στη Γαλλία, δημοκρατία και ελευθερία έχουν τόσο πολύ συμβαδίσει, ώστε δεν μπορούμε να φανταστούμε καν ό-τι θα μπορούσαν να είναι ξεχωριστές. Υπέροχα! Παρακολούθηστε στη διάρκεια του 19ου αιώνα την εξ αντικειμένου συνεργασία μεταξύ ορκισμένων εχθρών όπως η Επανάσταση, η Παλινόρθωση και τέλος η Δημοκρατία, για να φτάσουμε τελικά στο ισχύον πολιτικό καθεστώς.

Η Επανάσταση διακήρυξε την κυριαρχία του λαού και τα δικαιώματα του ανθρώπου συνάμα. Όμως τι απέμεινε μετά το 1793, μετά την κατάρρευση του Διευθυντηρίου, μετά τον Ναπολέοντα; Μια μεγάλη νοσταλγία. Το έργο της θεσμοθέτησης των πολιτικών ελευθεριών όπως το κοινοβούλιο, η ελευθερία του τύπου και οι πολιτικές και ατομικές ελευθερίες αναλαμβάνει η Παλινόρθωση, καθεστώς μοναρχικό και αντιδημοκρατικό. Όσο για την καθολική ψηφοφορία, αυτή αργεί ακόμα. Θα είναι η Δεύτερη και κυρίως η Τρίτη Δημοκρατία που θα δουλέψουν για την πραγμάτωσή της.

Η αντιπροσωπευτική Δημοκρατία θα είναι λοιπόν δημοκρατική και φιλελεύθερη μαζί. Μας ικανοποιεί αυτό τελικά; Όχι ακριβώς, αφού κατά την αυγή του αιώνα οι διανοούμενοι ανησυχούν. Οι μεν για την ελευθερία: μετά τον Tocqueville δεν λείπουν οι σκεπτόμενοι, από τον Nietzsche έως τον Gustave Le Bon που θεωρούν τελικά ότι η «εποχή των μαζών» δεν προοιωνίζεται τίποτε το θετικό για την ελευθερία και τη σκεπτόμενη διάνοηση. Οι δε για την Δημοκρατία: ήδη από το 1917 οι μαρξιστές, κάτω από την καθοδήγηση του Λένιν, καταφέρνται σκληρά εναντίων αυτών των «τυπικών ελευθεριών» οι ο-

ποιές εξαπατούν το λαό, μέχρι να τον κάνουν να αποδεχτεί πειθήνια την οικονομική του καταπίεση. Ξεχνάμε μήπως ότι μέχρι το 1970 οι κομμουνιστές, και μαζί με αυτούς ένα μεγάλο τμήμα της αριστερής διανόησης, συνέχιζαν κάτω από διάφορα προσχήματα να κριτικάρουν την ελευθερία;

Βρισκόμαστε λοιπόν στην καρδιά της γενικευμένης ερώτησης.

Η φιλελεύθερη Δημοκρατία δεν έχει προφανώς τίποτα να καταλογίσει στον εαυτό της. Είναι ο βασικός εχθρός των σύγχρονων δικτατοριών. Η κριτική κατά του κοινοβουλευτισμού και των φιλελεύθερων θεσμών γίνεται με τον ίδιο τρόπο από το φασισμό, το ναζισμό και το σταλινισμό, κριτική που άλλοτε γίνεται ενορχηστρωμένα και άλλοτε ξεχωριστά.

Όμως η δημοκρατία της μάζας; Η βίαιη εισβολή των μαζών στο χώρο όπου πραγματεύονται τα ίδια τους τα συμφέροντα, για να επαναλάβουμε μια έκφραση του Τρότσκι για την επανάσταση, γέννησε, στη Σοβιετική Ένωση, στη Γερμανία και αργότερα στην Κίνα αυτό το τέρας που ονομάζουμε ολοκληρωτισμό. Αντίθετα, στη Γαλλία και στη Μ. Βρετανία, δεν είναι η κυριαρχική Δημοκρατία, αλλά η φιλελεύθερη παράδοση της αστικής τάξης και του λαού, η οποία κράτησε την απόσταση από την ολοκληρωτική τάση. Διότι ο γαλλικός λαός είναι βαθιά φιλελεύθερος και αυτή είναι η αλήθεια.

Μόνο η τύφλωση από το πάθος και η ανάγκη που νιώθει κανείς να δικαιολογήσει τα προηγούμενα σφάλματά του δημιουργήσαν σε μία μερίδα της αριστεράς αυτή την «αντίσταση», με κάποια ψυχαναλυτική έννοια, στο σκεπτικό του ολοκληρωτισμού.

Για να αποκηρύξουμε τη λέξη, που υπονοεί την προσέγγιση μεταξύ φασισμού και σταλινισμού, ως κινήματα και κυβερνήσεις της μάζας, επικαλούμαστε τους διαφορετικούς στόχους των δύο συστημάτων.

Σαν να μην μας δίδαξε ο Μαρξ ότι πρέπει στην πολιτική να δυσπιστούμε στις ηθικοπλαστικές προθέσεις και στην αυτοκριτική που κάνει ένα καθεστώς. Όσο γι' αυτούς που διατείνονται ότι αποκηρύσσουν την ιδέα του ολοκληρωτισμού με το πρόσχημα ότι έχει περισσότερο ιδεολογική παρά επιστημονική αξία, το μόνο που καταφέρνουν είναι να πνίξουν την ιστορία του αιώνα στην ιδιαιτερότητα ατομικών ιστοριών και να τον στερήσουν από κάθε διαφάνεια στο σύνολό του.

Όμως δεν θα ήθελα να ασχοληθώ περισσότερο με αυτή τη φιλονικία. Ας αρκεστώ στη διαπίστωση ότι ο ολοκληρωτισμός είναι ένας δεσποτικός τρόπος διακυβέρνησης, ένα κοινωνικό σύστημα που χαρακτηρίζει σαφώς τον 20ό αιώνα, σύγχρονο της εποχής των «μαζών», που διαρκώς επικαλείται μια αδιάκοπη «πραγματική Δημοκρατία», μια κινητοποίηση του λαού στο σύνολό του.

Διαφορετική από το φιλελευθερισμό, η Δημοκρατία είναι ένα πολίτευμα, ένα σύστημα στο οποίο, όπως μας δίδαξε ο Ρουσσώ, υπήκοος και ηγεμόνας συγχέονται. Θεωρία μεγαλείου και παραλογισμού. Αρκεί, πράγματι, μια δυναμική εξουσία να δηλώσει την ταυτότητά της στο λαό για να νομιμοποιηθεί αυτομάτως, χωρίς κανενός είδους όρια. Είναι αυτό που κάνει το λενινιστικό κόμμα, ο χιτλερικός ή ο σταλινικός τύραννος.

Διότι στη Δημοκρατία, με τη στενή έννοια του όρου, ο λαός δεν μπορεί να προσφύγει εναντίον του εαυτού του.

Μετατρέποντας τον υπήκοο σε ένα φανταστικό ηγεμόνα, ανακάλυψε μια χωρίς όρια εξουσία του λαού ως σώμα επί του λαού ως άθροισμα διαφορετικών ατόμων.

Μόνο η προσθήκη μιας εξωγενούς αρχής, αυτής των δικαιωμάτων του ανθρώπου, μπορεί να εμποδίσει τον εκφυλισμό της Δημοκρατίας προς τον ολοκληρωτισμό. Ήταν αρκετό στα απολυταρχικά καθεστώτα να υποτιμήσουν αυτή την εξωγενή αρχή για να δικαιολογηθεί μια φοβερή καταπίεση.

«Corruption optimi pessima», μας λέει το μεσαιωνικό ρητό.

Στο ρητό αυτό θα ανταπαντήσουμε, δικαιολογημένα, ότι πρόκειται τελικά για μια επιπλέον απάτη από την πλευρά των τυράννων. Στο καθεστώς του Χίτλερ ή του Στάλιν, δεν είναι ο λαός που καταπιέζεται, μα μία στρατιά γραφειοκρατών που δηλώνεται παραλόγως με το μέρος του και σφετερίζεται την κυριαρχία του.

Μέσα από τη μεταβίβαση εξουσίας παράγεται το κακό. Όπως η άσκηση της εξουσίας από το πλήθος είναι αδύνατη, έτσι πρέπει να δεχτούμε ότι η εξουσιοδότηση είναι αναπόφευκτη και ότι η κατάχρηση εμπεριέχεται με κάποιο τρόπο στη γενετική κληρονομιά της Δημοκρατίας. Από την αστική Δημοκρατία στη λαϊκή Δημοκρατία, η μόνη διαφορά που τελικά υπάρχει είναι ο βαθμός κατάχρησης της εξουσιοδότησης.

Δεν συναγάγαμε όλα αυτά τα συμπεράσματα από το εμφανές γεγονός ότι την κρίση του αντιπροσωπευτικού συστήματος διαδέχεται κατευθείαν η κατάρρευση των ολοκληρωτικών καθεστώτων.

Αποσύροντας μερικώς την εμπιστοσύνη τους από τα αντιπροσωπευτικά καθεστώτα, οι λαοί έδειξαν να επικυρώνουν την υπόθεση, ότι δηλαδή τα ολοκληρωτικά καθεστώτα έχουν τις ρίζες τους στη Δημοκρατία.

Σαν να αντίληφθηκαν, οι λαοί ότι δεν υπήρξαν ποτέ κυρίαρχοι και ότι δεν θα υπάρξουν ποτέ στο μέλλον. Τόσο το χειρότερο. Αυτή η έμμονη ιδέα της κυριαρχίας, η οποία διογκωνόταν, ήταν το μέσο το οποίο χρησιμοποιούσαν συχνά οι δημοκράτες ηγέτες για να έχουν δεμένα τα πλήθη στο άρμα τους.

Σε αυτό το σημείο, δεν αναφερόμαστε στον Λένιν, αλλά στου Roberto Michels, θεμελιωτή της πολιτικής κοινωνιολογίας. Γι' αυτό το λόγο, προς μεγάλη απογοήτευση της πολιτικής τάξης, ο λαός αρνείται όλο και περισσότερο να

ταυτιστεί με αυτούς που τον διοικούν, όπως ορίζει ο κανόνας της Δημοκρατίας.

Αυτή η αποστροφή από την πολιτική είναι αποτέλεσμα μιας γενικότερης απογοήτευσης, όπου τα φιλελεύθερα καθεστώτα γνωρίζουν την ίδια αποστροφή και γεννούν την ίδια δυσπιστία με τα ολοκληρωτικά καθεστώτα, σαν δύο αντίθετοι αλλά συγγενικοί κλάδοι του γενικευμένου αντιπροσωπευτικού συστήματος. Ο 20ός αιώνας θα είναι εκείνος του απόγειου και της παρακμής αυτού του συστήματος.

Θέλουμε σημάδια αυτής της παρακμής; Δεν έχουμε παρά να διαλέξουμε.

Στην πραγματικότητα πρόκει-

Αποσύροντας μερικώς την εμπιστοσύνη τους από τα αντιπροσωπευτικά καθεστώτα, οι λαοί έδειξαν να επικυρώνουν την υπόθεση ότι τα ολοκληρωτικά καθεστώτα έχουν τις ρίζες τους στη Δημοκρατία.

ται για τους τρεις βασικούς θεσμούς της Δημοκρατίας –την καθολική ψηφοφορία, το κοινοβούλιο και τα πολιτικά κόμματα– οι οποίοι εισήλθαν σε μια μακριά και επώδυνη παρακμή, με κάποιες αναλαμπές, χωρίς αύριο.

Η συνέπεια αυτής της τριπλής κρίσης είναι η παρακμή του νόμου, έκφραση μιας γενικής θέλησης. Οι άνθρωποι δεν θέλουν πια νόμους, απαιτούν προνόμια, δηλαδή εξειδικευμένους νόμους που να λαμβάνουν υπόψη τους τις δικές τους ιδιαιτερότητες. Δεν θέλουν πια να θεωρούνται συλλήβδην πολίτες, αλλά να θεωρούνται γυναίκες, εβραίοι ή ακόμη και αγρότες.

Συμπερασματικά, εάν η φιλελεύθερη Δημοκρατία εξήλθε νικήφωρα από τη διπλή της μονομαχία με τον ολοκληρωτισμό των ναζί και στη συνέχεια με το σταλινικό ολοκληρωτισμό, η δημοκρατία της μάζας, δεν βγήκε ανέπαφη από την τυπική της συγγένεια με τους δικούς της εχθρούς.

Πρόκειται για το σαρκασμό του μελλοθάνατου ηττημένου, της μεταθανάτιας ανταπόδοσης του Χίτλερ και του Στάλιν.

Αποτέλεσμα: κανένας σήμερα δεν πιστεύει πια πραγματικά στη μεταφυσική αρχή της κυριαρχίας του λαού. Όχι περισσότερο από ό,τι λίγο πριν από τη Γαλλική Επανάσταση πίστευαν στη θεολογική αρχή της κυριαρχίας του Θεού.

Ο Ρουσσώ θα είναι σύντομα τόσο άχρηστος όσο ο Joseph de Maistre.

Την αφηρημένη κυριαρχία υποκαθιστά σταδιακά η συγκεκριμένη εξουσία των κοινοτικών lobbies. Σε αυτήν προστίθεται ως νομιμοποιητικός παράγοντας η αυξανόμενη σημασία, της δημόσιας γνώμης, για την οποία οι αισιόδοξοι θα πουν ότι αποτελεί καθολική ψηφοφορία σε συνεχή βάση, και οι απαισιόδοξοι μια πραιτοριανή δημοκρατία. Η «αγία τριάδα» –ψηφοφορία, κόμματα, κοινοβούλιο– τείνει να αντικατασταθεί από ένα ανεξέλεγκτο δίπολο: κοινωνικά lobbies και δημόσια γνώμη.

Αναφερόμαστε λοιπόν συνολικά, με φόντο το σύγχρονο ατομικισμό, σε μια κρίση χωρίς προηγούμενο της έννοιας της αγωγής του δημοκρατικού πολίτη. Το πολιτικό μοντέλο της 3ης Γαλλικής Δημοκρατίας βασιζόταν σε μια ασταθή ισορροπία μεταξύ της ανάπτυξης των ατομικών αξιών, που απελευθερώθηκαν από τη Γαλλική Επανάσταση, και τη διατήρηση των συλλογικών αξιών που κληρονομήθηκαν από κουλούρες παλαιότερες (αξίες αριστοκρατικές, χριστιανικές, εργατικές, ακόμα και σοσιαλιστικές).

Πριν αναθεματίσουμε τις υπερβολές αυτές του ατομικισμού, ας σκεφτούμε ότι η προτεραιότητά του ατόμου ήταν το έναυσμα της επανάστασης του 1789. Ένα άτομο ισοδυναμούσε με μια ψήφο, η ατομική ψήφος, η οποία κερδίστηκε με σκληρή μάχη τον Ιούνιο του 1789, δεν είναι μόνον η

προϋπόθεση της νίκης επί της τάξης των προνομιούχων, προμηνύει μια μελλοντική κοινωνία η οποία αποτελείται κυρίως από άτομα και όχι από ομάδες όπως στο παρελθόν.

Θα μπορούσαμε να καταγράψουμε ολόκληρο το μέλλον της Δυτικής Κοινωνίας κάτω από τον τίτλο μιας αργής γέννησης – του ατόμου ως τελικό αντικείμενο της Ιστορίας.

Όμως δεν πρέπει να υποτιμούμε το τίμημα που θα πρέπει να καταβληθεί από τον Πολιτισμό για τον τελικό θρίαμβο αυτής της ιδέας. Ο ατομικισμός είναι ένας τρομερός Μολώχ που καταβροχθίζει τα πάντα στο πέρασμά του, συμπεριλαμβανομένων των ανθρώπων και των θεσμών που τον γέννησαν.

Η κοινοβουλευτική Δημοκρατία του τέλους του περασμένου αιώνα είναι ένα από τα θύματά του.

Αυτή η εξέλιξη, η οποία είχε προβλεφθεί από εναργείς ανθρώπους όπως ο Benjamin Constant και ο Tocqueville, επισπεύτηκε από την εμφάνιση της μαζικής κατανάλωσης. Η ευημερία έκανε πέρα την ιδεολογία και η κατανάλωση επικράτησε του πνεύματος της ελευθερίας όπως και της δικτατορίας. Δεν βλέπουμε ποιο σύστημα.

Ο Χριστιανισμός, λόγω του ότι βρέθηκε στο επίκεντρο του σεισμού, θα μπορούσε να της αντισταθεί ωστόσο ήταν η πρώτη από τις μεγάλες θρησκείες που υποχώρησε. Ο Καθολικισμός τείνει προς τον Προτεσταντισμό, με τη Βεμπεριανή έννοια του όρου, και έτσι το μόνο που βλέπουμε σήμερα είναι ιερείς μεταμφιεσμένους σε αστούς να μέμφονται τον Πάπα διότι αρνείται να «προσαρμοστεί στον κόσμο».

Αυτοί οι εκπρόσωποι του ανθρώπου, που έχουν έρθει με σκοπό να ακυρώσουν τα είδωλα, δεν έχουν παρά μια ιδέα: να προσπίπτουν μπροστά στον κόσμο.

Διότι η νίκη του χρήματος είναι καθολική. Η έκφραση «διεθνές ισοδύναμο», που είχε χρησιμοποιηθεί από τον Μαρξ, αφού

πρώτα είχε χρησιμοποιηθεί από τους αστούς οικονομολόγους για να περιγράψουν αποκτά σήμερα την πραγματική της έννοια.

Όχι μόνον δεν επιτρέπει την αγοραπωλησία πραγμάτων, συμπεριλαμβανομένων και αυτών που έχουν σχέση με το πνεύμα και την καρδιά, αλλά τείνει πραγματικά να υποκαταστήσει τα πάντα.

Η σχέση Ε-Χ-Ε όπου το χρήμα είναι ο ενδιάμεσος ανάμεσα σε δύο εμπορεύματα αντικαταστάθηκε απόλυτα από τη σχέση Χ-Ε-Χ όπου είναι το εμπόρευμα που ξευτελίζεται στο ρόλο του ενδιάμεσου.

«Πρόσχε», μου έγραψε μια μέρα ο Francois Furet «επιτιθέμενος στο χρήμα είναι σαν να επιτίθεσαι στην ελευθερία», θυμίζοντάς μου ότι οι εμπορευματικές κοινωνίες, όπως η Βενετία, η Αγγλία και οι Κάτω Χώρες, ήταν εκείνες που ανακάλυψαν τη σύγχρονη ελευθερία. Το εμπόριο έχει ανάγκη από ελευθερία και ειρήνη.

Σχετικά με αυτό θα απαντούσα ότι είμαστε σύμφωνοι, όμως παρ' όλα αυτά και σχετικά με την ελεύθερη ανταλλαγή κλασσικού τύπου, ο σύγχρονος φιλελευθερισμός χαρακτηρίζεται από μία επέκτασή της και σε χώρους όχι παραδοσιακά εμπορευματικούς, όπως η τέχνη, η κουλτούρα, η επιστήμη, η θρησκεία, τα συναισθήματα.

Ας προχωρήσουμε παρακάτω. Η φιλελεύθερη κοινωνία είναι ανίκανη να ανανεώσει το απόθεμα των αξιών οι οποίες είναι δανεισμένες από παλαιότερα συστήματα, τις οποίες όμως έχει ανάγκη για να λειτουργήσει.

«Ζούμε με το άρωμα ενός άδειου βάζου» είπε ο Renan. Αυτό ισχύει τόσο για τις αξίες όσο και για το πετρέλαιο που ζει πάνω σε παλιά αποθέματα τα οποία όμως είναι αδύνατο να αναπαράγει.

Στο τέλος λοιπόν του 20ού αιώνα η Δημοκρατία φαίνεται να ολοκληρώνει τον κύκλο της.

Ζούμε σε κοινωνίες ελεύθερης γνώμης οι οποίες δεν έχουν μεγάλη σχέση με την κλασσική Δημοκρατία. Από τη στιγμή που τα δι-

καιώματα του πολίτη κατοχυρώνονται, που το επίπεδο ζωής ανεβαίνει, που τα μεγάλα δεινά της ανθρωπότητας καταπολεμούνται, ή έστω έχουν περιοριστεί, η εμπειρία δείχνει ότι οι σύγχρονοι άνθρωποι ζούνε πολύ καλά χωρίς να συμμετέχουν στην πολιτική ζωή της εποχής τους.

«Θέλω να φανταστώ» γράφει ο Tocqueville στο τέλος του γνωστού του βιβλίου *Η Δημοκρατία στην Αμερική* «κάτω από ποια νέα χαρακτηριστικά θα μπορούσε να ξαναεμφανιστεί ο Δεσποτισμός στο σύγχρονο κόσμο. Βλέπω ένα πλήθος αναρίθμητων ανθρώπων, όμοιων και ίσων, που στριφογυρίζουν χωρίς σταματημό για να αποκτήσουν μικρές και τετριμμένες απολαύσεις που γεμίζουν την ψυχή τους. Καθένας από αυτούς στέκεται στην άκρη σαν να είναι ξένος στη μοίρα των άλλων, τα παιδιά του και οι φίλοι του αποτελούν γι' αυτόν ολόκληρο το ανθρώπινο γένος[...]». Αυτή είναι η αισιόδοξη άποψη της μετα-δημοκρατικής εποχής η οποία μας περιμένει.

Εφόσον θα παλέψουμε με δύναμη εναντίον όλων των καινούργιων δεινών που προανέφερα, δεν αποκλείω την πιθανότητα να πρόκειται για την πιο ειρηνική, ίσως και την πιο χαρούμενη περίοδο της Ιστορίας της ανθρωπότητας. Πρόκειται δηλαδή για ένα είδος τέλους της ιστορίας, όπου αυτό που θα λάμβανε χώρα δεν θα ήταν μια μεγάλη πορεία προς τα εμπρός ή το θέαμα μιας μεγάλης τραγωδίας, παρά μια σειρά από μικρές προσαρμογές προορισμένες να παλέψουν τα δεινά τα οποία η ανθρωπότητα, που δεν ξέχασε από την Πτώση, επιμένει να επιβάλλει στον ίδιο της τον εαυτό.

Μια ανθρωπότητα υποδουλωμένη, ρυθμισμένη, που επικοινωνεί μέσα από τη λατρεία του σώματος, που ξαναβρίσκει με αναλαμπές τα σημάδια της ύπαρξης του πνεύματος, που σέβεται τους κανόνες μιας μίνιμουμ κοινωνικότητας, που αναζητά περιπαθώς με κάθε μέσο να ξεχάσει ότι παρέμεινε θνητή.

Και όπως λέει ο Benda, «η

Ιστορία χαμογελάει στη σκέψη ότι ο Σωκράτης και ο Χριστός πέθαναν γι' αυτό το είδος».

Εκτός αν...

Εκτός αν αυτή η υπερβολή του κακού επιφέρει τελικά την ίαση με τη μορφή μιας μετα-δημοκρατικής εποχής που θα είχε ανθρωπιστικό πρόσωπο. Η ιδέα της εθνικής κυριαρχίας αποτελούσε το σημείο-κλειδί του παλαιού συστήματος. Συνέδεε την απαίτηση των δημοσίων ελευθεριών και την πραγματικότητα του αντιπροσωπευτικού συστήματος.

Η ιδέα των δικαιωμάτων του ανθρώπου αποτελεί το σημείο-κλειδί του νέου συστήματος. Συμφιλιώνει ακριβώς την ίδια απαίτηση για ελευθερία με το νέο ατομικιστικό ρεύμα της κοινωνίας και με την πραγματικότητα των συστημάτων κοινής γνώμης.

Στο διεθνές πεδίο, είναι που με τρόπο ανήκουστο η αλλαγή του επιστημονικού θα είναι πιο άγρια και πιο θεαματική. Το διεθνές επίπεδο αποτελεί από πολύ καιρό τον προνομιούχο χώρο της εθνικής κυριαρχίας: εκεί όπου δεν θα συναντήσει τα λιγότερα εμπόδια ανθρωπισμού ή συνδεδεμένα με τα ανθρώπινα δικαιώματα. Η εθνική κυριαρχία ήταν παραδοσιακά η σημαία της φιλοφροσύνης της πιο ψυχρής και κυνικής πραγματικότητας: του ορθού λόγου του Κράτους και της θέλησης της δύναμης των ισχυροτέρων. Διότι αυτό το οποίο παρατηρήσαμε να αναδεικνύεται πρώτα απ' όλα με την αποτυχία του ψυχρού πολέμου, στην συνέχεια με το σπάσιμο του μεγάλου μεταπολεμικού ιδεολογικού-πυρηνικού διπόλου, είναι η ανάγκη του σεβασμού των δικαιωμάτων του ανθρώπου σε παγκόσμια κλίμακα. Ακόμη καλύτερα, είναι η υποχρέωση που δημιουργείται στη διεθνή κοινότητα να μη δείχνει ανοχή στην πίεση και στη φθορά που εφαρμόζεται από τις κυβερνήσεις προς τους λαούς τους, με το πρόσημα της «εθνικής κυριαρχίας». Όποιες και αν είναι οι αποτυχίες, οι αμφιβολίες, οι απάτες, που ε-

πιφέρει η νέα τάξη πραγμάτων, όπως κάθε νέος νόμος που επιβάλλεται, οι δράσεις του ΟΗΕ, υποστηριζόμενες από την κοινή γνώμη των πιο δημοκρατικών χωρών, αντικαθίστανται περισσότερο από στρατιωτικές επεμβάσεις μιας συμμαχίας δυνάμεων (Σομαλία, Ιράκ, Κόσσοβο, Τιμόρ) έχοντας έναν μονοσήμαντο συμβολισμό, την εισβολή μιας παγκόσμιας ανθρωπιστικής κοινής γνώμης στη διεθνή σκηνή. Η ίδια η νεοεμφανιζόμενη έννοια της «διεθνούς κοινότητας» δεν λειτουργεί παρά σαν αφιέρωση σε μια τέτοια εξέλιξη.

Σε μια σημαντική παρέμβασή του στη γενική συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών, (το Σεπτέμβριο του 1999), ο Πρόεδρός της, Κόφφι Αννάν, πήρε θέση σε αυτή τη νέα εξέλιξη συνηγορώντας υπέρ της αποδοχής μιας νέας έννοιας σαν

Είτε ως απόλαυση, είτε ως σήμα κινδύνου, ο μύθος των δικαιωμάτων του ανθρώπου θα είναι για τη Δημοκρατία του 21ου αιώνα ό,τι ήταν και ο μύθος της εθνικής κυριαρχίας για τη Δημοκρατία των δύο περασμένων αιώνων.

αυτήν της «ανθρωπιστικής παρέμβασης», υπογραμμίζοντας ότι από την πλευρά της «κυριαρχίας των Κρατών» δημιουργείται η ανάγκη για μία «ατομική κυριαρχία [...] με το οποίο εννοώ τη βασική ελευθερία κάθε ανθρώπινης ύπαρξης, εγγεγραμμένης στο χάρτη των Ηνωμένων Εθνών». Είτε ως απόλαυση είτε ως σήμα κινδύνου, ο μύθος των δικαιωμάτων του ανθρώπου θα είναι για τη Δημοκρατία του 21ου αιώνα ό,τι ήταν και ο μύθος της εθνικής κυριαρχίας για τη Δημοκρατία των δύο περασμένων αιώνων.

Δεν μπορούμε να υποκρινόμαστε ότι η επικράτηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου, κάτω από την ιδέα της κοινής γνώμης, θα κάνει ή κάνει πιο δύσκολη την καθημερινή άσκηση της πολιτικής. Σύμφωνα με το αντιπροσωπευτικό σύστημα, πάψαμε να διοικούμαστε βάση ενός εκλογικού κανό-

να βασισμένου σε ένα εκλογικό πρόγραμμα. Από τη στιγμή που γινόταν η εκλογή μίας πλειοψηφίας, αυτή ήταν ελεύθερη να πράξει όπως επιθυμούσε, χωρίς έλεγχο, χωρίς κυρώσεις, με μοναδικό κριτήριο τις επόμενες εκλογές. Σήμερα, η πολιτική δράση είναι αποτέλεσμα συνεχών συζητήσεων και ανταλλαγών απόψεων μεταξύ των κυβερνώντων και της γνώμης των μαζών του λαού, η οποία εκφέρεται μέσω των ερευνών κοινής γνώμης, των συνδικάτων, των ομάδων πίεσης και των μέσων μαζικής επικοινωνίας.

Συμπερασματικά, το τέλος της Ιστορίας, όπως είχε γίνει αντιληπτό από ένα αμφίβολου νοήματος άρθρο του Francis Fukuyama, υπέθετε εν κατακλείδι ότι μετά από άπειρες περιπέτειες η Ιστορία θα ολοκληρώσει την πορεία της και θα σταματήσει σε δύο βασικούς συμβολισμούς: την οικονομία της αγοράς και την αντιπροσωπευτική Δημοκρατία.

Η μετα-δημοκρατική κοινωνία δεν θα είναι ίσως λιγότερο δημοκρατική από την προηγούμενη. Όμως η παραδοσιακή αντιπροσωπευτική εθνική Δημοκρατία είναι έτοιμη να παραχωρήσει τη θέση της είτε σε μια παγκόσμια μικρο-Δημοκρατία είτε σε μια ατομική μικρο-Δημοκρατία. Διερχόμαστε μία περίοδο γενικευμένης Δημοκρατίας. Έτσι η εθνική κυριαρχία αυξάνει. Όμως διαγράφοντας την πολιτική του παρελθόντος, οι πολίτες μπαίνουν σε μια νέα περιπέτεια, σε νέες διαδρομές, προσδίδοντας στο μέλλον έναν συντελεστή αβεβαιότητας στον οποίον δεν ήμασταν συνηθισμένοι. Το μέλλον! Αυτή η μυστική λέξη για τον Renan, για τον Victor Hugo αλλά επίσης για τον Goethe και για τον Hegel ίσως έτσι θα μπορούσε να ξαναβρεί τη σημασία της για το παρόν.

Μετάφραση:
Βάγια Αρανίτου

Το άρθρο αυτό πρωτοδημοσιεύθηκε στη γαλλική επιθεώρηση Le Nouvel Observateur.

Το Μέλλον της Εργασίας

Ανάμεσα στο μύθο της παγκοσμιοποίησης και στην πραγματικότητα των πολιτικών επιλογών

Μια συζήτηση ανάμεσα στην **Αντιγόνη Λυμπεράκη** και στον **Νίκο Θεοχαράκη**

Αν είναι αλήθεια ότι η οργανωμένη εργασία αποτελεί, ήδη από τον 18ο αιώνα, βασική διάσταση της ένταξης της μεγάλης πλειοψηφίας των ανθρώπων στην κοινωνική και τη δημόσια ζωή, δεν είναι παράξενο που μεγάλο μέρος της συζήτησης για την παγκοσμιοποίηση έχει σήμερα τραπεί προς την

κατεύθυνση του πώς μεταφράζεται η επιρροή της σε μεταβολές στην εργασιακή πραγματικότητα του καθημερινού ανθρώπου. Αυτή όμως η τάση έχει δημιουργήσει και υπεραπλουστεύσεις και παρανοήσεις και άλλοι.

Η συζήτηση ανάμεσα στην Αντιγόνη Λυμπεράκη και τον Νίκο Θεοχαράκη βοηθά να φωτισθούν αρ-

κετές πτυχές, προσπαθώντας να συνδυάσει τη θεωρητική προσέγγιση με την συναισθητική αντίληψη της πραγματικότητας. Ουσιαστικά, ανθρώπινο.

Ότι δεν είναι ζήτημα αντιπαράθεσης ιδεών και αριθμών, αλλά διαδρομών ζωής.

Α.Δ.Π.

Μύθοι και ψυχραιμες στάσεις στην συζήτηση για παγκοσμιοποίηση

Η συζήτηση περί παγκοσμιοποίησης και απασχόλησης συχνά εξαντλείται σε σλόγκαν του τύπου «η παγκοσμιοποίηση παράγει ανεργία, εξασθενίζει τον κόσμο της εργασίας και υποβαθμίζει τόσο την ποιότητα όσο και την ποσότητα των κατακτήσεων». Κάποιοι υποστηρίζουν ότι οι σύγχρονες κοινωνίες βρίσκο-

νται σε μονόδρομο, ενώ άλλοι θεωρούν ότι πρόκειται για μαζική ψύχωση που είναι αποτέλεσμα ιδεολογικής ιδιοτελείας: η επέλαση του νεοσυντηρητισμού χρησιμοποιεί την παγκοσμιοποίηση ως άλλοθι για να νομιμοποιήσει τις αντιδημοφιλείς πολιτικές της επιλογές. Πρόκειται λοιπόν για καταναγκασμό ή για άλλοθι;

Και αν δεν είναι καταναγκασμός, τότε οι ίδιες συνταγές θα είναι σε θέση να φέρουν πλήρη απασχόληση ξανά;

Για να αξιολογήσει κάποιος τις τόσο οικείες και τόσο λογικοφανείς –πλην αλληλοαποκλειόμενες– ερμηνείες, θα πρέπει να αναλύσει το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης στα επιμέρους

συστατικά που το συγκροτούν, και στη συνέχεια να εξετάσει αν και κατά πόσον η τεχνολογία, το διεθνές εμπόριο, η οικονομική μετανάστευση ή οι αλλαγές στις αντιλήψεις και στις συμπεριφορές επενεργούν στο πρόβλημα της απασχόλησης (και με ποιον τρόπο).

Ποιο είναι όμως το «πρόβλημα με την εργασία»;

Εντελώς σχηματικά η σύγχρονη εικόνα στις αγορές εργασίας παρουσιάζει δύο προβλήματα:

- Πρώτον, ένας αποτυχημένος γάμος ανάμεσα στην προσφορά και στη ζήτηση για εργασία. Η ανεργία δείχνει αυξητική τάση και αντιστέκεται στα γιατροσόφια των πλέον διαφορετικών πολιτικών για την καταπολέμησή της. Επιπλέον, ούτε η οικονομική μεγέθυνση δείχνει να είναι σε θέση να συμβιάσει αυτό που έχει εξελιχθεί σε χρόνιο ασυμβίβαστο: οι θέσεις εργασίας δεν επαρκούν ώστε να ικανοποιήσουν την προσφορά εργασίας, τη διαθεσιμότητα των ανθρώπων να εργαστούν.

- Δεύτερον, δίπλα στο διαχωρισμό ανάμεσα σε εργαζόμενους και άνεργους, δημιουργείται άλλη μία διαχωριστική γραμμή ανάμεσα σε εκείνους που καταλαμβάνουν «καλές» και εκείνους που καταλαμβάνουν «κακές» θέσεις εργασίας. Επειδή μάλιστα η δεύτερη κατηγορία εργαζομένων υποφέρει όχι μόνο από χαμηλές αμοιβές αλλά επιπλέον μαστίζεται από ανασφάλεια και κακές προοπτικές επαγγελματικής εξέλιξης, αβεβαιότητα, όσο διαδίδονται τέτοιες θέσεις εργασίας τόσο αυξάνουν οι ανισότητες και τα φαινόμενα κοινωνικής πόλωσης και κοινωνικού αποκλεισμού. Φαίνεται δηλαδή να ζούμε σε μια κοινωνία όπου ο νικητής «τα παίρνει όλα».

Τις πταίει; Εδώ μπαίνουμε στη σφαίρα των μύθων. Σκοπεύω να παρουσιάσω πέντε εξαιρετικά δημοφιλείς μύθους περί τη διασύνδεση ανάμεσα στην παγκοσμιοποίηση και στα προ-

βλήματα της απασχόλησης, και στη συνέχεια θα επιχειρήσω να διατυπώσω ορισμένα (αντιδημοφιλή) προαπαιτούμενα που συνιστούν μια περισσότερο ψυχραιμη στάση.

Μύθος πρώτος:

Φταίει η νέα τεχνολογία που διαχέεται γοργά λόγω παγκοσμιοποίησης.

Φταίει η νέα τεχνολογία επειδή απαξιώνει ειδικότητες, κατευθύνει τη ζήτηση για εργασία σε απαιτητικές δεξιότητες και προσπερνάει τους ανθρώπους που δεν διαθέτουν υψηλές δεξιότητες. Έτσι συστηματικά παράγει ανέργους στις τάξεις των πλέον ευάλωτων κοινωνικών στρωμάτων και κατηγοριών, οξύνοντας τα φαινόμενα φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού. Ειδικά η εισαγωγή και διάδοση της πληροφορικής σημαίνει ότι οι ανειδίκευτες εργασίες αντικαθίστανται από τους υπολογιστές ενώ τα μηχανήματα αυτά συμπληρώνουν τις δεξιότητες των ειδικευμένων, αυξάνουν την παραγωγικότητά τους και κατά συνέπεια ωθούν προς τα πάνω τους μισθούς τους.

Είναι όμως έτσι τα πράγματα; Τι μας δείχνουν τα διαθέσιμα στοιχεία και οι μετρήσιμες ενδείξεις; Οι διαθέσιμες στατιστικές δείχνουν όντως ότι οι αμοιβές συσχετίζονται με τη χρήση υπολογιστών. Αυτό που δεν μας λένε αυτές οι συσχετίσεις είναι αν οι υπολογιστές εγκαταστάθηκαν ούτως ή άλλως στα γραφεία εκείνων των εργαζομένων που απολάμβαναν υψηλότερες αμοιβές από πριν. Υπάρχει άλλωστε και μελέτη που δείχνει ότι το ύψος του μισθού συσχετίζεται εξίσου στενά με τη χρήση μολυβιών όσο και υπολογιστών. Κανείς μέχρι σήμερα δεν βρέθηκε να υποστηρίξει ότι τα μολύβια φταίνε για την εξαφάνιση θέσεων εργασίας και για το άνοιγμα της μισθολογικής ψαλίδας. Σε κάθε περίπτωση, φαίνεται εύλογη η άποψη

που υιοθετεί ο ΟΟΣΑ και υποστηρίζει ότι τα προβλήματα με την απασχόληση συσχετίζονται περισσότερο με την καθυστέρηση στην εισαγωγή και διάχυση της νέας τεχνολογίας παρά με τις επιπτώσεις της ίδιας της τεχνολογίας.

Μύθος δεύτερος:

Φταίει η παγκοσμιοποίηση λόγω ανοίγματος των οικονομιών σε εισαγωγές από οικονομίες χαμηλού κόστους.

Καθώς οι σύγχρονες κοινωνίες κατακλύζονται από φθηνά προϊόντα που ανταγωνίζονται ευθέως την εγχώρια παραγωγή, η τελευταία μοιραία μαραζώνει, συρρικνώνεται και βαίνει προς εξαφάνισιν σε ορισμένους κλάδους, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται στρατιές ανέργων και απελπισμένων. Σε αυτή την άποψη φαίνεται ότι προσχώρησε εσχάτως και ο πρόεδρος των ΗΠΑ όταν δυναμίτιζε τις εργασίες του Διεθνούς Οργανισμού Εμπορίου στο Seattle το Δεκέμβριο του 1999 με ένα λόγο που θα μπορούσε να αποτελέσει μνημείο «νεο-προστατευτισμού» για να το καμαρώνουν οι ιστορικοί του μέλλοντος. Χωρίς αμφιβολία, η έμφαση που απέδωσε στις εργασιακές και περιβαλλοντικές προδιαγραφές ως αναγκαία προϋπόθεση για ελεύθερο εμπόριο ήταν συνεπής με έναν «προοδευτικό λόγο» καθώς και με την επιδίωξη να είναι αρεστός στις ανεπτυγμένες οικονομίες. Όμως, όπως γνωρίζουν πολύ καλά οι λιγότερο ισχυροί αυτού του κόσμου, οι εργασιακές και περιβαλλοντικές προδιαγραφές σημαίνουν προστασία των πλουσιότερων σε βάρος των φτωχότερων (με «προοδευτική ρητορική επένδυση» που ελάχιστα παρηγορεί τους τελευταίους).

Παρά ταύτα, οι διαθέσιμες μετρήσεις δεν οδηγούν σε συντριπτικά ευρήματα. Σειρά εμπειρικών διερευνήσεων γύρω από την επίδραση που ασκεί το ε-

μπόριο στην απασχόληση καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι μόνο ένα μικρό μέρος της απώλειας θέσεων εργασίας στη μεταποίηση θα μπορούσε να αποδοθεί στην πίεση που ασκούν οι εισαγωγές από οικονομίες χαμηλού εργατικού κόστους³. Η περιορισμένη επίδραση που ασκούν οι εισαγωγές στον καθορισμό των μισθών και των θέσεων εργασίας οφείλεται εν μέρει:

- στα διαφορετικά υποδείγματα εξειδίκευσης που αναπτύσσουν αναπτυγμένες και αναπτυσσόμενες οικονομίες, καθώς και
- στο συρρικνούμενο ειδικό βάρος του τομέα της μεταποίησης στο σύνολο της οικονομίας (σε μια εποχή όπου, αντίθετα, ο τομέας δραστηριότητας που δεν ανταγωνίζεται τις εισαγωγές – nontraded goods και ιδιαίτερα υπηρεσίες – δημιουργεί τις περισσότερες θέσεις εργασίας).

Τέλος, η ταυτόχρονη μείωση της ζήτησης για ανειδίκευτη εργασία σε όλους τους τομείς οικονομικής δραστηριότητας (και σε εκείνους, δηλαδή, που δεν είναι εκτεθειμένοι σε ανταγωνισμό με εισαγόμενα είδη) υποδηλώνει ότι οι αιτίες πρέπει να είναι ευρύτερες του εμπορίου.

Μύθος τρίτος:

Οι μετανάστες – οικονομικοί πρόσφυγες (μαριονέτες της παγκοσμιοποίησης) μας κλέβουν τις δουλειές!

Έρχονται απελπισμένοι και διαβρώνουν τις κατακτήσεις των εγχώριων εργαζομένων, δημιουργούν μια άνευ προηγουμένου ανατροπή στους κανόνες του παιχνιδιού και μας οδηγούν σε ένα νέο σημείο ισορροπίας με περισσότερη ανεργία, περισσότερη φτώχεια και περισσότερες ανισότητες. Και επειδή ενός κακού μύρια έπονται, ακολουθεί από κοντά η έξαρση της εγκληματικότητας, της ξενοφοβίας, του ρατσισμού και πάει λέγοντας. Τι πρέπει να κάνουμε; Αυστηρά μέτρα ελέγχου και μετατροπή των πλούσιων οικονομιών σε

φρουρία που θα λειτουργούν ως κυματοθραύστες της οικονομικής μετανάστευσης, διατηρώντας τις νησίδες ευημερίας για όσους η ιστορία προίκισε με θεσμούς και πλούτο και δημοκρατικές παραδόσεις;

Είναι όμως έτσι τα πράγματα; Ούτε η θεωρία⁴ αλλά ούτε και οι απόπειρες εμπειρικών μετρήσεων οδηγούν σε αδιαμφισβήτητα συμπεράσματα. Το συμπέρασμα που συνάγεται από τη σχετική συζήτηση τόσο διεθνώς όσο και στην Ελλάδα είναι ότι δεν θα πρέπει να δραματοποιούνται οι αρνητικές επιπτώσεις που επιφέρουν οι οικονομικοί μετανάστες στο ύψος των μισθών και στις ευκαιρίες απασχόλησης των εγχώριων εργαζομένων, ακόμα και των κατηγοριών εκείνων τις οποίες ανταγωνίζονται ευθέως οι οικονομικοί μετανάστες.

Μύθος τέταρτος:

Αλλαγές στις αντιλήψεις, στη νοοτροπία και στους «ρόλους» (αλλαγές που υπαγορεύονται και επιταχύνονται από την παγκοσμιοποίηση).

Μέσα στην αναμπουμπούλα των παγκοσμιοποιημένων οικονομικο-κοινωνικών διεργασιών αλλάζουν τα ήθη, όπως επίσης αλλάζουν οι ρόλοι και οι στοχεύσεις των ανθρώπων. Έτσι, τώρα εμφανίζονται περισσότεροι διεκδικητές θέσεων εργασίας, με κορυφαίο παράδειγμα αυτό των γυναικών. Βγαίνουν από το σπίτι (αν και κανείς δεν μοιράστηκε μαζί τους τις φροντίδες της οικιακής σφαίρας, παρα ταύτα βγαίνουν) και συνωστιζονται στην αγορά εργασίας, σύμφωνα μάλιστα με τις δικές τους προτεραιότητες: δέχονται (αν δεν επιδιώκουν κιόλας) επισφαλείς, ευέλικτες και διακοπτόμενες εργασιακές υποχρεώσεις, μπαινοβγαίνουν κατά βούληση στους τόπους εργασίας, αδιαφορούν για τις κατακτήσεις και μορφάζουν στα συνδικάτα, μορφώνονται, επιμορφώνονται και αναβαθμίζο-

νται, και... απειλούν την κατάσταση πραγμάτων που με τόσο κόπο φτιάξαμε. Τι να κάνουμε; Πίσω ολοταχώς; Ούτως ή άλλως, το παράγγελμα θα προσκρούσει σε ώτα μη ακούντων...

Και πάλι όμως δεν είναι ακριβώς έτσι τα πράγματα. Κάθε μετακίνηση από τον οίκο στην αγορά εργασίας δημιουργεί νέες ανάγκες και νέα δυνάμει ζήτηση για την κάλυψη αυτών των αναγκών⁵. Κατά πόσον θα ενεργοποιηθεί αυτή η ζήτηση και θα δημιουργηθούν νέες θέσεις εργασίας για να την καλύψουν εξαρτάται από το κόστος παροχής των αντίστοιχων υπηρεσιών, και εντέλει από τις αμοιβές όσων εργάζονται σε αυτό τον τομέα.

Μύθος πέμπτος:

Η μυθοποίηση και η δαιμονοποίηση της ευελιξίας στην αγορά εργασίας.

Εδώ πρόκειται για συσκευασία δύο σε ένα. Οι ενθουσιώδεις και οι πολέμιοι της παγκοσμιοποίησης μοιράζονται την υπερβολή και τη μονομανία με την ευελιξία: είτε ως πανάκεια είτε ως κατάρρα.

Για τους υπερφιλελεύθερους η ακαμψία είναι μήτηρ πάσης κακίας. Οι θεσμοί (συλλογικές διαπραγματεύσεις, συνδικάτα, νομοθεσία ελάχιστων/κατώτατων αποδοχών, επιδόματα κ.λπ.) βραχυκυκλώνουν τη δυναμική του ευεργετικού μηχανισμού της ελεύθερης αγοράς, διαστρέφουν το σύστημα των κινήτρων και παγιδεύουν την οικονομία σε χαμηλότερες επιδόσεις από αυτές που θα μπορούσε να επιτύχει καθ' υπόδειξιν του αόρατου χεριού του ανταγωνισμού. Δια ταύτα: απορρυθμίστε απορρυθμίστε, αυτός είναι ο νόμος και οι προφήτες, για να παραφράσω τη γνωστή περικοπή του Marx περί συσώρευσης.

Στον αντίποδα βρίσκονται όσοι βλέπουν την απομάκρυνση από τις διατάξεις και τις ρυθμίσεις του παρελθόντος ως πολιορκητικό κριό μιας νέας καπιταλι-

στικής βαρβαρότητας. Στις επιταγές της απόλυτης απορρυθμίσης αντιτάσσουν το επιχείρημα ότι η εκπτώχευση είναι ο προθάλαμος της απαξίωσης της εργασίας συνολικά, ότι με την απόλυτη «ευελικτοποίηση» δεν αυξάνει η απασχόληση αλλά απλώς αναδιανέμεται η ανεργία και γενικεύονται η φτώχεια και η ανασφάλεια. Σε πείσμα μάλιστα του νεοφιλελεύθερου σεναρίου, η ευελιξία της αγοράς εργασίας καθόλου δεν «βοηθά» τις πλέον ευάλωτες κατηγορίες εργαζομένων (εκείνους και εκείνες δηλαδή με τη χαμηλότερη ειδίκευση). Η θέση των τελευταίων μπορεί να βελτιωθεί μόνο με την αύξηση της συνολικής ζήτησης για εργασία, ώστε να μην «γκρεμίζονται από τη σκάλα της απασχόλησης»⁶.

Εδώ χρειάζεται προσοχή επειδή οι ενδείξεις είναι πολύ ανάμικτες και αντιφατικές⁷, και επιπλέον επειδή η όλη συζήτηση τελικώς εστιάζεται στο θέμα του τι κοινωνία τελικώς επιδιώκουμε, τι τύπου εργασία και τι μείγμα ανάμεσα σε κακές και καλές θέσεις απασχόλησης. Το δίλημμα συνήθως τίθεται εκβιαστικά ανάμεσα στο αμερικάνικο παράδειγμα της ιστορικά χαμηλής ανεργίας (με κόστος την αύξηση των κακών θέσεων εργασίας και των ανισοτήτων) και της ευρωπαϊκής εκδοχής με επίμονη υψηλή ανεργία αλλά διασφάλιση κάποιας ποιότητας τόσο στους μισθούς όσο και στην εργασία όσο και στο επίπεδο διαβίωσης όσων ζουν με επιδόματα ανεργίας. Υπάρχει άλλη λύση;

Τέσσερα συστατικά για μια ψύχραιμη στάση:

I. Φρένο στη νοσταλγία για το παρελθόν – η πλήρης απασχόληση ΔΕΝ ήταν πλήρης απασχόληση αλλά σχεδόν πλήρης καθώς απορούσε πρωτίστως (αν όχι και αποκλειστικά) τους άνδρες, λευκούς και συνδικαλισμένους. Με άλλα λόγια ήταν «πλήρης απασχόληση» για τους «εντός» της

επίσημης αγοράς εργασίας. Για τους υπόλοιπους και τις υπόλοιπες, τους και τις «εκτός» δηλαδή, τα πράγματα ήταν πολύ λιγότερο ευδύλεια και καθόλου δεν έμοιαζαν με αυτό που έχουμε στο μυαλό μας ως πλήρη απασχόληση και ενιαία ευημερία...

II. Το αίτημα της ευελιξίας δεν έχει ένα και μοναδικό περιεχόμενο. Αντιθέτως, η ευελιξία παραπέμπει σε πολλές και διαφορετικές μεταξύ τους πολιτικές, η καθεμιά από τις οποίες συνεπάγεται διαφορετικό κόστος για διαφορετικές ομάδες παραληπτών. Σε αυτό το σημείο προσκρούουμε πάνω σε άλλον ένα μύθο (στο εσωτερικό του μύθου της δαιμονοποίησης της ευελιξίας): Ότι, δηλαδή, η ευελιξία προκαλεί αύξηση της αβεβαιότητας και της ανασφάλειας κυρίως στα πλέον ευάλωτα τμήματα του εργαζόμενου πληθυσμού. Τα ευρήματα μιας πολύ πρόσφατης (και αδημοσίευτης ακόμα) έρευνας⁸ υποστηρίζουν πως η αβεβαιότητα αυξήθηκε ανάμεσα σε μη χειρώνακτες εργαζομένους αλλά μειώθηκε ανάμεσα σε αυτούς που κάνουν χειρωνακτική δουλειά (και οι οποίοι ήταν περισσότερο ανασφαλείς στο παρελθόν). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ευρήματα έρευνας στις ΗΠΑ όπου η διάρκεια των συμβολαίων απασχόλησης παρουσιάζει διαφορετικές και αντίθετες τάσεις κατά φύλο. Ενώ *μικραίνει* η διάρκεια των συμβολαίων εργασίας για τους άνδρες εργαζόμενους (που απολάμβαναν μακρύτερης διάρκειας συμβόλαια στο παρελθόν), ταυτοχρόνως *αυξάνει* η διάρκεια των συμβολαίων για τις γυναίκες (που είχαν βραχείας διάρκειας συμβάσεις από μιας αρχής). Έτσι, η εισαγωγή της ευελιξίας δείχνει κατά κάποιον τρόπο να εξισορροπεί μια εξαιρετικά ασύμμετρη κατάσταση στην αγορά εργασίας κατά φύλο⁹.

III. Όποια κι αν ήταν η κατά-

σταση στις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, σήμερα αυτή έχει αλλάξει. Άρα χρειάζεται να επινοήσουμε ένα νέο οπλοστάσιο πολιτικών για την αντιμετώπιση των νέων καταστάσεων και φαινομένων. Και επειδή, όπως είπε ο γάτος του Chesshire στην Αλίκη (της Χώρας των Θαυμάτων) όταν αυτή τον ρώτησε ποιο δρόμο να πάρει, «εξαρτάται από το πού θέλεις να πας»¹², έτσι κι εμείς δεν μπορούμε να συζητήσουμε για πολιτικές απασχόλησης αν δεν προσδιορίσουμε πρώτα σε τι τύπου κοινωνία στοχεύουμε. Εκτός πια κι αν δεν μας ενδιαφέρει (όπως και την Αλίχη άλλωστε) το πού θέλουμε να καταλήξουμε, οπότε δεν έχει και τόση σημασία ποιο δρόμο θα τραβήξουμε.

IV. Αν υιοθετήσουμε έναν ευγενή στόχο, όπως το να μην υπάρχει ανεργία, να ελαχιστοποιηθούν οι κοινωνικές ανισότητες, να αυξηθούν η αυτενέργεια και η πρωτοβουλία των ανθρώπων, ανδρών και γυναικών, στις στοχεύσεις εργασίας και ζωής και να επιταχυνθεί το τρενάκι της οικονομικής ανάπτυξης, τότε πρέπει να ξανασκεφτούμε από την αρχή το νόημα των καλών και των κακών θέσεων εργασίας υπό το πρίσμα ορισμένων προαπαιτούμενων που ξεχωρίζουν το στόχο της δημιουργίας θέσεων εργασίας από το στόχο της άμβλυνσης των ανισοτήτων, και επιχειρούν να υπηρετήσουν τους δύο αυτούς στόχους με διαφορετικά εργαλεία πολιτικής (ώστε να μην αλληλο-ακυρώνονται).

A. Μερικά προαπαιτούμενα για τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας...

Προκειμένου να αυξηθούν οι θέσεις εργασίας είναι απαραίτητο τόσο οι ενεργητικές όσο και οι παραδοσιακές πολιτικές για την απασχόληση:

α. να μην εμποδίζουν την οικονομική δραστηριότητα. Απασχόληση για όσους και όσες την

επιθυμούν δεν συμβιβάζεται ούτε με οικονομική στασιμότητα ούτε με υποχώρηση των οικονομικών επιδόσεων. Η πραγματική πλήρης απασχόληση είναι επιλογή πολυτελείας, που προϋποθέτει δυναμικές οικονομικές επιδόσεις.

β. να μην προσανατολίζουν την κατεύθυνση που παίρνει η οικονομική δραστηριότητα σε μια κατάσταση μεγέθυνσης χωρίς αύξηση της απασχόλησης (jobless growth). Με άλλα λόγια να μην απαγορεύουν εν τοις πράγμασι στην οικονομία να δημιουργήσει (και να δημιουργεί συνεχώς) νέες θέσεις εργασίας. Τούτο σημαίνει ότι είναι ευπρόσδεκτες οι νέες θέσεις εργασίας ακόμα και με χαμηλή αμοιβή, ακόμα και με επισφαλές περιεχόμενο, ακόμα και Mc Jobs.

Β. ...και κάποια προαπαιτούμενα για τη μείωση των κοινωνικών ανισοτήτων

Φυσικά, το πρόβλημα των ανισοτήτων δεν εξαφανίζεται έτσι. Αντιθέτως, εφαρμόζοντας αυτή την πολιτική χωρίς κανένα αντίβαρο, κινδυνεύεις να δημιουργήσεις συστηματικές διαχωριστικές γραμμές που φυλακίζουν τα άτομα σε κακές θέσεις εργασίας, στο μεταίχιμο μεταξύ εργασίας και ανεργίας.

α. Το ζητούμενο λοιπόν είναι να διασφαλίζεται ότι το παιχνίδι της απασχόλησης είναι «ανοιχτό», ότι οι πορείες ΔΕΝ είναι ασφυκτικά προκαθορισμένες. Εδώ γίνεται κρίσιμη η πολιτική παρέμβαση τόσο ενεργητικού τύπου (αναβάθμιση δεξιοτήτων, δυνατότητες μεταπήδησης σε εργασίες καλύτερες μετά την αρχική ένταξη στις χαμηλές βαθμίδες της εργασιακής ιεραρχίας, διά βίου εκπαίδευση κ.λπ.) όσο και παρεμβάσεις παραδοσιακού τύπου προστασίας. Είναι προφανές ότι δεν θα γίνουν όλοι και όλες πρωταγωνιστές στο νέο αμερικανικό όνειρο της εκτίναξης σε έναν εργασιακό παράδεισο με α-

ποδοχές γιάπηδων. Δεν μπορεί ολόκληρη η κοινωνία να αποτελείται από γιάπηδες. Κάποιοι και κάποιες θα κάνουν και άλλες δουλειές, κακές, μαύρες και άθλιες. Σημασία έχει να μην είναι «για πάντα», να υπάρχει διαφυγή, προς τα εμπρός και προς τα πάνω (πραγματική διαφυγή με ένα σύστημα ευκαιριών για όλους και όλες που επιθυμούν να τις αξιοποιήσουν στο μέτρο που το επιθυμούν και όποτε θελήσουν να το πράξουν).

β. Και ασφαλώς σημασία έχει επίσης τι τύπου αλληλεγγύη επιδεικνύει η κοινωνία προς τον σκληρό πυρήνα της φτώχειας και της ανέχειας. Εδώ η παρεχόμενη προστασία μοιραία και αναπόφευκτα θα είναι ανάλογη της πραγματικής κοινωνικής ευαισθησίας. Επειδή όμως η ευαισθησία (όπως και η αλληλεγγύη) κοστίζει, καλόν θα είναι να μην την επιδεικνύουμε σαν να ήταν δωρεάν. Δεν θα πληρώσει ο εργοδότης τις κοινωνικές ευαισθησίες της κοινωνίας αν η κοινωνία δεν βάζει το χέρι στην τσέπη. Οι «μη χρηματοδοτούμενες εντολές» (unfunded mandate) του τύπου «την τσέπη της εργοδοσίας» δεν αποδίδουν τα αναμενόμενα σε όσους υποτίθεται ότι θα οφελούνταν από τη θέσπισή τους. Το παράδειγμα με τις πολιτικές ίσων ευκαιριών προς τις γυναίκες, πολιτικές που το κράτος θεσμοθετούσε κατά βάσιν δωρεάν, είναι το πλέον εύγλωττο των πικρών ορίων μιας ανέξοδης ρητορικής: στην ουσία λειτούργησαν ως αντικίνητρο για την πρόσληψη γυναικών, τιμωρώντας τις αντί να τις προστατέψει. Γενική φορολογία λοιπόν, και τα υπόλοιπα είναι προφάσεις εν αμαρτίαις...

γ. Αν και εφόσον πρωταρχικός σκοπός και στόχος είναι η καταπολέμηση της κοινωνικής ανισότητας, τότε ίσως θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι οι σημαντικότερες κοινωνικές ανισότητες δεν γεννιούνται μέσα στην αγο-

ρά εργασίας αλλά συναρτώνται κυρίως με τη διαφορετική και άνιση πρόσβαση που έχουν τα άτομα σε περιουσιακά στοιχεία¹³. Ίσως λοιπόν η απάντηση που θα προσφέρει η νέα χιλιετία στο πρόβλημα των ανισοτήτων και του κοινωνικού αποκλεισμού να μην προέλθει από πολιτικές απασχόλησης τόσο όσο κυρίως από πολιτικές αναδιανομής του πλούτου, δηλαδή περιουσιακών στοιχείων¹⁴.

Γ. Και ένα γενικό προαπαιτούμενο αντί συμπερασμάτων: η κοινωνική συναίνεση καθοδηγεί την «υπαρκτή παγκοσμιοποίηση» (και όχι το αντίθετο), μόνο που είναι μια δύσκολη υπόθεση.

Τελευταίο, αλλά όχι λιγότερο σημαντικό, είναι το πρόβλημα της αναγκαίας συναίνεσης για την υιοθέτηση αποτελεσματικών πολιτικών. Από τη μια πλευρά πρέπει να καταστεί απολύτως σαφές ότι δεν είναι απλώς η πολιτική για την απασχόληση που θα λύσει τα κρίσιμα και πιεστικά προβλήματα της εργασίας. Θα είναι ο συνδυασμός πολιτικών που θα περιλαμβάνει πολλές πτυχές της αναπτυξιακής στρατηγικής, της οικονομικής τεχνολογικής εκπαιδευτικής, κοινωνικής πολιτικής κ.λπ. Μόνο με τις συνέργειες ευρέως φάσματος διαφορετικών πολιτικών συνεκτικής στόχευσης μπορεί να αναμένονται κάποια αποτελέσματα.

Αναμφίβολα, επιχειρώντας αναδιανομή απασχόλησης, εισοδημάτων και ευκαιριών, αποσταθεροποιούνται οι βάσεις του κοινωνικού οικοδομήματος και σημειώνονται αναπόφευκτα απώλειες κεκτημένων με τη στενή και την ευρεία έννοια. Ένα από τα προβλήματα που προκύπτουν σε κάθε αναδιανομή επί το δικαιότερον είναι ότι οι επωφελούμενοι (εξ ορισμού) δεν έχουν ούτε πολύ δυνατή φωνή ούτε ισχυρή διαπραγματευτική δύναμη. Για

το λόγο αυτό δεν αποτελούν «καλούς πελάτες» του κομματικού συστήματος. Αντίθετα, μεταξύ των χαμένων δεν λείπουν ούτε η φωνή ούτε και η επιρροή, και πανθομολογουμένως αποτελούν καλούς πελάτες της κομματικής και κυβερνητικής εξουσίας.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Το κείμενο αυτό παρουσιάστηκε σε προηγούμενη εκδοχή του σε εκδήλωση του ΟΠΕΚ Θεσσαλονίκης, το Δεκέμβριο του 1999.
2. DiNardo, J. & J. S. Pischke. «The Returns to Computer Use Revisited: Have Pencils Changed the Wage Structure Too?» Quarterly Journal of Economics, February 1997; «Computers and Wages». Economic Focus, The Economist, September 11th, 1999.
3. OECD. «Technology, Productivity and Job Creation Report», 1996 & M. Rhodes, 1996 «Globalisation, Employment and European Welfare States», εισήγηση σε Συνέδριο του Οικονομικού Πανεπιστημίου, 16-18 Μαΐου. Για σύνοψη των διαφορετικών απόψεων, βλέπε Λυμπεράκη, 1997. «Το Αίτημα της Πλήρους Απασχόλησης Ανάμεσα στο Χτες και στο Αύριο» στην Εισαγωγή: Με Στόχο Ξανά την Πλήρη Απασχόληση. Εκδόσεις ΠΟΛΙΣ, σελ. 46-55.
4. Οι έρευνες του A. Wood παραμένουν το ισχυρότερο αποδεικτικό υλικό αυτής της άποψης (North-South Trade, Employment and Inequality, Oxford, Clarendon, 1994 και «How Trade Hurt Unskilled Workers» The Journal of Economic Perspectives, 9, 3, 1995).
5. Sachs, J. & H. Shatz, 1994. «Trade and Jobs in US Manufacturing». Brookings Papers on Economic Activity, 1. Washington DC; R. Cooper, 1994. «Foreign Trade, Wages and Unemployment», mimeo; R. Freeman, 1995 «Are your wages set in Beijing?» The Journal of Economic Perspectives, 9, 3.
6. Η θεωρία παραμένει αμφίθυμη ως προς τις οικονομικές επιπτώσεις που προκαλεί η οικονομική μετανάστευση στην οικονομία υποδοχής. Η τελική έκβαση εξαρτάται από τα χαρακτηριστικά της οικονομίας αλλά και από τα χαρακτηριστικά του συγκεκριμένου μεταναστευτικού κύματος. Ειδικότερα τα πάντα εξαρτώνται από τις ιδιαίτερες σχέσεις συμπληρωματικότητας και υποκατάστασης ανάμεσα στους διάφορους συντελεστές της παραγωγής, καθώς και από τη συνολική επίπτωση που θα προκαλέσει η μετανάστευση στην αύξηση του μεγέθους της εσωτερικής αγοράς (η βιβλιογραφία εδώ είναι τεράστια. Για μια επισκόπηση, βλέπε Λυμπεράκη & Πελαγίδης. Ο φρόβος

Χρειάζεται λοιπόν εκτός από ψυχραιμία στη διάγνωση και κάτι περισσότερο: γενναιότητα στην εφαρμογή (ανεξαρτήτως «πολιτικού κόστους»).

Σε κάθε περίπτωση δεν γίνεται να είναι όλοι ευχαριστημένοι. Αυτά τα έχει οποιαδήποτε πολι-

του «ξένου» στην αγορά εργασίας: ανοχές και προκαταλήψεις στην ανάπτυξη. εκδόσεις, ΠΟΛΙΣ, 2000).

7. Ο Maurizio Ferrera έχει υπολογίσει ότι στην περίπτωση της Ιταλίας, για καθεμία γυναίκα που βγαίνει από το σπίτι και μπαίνει στην αμειβόμενη απασχόληση, δημιουργείται περίπου μία νέα θέση εργασίας (0.8 για την ακρίβεια) προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες που αφήνει πίσω της αυτή η «έξοδος» (συζήτηση σε συνέδριο για το Κοινωνικό Κράτος που οργάνωσε η Εταιρεία Πολιτικού Προβληματισμού Νίκος Πουλαντζάς, Φθινόπωρο 1997). Το πώς θα καλυφθούν αυτές οι ανάγκες βρίσκεται σε απόλυτη συνάρτηση με την τιμή που οι υπηρεσίες αυτές θα έχουν στην αγορά. Αν θα έχουν επαρκώς χαμηλή τιμή ώστε να διασφαλίζουν την πρόσβαση σε αυτές όσων το επιθυμούν, τότε πολλές νέες θέσεις εργασίας θα ανοίξουν, μόνο που θα είναι κακοπληρωμένες [Esping-Andersen, G., (ed.), 1993, Changing Classes: Stratification and Mobility in Post-Industrial Societies, Sage/ISA].

8. Nickell & Bell, 1995; Glyn & Salverda, 1999. Την ίδια θέση είχε υιοθετήσει και ο F. Modigliani σε ομιλία του στην Τράπεζα της Ελλάδος το 1997.

9. Ο ΟΟΣΑ το 1994 στο περίφημο Jobs Study κατέληγε στο συμπέρασμα ότι η ευελιξία αυξάνει την απασχόληση, αλλά στηρίχθηκε σε στοιχεία μόνο μιας χρονιάς. Ο Edward Lazear του Stanford University κατέληξε σε ανάλογα συμπεράσματα αλλά χρησιμοποίησε μόνο δύο μεταβλητές ευελιξίας (Lazear, E., «Job Security Provisions and Employment» Quarterly Journal of Economics, August 1990). Αντίθετα, οι Paul Gregg και Alan Manning του London School of Economics κατέληξαν το 1977 ότι η πίστη των οικονομολόγων στα πλεονεκτήματα της απορρύθμισης της αγοράς εργασίας δεν επιβεβαιώνεται από τις διαθέσιμες ενδείξεις [στο Snower, D. & G. de la Dehesa (eds.) Unemployment Policy, Cambridge University Press, 1997]. Τέλος σε πρόσφατη αδημοσίευτη μελέτη των Rafael Di Tella του Πανεπιστημίου Harvard και Robert MacCulloch του Πανεπιστημίου της Βόννης, που στηρίζεται σε απαντήσεις εργοδότη από 21 χώρες για 7 χρόνια, το συμπέρασμα είναι ότι υπάρχει θετική συσχέτιση ανάμεσα σε υψηλή ευελιξία και χαμηλή ανεργία (αναφέρεται στον

τική αναδιανομή. Είτε πρόκειται για αναδιανομή εργασίας είτε πρόκειται για αναδιανομή εισοδήματος ή περιουσιακών στοιχείων.

Χωρίς να σπάσουν αυγά δεν γίνονται ομελέτες.

Αντιγόνη Λυμπεράκη

Economist, Economics Focus, February 6th, 1999: 88). Σε αντίθετα συμπεράσματα ως προς το ρόλο της ευελιξίας καταλήγουν οι Glyn, A. & W. Salverda, 1999. «Employment Inequalities» (παρουσιάστηκε στο Σεμινάριο που οργάνωσε το Οικονομικό Πανεπιστήμιο, Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Οικονομικών Σπουδών, το Σεπτέμβριο). Τα ευρήματα που παρουσιάζουν υποστηρίζουν ότι ούτε η μεγάλη μισθολογική ψαλίδα ούτε τα χαμηλά επιδόματα αλλά ούτε και η χαμηλή νομοθετική προστασία της απασχόλησης οδηγούν σε μεγαλύτερες δυσκολίες τις λιγότερο ειδικευμένες/εκπαιδευμένες κατηγορίες των εργαζομένων. Αντίθετα, υποστηρίζουν ότι τα προβλήματα των λιγότερο ειδικευμένων είναι εντονότερα όσο χαμηλότερα είναι τα ποσοστά απασχόλησης συνολικά στην οικονομία (συναρτώνται δηλαδή με το ύψος της συνολικής ζήτησης για εργασία). Καταλήγουν δηλαδή στο ίδιο συμπέρασμα που διατύπωσαν οι Nickell & Bell, 1995 και οι De Grip & Borghans, 1999, και συνοψίζεται στο εξής: Η συνολική υποχώρηση της ζήτησης για εργασία προκαλεί δυσανάλογα έντονη μείωση της ζήτησης για ανειδίκευτη εργασία, με αποτέλεσμα οι λιγότερο ειδικευμένοι να κέφτουν από τη σκάλα της απασχόλησης.

10. Των Francis Green, Alan Felstead και Brendan Burchell «job insecurity and the Difficulty of Regaining Employment: an empirical study of unemployment expectations», 1999.

11. H. Farber, 1996. The Changing Face of Job Loss in the United States, National Bureau of Economic Research, Working Paper No. 5596.

12. I. Carroll, Η Αλίχη στη Χώρα των Θαυμάτων

13. Αυτό είναι το πνεύμα του νέου βιβλίου του R. Reich που εκδόθηκε πρόσφατα στις ΗΠΑ, και σε ανάλογο κλίμα κινήθηκε σε πρόσφατο άρθρο του στους Financial Times ο Julian Le Grand (6.12.1999: 21).

14. Αναφέρει μάλιστα δύο πιθανές εκδοχές εφαρμογής μιας τέτοιας πολιτικής. Η πρώτη είναι τα USAs των ΗΠΑ, που ουσιαστικά είναι αποταμιευτικοί λογαριασμοί με κρατική συνεισφορά. Η δεύτερη είναι η παροχή ενός capital grant (δωρεάν μεταβίβαση κεφαλαίου) σε περιουσιακά στοιχεία με την ενηλικίωση, το οποίο θα χρηματοδοτείται από ειδικούς φόρους κληρονομιάς και από γενική φορολογία.

Πόσο δέσμιοι έχουμε γίνει των μύθων που εμείς δημιουργήσαμε;

ΗΦΑΙΣΤΟΣ: ω πολλά μισηθείσα χειρωναξία

ΚΡΑΤΟΣ: τι νιν στυγείς; πόνων γαρ ως απλώ λόγω των νυν παρόντων ουδέν αιτία τέχνη. Προμηθεύς Δεσμώτης

Δεν σ' έχω να δουλεύεις, στη φάμπρικα να πας για ένα τεσσαράκι τα νιάτα σου να φας.

Λαϊκό αδέσποτο

Τελικά, ο ξενοφοβικός φασίστας που στριμώχνει το μετανάστη στη γωνία, ο σεξιστής που βλέπει με μισό μάτι την είσοδο των γυναικών στην αγορά εργασίας, ο εκπρόσωπος των βιομηχάνων που διακηρύσσει την αναγκαιότητα του απόλυτου διευθυντικού δικαιώματος και ο συνδικαλιστής που ζητάει προστασία της εργασίας ανεξάρτητα από τις επιπτώσεις στην παραγωγικότητα είναι θύματα των ίδιων μύθων.

Μύθοι που σχετίζονται με τη παγκοσμιοποίηση και με την στάση μας απέναντί της. Αυτούς τους μύθους πρέπει πρώτα να απεμπολήσουμε και ύστερα να σταθούμε με καθαρό μυαλό, να αποδεχτούμε τη φωνή της λογικής και να διευκρινίσουμε πολιτικά πού θέλουμε να πάμε.

Ως νέοι Κολόμβοι, για να πάμε προς Ανατολάς (sc. Αριστερά) πρέπει πρώτα να πλεύσουμε προς Δυσμάς (sc. Δεξιά). Εμπόδιο σε αυτό το πλου, είναι ότι οι αναγκαίες λύσεις είναι πολιτικά ενοχλητικές εφόσον αποσταθεροποιούν «τις βάσεις του κοινωνικού οικοδομήματος και σημειώνονται απώλειες κεκτημένων με τη στενή και ευρεία έννοια».

Το κείμενο της Αντιγόνης Λυμπεράκη είναι κείμενο πολιτικό και προέρχεται από άτομο που γράμματα γνωρίζει. Όταν βρί-

σκεται αντιμέτωπη με μύθους (δράκους ή ανεμόμυλους), αντιπαραθέτει την οικονομική επιστήμη ως ασπίδα στο αριστερό της χέρι και την πολιτική της στο δεξί. Και η επιστήμη κάνει τη δουλειά της. Και αυτό γιατί η επιστήμη αρνείται να συμμορφωθεί με απλουστευτικά συμπεράσματα και εκχυδαϊσμένες απόψεις.

«Κάθε σύντομη πρόταση στα οικονομικά είναι δυνητικά παραπλανητική» έλεγε ο Alfred Marshall, και συμπλήρωνε «με πιθανή εξαίρεση την παρούσα». Έτσι όταν κατασκευάζονται απλοϊκές θεωρίες που αναγορεύονται μύθοι και σε αυτούς αποδίδονται μαγικές δυνάμεις, όπως η δυνατότητά τους να αποτελούν συμβολικό-ιδεολογικό εμπόδιο –δίκην μαγικών καταδέσμων– στην πρόοδο, τότε η αντιπαράθεση της θεωρίας και των stylized facts της εμπειρικής έρευνας με αυτούς είναι καταλυτική. Έτσι οι μύθοι καταρρίπτονται ένας ένας.

Είμαστε όμως δέσμιοι αυτών των μύθων; Και προκύπτουν πράγματι τα πολιτικά συμπεράσματα που εξάγει η Αντιγόνη Λυμπεράκη από αυτά;

Μύθος πρώτος.

Ότι η τεχνολογία διαχέεται ταχύτερα λόγω παγκοσμιοποίησης είναι αναντίρρητο. Η εξέταση της σχέσης ανεργίας και νέας τεχνολογίας είναι σαφώς παλαιότερη από τους υπολογιστές και έχει την ίδια ηλικία με τον καπιταλισμό.

Ας θυμηθούμε το σπάσιμο των μηχανών των Luddites², την ανάλυση των Ricardo, Babbage και Ure και τα σύγχρονα υποδείγματα της οικονομικής μεγέθυνσης.

Η εισαγωγή της τεχνολογίας

επηρεάζει το σχεδιασμό των θέσεων εργασίας και τη ζήτηση για δεξιότητες. Μακροπρόθεσμα, η τεχνολογία αυξάνει την παραγωγικότητα και προωθεί την ανάπτυξη. Είτε λοιπόν άμεσα εφαρμοσμένη στην παραγωγή είτε ενσωματωμένη σε προϊόντα τρίτων χωρών, η τεχνολογία είναι εδώ. Άρα η τεχνολογία και η εισαγωγή της δεν φταίει για τις δουλειές που χάνονται μακροπρόθεσμα. Δεν παύει όμως να επιταχύνει τον ρυθμό με τον οποίο καταστρέφονται και δημιουργούνται θέσεις εργασίας, να επανακαθορίζει τις απαιτούμενες νέες δεξιότητες και να απαξιώνει άλλες. Άρα, ενώ η φράση «φταίει η νέα τεχνολογία» είναι αναληθής, η εισαγωγή της σε μια οικονομία που είναι ανέτοιμη να αντιμετωπίσει τις επιπτώσεις της δεν είναι ουδέτερη.

Μύθος δεύτερος.

Η γένεση της σύγχρονης πολιτικής οικονομίας είναι περίπου ταυτόχρονη με την αντίθεση στον μερκαντιλισμό³. Τα επιχειρήματα υπέρ του ελεύθερου εμπορίου και κατά του προστατευτισμού είναι γνωστά. Η σκιαγράφηση που κάνει η Λυμπεράκη είναι γενικά ορθή. Εξάλλου, ανεξάρτητα από μύθους, η λογική του προστατευτισμού μικρές πιθανότητες έχει να επικρατήσει, ιδιαίτερα όταν αντιβαίνει τα συμφέροντα των ανεπτυγμένων χωρών. Διαφωνώ όμως στη λογική που λέει ότι η προστασία του περιβάλλοντος και η εξασφάλιση στοιχειωδών συνθηκών εργασίας για τους εργαζόμενους σε οικονομίες χαμηλού κόστους (όπως, π.χ., η απαγόρευση εργασίας των παιδιών) είναι απλά και μόνο ένα νεοπροστατευτικό τερτίπι.

Μύθος τρίτος.

Πράγματι η αντιμετώπιση της άποψης αυτής από τη Λυμπεράκη είναι και ψυχραιμη και χρήσιμη. Ο οικονομολόγος εξάλλου δεν μπορεί να αντιμετωπίζει τα θέματα της αγοράς εργασίας με τρόπο ασπρόμαυρο. Η ανάλυση απαιτεί στοιχεία.

Όπως επίσης είναι σαφές ότι τα οφέλη και οι ζημιές από τους μετανάστες δεν διαχέονται σε όλους το ίδιο, ούτε προσλαμβάνονται κατά τον ίδιο τρόπο. Οι χαμηλές αμοιβές των μεταναστών –ελεύθερες συχνότατα επιβαρύνσεων κοινωνικής ασφάλισης– επέτρεψαν αρκετές εργασίες να γίνουν με χαμηλότερο κόστος. Από την οικοδομή και τη συλλογή καρπών μέχρι την οικιακή βοήθεια και υπηρεσίες «διασκέδασης», το χαμηλότερο κόστος εργασίας των μεταναστών εισπράχθηκε από ένα μέρος της κοινωνίας. Ακόμα και αυτός που ευθέως ανταγωνίζεται το μετανάστη μπορεί να απολαμβάνει εμμέσως τους καρπούς μιας αυξημένης ζήτησης που οφείλεται στο χαμηλό κόστος εργασίας.

Είναι όμως φυσικό, σε συνθήκες ανεργίας, ο άνεργος ή ο χαμηλόμισθος να βλέπει στο μετανάστη τον ανταγωνιστή το διατεθειμένο να μειοδοτήσει κάτω από το επίπεδο που θεωρείται κοινωνικά αποδεκτό και τον εξωθεί σε παραχωρήσεις. Όταν η ανεργία είναι χαμηλή, ο ρατσισμός και η ξενοφοβία οδηγούν στον κοινωνικό αποκλεισμό του μετανάστη. Με υψηλή ανεργία και εξαθλίωση, ο κίνδυνος του φασισμού ελλοχεύει. Οι «ιδιαιτερές σχέσεις συμπληρωματικότητας και υποκατάστασης ανάμεσα στους συντελεστές παραγωγής» και η «συνολική επίπτωση της μετανάστευσης στην αύξηση του μεγέθους της εσωτερικής αγοράς» είναι πειστικό επιχείρημα μόνο όταν ο υφιστάμενος τη συνολική επίπτωση της δράσης

των οικονομικών αιτίων δεν βρίσκεται με την πλάτη στον τοίχο. Πολλώ δε μάλλον δυσκολεύεται να πειστεί όταν η προτεινόμενη λύση είναι να δεχτεί «δουλειές, κακές, μαύρες και άθλιες». Από όλους τους μύθους που αναφέρει η Λυμπεράκη, αυτός είναι ο πιο επικίνδυνος, γιατί εισπράττεται άμεσα από τους λιγότερο ικανούς να αντιδράσουν.

Μύθος τέταρτος.

Σχετικά με την εργασία των γυναικών.

α) Η διάκριση κατά των γυναικών πριν από την αγορά εργασίας και μέσα σε αυτήν είναι γεγονός και πασιφανές και απόλυτα τεκμηριωμένο. Το ότι η κα-

Όταν η ανεργία είναι χαμηλή, ο ρατσισμός και η ξενοφοβία οδηγούν στον κοινωνικό αποκλεισμό του μετανάστη.

Με υψηλή ανεργία και εξαθλίωση, από την άλλη, ελλοχεύει ο κίνδυνος του φασισμού.

ταπολέμηση αυτής της διάκρισης πρέπει να γίνεται και στο κοινωνικό και στο οικονομικό πεδίο είναι επίσης προφανές. Οι απόψεις που εκφράζονται από αυτούς που θεωρούν ότι απειλούνται –ή από τους αντιδραστικούς– είναι απλά αναμενόμενες. Δεν αποτελούν όμως έναν κυρίαρχο μύθο που συνδυάζεται με την παγκοσμιοποίηση. Επίσης, ακόμα και αν κάθε μετακίνηση από τον οίκο δεν δημιουργούσε «νέες ανάγκες και νέα δυνάμει ζήτηση για την κάλυψή» τους, πάλι δεν υπάρχει πολιτικά θεμιτό (δηλαδή, μη σε-ξιστικό) επιχείρημα για την μη απασχόληση των γυναικών.

β) Η χρονική ευελιξία και η μερική απασχόληση πράγματι μπορεί να ταιριάζουν στο προφίλ ενός μέρους του γυναικείου πληθυσμού, στο βαθμό μάλιστα που η κοινωνία ακόμα διαφορο-

ποιεί τους ρόλους των φύλων στην κατανομή της μισθωτής και μη μισθωτής εργασίας. Το ζήτημα όμως είναι ποιος έχει το πάνω χέρι στον καθορισμό των προτεραιοτήτων. Η μερική απασχόληση αποτελεί συνειδητή επιλογή των γυναικών ή αποτελεί επιλογή απουσία πλήρους απασχόλησης; Το ευέλικοτο ωράριο ποιος το καθορίζει; Η εργαζόμενη ή ο οργανισμός στο οποίο εργάζεται;

γ) Οι αλλαγές των ηθών και η αποδοχή των εργασιακών ρόλων ούτε κάτι νέο είναι ούτε αφορά αποκλειστικά τις γυναίκες. Ένα από τα σταθερά χαρακτηριστικά της ιστορίας του συνδικαλιστικού κινήματος είναι οι προσπάθειες των σωματείων να περιχαράκωσουν εκείνους που έχουν πρόσβαση στην εργασία μέσω της ιδιότητας του μέλους. Η χρήση από την εργοδοσία λιγότερο ειδικευμένων (ορθότερα: ατόμων που απέκτησαν δεξιότητες μέσω μη αναγνωρισμένης από το σωματείο διαδικασίας), μεταναστών, παιδιών, γυναικών, μελών άλλου σωματείου ή μη συνδικαλισμένων εργατών υπήρξε η σταθερή απάντηση σε αυτή την καταδικασμένη από τις εξελίξεις προσπάθεια. Η ύπαρξη εργατικού δυναμικού –εκτός σωματείου– διατεθειμένου να προσφέρει την εργασία του με όρους χειρότερους από τους διαπραγματευθέντες υπήρξε πάντα απειλή για τα σωματεία, είναι δε τόσο παλιά όσο και αυτά⁵.

Τα σωματεία, συνήθως συρόμενα αλλά και συχνά βλέποντας τις εξελίξεις, προσπάθησαν να διευρύνουν τη βάση τους. Δεν βλέπω όμως το λόγο να επιχαίρει κανείς για την αποδυνάμωσή τους, θεωρώντας την κατάκτηση του γυναικείου κινήματος⁶. Έτσι κι αλλιώς περνάμε μια φάση που ο ιστορικός ρόλος του εργατικού κινήματος περνάει μια σοβαρή ύφεση και η πολιτική του δράση μεταβάλλεται.

δ) Ίσως πιο ενδιαφέρον σχετικώς με την αλλαγή των νοοτροπιών είναι η χρήση της ιδεολογίας στην ικανότητά της να επανακαθορίσει το τι είναι αποδεκτό στους όρους με τους οποίους παρέχεται η εργασία, επιβάλλεται η εργασιακή πειθαρχία και καθορίζεται το επίπεδο έντασης της εργασίας στην παραγωγή⁷. Επίσης περισσότερο ενδιαφέρον από την αλλαγή της νοοτροπίας έχει η αλλαγή του χαρακτήρα που επιβάλλουν οι νέες συνθήκες εργασίας⁸.

Μύθος πέμπτος.

Πράγματι η ευελιξία στην αγορά εργασίας ούτε πανάκεια είναι ούτε καταστροφή⁹. Είναι όμως μια βαθιά πολιτική έννοια¹⁰, θεωρητικά και εμπειρικά προβληματική¹¹, που ουσιαστικά επαναθέτει επί τάπητος το ζήτημα της λειτουργίας των αγορών σύμφωνα με το νεοκλασικό υπόδειγμα. Συμφωνώ με τη Λυμπεράκη ότι η «συζήτηση τελικώς εστιάζεται στο τι κοινωνία τελικώς επιδιώκουμε». Πιστεύω όμως ότι αγνοείται από τις αναλύσεις το γεγονός ότι η αγορά εργασίας δεν μπορεί να είναι από τη φύση της ευέλικτη, ακόμα και για λόγους που άμεσα σχετίζονται με την παραγωγικότητα της εργασίας και με τα μη συμβατικά χαρακτηριστικά της σύμβασης εργασίας.

Τέλος, οι αποδέκτες των ωφελειών και των ζημιών της απελευθέρωσης της αγοράς εργασίας δεν είναι οι ίδιοι. Μόνη προϋπόθεση για μια σωστή λειτουργία μιας πραγματικά ευέλικτης αγοράς εργασίας είναι η αποσύνδεση της ευελιξίας από τη λογική ότι θα μειώσει την ανεργία, και η δημιουργία πραγματικά ευέλικτων θεσμών μέσα από την εκπαίδευση και κατάρτιση του εργατικού δυναμικού¹².

Αφού οι μύθοι (δράκοι μαζί και ανεμόμυλοι) κατέπεσαν, προκύπτουν τα τέσσερα συστα-

τικά για μια ψύχραιμη (και «άψογη») στάση.

Εδώ οι αντιρρήσεις μου αρχίζουν και πληθαίνουν.

Συστατικό Ι.

Κανείς δεν εξιδανικεύει την αγορά εργασίας του παρελθόντος. Οι ερευνητές μίλαγαν από τη δεκαετία του '70 για διαφορετικές αγορές εργασίας με πρωτεύοντα και δευτερεύοντα τομέα¹³. Ούτε είναι το ποσοστό ανεργίας το μοναδικό μέτρο ευμερείας. Αλλά ότι η ανεργία στην Ευρώπη αυξήθηκε από το παρελθόν είναι γεγονός αναμφισβήτητο. Γι' αυτό τίθεται από τις αρχές της δεκαετίας του '80 και το ζήτημα της ευελιξίας, ως προ-

Ίσως ο χοίρος και ο αλλαντοπώλης να μην μπορούν να συνεργαστούν συναινετικά για την παραγωγή χοιρομεριού. Ας ξεκαθαρίσουμε, λοιπόν, ποιος θέλει τι, ποιος διαμορφώνει την agenda, ποιος βάζει τους στόχους.

σπάθεια αντιμετώπισής του, ενώ οι αγορές εργασίας είναι σαφώς πιο ευέλικτες τώρα από εκείνες της δεκαετίας του '60.

Συστατικό II.

Εδώ πιστεύω ότι η ανάγνωση των εμπειρικών στοιχείων είναι λάθος. Η ανασφάλεια για την απώλεια της δουλειάς ή για επιθυμητά χαρακτηριστικά της έχει σαφώς αρνητική επίπτωση στους εργαζόμενους και συνδέεται άμεσα με την εντατικοποίηση και με άλλους δείκτες γενικής υγείας, οικογενειακής ευημερίας και παραγωγικότητας¹⁴. Το ότι το ξεκαθάρισμα ξεκίνησε πρώτα από τους βιομηχανικούς εργάτες και συνέχισε στα μεταγενέστερα χρόνια με τα κατώτερα και μεσαία στελέχη δεν σημαίνει ότι δεν πλήττονται τα πιο ευάλωτα μέρη του πληθυσμού. Η έρευνα του Farber¹⁵, π.χ. στην οποία αναφέρεται η Λυμπεράκη, τονίζει

σαφώς τα αρνητικά αποτελέσματα της απώλειας της θέσης εργασίας, ιδιαίτερα για τους νέους και τους λιγότερο εκπαιδευμένους καθώς και τη δυσκολία των γυναικών και των μη λευκών να βρουν εργασία πλήρους απασχόλησης όταν χάσουν τη δουλειά τους.

Συστατικό III.

Η ικανότητα της ανάλυσης να προσαρμόζεται στα νέα δεδομένα και να σχεδιάζει επιτυχείς πολιτικές είναι πάντοτε επιθυμητή. Εξίσου, σχεδόν ταυτολογικά, ορθό είναι ότι ο σχεδιασμός πολιτικών προϋποθέτει στόχο. Αν με αυτό η Αντιγόνη Λυμπεράκη εννοεί ότι η συζήτηση για το σε τι κοινωνία στοχεύουμε πρέπει να γίνει ανοιχτά και όχι κρυμμένη πίσω από τεχνική γλώσσα, τότε συμφωνώ. Πρέπει όμως να ξέρουμε ποιες είναι οι επιλογές μας. Και τελικά αυτό ήταν που ρώτησε η Αλίκη τη γάτα του Cheshire για να πάρει την απάντηση ότι και προς τις δύο κατευθύνσεις ζουν τρέλοι¹⁶.

Η πολιτική συζήτηση όμως προϋποθέτει και πολιτική διαδικασία. Στο κείμενο της Λυμπεράκη συχνά δεν είμαι βέβαιος για το τι υπονοεί με το «εμείς». Ο τόσον τυχερός και τόσοں λωιδωρούμενος λευκός, ασρνεικός, ειδικευμένος, συνδικαλισμένος εργάτης με εργασία πλήρους απασχόλησης είναι μέρος του πολιτικού σώματος; Ο υφιστάμενος μονομερώς τα κόστη της μετάβασης σε μια πιο ευέλικτη αγορά εργασίας, ή των τεχνολογικών μεταβολών, ή ο οικοδόμος και εργάτης γης που υφίσταται τον ανταγωνισμό των μεταναστών, ή ο ίδιος ο μετανάστης, ή ο αρνούμενος να αποδεχθεί τη «φωνή της λογικής» επειδή ξέρει τι τον περιμένει είναι «εμείς»; Ίσως ο χοίρος και ο αλλαντοπώλης να μην μπορούν να συνεργαστούν συναινετικά για την παραγωγή χοιρομεριού. Άρα σχετικά με το

στόχο της κοινωνίας που θέλουμε, ας ξεκαθαρίζει ποιος θέλει τι, ποιος διαμορφώνει την agenda, ποιος βάζει τους στόχους.

Συστατικό IV.

Σαφώς η τοπική αριστοποίηση είναι λιγότερη άριστη από τη σφαιρική αριστοποίηση (local vs. global optimization). Πάλι ουδείς οικονομολόγος διαφωνεί. Ίσως το ύφος προδίδει τις κατευθύνσεις που ενδεχομένως σκεφτόμαστε.

Αυτό φαίνεται από τα προαπαιτούμενα για τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας.

Αφού η έννοια της ευελιξίας κατηγορήθηκε, επανέρχεται από το παράθυρο για να υποστηριχτεί.

Θεωρώ ότι η προστασία της απασχόλησης δεν στερείται παραγωγικών χαρακτηριστικών. Μακροπρόθεσμα μάλιστα δημιουργεί το απαραίτητο λιπαντικό στις εργασιακές σχέσεις το οποίο είναι η συναίνεση και η εμπιστοσύνη στην εργασιακή διαδικασία. Η θεωρητική και εμπειρική έρευνα δείχνουν επίσης ότι τα stylized facts και η οικονομική ανάλυση δεν θεωρεί ότι η μεγαλύτερη ευελιξία προωθεί τη μείωση της ανεργίας. Κυρίως η μεγαλύτερη ακαμψία αμβλύνει τις διαφορές απασχόλησης στον οικονομικό κύκλο¹⁷. Επίσης, η διαδικασία μετάβασης από ένα καθεστώς ακαμψίας σε ένα καθεστώς ευελιξίας έχει πρόβλημα πολιτικό¹⁸ και πρόβλημα στο ότι μέχρι να «μεταπεισθεί» η οικονομία, η ευελιξία οδηγεί σε απολύσεις αλλά όχι σε δημιουργία νέων θέσεων¹⁹.

Σε κάθε περίπτωση η προστασία της απασχόλησης ως εμπόδιο της ανεργίας έχει υπερτιμηθεί.

Ας εξετάσουμε τα προαπαιτούμενα που προτείνει για την μείωση των κοινωνικών ανισοτήτων.

Προαπαιτούμενο Α.

Θα συμφωνήσω ότι χρειάζεται φαντασία και γνώση στο σχεδιασμό πολιτικών παρέμβασης. Ιδιαίτερα στον τομέα των ενεργητικών πολιτικών στην αγορά εργασίας υπάρχουν πολλά να μάθουμε και ακόμα περισσότερα να κάνουμε²⁰. Ο σχεδιασμός πολιτικών κατάρτισης και εκπαίδευσης είναι πράγματι στρατηγικός. Δεν ξέρω πόσο συμβατή είναι η «μεταπήδηση σε εργασίες καλύτερες μετά την αρχική ένταξη σε χαμηλές βαθμίδες της εργασιακής ιεραρχίας», όπως αναφέρει η Λυμπεράκη σε ένα πλαίσιο ευελιξίας όπου τα άτυπα συμβόλαια αντικαθίστανται από spot αγορές. Η παραίνεση όμως ότι «δεν θα γίνουν όλοι και όλες

Δεν έχει νόημα η παραίνεση «δεν μπορεί όλη η κοινωνία να αποτελείται από γιάπηδες».

Όπως είπε ο Γ. Νεγρεπόντης, «αυτοί που έχουν ξυπνήσει αυτή την ώρα δεν έχουν καμία απολύτως ανάγκη από γυμναστική».

πρωταγωνιστές στο νέο αμερικανικό όνειρο» και ότι δεν «μπορεί όλη η κοινωνία να αποτελείται από γιάπηδες» δεν έχει νόημα. Κάποιοι το γνωρίζουν στο πετσί τους. «Αυτοί που έχουν ξυπνήσει αυτή την ώρα δεν έχουν καμία απολύτως ανάγκη από γυμναστική» έλεγε ο Γιάννης Νεγρεπόντης στα Απλά Μαθήματα Πολιτικής Οικονομίας.

Προαπαιτούμενο Β.

Αν το επιχείρημα είναι ότι όλα τα μέτρα είτε κοινωνικής προστασίας, ειδικότερα, είτε δημοσιονομικά, γενικότερα, πρέπει να σχεδιάζονται με τρόπο ώστε να λαμβάνουν υπόψη τους τα κίνητρα –άρα και τις αντιδράσεις– αυτών που αφορούν, έτσι ώστε να είναι αποτελεσματικά, δεν υπάρχει οικονομολόγος που θα διαφωνήσει²¹.

Έχω όμως την εντύπωση ότι σε αυτές τις συζητήσεις περί κι-

νήτρων παρεισφρεί και μπόλικη ιδεολογική σάλτσα, ιδιαίτερα σε θέματα επιδομάτων ανεργίας, προστασίας νοικοκυριών με ένα γονέα κ.λπ., με το επιχείρημα ότι όσο χειρότερη είναι η κατάσταση για τον άνεργο τόσο περισσότερο διατεθειμένος θα είναι να αποδεχτεί «μη γιάπικη» (Θου Κύριε...) δουλειά. Όποιος διάβαζε τις επικεφαλίδες των tabloids για τους welfare scroungers στην κυβέρνηση Thatcher, ή είναι οικείος με τα επιχειρήματα των Ρεπουμπλικάνων στην Αμερική αντιλαμβάνεται τι εννοώ.

Προαπαιτούμενο Γ.

Το μεγαλύτερο μέρος της παρτηρούμενης ανισότητας του πλούτου δεν οφείλεται όντως σε διαφορές απασχόλησης. Και πράγματι η αναδιανομή του πλούτου –ορθά σχεδιασμένη– θα πρέπει να αποτελεί μέρος κάποιας λύσης, για να αμβλυνθούν οι ανισότητες που δημιουργεί η λειτουργία του μηχανισμού της αγοράς. Αυτό πάντως γίνεται ολοένα και δυσχερέστερο σε μια παγκοσμιοποιημένη οικονομία. («άλλο μύθο θα σας πω!»)

Η αναδιανομή δεν μπορεί να αποτελέσει κεντρικό μοχλό της μείωσης των ανισοτήτων, η παρέμβαση στην αγορά εργασίας εξακολουθεί να είναι κεντρική: Πρώτον, γιατί η ανθρώπινη υπόσταση και προσωπικότητα συναρτάται από την ένταξή της στην εργασιακή διαδικασία. Η μείωση των κοινωνικών ανισοτήτων πρέπει να περνά από την εργασία και τους όρους υπό τους οποίους παρέχεται και αμείβεται. Δεύτερον, η αναδιανομή δεν παράγει, η εργασία το κάνει.

Η ανάλυση της Αντιγόνης Λυμπεράκη και οι πολιτικές που προτείνει είναι άλλη μια αφορμή για συζήτηση του θέματος της αποδοχής της ευελιξίας στην αγορά εργασίας. Η παγκοσμιοποίηση λει-

τουργεί μάλλον παρελκυστικά. Οι μύθοι στους οποίους αναφέρεται και με χαρακτηριστική ευκολία καταρρίπτει αποτελούν συμβατική σοφία που δεν είναι αποδεκτή στους κοινωνικούς επιστήμονες. Ίσως να είναι καθήκον μας να εξηγήσουμε τι πραγματικά συμβαίνει, αλλά αυτό θα πρέπει να γίνεται με ειλικρίνεια και με τη γνώση ότι οι επιπτώσεις των μέτρων πολιτικής δεν είναι πολιτικά ουδέτερες, όπως

δεν είναι και η επιστήμη μας.

Τα συστατικά που προτείνει και τα προαπαιτούμενα δεν βρίσκονται στη σωστή κατεύθυνση. Ίσως το ιερό μένος με το οποίο τα εκφέρει να εμποδίζει να αναδυθούν τα ψυχραιμότερα στοιχεία της ανάλυσής της. Γιατί είναι αλήθεια ότι παρόλον ότι διαφωνώ μαζί της στο ρόλο της ευελιξίας και στην ανάγκη να απεμολήσουμε την κοινωνική προ-

στασία αποδεχόμενοι κάθε είδους δουλειά ως θεμιτή, οι ίδιες παλιές συνταγές δεν αρκούν για να προστατευθούν τα κεκτημένα, χωρίς να σκεφτούμε ποιο θα είναι το μέλλον της εργασίας. Απλά νομίζω ότι ακόμα και αν κάνουμε τις μη δημοφιλείς αβαιρίες που ζητάει η Αντιγόνη Λυμπεράκη, το αποτέλεσμα δεν θα είναι το αναμενόμενο.

Νίκος Θεοχαράκης

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ειρήσθω εν παρόδω, μην υποτιμάτε τα μολύβια! Εμπειρεύουν τόσο τεχνολογία στη μύτη τους και είναι δηλωτικά του είδους της δεξιάς του χρήστη τους που δεν προσφέρονται για παράδειγμα *reductio ad absurdum*.
2. Kirkpatrick Sale (1996): *Rebels Against the Future: The Luddites and Their War on the Industrial Revolution: Lessons for the Computer Age*, Perseus.
3. Βλέπε το Book IV «Of Systems of Political Economy», στο *Wealth of Nations* του Adam Smith.
4. «The question is» said Humpty Dumpty. «which is to be master -- that's all».
5. Πράγματι, η συζήτηση για τη χρήση κυρίως γυναικών για την υπονόμευση των εργατικών σωματείων μέσω της υποβάθμισης της ειδικότητας (*dilution*) ήταν έντονη στο αγγλικό εργατικό κίνημα κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου ή ακόμα και στους καπνεργάτες της Καβάλας στις αρχές του αιώνα (το θέμα των «στιβαδέρων της τόγκας»).
6. Αυτό δεν σημαίνει ότι αρκετοί συνδικαλισμένοι εργάτες δεν διέπονται από μια αρσενικίστικη ή άλλοτε ξενοφοβική οπτική. Το ερώτημα όμως είναι πώς αντιμετωπίζεται πολιτικά.
7. Βλέπε Reinhard Bendix (1974): *Work and Authority in Industry: Ideologies of Management in the Course of Industrialization*, Univ California Press.
8. Richard Sennett (1998): *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*, Norton.
9. Η βιβλιογραφία για την ευελιξία της αγοράς εργασίας είναι εξαιρετικά εκτεταμένη. Για μια επισκόπηση της θεωρητικής και εμπειρικής σχέσης ανεργίας και ευελιξίας βλέπε Νίκου Θεοχαράκη (2000) «Η ευελιξία στην αγορά εργασίας και η σχέση της με την ανεργία» (υπό έκδοση από τον IOBE).
10. Έχει όλα τα στοιχεία αυτού που ο William E. Connolly [(1993): *The Terms of Political Discourse*, 3η έκδοση, Princeton Univ Press] αποκάλεσε *essentially-contested concept*.
11. O Ben Fine (1998): *Labour Market Theory: a constructive reassessment*.

Routledge] θεωρεί ότι η ευελιξία «είναι μία έννοια που είναι εντελώς ανεπαρκής στο θεωρητικό και εμπειρικό περιεχόμενο της να χειριστεί τα ζητήματα με τα οποία έρχεται αντιμέτωπη» (σ. 77)

12. Στην πραγματικότητα ακόμα και νεοκλασικοί οικονομολόγοι παραδέχονται την αδυναμία της αγοράς να καθορίσει το άριστο επίπεδο, το είδος και την ποιότητα της επαγγελματικής εκπαίδευσης. Βλέπε, π.χ., Alison L. Booth & Dennis J. Snower (eds.) (1996): *Acquiring Skills: Market Failures, their Symptoms and Policy Responses*, Centre for Economic Policy Research Cambridge University Press.

13. Χαρακτηριστικός ήταν ο τίτλος του βιβλίου του Eli Ginzberg το 1979: *Good Jobs, Bad Jobs*.

14. Τα πορίσματα αυτά προκύπτουν από μια πρόσφατη έρευνα του Πανεπιστημίου του Cambridge για το Ηνωμένο Βασίλειο. (Job Insecurity and Work Intensification Survey) Η ίδια έρευνα δείχνει ότι η ανασφάλεια για τη δουλειά αυξήθηκε βαθμιαία από το 1966 στο 1986, με τους *blue collar workers* να υφίστανται τη μεγαλύτερη αύξηση στα τέλη της δεκαετίας του '70 - αρχές δεκαετίας '80. Αυτό που είναι εντυπωσιακό είναι ότι η ανασφάλεια μεγάλωσε ακόμα και όταν επανήλθε η ανάπτυξη της οικονομίας, με την ανασφάλεια να είναι μεγαλύτερη στα τέλη της δεκαετίας του '90 από οποιαδήποτε άλλο σημείο της μεταπολεμικής περιόδου.

Βλέπε το site <http://www.cbr.cam.ac.uk/jiwi/findings.htm#sources> για μια αναφορά των ευρημάτων. Η πλήρης αναφορά δημοσιεύτηκε στο Brendan J. Burchell et al. (1999) *Job insecurity and work intensification: Flexibility and the changing boundaries of work*, YPS.

15. Henry S. Farber (1996): «The Changing Face of Job Loss in the United States, 1981-1993», NBER Working Paper No. W5596, (May). Συμπεραίνει (σ. 35) ότι «ο ρυθμός απώλειας της εργασίας αυξήθηκε τα τελευταία χρόνια, και η απώλεια της εργασίας για όλους τους λόγους επιβάλλει σημαντικό κόστος στους εργάτες που επηρεάζει».

16. [Alice] «Would you tell me, please, which way I ought to go from here?»

«That depends a good deal on where you want to get to» said the Cat.

«I don't much care where --» said Alice.

«Then it doesn't matter which way you go» said the Cat.

«-- so long as I get somewhere» Alice added as an explanation.

«Oh, you're sure to do that» said the Cat «if you only walk long enough».

Alice felt that this could not be denied, so she tried another question. «What sort of people live about here?»

«In that direction,» the Cat said, waving its right paw round, «lives a Hatter; and in that direction,» waving the other paw, «lives a March Hare. Visit either you like: they're both mad».

17. Βλέπε Bertola, G. (1999): «Microeconomic Perspectives on Aggregate Labor Markets» στο O. Ashenfelter & D. Card (eds.), *Handbook of Labor Economics*, North-Holland, κεφάλαιο 45, τόμος 3C.

18. Gilles Saint Paul. (1996): «Exploring the Political Economy of Labour Market Institutions,» *Economic Policy*, Oct., no 23 και του ίδιου (1997): «High Unemployment from a Political Economy Perspective» στο G. de la Dehesa & D.J. Snower (eds.) (1997): *Unemployment Policy, Government Options for the Labour Market*, Centre for Economic Policy Research, Cambridge U.P.

19. Bertola, G. & A. Ichino (1995): «Crossing the River: A Comparative Perspective On Italian Employment Dynamics,» *Economic Policy*, October, pp. 361-420.

20. Βλέπε το G. Schmid, J. O'Reilly & K. Schöman (eds.) (1996): *International Handbook of Labour Market Policy and Evaluation*, Elgar, ιδιαίτερα το άρθρο των C.F. Büchtemann & U. Walwei: «Employment security and dismissal protection».

21. Βλέπε, π.χ., για το ρόλο των *mandates* στην αγορά εργασίας J.T. Addison, C.R. Barrett & W.S. Siebert (1997): «The Economics of Labour Market Regulation» στο J.T. Addison, & W.S. Siebert (eds.) *Labour Markets in Europe: Issues of Harmonization and Regulation*, Dryden.

Πολυ-πολιτισμικότητα και πολυ-πολίτες

• ΣΠΙΡΟΣ ΒΡΕΤΟΣ •

Η Ελλάδα διέρχεται μια φάση ποιοτικής αλλαγής στο κοινωνικό επίπεδο, την τρίτη της νεότερης ιστορίας της, μια περίοδο η οποία (αν οι λέξεις δεν είχαν φθαρεί τόσο που η ανάκτησή τους να καθίσταται σχεδόν αδύνατη) θα μπορούσε να χαρακτηριστεί «κοσμογονική».

Η ιστορική εποχή που ξεκινά από την Ελληνική Επανάσταση του 1821 και ολοκληρώνεται με τη Μικρασιατική Εκστρατεία έναν αιώνα μετά, χαρακτηρίζεται από τη λεγόμενη διαδικασία «εθνικής ολοκλήρωσης» κατά την οποία οι στόχοι ήταν δύο: πρώτον, η επέκταση του νεοπαγούς κράτους σε όλες εκείνες τις περιοχές στις οποίες το «ελληνικό στοιχείο» κυριαρχούσε (πληθυσμιακά, οικονομικά, ιστορικά/πολιτισμικά) και δεύτερον, η «ομογενοποίηση» του πληθυσμού της σταδιακά επεκτεινόμενης κρατικής αυτής οντότητας.

Ο πρώτος στόχος εξυπηρετήθηκε από την («αυτοκρατορική») Μεγάλη Ιδέα, και στη συνέχεια από την («ρεπουμπλικανικότερη») Ελλάδα των Δύο Ηπείρων και των Πέντε Θαλασσών. Αποτέλεσε τον άξονα ιδεολογικής αναφοράς του νεοελληνικού κράτους, ενώ ταυτόχρονα υπήρξε και η κι-

νητήρια δύναμη πίσω από συχνά καταστροφικά λάθη στρατηγικής και τακτικής.

Στο βωμό του δεύτερου στόχου, όλα εκείνα τα στοιχεία που συνιστούσαν «διαφορά» ξεριζώθηκαν (άλλοτε μεθοδικά κι άλλοτε «ερασιτεχνικά»), είτε με βία φυσική (εκδίωξη αλλογενών πληθυσμών, που ενίοτε έφθασε στα όρια της «εθνικής καθάρσης») είτε με βία πολιτισμική (αφομοίωση). Ένα από τα αποτελέσματα αυτής της «συγκροτημένης» αφομοίωσης ήταν η σταδιακή περιθωριοποίηση των πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων πληθυσμών σχετικά ομοιογενών, όπως οι Τσάκωνες, οι Αρβανίτες, οι Σαρακατσάνοι, οι Βλάχοι (οι τελευταίοι μάλιστα, συν τω χρόνω, ταυτίστηκαν με το «κακό γούστο» - τουλάχιστον έτσι όπως το έβλεπαν τα προσφάτως αστικοποιημένα και εξευρωπαϊσμένα στρώματα). Η (ανύπαρκτης ιστορικότητας) «αθηναϊκή» προφορά υπερίσχυσε (ήταν επιθυμητό να υπερίσχυσει) έναντι των τοπικών ιδιωμάτων - έπρεπε να φθάσουμε στο σημείο όλοι να γελάμε με την ντοπιολαλιά των Κρητικών, των Ηπειρωτών, των Θεσσαλών...

Η δεύτερη περίοδος ξεκίνησε από τη Μικρασιατική Καταστροφή και τελείωσε με την Κυπριακή Τραγωδία. (Είναι χαρακτηριστική

ΕΘΝΟΣ & ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ

η χρήση των κεφαλαίων, όταν οι νεοέλληνες αναφέρονται, έστω και προφορικά, στα γεγονότα αυτά.) Στη φάση αυτή, το νεοελληνικό κράτος βρέθηκε αφενός ηττημένο (ψάχνοντας αποδιοπομπαίο τράγο στον οποίο να φορτώσει τη διάψευση των ιστορικών του προσδοκιών), αφετέρου αποκομμένο από το γεωγραφικό και πολιτισμικό του περίγυρο (λόγω του Ψυχρού Πολέμου), ενώ η συμμετοχή του στα ευρωπαϊκά τεκταινόμενα ήταν, στην καλύτερη περίπτωση, περιφερειακή. Η ομφαλοσκοπήση που προέκυψε ως φυσικό επακόλουθο δεν οδήγησε και σε ουσιαστική ενδοσκοπήση - τουναντίον, καλλιεργήθηκε το πρότυπο του κατατρεγμένου Έλληνα-φωτοδότη του πολιτισμού τον οποίον οι «Άλλοι» κυνηγούν, στο πλαίσιο μιας οιονεί πλανητικών διαστάσεων σιωπηρής συνωμοσίας (στην οποία μετέχουν πλάι πλάι καπιταλιστές, σιωνιστές, κομμουνιστές, ισλαμιστές, ρωμαιοκαθολικοί, σλαύοι, Τούρκοι, Βρετανοί, Αμερικανοί - και όλα αυτά ενώ, βεβαίως, οι Δυτικοί δεν ήταν παρά «κουτόφραγκοι»).

Η επαφή των Ελλήνων με όποια ξένη ιδέα γινόταν μέσω δύο διαύλων: είτε των ξένων στρατευμάτων («*τίνος είναι, ρεγυναίκα, τα παιδιά...*») είτε των συναλλαγμα-

τοφόρων τουριστών («ντου γιου λάικ. μαμαζέλ. δη Γκρης...»). Τα νεωτερικά αυτά στοιχεία έφθαναν στη χώρα με χαρακτηριστική καθυστέρηση δεκαετίας και δεν υφίσταντο καμία επεξεργασία (παρά το γεγονός ότι η «διαφορά φάσης» ήταν, στην περίπτωση αυτή, ευεργετικός παράγων) – αντίθετα, αντιγράφονταν άκριτα και δουλικά. Η εποχή αυτή είναι, επίσης, περίοδος «Ανοικοδόμησης» και οικονομικής ανάπτυξης, με όλα τα αρνητικά που προσδίδει ο νεοπλουτισμός αλλά και όλα τα θετικά, μεταξύ των οποίων και ένα περιβάλλον σχετικής ευμάρειας, χωρίς την οποία η επόμενη φάση δεν θα ήταν δυνατή. Διότι η συζήτηση που ακολουθεί θα ήταν αδιανόητη σε εποχές «Ψωροκώσταινας»...

Η ένταξη της Ελλάδας στην τότε Ευρωπαϊκή Κοινότητα και η μετά από δέκα ακριβώς χρόνια «Πώση του Τείχους» άνοιξαν διάπλατα τις πόρτες της χώρας σε «ξένες» επιρροές, όχι κατ' ανάγκην «νέες», αλλά πάντως «άλλες». Το νεοελληνικό Κράτος και ο βιαστικά ομογενοποιημένος πληθυσμός του βρέθηκαν αντιμέ-

τωποι με την ανάγκη να διαμορφώσουν μια πιο ανοιχτή, «αρθρωτή» (κατά τη «δυτική» έκφραση - modular) στάση έναντι αυτής της πολυδιάστατης «πρόκλησης». Με σχετικά μεγάλο αριθμό (σε σχέση με τον πληθυσμό της χώρας) οικονομικών μεταναστών (οι οποίοι, εν τίνι μέτρω, εξασφαλίζουν τις συνθήκες μέσα στις οποίες κινείται η οικονομία – κυρίως η αγροτική, και οι οποίοι, όπως σιγά-σιγά αρχίζει να διαφαίνεται, αποτελούν τη μόνη διέξοδο για σειρά τεράστιων κοινωνικών προβλημάτων όπως η υπογεννητικότητα και το ασφαλιστικό), με μεγάλο ποσοστό αλλόγλωσσων μαθητών στα σχολεία (που, από τη μια, θέτουν επί τάπητος την ανάγκη αλλαγών στην εκπαιδευτική διαδικασία ενώ, από την άλλη, ενσωματώνονται σταδιακά στην κοινωνία – παράδειγμα, αν χρειάζεται, η πληθώρα παιδιών με «μη παραδοσιακό» χρώμα δέρματος ή κατατομή που συνεννοούνται σε άπταιστη Εφηβική Ελληνική [παραλλαγή της Δημόδους Ελληνικής] σε δρόμους, λεωφορεία, καφετέριες, μπαρ, σχολεία και φροντιστήρια), η Ελλάδα έρχεται, για πρώτη φορά στην ι-

στορία της, αντιμέτωπη με την «πολυπολιτισμικότητα» λέξη-καρμέλα ως πρόσφατα. Αργά αλλά σταθερά γίνεται κατανοητό, στις νεότερες γενιές πρώτα, ότι το μέλλον μας δεν θα είναι προϊόν «μονοκαλλιέργειας» – και δεν μπορεί κανείς παρά να αδημονεί να γευθεί τα προϊόντα αυτής της νέας πραγματικότητας στη μουσική, τον κινηματογράφο, την λογοτεχνία...

Αλλά, πριν απ' όλα αυτά, μεσολαβούν άλλα στάδια – και τα στάδια ετούτα απαιτούν μια νέα αντίληψη για τα πράγματα, έτσι ώστε τα μεμονωμένα τραγικά περιστατικά που έχουν ήδη διαγνωστεί στη χώρα να μην κλιμακωθούν σε οργανωμένα ξενόφοβα και ρατσιστικά κινήματα, όπως σε άλλες χώρες με μεγαλύτερη εντούτοις παράδοση στην πολιτισμική συνύπαρξη (αν και, στην περίπτωση τους, από θέσεως ισχύος...).

Η συζήτηση περί «ταυτοτήτων» σε μια χώρα σαν την Ελλάδα (που επιμένει, παρ' όλα αυτά, να αναγράφει το θρήσκευμα στις αστυνομικές) δεν είναι «σχήμα πρωτότερο». Αποτελεί ανάγκη.

προσωπικές σχέσεις, οι οικονομικές ανάγκες και η κοινωνική υπόσταση. Αυτό δεν σημαίνει ότι η εθνοτική ταυτότητα δεν είναι υπαρκτή. Όπως οι δυνάμεις που συνενώνουν το άτομο υδρογόνου, έτσι και η εθνοτική ταυτότητα ενυπάρχει στα (περισσότερα) άτομα και τις κοινότητες. Μόνον όταν εξωτερικοί παράγοντες ερεθίζουν και κινητοποιούν τη λανθάνουσα δύναμη, μεταμορφώνεται αυτή σε μια τρομερά ισχυρή ενέργεια – που με τη σειρά της μπορεί να τραπεί είτε προς προοδευτική είτε προς καταστροφική κατεύθυνση. Η πίστη ότι κάποιος «ανήκει» σε έναν λαό αποτελεί σημαντική πηγή υπερηφάνειας για ορισμένους, ενώ σε άλλους μπορεί να δημιουργεί ένα είδος ντροπής. Η εθνοτική κινητοποίηση μπορεί πάλι να είναι δύναμη για την υπεράσπιση ή για την ελευθέρωση μιας κοινότητας. Συνήθως όμως «το κάλεσμα στη φυλή» αποδείχθηκε αποτελεσματικό μέσο για τη σφαγή ή την υποδούλωση άλλων ανθρώπων – ενώ η σχετική ρητορική αποδεικνύεται απατηλή.

Παλεύει ακόμη ο σύγχρονος κόσμος να εξηγήσει τις πολιτιστικές, γλωσσικές και φυσιολογικές διαφορές μεταξύ των λαών. Οφείλει κανείς να καλωσορίσει την έμφαση που αποδίδει σήμερα ο δημόσιος λόγος στην Ευρώπη στο «σεβασμό του διαφορετικού». Προκειμένου όμως να αυτεπιβεβαιωθεί, ο λόγος αυτός χρειάζεται την ύπαρξη γενικευτικών κατηγοριών ανθρώπων, οι οποίες να είναι κατασκευασμένες με τρόπο που να αντικατοπτρίζουν τις φιλοσοφικές και πολιτικές προοπτικές της εποχής. Η σύγχρονη προσέγγιση αναδεικνύει δύο χαρακτηριστικά, που ο συσχετισμός τους με την πραγματικότητα χρειάζεται ανάλυση. Πρώτον, οι εθντικές ομάδες (στις ηγεμονικές κοινωνίες αποκαλούνται μειονότητες) θεωρούνται ομογενείς ενότητες. Δεύτερον, οι «ομάδες» αυτές υπάρχουν στο μέτρο μόνο που «διαφέρουν» από την υπόλοιπη κοινωνία. Η έμφαση δίνεται στην «πολιτιστική αυτονομία» των μει-

ονοτήτων και την ενθάρρυνση των μειονοτικών γλωσσών. Όμως, ως πολίτες, όσοι ανήκουν σε μειονοτικές ομάδες επιδρούν και δέχονται την επίδραση όλων των πλευρών της κοινωνικής ζωής. Λόγω της έμφασης στα στερεότυπα του «διαφορετικού», οι Ρόμα βρίσκονται πρακτικά αόρατοι στο κυρίως ρεύμα των κυρίως συζητήσεων για την υγεία, τη στέγαση, την απασχόληση κ.λπ., ενώ ταυτόχρονα αγνοείται η θέση των Ρόμα στην ιστορική εξέλιξη της κοινωνίας.

Οι συνέπειες της υπεραπλούστευσης στη διαδικασία της τοποθέτησης εθνοτικών ετικετών ξεπερνούν την επιστημονική ανακρίβεια, όσο κι αν απ' εαυτής αποτελεί επαρκή βάση για να αμφιβάλλει κανείς για τις έννοιες που χρησιμοποιούνται. Όταν δεν αναγνωρίζονται οι διαφορές στο εσωτερικό των εθνοτικών ομάδων, παρακωλύεται η ανάπτυξη της πολιτικής και ενισχύονται οι προκαταλήψεις. Η ιστορία των Ρόμα είναι γεμάτη από αστοχίες πολιτικής, από την εποχή της Αυτοκρατορίας Μαρίας Τερέζας μέχρι και σήμερα, με ρίζα την ανικανότητα των διαμορφωτών πολιτικής να κατανοήσουν την ποικιλία και την ίδια τη φύση των κοινοτήτων των Ρόμα. Οι παρανοϊκές προσπάθειες που ακολούθησαν για εξαφάνιση των νομαδικών συνηθειών δημιουργήσαν βαθύτατες προκαταλήψεις και εναντίον των νομάδων αλλά και των σταθερά εγκατεστημένων Ρόμα. Το σύνολο των Ρόμα κατηγορείται για εγκληματικότητα, που έχει διαπράξει μια ελάχιστη μειονότητα. Η μη αναγνώριση των μελών μιας μειονότητας ως ουσιαστικών στοιχείων της συνολικής κοινωνίας, αντί να θεωρούνται πρόσωπα που συμβάλλουν μόνο σε μια εφραπτόμενη πολιτιστική πραγματικότητα, καθιστά για την κοινωνία δυσκολότερο να κατανοήσει τον εαυτό της και την ίδια της την ανάπτυξη. Τα μέλη των μειονοτικών κοινοτήτων τείνουν να αναλαμβάνουν πιο περιθωριακές θέσεις σε ορισμένες ή και όλες τις εκφάνσεις της κοινωνίας (πράγμα που αποτελεί το δι-

καιολογητικό λόγο για την αναγνώριση μειονοτικών δικαιωμάτων). Όπως ακριβώς συμβαίνει με τη ρόκα που γυρίζει, έτσι όσο μια κοινωνία αναπτύσσεται, εκείνοι που βρίσκονται στο άκρο μετακινούνται ακόμη μακρύτερα (και πιο φανερά) απ' όσο τα στοιχεία που βρίσκονται πλησιέστερα στο κέντρο. Όσοι βρίσκονται στο περιθώριο είναι πιθανότερο να υποστούν τις μεταβολές – και, ως εκ τούτου, η κοινωνική αλλαγή να καταγραφεί πρώτα εκεί.

ΟΙ ΡΟΜΑ

Οι Ρόμα αποτελούν την πολυπληθέστερη εθνοτική μειονότητα σε όλη την Ευρώπη. Πληθυσμοί Ρόμα συναντώνται σε κάθε Ευρωπαϊκή χώρα. Παρά τις ομοιότητες ιστορικής διαδρομής και εμπειρίας, υπάρχει ευρύτατη ποικιλία στους πληθυσμούς Ρόμα των διαφόρων χωρών, αλλά ακόμη και μέσα στα σύνορα της καθεμιάς χώρας. Επί αιώνες οι Ρόμα προσδιορίζονταν, από τους άλλους και από τον εαυτό τους, ως τέτοιες και οι κατηγοριοποιήσεις αυτές άλλαξαν με τον καιρό και αντικατοπτρίζουν την εξέλιξη των σχέσεων και στο εσωτερικό της κοινότητας – και πέρα απ' αυτήν. Σήμερα σε ορισμένες χώρες, όπως η Ουγγαρία, οι Ρόμα διαθέτουν συλλογικά δικαιώματα που τους αναγνωρίζει ο νόμος, ενώ σε άλλες, όπως η Μεγάλη Βρετανία, θεωρούνται μεν ότι αποτελούν ομάδα, χωρίς όμως να διαθέτουν και πρόσθετη νομική προστασία. Στην Ελλάδα, οι τσιγγάνοι/Ρόμα δεν έχουν τυπικό καθεστώς εθνοτικής ομάδας. Όμως η ταυτότητα των Ρόμα είναι υπαρκτή και στην συνείδηση των Ρόμα και σε εκείνη των μη Ρόμα, αλλά και της Διοίκησης. Οι σημερινές συνθήκες υπό τις οποίες ζουν οι Ρόμα στην Ελλάδα δείχνουν πόσο ανεπαρκείς είναι οι σύγχρονες προσεγγίσεις κατηγοριοποίησης αυτής της μεγάλης ομάδας ανθρώπων. Στους Έλληνες Ρόμα συναντάται μεγάλη ποικιλία, ιδίως όσον αφορά την οικονομική κατάσταση. Αυτή η ποικιλία πρέπει να

Η πρακτική της εθνοτικής ετικέτας και η πολιτική του σκουπιδότοπου

Ακαδημαϊκές παρατηρήσεις για τη ζωή των τσιγγάνων στην Ελλάδα

• MARTIN KOBATZ •

Η ΕΘΝΟΤΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ

Η έννοια της εθνοτικής διαφοράς είναι παλιά όσο και η γραπτή ιστορία. Πρόκειται για μια προσπάθεια εξήγησης των διαφορών, ή πάντως μερικών από τις διαφορές, που υπάρχουν μεταξύ των ανθρώπων και της τάσης

των ανθρώπων όντων να ζουν σε ομάδες με επιφανειακά ομογενή χαρακτηριστικά. Όμως ο ατομισμός των ανθρώπων και οι δομικές διαφοροποιήσεις, που ενυπάρχουν σε όλες τις ιεραρχικές κοινωνίες, καθιστούν τις προσπάθειες απονομής «εθνοτικής ετικέτας» στην καλύτερη μεν περίπτωση ω-

μή γενίκευση και στη χειρότερη απόλυτα ανακριβείς.

Για το μεγαλύτερο μέρος της ανθρωπότητας –και στο μεγαλύτερο μέρος του χρόνου– η εθνοτική ταυτότητα υπήρξε σχετικά ασημαντος παράγοντας για την οικοδόμηση της καθημερινότητας: προηγούνται σε σημασία οι δια-

ιδωθεί μέσα στο πλαίσιο της ανάπτυξης της Ελλάδας, και αφ' εαυτής αναδεικνύει τάσεις που έχουν σημασία πολύ ευρύτερα από τη ζωή των Ρόμα, ή και της Ελλάδας στο σύνολό της, αλλά αφορούν όλες τις Ευρωπαϊκές κοινωνίες.

Η ΠΟΙΚΙΛΙΑ

Κανείς δεν γνωρίζει πόσοι τσιγγάνοι/Ρόμα ζουν στην Ελλάδα, αλλά οι εκτιμήσεις κυμαίνονται μεταξύ 150.000 και 400.000 ατόμων. Δεν έχει υπάρξει απογραφή σε εθνική κλίμακα για τον πληθυσμό των Ρόμα, αλλά ούτε και τοπικές απογραφές είναι διαθέσιμες. Στην Ελλάδα υπάρχει μόνο μια αναγνωρισμένη μειονότητα της Θράκης] και οι πολίτες δεν έχουν τη δυνατότητα να εκφράζουν ταυτότητα τσιγγάνου/Ρόμα στην απογραφή σε εθνικό επίπεδο. Δεν υπάρχουν κυβερνητικές υπηρεσίες που να ασχολούνται με τα ζητήματα των Ρόμα [Σημ: ενδιαφέρον έχει υπάρξει από το υπουργείο Παιδείας], ούτε υπάρχει πανεπιστημιακό τμήμα για τη μελέτη της ιστορίας, της κουλτούρας ή της γλώσσας των Ρόμα.

Παρά το γεγονός ότι επισήμως είναι άορατοι, οι Ρόμα βρίσκονται σχεδόν σε κάθε περιοχή της Ελλάδας. Ρόμα συναντώνται σε κάθε λογής οικισμό: στην Αθήνα, στις επαρχιακές πόλεις, τα χωριά, τις απομονωμένες κοινότητες, τις ντενεκεδουπόλεις. Ο πληθυσμός των Ρόμα αποτελείται από ομάδες που κατοικούν στην ευρύτερη περιοχή εδώ και αιώνες, από εκείνους που στάλθηκαν στην Ελλάδα ως συνέπεια της ανταλλαγής πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας τη δεκαετία του 1920, καθώς και από μετανάστες από Ευρωπαϊκές χώρες. Ρόμα εργάζονται σε όλους τους τομείς της οικονομίας: στη γεωργία, το εμπόριο και τις υπηρεσίες, αν και λείπουν σχεδόν απόλυτα από τη Διοίκηση και τον τουρισμό. Συναντώνται επίσης οι Ρόμα και μετα-

ξύ των εποχιακά ή διαρθρωτικά ανέργων. Υπάρχουν πλήθος πτωχών στην ποικιλία που χαρακτηρίζει τους Έλληνες Ρόμα, όμως η πιο φανερή είναι μάλλον η διαφορά κοινωνικής και οικονομικής κατάστασης μεταξύ των διαφόρων κοινοτήτων. Αυτό το στοιχείο της απόκλισης καταδεικνύεται από την κατάσταση δύο κοινοτήτων των Ρόμα στην Αθήνα, που γεωγραφικά είναι εντελώς γειτονικές αλλά θα μπορούσαν κάλλιστα να ζουν σε διαφορετικούς πλανήτες.

Η ΑΓΙΑ-ΒΑΡΒΑΡΑ

Η Αγια-Βαρβάρα είναι μια εργατική συνοικία στην ανατολική πλευρά της πρωτεύουσας. Οι 4.000 Ρόμα που ζουν εκεί αποτελούν περίπου το 10% του πληθυσμού της περιοχής. Στην Αγια-Βαρβάρα υπάρχει κοινότητα των Ρόμα από τη δεκαετία του '20, οπότε και εποικίσθηκε η περιοχή από Χριστιανούς Ρόμα που διώχθηκαν από την Τουρκία στο πλαίσιο της ανταλλαγής πληθυσμών μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Την εποχή εκείνη, η περιοχή δεν συνδεόταν με την πρωτεύουσα: μόνο τα τελευταία 30 χρόνια υπήρξε ουσιαστική αστικοποίηση και ο πληθυσμός διογκώθηκε με την εγκατάσταση Ελλήνων χωρικών από την επαρχία.

Στην Αγια-Βαρβάρα οι Ρόμα διαφεύδουν μια συνολική Ευρωπαϊκή τάση. Στην περιοχή σήμερα η ανεργία τρέχει με κάπου 20%, και, παρόλα αυτά, σχεδόν όλοι οι ενήλικοι Ρόμα έχουν δουλειά. Ο βασικός λόγος είναι το υψηλό ποσοστό αυτοαπασχολούμενων. Το εμπόριο είναι το παν. Επί δεκαετίες οι Ρόμα δημιούργησαν για τον εαυτό τους μια οικονομική γωνιά, συσσωρεύοντας κεφάλαιο και εμπειρία.

Το γεγονός ότι είχαν έλθει στην περιοχή πριν τη μεγάλη μάζα του Ελληνικού πληθυσμού είχε ως συνέπεια την οικονομική και κοινωνική τους αξιοπιστία. Δεν υπήρξαν νεοφερμένοι, υποχρεωμένοι να προσαρμοσθούν σε ένα υ-

πάρχον περιβάλλον. Αντίθετα, βρίσκονταν εγκατεστημένοι πριν έλθουν οι άλλοι, συνταυτίζονταν με την περιοχή.

Δεν είναι όλοι οι Ρόμα πλούσιοι. Ενώ μερικοί από αυτούς έχουν αποθήκες και διαθέτουν σημαντικά κεφάλαια, άλλοι επιζούν με το να αγοράζουν φτηνά είδη όπως γυαλιά και ρολόγια και να τα πουλούν σε διογκωμένες τιμές στους τουρίστες. Η οικονομική επιτυχία έχει και τις υλικές ανταμοιβές της.

Όλοι οι Ρόμα ζουν σε σπίτια που δεν διακρίνονται από εκείνα του υπόλοιπου πληθυσμού της περιοχής. Μερικοί είχαν τη δυνατότητα να ανοίξουν νέες δουλειές, και ζουν συνολικά τη ζωή πετυχημένων αστών. Το ανώτερο αυτό οικονομικό status φέρνει μαζί του σχετική έλλειψη τυπικών και άτυπων εμποδίων στην πρόσβαση σε άλλες κατηγορίες κοινωνικής ανάπτυξης.

Τα παιδιά πηγαίνουν στο σχολείο, οπότε ο αναλφαβητισμός βρίσκεται σε χαμηλά επίπεδα. Παραμένουν βέβαια δυσκολίες ως εκ του ότι η διδασκαλία γίνεται στα Ελληνικά, που συχνά δεν είναι η μητρική γλώσσα, όμως ιστορούνται αρκετές περιπτώσεις ακαδημαϊκής επιτυχίας. Υπάρχουν Ρόμα γιατροί και οδοντίατροι, ενώ ορισμένα παιδιά έχουν πάει στο πανεπιστήμιο και μεταξύ αυτών υπάρχουν κάποια που κέρδισαν υποτροφίες για να σπουδάσουν στο εξωτερικό.

Ενώ δεν υφίσταται τυπική πολιτική οργάνωση των Ρόμα, ο αντιδήμαρχος της περιοχής είναι Ρόμα, αντιπροσωπεύοντας ένα ακόμη βήμα στην ενσωμάτωση των Ρόμα στον κύριο κορμό της κοινωνίας.

Ο ΚΑΤΑΥΛΙΣΜΟΣ Η Η ΚΟΛΑΣΗ

Λίγο βορειότερα από την Αθήνα, 15 χιλιόμετρα ή ένα εκατομμύριο μίλια από την Αγια-Βαρβάρα, βρίσκονται τα Άνω Λιόσια. Η περιοχή αυτή είναι στο άκρο της ανάπτυξης της αστικής περιοχής, η οποία περιβάλλεται από λόφους. Χωρίζεται από την

πόλη από λίγο πράσινο, αλλά φαίνεται ζήτημα χρόνου μέχρι να απορροφηθεί στην επεκτεινόμενη αστική περιοχή. Σε αυτή την περιφέρεια της περιφέρειας –και όχι μόνο υπό γεωγραφική έννοια– ζει μια κοινότητα Ρόμα. Κρυμμένος πίσω από μια τεράστια μάντρα με αυτοκίνητα δεύτερο χέρι, βρίσκεται ο Καταυλισμός. Εδώ δεν έχει σπίτια, ούτε μαγαζιά ούτε δρόμους ούτε φώτα. Εδώ είναι η δημοτική χωματερή, και μέσα στη χωματερή ζουν αρκετές εκατοντάδες άνθρωποι. Ο Καταυλισμός είναι μια παρωδία χωριού, με παράλληλες σειρές από «παράγκες» να σκαρφαλώνουν στο λόφο, με μια καμινάδα να πετάει καπνό στο αέρα. Στην είσοδο του Καταυλισμού υπάρχει ΤΟ ΜΟΝΟ έργο υποδομής, μια βρύση με νερό για όλη την κοινότητα.

Ο Καταυλισμός δεν είναι το μόνο τέτοιο μέρος που βρίσκεται στην Ελλάδα, αν και σίγουρα είναι το μεγαλύτερο. Σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, έχει δημιουργηθεί αυθόρμητα. Οι παράγκες που τον αποτελούν είναι χονδροειδή, μεγάλα κουτιά με ξύλινους, λαμαρινένιους ή νάιλον τοίχους, με βάση ένα ξύλινο σκελετό 8-10 μέτρα μήκος και 4-8 μέτρα πλάτος. Μολονότι τα έπιπλα είναι λιγοστά και το πάτωμα χωματίνο, το εσωτερικό είναι πεντακάθαρο. Έξω όμως από τις παράγκες, είναι άλλη ιστορία. Παντού βρίσκονται σκουπίδια, μολονότι γίνονται προσπάθειες να συμμαζευτούν σε πελώριους σωρούς που κραυγάζουν ότι υπάρχει μείζων κίνδυνος υγείας. Η προσπάθεια είναι σισύφεια, καθώς όλο το έδαφος της χωματερής αποτελείται από σκουπίδια που μαζεύονται απ' όλες τις πόλεις. Όσο ειδικά οχήματα σκάβουν το έδαφος, ξεθάβουν νέα στρώματα σκουπιδιών που έχουν πετάξει οι κάτοικοι της πόλης, αλλά σήμερα έχουν γίνει το χώμα πάνω στο οποίο αναγκάζεται να κατοικεί ένας πληθυσμός από ανθρώπινα όντα.

Θα ήταν όμως λάθος να πιστέψει κανείς ότι πρόκειται για αυθόρμητη επιλογή των κατοίκων. Η πραγματικότητα είναι ότι ο χώρος

διαμορφώθηκε από το υπουργείο Πρόνοιας (ουδεμία διάθεση ειρωνείας) το 1982 για να δώσει έναν χώρο όπου να συγκεντρωθούν οι φτωχοί Ρόμα που ζούσαν σε όλη την περιοχή. Ουσιαστικά πρόκειται για στρατόπεδο συγκεντρώσεως – που διατηρείται με κοινωνικό, όχι υλικό φράχτη.

Η παραμονή στον Καταυλισμό δεν είναι αναγκαστικά ισόβια ποινή. Πλησιέστερα στο κέντρο των Άνω Λιοσίων, βρίσκεται κανείς άλλους Ρόμα να ζουν είτε σε σπίτια είτε σε μεταλλικά κοντέινερ. Υπάρχουν εκεί δρόμοι και ηλεκτρισμός και αυξημένες ευκαιρίες συμμετοχής και απόλαυσης μερικών από τα πλεονεκτήματα της κοινωνίας, όπως είναι η εκπαίδευση. Σε αυτήν τη μετάβαση μπορούν να προσβλέπουν οι άνθρωποι του Καταυλισμού, αν μπορούσαν να μαζέψουν αρκετά χρήματα για να ξεφύγουν από την ντενεκεδούπολη. Όμως ο φαύλος κύκλος της στέρησης αποκλείει πολλούς από το να το πετύχουν. Η φυσική και κοινωνική απομόνωση περιορίζει τις ευκαιρίες τους να βρουν δουλειά, οπότε οι περισσότεροι είναι υποχρεωμένοι να ζουν ανασκαλεύοντας τα σκουπίδια. Χωρίς διαθέσιμο, ή με ελάχιστο κεφάλαιο, δεν μπορούν να προμηθευθούν εμπόρευμα για να εμπορευθούν. Η πρόσβασή τους στην εκπαίδευση δυσχεραίνεται και μόλις μια φούχτα από τους 700 έχουν ξεφύγει από τον αναλφαβητισμό. Οι αρχές, καθώς είναι απρόθυμες να βοηθούν όσους έχουν περιορισμένη οικονομική χρησιμότητα, διαιωνίζουν το μύθο ότι οι Ρόμα χαίρονται να ζουν σε παρόμοιες συνθήκες. Όπως συναισθάνονται την ίδια την αδυναμία τους, οι Ρόμα δεν έχουν πίστη στην ικανότητά τους να εκβιάσουν την αλλαγή – αντίθετα, προσαθούν να επιβιώσουν στηριζόμενοι ο ένας στον άλλο.

ΠΟΙΚΙΛΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΟΤΗΤΑ

Στην Ελλάδα οι Ρόμα ζουν σε συνθήκες που καλύπτουν όλο το φάσμα ανάμεσα στα δύο άκρα της Αγια-Βαρβά-

ρας και του Καταυλισμού. Ενώ όμως η πρώτη περίπτωση αποτελεί εξαίρεση, σχεδόν το ένα τρίτο του πληθυσμού ζουν σε ντενεκεδούπολεις που θυμίζουν τη δεύτερη. Υπάρχουν βεβαίως παράγοντες που είναι κοινοί σε όλους, όπως η ταυτότητα των Ρόμα, που γίνεται αισθητή και από τους Ρόμα και από τους άλλους, ή πάλι η γλώσσα (μια μικρή μειοψηφία των Ρόμα στην Ελλάδα δεν μιλούν ούτε Ρόμα, ούτε Ελληνικά).

Οι απόπειρες να διαμορφωθεί μια πολιτική που να αφορά τους Ρόμα, η οποία θα χρησιμοποιούσε τον κατώτατο κοινό παρονομαστή και θα επεδίωκε να τους καλύψει όλους, θα είχε περιορισμένη πρακτική χρησιμότητα λόγω της μεγάλης ποικιλίας των αναγκών και καταστάσεων των διαφόρων κοινοτήτων των Ρόμα. Μια τέτοια μάλιστα προσέγγιση, αν δεν διαμορφωθεί ειδικά ώστε να αντιμετωπίζει τις ανάγκες των φτωχών με ειδικό τρόπο, θα ισοδυναμούσε με (φυλετική) διάκριση καθώς οι συνθήκες υπό τις οποίες βρίσκονται οι κάτοικοι του Καταυλισμού είναι προϊόν ενός πολύπλοκου και αδιαίρετου συνδυασμού της ιδιότητας του Ρόμα και της φτώχειας. Η Αγια-Βαρβάρα αποδεικνύει ότι οι άνθρωποι του Καταυλισμού δεν είναι φτωχοί επειδή είναι Ρόμα. Καθώς όμως 100% των κατοίκων του Καταυλισμού είναι Ρόμα, η εθνοτική προέλευση δεν μπορεί να θεωρηθεί άσχετη.

Τα μέτρα πολιτικής πρέπει να διαμορφώνονται με στόχο να βελτιώσουν τη ζωή εκείνων τους οποίους στοχεύουν. Αποτελεσματικά μπορεί να είναι, υπό θετική έννοια, εφόσον λάβουν υπόψη την ποικιλία καταστάσεων και τους πολύπλοκους παράγοντες που επηρεάζουν τη μοίρα των πραγματικών ανθρώπων σ' έναν πραγματικό κόσμο. Αν δεν γίνει αυτό, πρόκειται στην καλύτερη των περιπτώσεων για επιφανειακές συμβολικές κινήσεις που στόχο έχουν να αρέσουν σε κάποιο διαφορετικό κοινό, να εγκαταστήσουν την φτώχεια και να αποθαρρύνουν την πραγματική αλλαγή.

Η διαμόρφωση μέτρων πολιτι-

κής, ή η έλλειψή τους, βασίζεται σε παραδοχές για το (κοινωνικό) φαινόμενο που κάθε φορά τίθεται ως στόχος. Το να προσεγγίζει κανείς τις μειονοτικές ομάδες μόνο υπό το πρίσμα της διαφοράς τους από την υπόλοιπη κοινωνία (κυρίως τη γλώσσα και την κουλτούρα) δυσχεραίνει την παραδοχή των πολύπλοκων σχέσεων, που υπάρχουν ανάμεσα στη μειονότητα και τους υπολοίπους. Οι ανθρωπίνες/εθνοτικές κοινότητες, όπως και οι κοινότητες των Ρόμα, δεν αλλάζουν μόνο με τον καιρό: η ίδια η ποιότητα της αλλαγής καθορίζεται από τη θέση της κάθε κοινότητας σ' ένα (όλο και περισσότερο) πολύπλοκο και αλληλεξαρτώμενο κόσμο. Όπως ακριβώς μια εταιρεία μπορεί να γίνει απόλυτα κατανοητή μόνο μέσα στο πλαίσιο μιας οικονομίας, μια κοινωνική μονάδα είναι απαραίτητο να προσεγγίζεται σε συσχετισμό με άλλες πλευρές της κοινωνίας.

Ως τμήμα της κοινωνίας (άσχετα από το βαθμό πρόσδεσής τους) οι αλλαγές στις συνθήκες υπό τις οποίες ζει μια ορισμένη ανθρωπίνη κοινότητα αποτελούν (σε κάποια έκταση) αλλαγές στην κοινωνία αυτή στο σύνολό της. Εσφαλμένοι προσδιορισμοί της φύσης αυτής της ομάδας όχι μόνο δυσχεραίνουν την υιοθέτηση κατάλληλων μέτρων πολιτικής, αλλά περιορίζουν και την ικανότητα κατανόησης του πώς εξελίσσεται τόσο η μειονοτική κοινότητα, όσο και η ευρύτερη κοινωνία.

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΚΑΤΑΥΛΙΣΜΟΥ

Το πώς ένα πράγμα γίνεται κατανοητό προσδιορίζει εν πολλοίς ποια προσέγγιση θα υιοθετηθεί έναντί του. Αν ένας άνθρωπος θεωρείται κακός, η αντίδραση μπορεί να είναι να αποφεύγεται κάθε επαφή μ' αυτόν. Αν θεωρείται βλαβερός, τότε θα ζητηθεί η πειθάρχηση ή ίσως και η τιμωρία του. Αν όμως θεωρείται ότι υπάρχει κάποιο βαθύτερο πρόβλημα, επιδεχόμενο πάντως λύση, τότε μπορεί να υπάρξει μια προσέγγιση υπαγορευόμενη από λογική συμπάθειας και επιχειρού-

σα να θεραπεύσει τη ρίζα των μορφών συμπεριφοράς. Το να γίνουν κατανοητές οι κοινότητες των Ρόμα υπήρξε ανέκαθεν δύσκολη υπόθεση, ιδίως για τους τρίτους, λόγω της έλλειψης επιστημονικής μελέτης, ύπαρξης προκαταλήψεων και απουσίας ερμηνειών εκ μέρους των Ρόμα για τον εαυτό τους και τις ομάδες τους.

Το πώς θα κατανοηθεί ο Καταυλισμός ως φαινόμενο καθορίζει ποια προσέγγιση θα υιοθετηθεί έναντί του από τους υπευθύνους για τη διαμόρφωση πολιτικής και τους άλλους.

ΩΣ ΠΑΡΕΛΘΟΝ

Η απλούστερη, μάλλον δε και συνηθέστερη, ερμηνεία είναι να θεωρηθεί ο Καταυλισμός ως κατάλοιπο του παρελθόντος: πρόκειται για μια καθυστερημένη κοινότητα, η οποία εν καιρώ θα ενσωματωθεί στην ευρύτερη κοινωνία. Οι Ρόμα καθυστερούν να αποκτήσουν τις δεξιότητες που χρειάζονται σε μια σύγχρονη κοινωνία: αν περιμείνουμε αρκετά, θα μάθουν γραφή και ανάγνωση και θα βρουν δουλειές στην πόλη ακριβώς όπως και όσοι ήρθαν από τα χωριά μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Μια τέτοια άγνοια των πραγμάτων αποδέχεται ότι η Ελλάδα δεν είναι ακόμη μια πλήρως αναπτυγμένη κοινωνία, οπότε διαθρωτικές αδυναμίες δυσχεραίνουν την ένταξη όλων. Τη βασική όμως ευθύνη της αλλαγής έχουν οι ίδιοι οι κάτοικοι του Καταυλισμού, οι οποίοι οφείλουν να αναγνωρίσουν ότι θα 'πρεπε να σταματήσουν να ζουν έτσι και θα 'πρεπε να κάνουν ό,τι και οι άλλοι στην κοινωνία προκειμένου να προκόψουν. Το Κράτος μπορεί να διευκολύνει τον «εκσυγχρονισμό» των Ρόμα, παρέχοντάς τους υπηρεσίες και περιορίζοντας κοινωνικά εμπόδια σαν το ρατσισμό.

Τελικά όλα τα εμπόδια θα ξεπεραστούν, αν υπάρχει η βούληση να ξεπεραστούν. Αυτή η άποψη ενισχύεται από την εμπειρία της Αγία-Βαρβάρας που δείχνει ότι,

αν οι Ρόμα προσπαθήσουν αληθινά, μπορούν να ζήσουν τόσο καλά όσο οι Έλληνες, αν όχι καλύτερα.

ΩΣ ΠΑΡΟΝ

Μια δεύτερη προσέγγιση θα ήταν να θεωρηθεί ότι το φαινόμενο του Καταυλισμού δείχνει πως ακριβώς μια τέτοια θεωρία ανάπτυξης είναι υπεραπλουστευτική.

Αντί η κοινωνία να προχωρεί προς τα εμπρός ως ενιαίο σύνολο, με τις ομάδες που βρίσκονται στο εσωτερικό της να προχωρούν με το δικό τους βηματισμό, η αλληλεξάρτηση των συνιστωσών της κοινωνίας σημαίνει ότι η ταχύτητα και η κατεύθυνση της αλλαγής καθορίζονται και επηρεάζονται από τη μεταβαλλόμενη σχετική θέση των συνιστωσών αυτών μέσα στο σύνολο.

Με άλλα λόγια, ότι οι άνθρωποι του Καταυλισμού είναι σε συγκριτικά πολύ χειρότερη θέση από ό,τι πριν τριάντα χρόνια. Έχουν χάσει έδαφος σε σχέση με την υπόλοιπη κοινωνία και μάλιστα μπορεί να έχουν χάσει την κίνησή τους προς τα εμπρός και να αναπτύσσουν, αντίθετα, στρατηγικές επιβίωσης που αντιστρατεύονται την κοινωνική πρόοδο.

Παράδειγμα η εγκληματική συμπεριφορά (που είναι συχνή στον Καταυλισμό), το ξεδιάλεγμα των σκουπιδιών και η κατάχρηση ναρκωτικών. Μια τέτοια άποψη παρουσιάζει τον Καταυλισμό ως πιο σοβαρό πρόβλημα, τόσο για τους κατοίκους του όσο και για την υπόλοιπη κοινωνία.

Χρειάζεται μεγαλύτερη παρέμβαση, στο μέτρο που τα προβλήματα θεωρούνται εν πολλοίς διαθρωτικά και χρειάζονται αντιστοίχα ολοκληρωμένες λύσεις.

Δεν είναι δυνατόν να στηριχθεί κανείς στο χρόνο για να θεραπευθεί ό,τι όλα τα κακά, ενώ η στάση των Ρόμα θεωρείται ότι επηρεάζεται από τις αντιδράσεις του περιβάλλοντος.

Συνεπώς χρειάζεται να αλλάξει το περιβάλλον, ώστε οι Ρόμα «να ξαναβρούν το δρόμο» προς την κοινωνική πρόοδο.

Η πρώτη προσέγγιση μπορεί να θεωρηθεί ότι είναι εκείνη που έχει χρησιμοποιήσει το Ελληνικό Κράτος μέχρι σήμερα.

Δεν έχουν υπάρξει παραχωρήσεις και οι Ρόμα αφέθηκαν να προσαρμοσθούν – άλλοι βουλιάζοντας, άλλοι κολυμπώντας.

Η δεύτερη προσέγγιση είναι πλησιέστερη προς τη θέση που διαμορφώνεται ανά την Ευρώπη και, σιγά σιγά, φθάνει και στην Ελλάδα.

Η διαθεσιμότητα πόρων για εκπαιδευτικά προγράμματα και για την ανάπτυξη υποδομής δίνει ένα κίνητρο, ώστε το Κράτος να υιοθετήσει μια πιο δυναμική στάση στο θέμα των Ρόμα.

Με ένα «απότομο ξεκίνημα», οι κάτοικοι του Καταυλισμού, καθώς και άλλοι που ζουν υπό παρόμοιες συνθήκες, θα μπορέσουν να πάρουν τη θέση τους δίπλα σ' εκείνους της Αγία-Βαρβάρας και τους μέσους Έλληνες και να χαρούν τους καρπούς της οικονομικής και κοινωνικής προόδου.

Όμως υπάρχει και μια τρίτη άποψη που θα μπορούσε να υιοθετήσει κάποιος.

Η άποψη αυτή αμφισβητεί ορισμένες από τις παραδοχές σχετικά με την ανάπτυξη, οι οποίες αποτελούν τη βάση των δύο πρώτων προσεγγίσεων.

Αντί να θεωρεί τον Καταυλισμό είτε κατάλοιπο του παρελθόντος είτε ως πρόβλημα του παρόντος που μπορεί να αντιμετωπισθεί με διορθωτικές πρωτοβουλίες, ο Καταυλισμός –που τόσο εκπληκτικά θυμίζει την Cardboard City του Λονδίνου ή τις ντενεκεδουπόλεις του Τρίτου Κόσμου– θεωρείται ως αναπόδραστο προϊόν μιας μορφής ανάπτυξης που βασίζεται στην ανισότητα (του καπιταλισμού).

Η φτώχεια και η περιθωριοποίηση που αποτυπώνεται στον Καταυλισμό, όχι μόνο αντικατοπτρίζει τις σημερινές ανισότητες, αλλά και προδιαγράφει το μέλλον – όχι δε μόνο για πολλούς Ρόμα, αλλά και για τον αυξανόμενο στρατό εκείνων που γίνονται περιττοί λόγω της δυναμικής του σύγχρονου κόσμου.

ΩΣ ΜΕΛΛΟΝ

Σε έναν κόσμο οικονομικά και πολιτικά ανταγωνιστικό, το status και οι ευκαιρίες εξαρτώνται από την ικανότητα του καθενός να διεκδικεί τους πόρους της κοινωνίας. Όσοι έχουν λιγστό πλούτο ή εξουσία εξαρτώνται από τις επιθυμίες των άλλων, των ισχυρότερων, που θα τους χρησιμοποιήσουν για να βελτιώσουν τη δική τους θέση.

Το πιο ξεκάθαρο παράδειγμα γι' αυτό το δίνει η αγορά εργασίας, όπου κανονικά ο εργοδότης θα προσλάβει έναν εργαζόμενο μόνον αν πρόκειται να βελτιωθεί η θέση της επιχείρησης. Η ίδια αρχή ισχύει και σε εθνικό επίπεδο. Οι Κυβερνήσεις επιχειρούν να κατευθύνουν την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη των χωρών τους με χρήση των δυνατοτήτων επένδυσης και ρύθμισης που τους είναι διαθέσιμες: πόσοι γιατροί ή μηχανικοί θα εκπαιδευθούν, ποιοι τομείς θα ενθαρρυνθούν και ποιοι θα αποθαρρυνθούν.

Το πώς γίνονται αυτές οι επιλογές και ποιες αποφάσεις λαμβάνονται εξαρτάται από την επιρροή των συντελεστών που μετέχουν στη διαδικασία διαμόρφωσης της πολιτικής. Χαρακτηριστικό γνώρισμα των Ευρωπαϊκών οικονομιών, σε Δύση και Ανατολή, είναι στα τέλη του 20ού αιώνα η φθίνουσα ζήτηση για ανειδίκευτη εργασία και η αποδυναμωμένη διαπραγματευτική θέση όσων ζουν πουλώντας την εργατική τους δύναμη.

Αν προσεγγισθούν από μια τέτοια προοπτική, οι κάτοικοι του Καταυλισμού δεν μπορούν να προσδοκούν πολλή βοήθεια. Οι ανειδίκευτοι, ιδίως δε όσοι δεν είχαν εγκύκλιο παιδεία, έχουν λιγοστές πιθανότητες να βρουν εργασία σε μια οικονομία όπου εμφανίσθηκε σε ευρεία κλίμακα διαθρωτική ανεργία (η επίσημη μέτρηση της ανεργίας στην Ελλάδα είναι 11,6%).

Είναι ελάχιστα πιθανό ότι θα υπάρξουν αρκετές επενδύσεις, ώστε να τους επιτρέψουν να αποκτήσουν τις δεξιότητες και την

κοινωνική υποδομή που χρειάζονται προκειμένου να ανταγωνισθούν με άλλους στην αγορά εργασίας, ή πάλι να δημιουργήσουν ή να αναπτύξουν δικές τους δουλειές.

Όσο κι αν είναι κυνική, η τρίτη αυτή προσέγγιση δίνει μια πιο συνεκτική ερμηνεία για το φαινόμενο του Καταυλισμού, σε σχέση με τις παρεχόμενες από την πρώτη ή τη δεύτερη προσέγγιση – δηλαδή είτε ότι το Κράτος δεν γνώριζε ή δεν μπορούσε να κάνει τίποτε είτε ότι υπάρχει κάτι το ιδιαίτερο με τους κατοίκους του Καταυλισμού και άλλων αντιστοιχών μερών, που τους κάνει να επιλέγουν να ζουν σε χωματερές.

ΦΤΩΧΕΙΑ ΚΑΙ ΕΘΝΟΤΙΚΗ ΕΝΤΑΣΗ

Δεν πρόκειται μόνο για οικονομικό θέμα. Επειδή ακριβώς υπάρχει η ταυτότητα των κατοίκων του Καταυλισμού ως Ρόμα –η οποία καταγράφεται από τους ίδιους, αλλά και από την ευρύτερη κοινωνία– αναπόφευκτα συμβάλλει στη σημερινή τους κατάσταση και τις μελλοντικές τους προοπτικές. Μολονότι στην Ελλάδα επικρατεί πολύ λιγότερος αντι-Ρόμα ρατσισμός απ' ό,τι στα περισσότερα μέρη της Ευρώπης, η μη Ελληνικότητα των κατοίκων του Καταυλισμού τους κάνει και πάλι να βρίσκονται σε μειονεκτική θέση σε σύγκριση με τους Έλληνες συμπατριώτες τους όσον αφορά τις παρεχόμενες ευκαιρίες αλλά και τη σοβαρότητα με την οποία προσεγγίζονται τα προβλήματα τους.

Ο αποκλεισμός ενισχύει την αίσθηση του «άλλου», καθώς η ταυτότητα των Ρόμα γίνεται το σημαντικότερο ίσως στοιχείο φυσικής και συναισθηματικής στήριξης που επιτρέπει στους κατοίκους του Καταυλισμού να αντέξουν. Όμως δεν είναι η ιδιότητα του Ρόμα που διακινεί τη φτώχεια. Αντίστοιχα, η σχετική επιτυχία των Ρόμα στην Αγία-Βαρβάρα δεν μπορεί να ξεχωριστεί από την ιδιότητά τους ως Ρόμα, καθώς αυτή η ταυτότητα αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της διαδικασίας

δημιουργίας της σημερινής τους κατάστασης. Εκείνο που διαφοροποιεί τις δύο αυτές κοινότητες είναι η οικονομική κατάσταση και οι ευκαιρίες. Οι άνθρωποι του Καταυλισμού δεν μπόρεσαν, ούτε μπορούν, να κάνουν ό,τι οι άνθρωποι της Αγια-Βαρβάρας. Επειδή δεν είχαν τον οικονομικό χώρο ή την ευκαιρία να το κάνουν.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η συζήτηση γύρω από την εθνοτική ταυτότητα και τις ιδιότητες των εθνοτικών ομάδων έχει ξαναγίνει του συρμού τα τελευταία χρόνια μεταξύ των υπευθύνων για τη χάραξη πολιτικής, των πανεπιστημιακών και άλλων αναλόγων. Δυστυχώς, το έργο της διαμόρφωσης τακτικών ορισμών και τυπολογιών αναιρείται από το γεγονός ότι η ίδια η ταυτότητα δεν είναι παρά ένα μόνο στοιχείο της πολύπλοκης ανθρώπινης κοινωνίας η οποία θυμίζει κινούμενη ποικιλία μεταξύ των ομάδων που βρίσκονται σε διαφορετικές συνθήκες και που έχουν διαφορετικές εμπειρίες. Ακόμη και όταν μια ταυτότητα φαίνεται οριστικά καθορισμένη, είναι πιθανόν να λάβει διαφορετική μορφή στο στόμα κάποιου άλλου, ή πάλι να μεταβληθεί με τον καιρό.

Ταυτότητα είναι εκείνο που κάποιος λέει ότι είναι: συνεπώς το αίτημα αντικειμενικότητας υποσκάπτεται ακόμη περισσότερο από την παρέμβαση του παρατηρητή στην ίδια τη διαδικασία που παρατηρεί. Με δεδομένη τη δυσκολία μιας τέτοιας προσέγγισης, δεν πρέπει να δημιουργεί έκπληξη το γεγονός ότι η ανάλυση και η εφαρμογή της ταυτότητας άνωθεν συχνά καταλήγει να είναι, λιγότερο ή περισσότερο, παραπλανητική. Είναι λοιπόν σημαντικό να αξιολογείται κριτικά κάθε προσέγγιση του θέματος αυτού, ώστε να κρίνονται οι αρνητικές ή θετικές συνέπειες ενός τέτοιου λάθους.

Καθώς η ταυτότητα είναι υποκειμενική και προϊόν ανθρώπι-

νων σχέσεων, οι ετικέτες που τοποθετούνται στους ανθρώπους δεν πρέπει να θεωρούνται αντικειμενικά ορθές – πρέπει να καταννοούνται με βάση το πλαίσιο στο οποίο βρίσκεται εκείνος που θέτει την ετικέτα.

Αναπόδραστα, όταν δίνονται χαρακτηρισμοί και τοποθετούνται ετικέτες, μετράει το πόσο αυτό είναι βολικό. Για τους αρμοδίους της χάραξης πολιτικής, όμως, η συναίσθηση του πολιτικού, του οικονομικού και του κοινωνικού κόστους που καλείται να καταβληθεί παίζει και αυτή το ρόλο της.

Σήμερα, η επικρατούσα προσέγγιση των εθνοτικών ομάδων έχει δύο χαρακτηριστικά: η ομάδα που λαμβάνει ετικέτα θεωρείται ότι αποτελεί ομογενές σύνολο και οι διαστάσεις της ομάδας μετρώνται μόνο όσο διαφοροποιούνται από άλλα τμήματα της κοινωνίας (κυρίως στη γλώσσα και την κουλτούρα). Μια τέτοια προσέγγιση μπορεί να είναι ικανοποιητική για πολλές περιπτώσεις, όμως δεν είναι αναγκαστικά και για όλες.

Η ποικιλία που χαρακτηρίζει την κοινότητα των Ρόμα στην Ελλάδα δείχνει πόσο η υπόθεση μιας ομογενούς ομάδας απέχει από την πραγματικότητα. Το ίδιο μπορεί να λεχθεί και για τον πληθυσμό Ρόμα όλων σχεδόν των χωρών.

Η έμφαση στα στοιχεία κουλτούρας έχει μεγάλη σημασία για το πώς τα διάφορα Κράτη προσεγγίζουν τις εθνοτικές τους κοινότητες. Ο εθνοτικός χαρακτήρας έχει περισσότερες διαστάσεις από τη γλώσσα και την κουλτούρα: τα μέλη των εθνοτικών ομάδων έχουν, ως άνθρωποι, τις ανάγκες ανθρώπων – όχι απλώς και μόνο τις ανάγκες ανθρώπων που μιλούν διαφορετικά.

Το να αντιμετωπισθεί η ανθρώπινη διάσταση του Καταυλισμού είναι έργο πιο πολύπλοκο, και δαπανηρό, από το να καθιερωθεί το δικαίωμα για εκπαίδευση στη μητρική γλώσσα. Ασφαλώς όμως, αν δεν λυτρωθούν οι άνθρωποι από τη φτώχεια και τον αποκλεισμό, η εφαρμογή μέτρων

πολιτικής έχει μικρή πρακτική σημασία – εκτός κι αν πιστεύει κανείς ότι το να ζουν (οι Ρόμα) σε χωματερές δεν σημαίνει τίποτε το ιδιαίτερο γι' αυτούς.

Τέλος, μια αφαιρετική προσέγγιση των εθνοτικών ομάδων δεν αφήνει τις κοινωνίες να κατανοήσουν τον εαυτό τους και τον τρόπο ανάπτυξής τους. Η εφαρμογή μέτρων πολιτικής που έχουν ως στόχο την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη όλων των μελών μιας κοινωνίας επηρεάζει τόσο τις πλειοψηφικές όσο και τις μειοψηφικές κοινότητες που την αποτελούν.

Οι μέχρις ενός σημείου περιθωριοποιημένοι μπορεί σε μια τέτοια περίπτωση να επηρεασθούν ακόμη περισσότερο, καθώς ιστορικά συσσωρευμένες μειονεκτικές καταστάσεις περιορίζονται και τους παρέχουν ίσες ευκαιρίες να γευθούν τους καρπούς της προόδου. Αντίστοιχα, όταν μια κοινωνία εφαρμόζει πολιτική ανισότητας και άνισης ανάπτυξης, όσοι βρίσκονται ήδη στο περιθώριο είναι πιθανό να μείνουν εκεί και, ανάλογα με το βαθμό διαστρωμάτωσης, μπορεί να βρεθούν μαζί με άλλα μέλη της κοινωνίας με περιορισμένη ικανότητα ανταγωνισμού, όπως οι νέοι, οι ανάπηροι, οι άνεργοι και όσοι έχουν την ευθύνη να μεριμνούν για άλλους.

Ο Καταυλισμός δεν υπάρχει επειδή οι Ρόμα απέτυχαν να ενταχθούν στην Ελληνική κοινωνία, ούτε αποτελεί έκφραση μιας «ατελούς» οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης. Αντίθετα, αποτελεί αντανάκλαση της ανισότητας, που είναι πιθανότερο να αυξηθεί τα χρόνια που έρχονται παρά να περιοριστεί.

Δεν είναι ο Καταυλισμός τόσο ένα σύμβολο ενός παρελθόντος καθυστέρησης, όσο μια ματιά στο μέλλον – ένα μέλλον που δεν θα περιορίζεται σε όσους εντάσσονται εθνοτικά στους Ρόμα, αλλά που θα δοκιμάσουν όλοι εκείνοι που στερούνται ευκαιριών από τη σημερινή διαδικασία οικονομικής ανάπτυξης.

Για τη γλωσσική εκπαίδευση των αλλόγλωσσων μαθητών/μαθητριών

• ΕΛΕΝΗ ΚΑΡΑΝΤΖΟΛΑ •

Το γεγονός ότι η μετανάστευση τείνει να αποτελέσει μόνιμο χαρακτηριστικό της παγκοσμιοποιημένης πολιτικής οικονομίας βρίσκει άμεση αντανάκλαση στον εκπαιδευτικό θεσμό. Πράγματι, τα τελευταία χρόνια, σε όλες τις προηγμένες χώρες παρατηρείται αύξηση των μαθητών/τριών που προέρχονται από οικογένειες μεταναστών/στριών και μιλούν στο σπίτι μιαν άλλη γλώσσα από την επίσημη γλώσσα της υποχρεωτικής εκπαίδευσης.

Οι πολιτικές αντιμετώπισης της γλωσσικής αυτής αναντιστοιχίας μεταξύ σχολείου και οικογένειας κινούνται σε διαφορετική κατεύθυνση για τη μητρική γλώσσα του/της μαθητή/μαθήτριας και την επίσημη του σχολείου. Η βασική απάντηση των εκπαιδευτικών συστημάτων συνίσταται στην ενίσχυση της διδασκαλίας της εθνικής γλώσσας της χώρας υποδοχής ως δεύτερης γλώσσας¹. Για το σκοπό αυτό επιστρατεύεται όλη η τεχνογνωσία ενός κατά τα φαινόμενα «ουδέτερου» επιστημονικού κλάδου, της εφαρμοσμένης γλωσσολογίας (εναλλακτικά προγράμματα σπουδών, επίπεδα γλωσσομάθειας, ιδιαίτερη διδακτική μεθοδολογία, ειδικά σχεδιασμένο εκπαιδευτικό υλικό κ.ο.κ.).

Εντελώς διαφορετική τύχη επιφυλάσσεται στη μητρική γλώσσα των αλλόγλωσσων παιδιών. Μπορεί από το 1951 η Unesco να έχει αξιωματικά διακηρύξει ότι «η καλύτερη γλώσσα για την εκπαίδευση ενός παιδιού είναι η

μητρική του γλώσσα», και η διακήρυξη αυτή να έχει τύχει σημαντικής θεωρητικής και εμπειρικής τεκμηρίωσης την τελευταία δεκαετία, όμως οι μεταναστευτικές γλώσσες εξακολουθούν να είναι πρακτικά αποκλεισμένες από τη δημόσια εκπαίδευση. Στον ευρωπαϊκό χώρο, μέχρι και τη δεκαετία του '70, οι γλώσσες των μεταναστών/στριών έβρισκαν μια μικρή θέση στα σχολικά προγράμματα, καθώς η προοπτική παλιννόστησης δεν είχε ακόμη διαψευστεί από τα δημογραφικά δεδομένα. Αντίθετα, σήμερα η εκπαίδευση στη μετα-

Η αλήθεια είναι ότι
η σημασία των όρων
διαπολιτισμικότητα/πολυπολιτισμικότητα
καθώς και των σύστοιχων
διαπολιτισμική/πολυπολιτισμική εκπαίδευση
δεν είναι ευδιάκριτη.

ναστευτική γλώσσα αντιμετωπίζεται με καχυποψία, ως πιθανή πηγή προβλημάτων και πιο συγκεκριμένα «ανάδυσσης» μειονοτικών ομάδων και διεκδικήσεων.

Στη χώρα μας, η πρώτη απόπειρα να αντιμετωπιστεί η εκπαίδευση αλλόγλωσσων μαθητών/τριών («ατόμων ειδικών κατηγοριών» αναφέρουν τα σχετικά έγγραφα, στις οποίες περιλαμβάνονται εκτός από τους/τις αλλοδαπούς/ές μαθητές/τριες, οι μουσουλμανόπαιδες, οι τσιγγανόπαιδες, οι παλιννοστούντες, καθώς και οι ομογενείς) έγινε μέσω μιας σειράς πιλοτικών προγραμμάτων, στο πλαίσιο του

1ου Επιχειρησιακού Προγράμματος Εκπαίδευσης και Αρχικής Επαγγελματικής Κατάρτισης (ΕΠΕΑΕΚ)². Εκτιμώντας ότι οι κατηγορίες αυτές των παιδιών είναι «υψηλού κινδύνου» ως προς τη σχολική αποτυχία και διαρροή, σχεδιάζεται στο 2ο ΕΠΕΑΕΚ η συνέχιση και ενίσχυση της προσπάθειας³.

Το εννοιολογικό πλαίσιο εντός του οποίου έχει επιλέξει να κινηθεί το ΥΠΕΠΘ, και το οποίο θα μας απασχολήσει στο σύντομο αυτό σημείωμα, είναι η προσέγγιση της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης/αγωγής, η οποία «συνδέεται με την κατάργηση των διακρίσεων, την ισονομία, την αλληλοκατανόηση, την αλληλοαποδοχή και την αλληλεγγύη και απευθύνεται τόσο στις κοινωνικές ομάδες με πολιτισμικές ιδιαιτερότητες όσο και στον πληθυσμό της κυρίαρχης πολιτισμικής ταυτότητας»⁴. Στην πραγματι-

κότητα, η σημασία των όρων διαπολιτισμικότητα/πολυπολιτισμικότητα και διαπολιτισμική/πολυπολιτισμική εκπαίδευση δεν είναι ευδιάκριτη. Η διεθνής εμπειρία ως προς τη θεωρητική ανάπτυξη και τις εφαρμογές της συγκεκριμένης προσέγγισης μάλλον, έχει περιπλέξει αντί να ξεδιαλύνει τα πράγματα, σε σημείο που να ελέγχεται σήμερα ακόμη και ο βασικός της πυρήνας: το κατά πόσο δηλαδή το να διδαχτεί το παιδί διαφορετικής εθνικής καταγωγής τη γλώσσα του και ευρύτερα την πολιτιστική του κληρονομιά θα οδηγήσει σε μεγαλύτερη εθνική αυτοεκτί-

μηση και επομένως σε καλύτερα εκπαιδευτικά επιτεύγματα – αν και δεν αμφισβητείται το γεγονός ότι η απουσία χρήσης μιας μειονοτικής γλώσσας στη σχολική εκπαίδευση, είτε ως μέσο διδασκαλίας είτε απλώς ως αντικείμενο, στερεί τη γλώσσα αυτή από μια θετική αξιοδότηση, με αρνητικές συνέπειες για τη σχολική επίδοση των φυσικών ομιλητών/ομιλητριών της.

Εν πάση περιπτώσει, πρωταρχικός σκοπός των προσεγγίσεων αυτών, οι οποίες αναπτύχθηκαν από κοινωνικούς επιστήμονες, καθώς οι κοινωνίες στις οποίες ζούσαν και εργάζονταν άρχισαν να μετατρέπονται από μονοπολιτισμικές σε πολυπολιτισμικές (με την έννοια της συνύπαρξης διαφορετικών εθν(ικ)οπολιτισμικών ομάδων), ήταν η καλλιέργεια της ευαισθησίας παιδιών, εκπαιδευτικών και ενηλίκων για τον πολιτισμό του «άλλου». Η υιοθέτηση της διαπολιτισμικής προσέγγισης στην Ελλάδα, που βλέπει για πρώτη φορά στη μεταπολεμική ιστορία της το οικοδόμημα της γλωσσικής και πολιτισμικής ομοιογένειας να κλονίζεται, παρουσιάζει μian αξιοσημείωτη μετατόπιση: η διαπολιτισμική εκπαίδευση νοείται πρωτίστως ως το όχημα για την ένταξη των παιδιών των μειονοτήτων (παλαιότερων και νεότερων) στον κοινωνικό ιστό της χώρας¹. Στην παραπάνω μετατόπιση προστίθεται η δυσκολία κριτικής διερεύνησης ως προς τις βασικές υποθέσεις της διαπολιτισμικής προσέγγισης αλλά και ως προς την εξέταση των στόχων (διακηρυγμένων και μη) των προτεινόμενων θεωριών και μοντέλων, από μέρους των κοινωνικών επιστημόνων, λόγω της άμεσης εμπλοκής τους στον κρατικό εκπαιδευτικό σχεδιασμό.

Σύμφωνα πάντως με το Σχέδιο Περιφερειακής Ανάπτυξης 2000-2006 του ΥΠΕΠΘ, η ένταξη των παιδιών με πολιτισμικές και

γλωσσικές ιδιαιτερότητες υπηρετεί τον πρώτο από τους δύο Στρατηγικούς Στόχους, δηλαδή την αύξηση της συμμετοχής στο εκπαιδευτικό σύστημα όλων των νέων, έτσι ώστε να εξασφαλιστεί η ισότητα των ευκαιριών. Προτεραιότητα δηλαδή της ελληνικής κοινωνίας και του ελληνικού δημόσιου σχολείου δεν είναι η αναγνώριση (και αξιοποίηση) της πολιτισμικής πολυμορφίας καθ'εαυτήν αλλά η απαίτηση για ισότητα.

Ωστόσο η έννοια της ισότητας, όταν αποκοπεί από τις πραγματικότητες της (ταξικής, ρατσιστικής κ.λπ.) κοινωνίας, όπως πειστικά έχει υπογραμμίσει το ρεύμα της κριτικής παιδαγωγικής, κινείται στο πλαίσιο της

Η έννοια της ισότητας, όταν αποκοπεί από τις πραγματικότητες της (ταξικής, ρατσιστικής κ.λπ.) κοινωνίας κινείται στο πλαίσιο της φιλελεύθερης αντίληψης του εκπαιδευτικού εξισωτισμού.

φιλελεύθερης αντίληψης του εκπαιδευτικού εξισωτισμού. Το επιχείρημα ισχύει επηυξημένο για τους αλλόγλωσσους πληθυσμούς, για τους οποίους η εκμάθηση της επίσημης γλώσσας εμφανίζεται ως ουδέτερη, φυσική και ωφέλιμη. Καλλιεργείται η αντίληψη ότι η επαρκής γνώση της είναι αναγκαία και ικανή συνθήκη για να επιτύχουν κοινωνική κινητικότητα, ή ακόμη, ότι το ίδιο το εισόδημά τους θα καθοριστεί από το βαθμό επάρκειας στην επίσημη γλώσσα της χώρας υποδοχής². Η περίπτωση των ισπανόφωνων, της πολυπληθέστερης αλλόγλωσσας ομάδας στις ΗΠΑ, δείχνει τα όρια της παραπάνω αντίληψης: πρώτον, γιατί παρά τα υψηλά ποσοστά γλωσσικής αφομοίωσης που παρατηρούνται στους ισπανόφωνους (όπως και τους Αφροαμερικανούς), η οικονομική επιτυχία τους είναι περιο-

ρισμένη· δεύτερον, γιατί παρά τα χαμηλά ποσοστά γλωσσικής αφομοίωσης που παρατηρούνται σε μια ισπανόφωνη υπο-ομάδα, τους Κουβανοαμερικανούς, η ομάδα αυτή έχει τη μεγαλύτερη οικονομική επιτυχία, λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της μεταναστευτικής τους ιστορίας. Στην πραγματικότητα, και παρά τη ρητορική περί ισότητας των ευκαιριών, συχνά οι γλωσσικές πολιτικές που αναπτύσσονται στοχεύουν στο να παροχετεύσουν τους/τις μετανάστες/μετανάστριες και άλλες γλωσσικές μειοψηφικές ομάδες σε χαμηλόμειστα επαγγέλματα της περιφερειακής οικονομίας³.

Χωρίς αυταπάτες για τις δυνατότητες του σχολείου ως θεσμού να ανατρέπει από μόνο του την άνισα κατανομημένη οικονομική και πολιτική ισχύ, πρέπει τουλάχιστον να δούμε πώς εξασφαλίζεται στις «κανονικές» τάξεις (όχι στα λιγοστά «ειδικά» σχολεία) η γνωριμία των μαθητών/ μαθητριών με τις άλλες γλώσσες και πολιτισμούς, που θεματοποιεί η διαπολιτισμική προσέγγιση, και η οποία δειλά μόλις αναγνωρίζεται ως στόχος της γλωσσικής διδασκαλίας στα Προγράμματα Σπουδών που κατάρτισε πρόσφατα το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο⁴.

Στις προηγμένες χώρες η γλωσσική ποικιλία, στην οποία συμβάλλει η ολοένα και πιο έντονη παρουσία μεταναστών/μεταναστριών, έχει δώσει ώθηση στην ανάπτυξη του κλάδου της γλωσσικής επίγνωσης, με συνέπειες για τη δημόσια σχολική εκπαίδευση (το αναλυτικό πρόγραμμα στη γραπτή του διατύπωση, την πρακτική στις τάξεις, την παραγωγή εκπαιδευτικού υλικού, την εκπαίδευση των εκπαιδευτικών). Το ρεύμα που έχει γίνει γνωστό ως κριτική γλωσσική επίγνωση έχει επιπλέον τονίσει τη σημασία της ισχύος στην προσέγγιση της γλωσσικής

ποικιλότητας. Ακόμη, το πέρασμα από τα ψυχολογικά σε κοινωνιοπολιτισμικά μοντέλα γραμματισμού έχει μεταξύ άλλων επιφέρει σημαντικές αλλαγές στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζεται η γλωσσική διαφορά στην τάξη: τα κείμενα, τα είδη του λόγου, η γλώσσα και οι πρακτικές που οι μαθητές/τριες φέρνουν μαζί τους δεν θεωρούνται ατομικές διαφορές αλλά προϊόν συμμετοχής σε συγκεκριμένες ερμηνευτικές κοινότητες, δηλαδή διαθέσιμοι πολιτισμικοί, κοινοτικοί και κοινωνικοί πόροι.

Ο προβληματισμός αυτός είναι απών από το σχεδιασμό της γλωσσικής εκπαίδευσης των αλλόγλωσσων μαθητών/τριών στη χώρα μας. Η διαγραφόμενη κατάσταση αγγίζει τα όρια της ανησυχίας όταν συνδυαστεί με την πλήρη απουσία, στα ελληνικά δημόσια σχολεία, διδασκαλίας της γλώσσας και του πολιτισμού προέλευσης των μεταναστών/

μεταναστριών⁵ – κι αυτό παρά το γεγονός ότι θεσμικά προβλέπεται, ήδη στο νόμο για τις Τάξεις Υποδοχής. Γλωσσικός ηγεμονισμός της (επίσημης) ελληνικής από τη μια και αποκλεισμός των μειονοτικών γλωσσών από την άλλη, συνθέτουν ένα γνώριμο τοπίο, το τοπίο της αφομοιωτικής αντίληψης και πρακτικής, όσο και αν διακηρύσσεται ότι η διαπολιτισμική εκπαίδευση είναι αντίθετη σε κάτι τέτοιο.

Ότι η αναζήτηση ιδεολογιών πλουραλισμού είναι κάτι πρωτόγνωρο για τη χώρα μας δεν χωρεί αμφιβολία. Στο προσεχές διάστημα, καθώς η αμηχανία και οι αδράνειες της πρώτης επαφής της ελληνικής κοινωνίας με πληθυσμούς διαφορετικής εθνοπολιτισμικής προέλευσης δείχνουν να υποχωρούν, επιβάλλεται αναστοχασμός και δημόσιος διάλογος για τα ουσιαστά ζητήματα που ανακύπτουν από, και διαπλέκονται με, το φαινόμενο της

γλωσσικής ετερότητας στη χώρα μας: Για παράδειγμα, η διδασκαλία της ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας μπορεί να εξακολουθήσει να εστιάζει σε «τεχνικά» θέματα, χωρίς να τα τοποθετεί στο κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό τους συγκείμενο; Θα αποτελέσει μία από τις κύριες λειτουργίες της δημόσιας υποχρεωτικής εκπαίδευσης η πολιτισμική και γλωσσική αφομοίωση των παιδιών των διαφόρων εθνογλωσσικών ομάδων;

Η γλωσσική διατήρηση της μητρικής γλώσσας από τη μια γενιά στην άλλη θα θεωρηθεί επιθυμητή, ή η διγλωσσία και ο διπολιτισμός θα συνεχίσουν να αντιμετωπίζονται με καχυποψία και να θεωρούνται εμπόδια στην οικονομική ανάπτυξη;

Με δυο λόγια, μιλώντας για γλωσσική εκπαίδευση δεν μπορεί παρά να μιλήσουμε για γλωσσική πολιτική.

1. Η διδασκαλία της αγγλικής-ως-δεύτερης-γλώσσας διαχωρίστηκε από τη διδασκαλία της αγγλικής-ως-ξένης-γλώσσας, στα τέλη της δεκαετίας του '60, όταν στις αγγλόφωνες χώρες σχεδιάστηκε η γλωσσική εκπαίδευση των αλλόγλωσσων παιδιών με καθαρά αφομοιωτικές βλέψεις.

2. Από την άποψη αυτή, η αντιμετώπιση της εκπαίδευσης των αλλόγλωσσων μέσα από το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα εκκινεί από ένα σημείο συγκριτικής υπεροχής ως προς την ομολογία εμπειρία σε διεθνές επίπεδο: τη διασφάλιση σημαντικών οικονομικών πόρων.

3. Ενδεικτικό για τη σημασία που αποδίδεται στην ένταξη των παιδιών με πολιτισμικές και γλωσσικές ιδιαιτερότητες στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα είναι το γεγονός ότι αποτελεί την πρώτη υποδραστηριότητα του Επιχειρησιακού Στόχου «Καταπολέμηση της σχολικής διαρροής και αποτυχίας». Κατά τη φάση, δε, εκπόνησης και υποβολής προτάσεων, τον περασμένο Οκτώβριο, η σχετική Επιτροπή Στόχων που συστάθηκε ήταν η πολυπληθέστερη, συγκεντρώνοντας το «βαρύ πυροβολικό» των πανεπιστημιακών από το χώρο των επιστημών της αγωγής.

4. Οι αναφορές προέρχονται από ενημερωτικό υλικό της Ειδικής Γραμματείας Παιδείας Ομογενών και Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης και των σχετικών προγραμμάτων που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο του 1ου ΕΠΕΑΕΚ.

5. Για παράδειγμα, η «προστασία της μητρικής γλώσσας» και η «καλή εκμάθηση της επίσημης γλώσσας της χώρας [υποδοχής]» αποτελούν προϋποθέσεις για κάποιου τύπου ένταξη αλλά όχι στόχους της ίδιας της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης.

6. Η σύνδεση αυτή χρησιμοποιείται συχνά για να νομιμοποιήσει τις πολιτικές εκείνες που περιορίζουν τις μειονοτικές γλώσσες. Στο ενδιαφέρον άρθρο της «Spanish language loss as a determinant of income» στο Power and Inequality in Language Education, επιμ. J. W. Tollefson, Cambridge: CUP 1995, η O. Garcia συνδέει τη δομική ενσωμάτωση με τη φυλετική και κοινωνική ομάδα στην οποία ανήκουν τα μέλη μιας μειονότητας, και τις οικονομικές ευκαιρίες που αυτή έχει, παρά με το βαθμό γλωσσικής αφομοίωσης.

7. Στη λογική αυτή, τα μαθήματα δεύτερης γλώσσας για ενήλικες, στις αγγλόφωνες χώρες, επικεντρώνονται στο γλωσσικό ρεπερτόριο που απαιτείται για τα χαμηλόμισθα επαγγέλματα (εκτέλεση εντολών, διατύπωση ερωτήσεων, επιβεβαίωση κατανόησης, αιτιολόγηση λαθών κ.ο.κ.), τα οποία με τη σειρά τους προσφέρουν ελάχιστες ευκαιρίες σε εργαζόμενους/ες για την απόκτηση επιπλέον γλωσσικών και ευρύτερα επαγγελματικών δεξιοτήτων. Για τη σχετική συζήτηση πβ. Auerbach, E.A. & N. Wallerstein, ESL for Action: Problem Posing at Work, Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1987 και J.W. Tollefson, Planning Language, Planning Inequality, Longman, 1991, κυρίως κεφ. 5 «Language policy and migration», σσ. 104-135.

8. Στο Πρόγραμμα Σπουδών της Ήσσελ-ληνικής Γλώσσας στο Δημοτικό Σχολείο ένας από τους γενικούς σκοπούς της γλωσσικής διδασκαλίας είναι «να κατανοήσει [το παιδί] τη φύση και τη θέση της γλώσσας γενικά στον πολιτισμό, τη σημασία της για τα έθνη και να έρθει σε επαφή και με πολιτιστικά στοιχεία άλλων λαών». Αντίστοιχα στο Πρόγραμμα Σπουδών για τη Γλωσσική Διδασκαλία (Γυμνασίου και Λυκείου) αναφέρεται ότι μέσω της γλωσσικής διδασκαλίας επιδιώκεται «να εκτιμήσουν [οι μαθητές] τη σημασία της γλώσσας ως βασικού φορέα της έκφρασης και του πολιτισμού κάθε λαού» και «να σέβονται τη γλώσσα κάθε λαού, ως βασικό στοιχείο τους πολιτισμού τους και να προετοιμάζονται αν ζήσουν ως πολίτες σε μια πολυπολιτισμική Ευρώπη».

9. Είναι φανερό ότι για μειονοτικές ομάδες που έχουν εξασφαλίσει τη χρήση της μητρικής τους γλώσσας ως μέσο και ως αντικείμενο διδασκαλίας, όπως συμβαίνει με τη μειονότητα της Δ. Θράκης, η προοπτική αντικατάστασης των διγλωσσών σχολείων (παρά τις εμφανείς παιδαγωγικές τους αδυναμίες), με σχολεία «διαπολιτισμικού» τύπου τα οποία όμως παρουσιάζουν τα χαρακτηριστικά που μόλις περιγράψαμε, είναι ελάχιστα ελκυστική και για τους κακόπιστους, υποβολιμαίια.

Μειονότητες, ταυτότητες και ο ρόλος των θεσμών και της ανάπτυξης στην Ευρώπη

Παρατηρήσεις για την περιφερειακή πολιτική στη Θράκη*

• ΝΤΙΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΙ •

Η σύγχρονη Ευρώπη απο-τελεί αναμφισβήτητα ένα κολοσσιαίο πείραμα πολυ-εθνικής και πολυ-πολιτισμικής συνύπαρξης. Την τελευταία δεκαετία έχουν αυξηθεί και εντατικοποιηθεί οι ρυθμοί και οι διαδικασίες ενοποίησης ανάμεσα στα κράτη-μέλη, ενώ παράλληλα διαφαίνεται η άμεση προοπτική επέκτασης προς την Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη. Ταυτόχρονα, η αναζωπύρωση του εθνικισμού στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη που ακολούθησε μετά την πτώση των σοσιαλιστικών καθεστώτων, καθώς και η εμφάνιση των λεγόμενων «νέων εθνικισμών» στις Δυτικές χώρες, όπως στον Καναδά, στην Ισπανία και στη Βρετανία, αύξησε κατακόρυφα το ενδιαφέρον των ερευνητών για τα φαινόμενα αυτά. Κάποιοι θεωρούν τις εθνικές μειονότητες ως εκφάνσεις βαθιά ριζωμένων ιστορικών και πολιτισμικών δεσμών που στην Ανατολική Ευρώπη είχαν «παγώσει» κάτω από τον αυταρχισμό των σοσιαλιστικών καθεστώτων, και άλλοι πάλι ως εγχειρήματα καθαρά πολιτικών σκοπιμοτήτων για την κατάκτηση της εξουσίας ή τη διατήρηση διασυννοριακής επιρροής. Σημαντικό ερώτημα που απασχολεί τους μελετητές αφορά τη μορφή που λαμβάνει και το ρόλο που καλείται να διαδραματίσει η Ευρωπαϊκή ενοποίηση, όπως και τις επιπτώσεις της στην εθνική και εθνοτική ταυτότητα. Ενώ κάποιοι υποστηρίζουν πως κύριος στόχος της ΕΕ είναι

η ενίσχυση της παγκόσμιας ανταγωνιστικότητας των οικονομιών των κρατών-μελών, άλλοι τη θεωρούν ως μια εναλλακτική λύση στο πρόβλημα των εθνικών ανταγωνισμών στην Ευρωπαϊκή ήπειρο.

Δύο κυρίαρχες και διαμετρικά αντίθετες λογικές έχουν διαμορφώσει τη σκέψη για την εξέλιξη των μειονοτικών φαινομένων, το έθνος-κράτος και την εθνική ταυτότητα. Η λογική της ενοποίησης προβλέπει πως θα αμβλυνθούν έως ότου εκλείψουν υπό την επίδραση της παγκόσμιας οικονομίας και γενικευμένων πολιτικών αρχών της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Σε αντίθεση, η λογική της διάσπασης θεωρεί τα έθνη και τις εθνοτικές μειονότητες ως μια μόνιμη και μελλοντική πηγή σύγκρουσης και κατακερματισμού στον κόσμο. Το σύντομο αυτό άρθρο επιχειρεί να διατυπώσει μια ενδιάμεση ερμηνεία των εθνικών φαινομένων και του ρόλου της ευρωπαϊκής ενοποίησης, αποσαφηνίζοντάς την με γενικές αναφορές στις επιπτώσεις της τελευταίας κατά την τελευταία δεκαετία στην περιοχή της Θράκης και της μειονότητας που κατοικεί εκεί.

1 Ενοποίηση και διάσπαση. Fukuyama-Huntington: Δύο προσεγγίσεις.

Τη χρονιά της πτώσης του τοίχους του Βερολίνου, ο Φράνσις Φουκγιτάμα, πολιτικός επιστήμονας και διευθυντής μεγάλου ινστιτούτου μελετών των ΗΠΑ, χαιρέτισε με ενθουσιασμό την

πτώση των σοσιαλιστικών καθεστώτων και τη στροφή των κρατών αυτών προς τη φιλελεύθερη δημοκρατία και την οικονομία της αγοράς. Εμπνευσμένος από την Εγκυκλιανή νομοτέλεια, μίλησε για «το τέλος της ιστορίας» και την οριστική νίκη του Δυτικού καπιταλιστικού έναντι του Ανατολικού σοσιαλιστικού μοντέλου. Βρισκόμαστε, ισχυρίστηκε, στα πρόθυρα μιας τελικής μορφής οικουμενικότητας, απελευθερωμένης από τις ιδεολογικές αντιπαράθεσεις που δίχασαν τον κόσμο, και οριστικά εδραιωμένης στις αρχές του φιλελευθερισμού. Ο πόλεμος των ιδεών τελείωσε. Το μέλλον του κόσμου διαγράφεται σε μια παγκόσμια τάξη ειρηνόφιλων εθνών, όπου οι διαφωνίες θα έχουν πλέον να κάνουν με την επίλυση οικονομικών και τεχνικών προβλημάτων. Αδυνατώντας φυσικά ο Φουκγιτάμα να κατανοήσει το ταυτόχρονο ξέσπασμα των εθνοτικών και εθνικών διαμαχών, παρατήρησε απλά πως «έχουν πολύ μικρή σημασία οι σχέσεις των ανθρώπων στην Αλβανία ή στην Μπουρκίνα Φάσο, καθώς αυτό που μας ενδιαφέρει είναι αυτό που μπορούμε να αποκαλέσουμε ως “κοινή ιδεολογική κληρονομιά της ανθρωπότητας”».

Μερικά χρόνια αργότερα, ο γνωστός, επίσης πολιτικός επιστήμονας, Σάμιουελ Χάντινγκτον, παρουσίασε μια διαμετρικά αντίθετη ερμηνεία υποστηρίζοντας πως ο κόσμος κάθε άλλο παρά οδεύει προς την ομοιογενοποίηση και ιδεολογική συνοχή.

Αντίθετα, πιστεύει πως τείνει προς περαιτέρω διάσπαση που την προκαλεί η «σύγκρουση των πολιτισμών», μια σύγκρουση με έντονη δυναμική στη βάση της νέας παγκόσμιας τάξης πραγμάτων.³

Οι μεγάλες αντιθέσεις του αιώνα που έρχεται, ισχυρίζεται ο Χάντινγκτον, θα έχουν ως πυρήνα, όχι τα οικονομικά συμφέροντα ούτε τις πολιτικές και ιδεολογικές αντιπαράθεσεις, αλλά την πολιτισμική (cultural) ταυτότητα. Η τελευταία περιλαμβάνει τον τρόπο σκέψης μιας ομάδας ανθρώπων, τις αξίες, ήθη και έθιμα, γλώσσα, θεσμούς, που παρά τις μεταβολές και προσαρμογές που υφίστανται, είναι σε τελική ανάλυση σύμφωνα με τον Χάντινγκτον, κάτι το δεδομένο και αμετάβλητο.

Ο πολιτισμός (civilization) είναι η ευρύτερη μορφή πολιτισμικής ενότητας. Ενώ το έθνος-κράτος παραμένει η κυρίαρχουσα δομή και μορφή οργάνωσης, οι μεγάλες συγκρούσεις πολιτικής και συμφερόντων που θα ξεσπάσουν θα είναι ανάμεσα στις μεγάλες πολιτισμικές ενότητες που υπάρχουν στον κόσμο. Θα ξεσπάσουν τόσο σε τοπικό επίπεδο ανάμεσα σε διαφορετικές εθνοτικές και θρησκευτικές κοινότητες όσο και σε διεθνές επίπεδο ανάμεσα στις σχηματιζόμενες συμμαχίες εθνών για κοινή δράση (blocs) σε Ευρώπη, Νότιο Αμερική, Ασία, Ιαπωνία, κ.λπ. Τα μεγάλα πολιτισμικά συμπλέγματα που αναγνωρίζει ο Χάντινγκτον είναι η Δύση, το Ισλάμ, ο Ινδουισμός, Κομφουκιανισμός, η Ορθόδοξη των Σλάβων, η Ιαπωνία, η Λατινική Αμερική και «πιθανώς» η Αφρική.⁴

Τα δύο προαναφερθέντα κείμενα έγιναν πασίγνωστα, ενώ οι απόλυτες και σε μεγάλο βαθμό «ωμές» τοποθετήσεις τους βρήκαν τόσο μεγάλη πολιτική απήχηση όσο και μικρή εμπειρική ακρίβεια και εγχυρότητα. Σηματοδότησαν κατά κάποιον τρόπο

τους δύο πόλους των συζητήσεων και επιχειρημάτων που αναπτύχθηκαν για τις ανακατατάξεις της μετα-ψυχροπολεμικής περιόδου στην Ευρώπη και γενικότερα στον κόσμο. Αποτελούν προσπάθειες κατανόησης του σύγχρονου κόσμου, ενός κόσμου όπου οι ιδέες και τα υλικά αγαθά ταξιδεύουν και διαχέονται με μεγάλη ταχύτητα, και τα σύνορα γίνονται ρευστά και διάτρητα σε τέτοιο βαθμό που τα κράτη αδυνατούν πλέον να τα ελέγξουν και να διατηρήσουν απόλυτη κυριαρχία. Η θέση του Φουκγιτάμα πηγάζει από μια τελεολογική αντίληψη (παράλληλη με αυτή του Μαρξ αλλά διαφορετικού περιεχομένου) που βλέπει την εξέλιξη του κόσμου να τείνει προς μια οριστική μορφή στην οποία δεν θα υπάρχουν πλέον συγκρούσεις, παρά μια καθολική και πανανθρώπινη συναίνεση αξιών, κριτηρίων, αντιλήψεων. Θα μπορούσαμε να τη χαρακτηρίσουμε ως λογική της ενοποίησης

Δεν είναι λίγοι αυτοί που πιστεύουν πως μια ενδεχόμενη πορεία προς ένα ομοσπονδιακό κράτος στην Ευρώπη «θα ξυπνούσε τον κοιμισμένο γίγαντα του εθνικισμού».

που έμμεσα ή άμεσα πηγάζει από μια υλιστική (materialist) θεώρηση για τη φύση του ανθρώπου, των κοινωνικών σχέσεων και πολιτικών δομών. Σε αντίθεση, η θεωρία του Χάντινγκτον αμφισβητεί ρητά τη δυνατότητα επίτευξης μιας ομοιογενούς παγκόσμιας κοινωνίας, και παρατηρεί πως η έξαρση της πολιτισμικής συνείδησης και διεκδικητικότητας ανά τον κόσμο αποτελεί μια σθεναρή αντίδραση ενάντια στις δυνάμεις ενσωμάτωσης και ομοιογενοποίησης. Θα μπορούσαμε να τη χαρακτηρίσουμε ως λογική της διάσπασης, η οποία αποδίδει πρωταρχικό ρόλο στις ιδεατικές (ideational) διαστάσεις

των ανθρώπινων σχέσεων, στους πολιτισμικούς δεσμούς και ιδιαιτερότητες ως τη βάση της συλλογικής ταυτότητας και κοινωνικής-πολιτικής συνοχής.

2 Εθνότητες, έθνος-κράτος και το Ευρωπαϊκό «υπερ-κράτος».

Η διχοτόμηση ανάμεσα σε θεωρήσεις υλιστικές και ιδεατικές, ανάμεσα στη λογική της ενοποίησης και της διάσπασης έχει διαμορφώσει ριζικά το τοπίο της συζήτησης και την επιχειρηματολογία για τη «Νέα Ευρώπη».⁵ Με την εντατικοποίηση των διαδικασιών της Ευρωπαϊκής ενοποίησης καθώς και την προοπτική διεύρυνσης προς την Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη, ένα βασικό ερώτημα που απασχολεί τους μελετητές αφορά την βιωσιμότητα του έθνους-κράτους. Οδηγεί η Ευρωπαϊκή ενοποίηση στην εξασθένηση και οριστική εξάλειψη του έθνους-κράτους, καθώς και στην τελική αντικατάστασή του από ένα ευρωπαϊκό υπερ-κράτος; Ή μήπως είναι και πρόκειται να παραμείνει ένας αυστηρά διακυβερνητικός οργανισμός, καθώς η υπέρβαση του έθνους-κράτους θα προκαλούσε (όπως φαίνεται πως έχει κάνει σε αρκετές περιπτώσεις μέχρι τώρα) τη μαζική αντίδραση των Ευρωπαϊκών λαών;⁶ Δεν είναι λίγοι αυτοί που πιστεύουν πως μια ενδεχόμενη πορεία προς ένα ομοσπονδιακό κράτος στην Ευρώπη «θα ξυπνούσε τον κοιμισμένο γίγαντα του εθνικισμού».⁷

Σε μεγάλο βαθμό, το ζήτημα της βιωσιμότητας του έθνους-κράτους σχετίζεται με τη διαμόρφωση της ατομικής και συλλογικής ταυτότητας: μπορούμε να οραματιστούμε τη δημιουργία μιας κοινής Ευρωπαϊκής ταυτότητας και την ταυτόχρονη εξασθένηση των εθνικών (national) ανταγωνισμών και εθνοτικών (ethnic) ιδιαιτεροτήτων;⁸ ή μήπως αυτές παραμένουν ισχυρές, αν όχι συνεχώς εντεινόμενες; Τα ε-

ρωτήματα αυτά και η αναζήτηση από την οποία πηγάζουν μας παραπέμπουν στις δύο προαναφερθείσες λογικές. Μας καλούν να σκεφτούμε εάν αυτό που συμβαίνει στην Ευρώπη σήμερα είναι ενοποίηση ή διάσπαση, συναίνεση ή σύγκρουση, αναγκαιότητα του καπιταλισμού ή προσπάθεια συγκράτησης του εθνικού-πολιτισμικού φονταμενταλισμού, και σε τελική ανάλυση, εάν μας οδηγεί στο μέλλον ή μας επιστρέφει στο παρελθόν, στην ειρήνη ή στον πόλεμο.

Σε μεγάλο βαθμό, μελέτες και αναλύσεις του εθνισμού (ethnicity) και των εθνοτικών μειονοτήτων επίσης χαρακτηρίζονται από την αντιπαράθεση ανάμεσα στη λογική της ενοποίησης και τη λογική της διάσπασης. Οι υλιστικές και εργαλειακές (instrumental) θεωρήσεις τα αντιμετωπίζουν ως μορφές συλλογικότητας και κινητοποίησης τάξεων και γενικά κοινωνικο-οικονομικών συμφερόντων και αιτημάτων. «ντυμένα» με εθνικό μανδύα.⁹ Θεωρούν τη διατήρηση των εθνοτικών ομάδων και δεσμών ως βασικό εμπόδιο στην ουσιαστική πολιτική ενοποίηση και σταθερότητα των κρατών¹⁰, και πιστεύουν πως σε μεγάλο βαθμό μπορούν να ξεπεραστούν με την άρση των οικονομικών ανισοτήτων ή με την ολοκλήρωση ανάπτυξης μέσα στο πλαίσιο του έθνους-κράτους. Με άλλα λόγια, η εθνότητα είναι ένα προσωρινό φαινόμενο που θα εξαλειφθεί με την ολοκλήρωση συγκεκριμένων διαδικασιών εθνικής και πολιτικής ενοποίησης. Αντίθετα, η πολιτισμική (culturalist) θεώρηση αποδίδει τη διατήρηση των εθνοτικών μειονοτήτων στην πρωταρχική και βαθιά σημασία της συλλογικής ταυτότητας και πολιτισμικής κοινότητας. Αντιλαμβάνεται τις εθνοτικές μειονότητες ως συμπαγείς ομάδες, οι οποίες, δίχως να παραμένουν αδιάσπαστες μέσα στο χρόνο, χαρακτηρί-

ζονται, παρά τις αλλαγές που υφίστανται, από μεγάλη πολιτική, πολιτισμική και κοινωνική συνοχή. Μας παραπέμπει σε μια εικόνα μόνιμης διάσπασης με βάση την εθνική καταγωγή, θεωρώντας ανέφικτη την ενσωμάτωση των διαφορετικών εθνοτικών και πολιτισμικών ομάδων σε ένα κοινό πολιτικό πλαίσιο.¹¹ Παρά την αντίθεσή τους, οι λογικές ενοποίησης και διάσπασης συγκλίνουν στο συμπέρασμα ότι έθνος-κράτος και εθνοτική μειονότητα (όσο αυτή διατηρεί την ιδιαιτερότητά της) είναι καταδικασμένες να βρίσκονται σε μία συνεχή και συχνά αδιάλλακτη αντιπαράθεση που υποθάλλει την κρατική ενότητα και ακεραιότητα.

Ούτε η λογική της ενοποίησης ούτε αυτή της διάσπασης μπορούν να κατανοήσουν και να αποδώσουν με σαφήνεια τις αλλαγές που υφίστανται στην πράξη ο ρόλος του κράτους, οι μειονότητες και οι πολιτισμικές ετερότητες. Αυτό που φαίνεται να συμβαίνει στην Ευρώπη θα μπορούσε πιο σωστά να χαρακτηριστεί ως αποτέλεσμα διαπλοκής των δύο αυτών πόλων λογικής. Παρατηρούμε την απώλεια κυριαρχίας του έθνους-κράτους αλλά ταυτόχρονα τη «διάσωση»¹²

Οι Ευρωπαίοι έχουν εμπεδώσει βαθιά την ιδέα μιας απόλυτης αντιστοιχίας ανάμεσα στην οικονομία, τους πολιτικούς θεσμούς, τις πολιτισμικές αξίες και τις κοινωνικές δομές μέσα στο πλαίσιο της ενότητας του έθνους-κράτους.

και επανισχυροποίησή του, την ευθυγράμμιση του με συγκεκριμένες Ευρωπαϊκές πολιτικές και κανονιστικά πλαίσια αλλά και τη διαίωνιση των εθνικών και πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων. Ενώ υπάρχει μια έξαρση εθνικιστικών ταυτοτήτων, που οδηγεί μέχρι και σε ακραίες εκδηλώσεις ξενοφοβίας, παρατηρείται ταυτόχρονα και μια συνεχώς διευρυνόμε-

νη Ευρωπαϊκή συνείδηση, που είναι επικουρική και όχι αντίθετη με την εθνική, σε όλο και μεγαλύτερα πληθυσμιακά στρώματα των κρατών-μελών της ΕΕ.¹³ Τέλος, ενώ μειονοτικοί πληθυσμοί και περιοχές με πολιτισμική ιδιαιτερότητα, όπως η Καταλονία, Σκωτία, Κορσική, διεκδικούν όλο και ευρύτερη αναγνώριση και αυτονομία, ταυτόχρονα υποστηρίζουν την Ευρωπαϊκή ενοποίηση, ενώ οι περισσότερες έχουν πλέον αποσυρθεί από αιτήματα ανεξαρτησίας ή απόσχισης. Πώς μπορούμε να εξηγήσουμε και να κατανοήσουμε αυτά τα εκ πρώτης όψεως αντιφατικά φαινόμενα που παρατηρούμε στην Ευρώπη;

3 Ο διαμεσολαβητικός ρόλος των πολιτικών θεσμών: Alain Touraine.

Επιχειρώντας να κατανοήσει τα προαναφερθέντα μεταβλητά φαινόμενα, ο κοινωνιολόγος Αλαιν Τουραίν τοποθετεί την Ευρώπη σε ένα μετα-εθνικό στάδιο, στο οποίο οι βασικές κατηγορίες πολιτικής και κοινωνικής σκέψης και πρακτικής αποσυντίθενται. Οι Ευρωπαίοι, υποστηρίζει, έχουν εμπεδώσει βαθιά την ιδέα μιας απόλυτης αντιστοιχίας ανάμεσα στην οικονομία, τους πολιτικούς θεσμούς, τις πολιτισμικές αξίες και τις κοινωνικές δομές μέσα στο πλαίσιο της ενότητας του έθνους-κράτους. Το κράτος όμως ως τέτοια οντότητα περνάει βαθιά κρίση, καθώς η αντιστοιχία αυτή εξαλείφεται. Τα αίτια αυτής της κρίσης δεν εντοπίζονται μονομερώς στη λογική της ενοποίησης «προς τα άνω» και στις επιταγές της παγκόσμιας οικονομίας, που οδηγούν τα κράτη να σχηματίσουν ευρύτερες και ομοιογενείς πολιτικές και κοινωνικές ενότητες, όπως πολλοί αντιλαμβάνονται την ΕΕ. Ούτε όμως, κατά τον Τουραίν, μπορούμε να την αποδώσουμε αποκλειστικά στη λογική της

διάσπασης «από κάτω» και στα αιτήματα αναγνώρισης και διεκδίκησης αυτονομίας των εθνοτικών ταυτοτήτων και περιφερειακών μειονοτήτων. Η σύγχρονη Ευρώπη, υποστηρίζει ο Τουραίν, χαρακτηρίζεται από την παράλληλη εξέλιξη αλλά και εντεινόμενη διάσταση ανάμεσα στις δυνάμεις της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, από τη μια, και την ισχυροποίηση των πολιτισμικών δεσμών και ταυτοτήτων από την άλλη.¹⁴ Μπροστά σ' αυτή την αντιπαράθεση, ο ρόλος της πολιτικής δράσης και των θεσμών δεν εκλείπει αλλά ριζικά επαναπροσδιορίζεται στον ενδιάμεσο χώρο μεταξύ των δύο αυτών διαδικασιών. Οι πολιτικοί θεσμοί καλούνται να αναλάβουν όχι την υπεράσπιση της οικονομικής και εθνικής-πολιτισμικής συνοχής, αλλά το δύσκολο, καινοτόμο και δημιουργικό έργο της διαμεσολάβησης τους, άλλοτε με όρους συμβιβασμού και άλλοτε με στόχο ή αποτέλεσμα τη συγκράτηση των συγκρούσεων.

Ο Τουραίν επεξηγεί το επιχείρημά του συγκρίνοντας το αμερικανικό με το ασιατικό μοντέλο. Το πρώτο, υποστηρίζει, χαρακτηρίζεται από έναν ακραία μορφής διαχωρισμό και διάσταση ανάμεσα σε μια παγκοσμιοποιημένη και ισχυρότατη οικονομική τάξη, από τη μια, και έναν μεγάλο αριθμό πολιτισμικών και τοπικών κοινοτήτων που συνυπάρχουν στους κόλπους της νοτιοαμερικανικής κοινωνίας, από την άλλη. Λίγοι είναι αυτοί που πιστεύουν πια πως το Σύμπαν, το Ανώτατο Δικαστήριο ή η ομοσπονδιακή κυβέρνηση των ΗΠΑ εκφράζουν κοινές αξίες ή διαμορφώνουν την κοινωνία. Η οικονομία και ο πολιτισμός, τα συμφέροντα και τα αισθήματα, είναι ρητά διαχωρισμένα καθώς υπάρχει ελάχιστη αντιστοιχία μεταξύ τους.¹⁵ Αν αυτή η αναντιστοιχία δεν είναι προβληματική για μια χώρα ως επί το

πλείστον μεταναστών που με τη βούλησή τους εγκαταστάθηκαν εκεί, θα ήταν σίγουρα ανέφικτη και ενδεχομένως αποσταθεροποιητική για μια ήπειρο εθνών-κρατών και εθνοτικών κοινοτήτων όπως η Ευρώπη. Στο αντίθετο άκρο βρίσκεται το ασιατικό μοντέλο, που χαρακτηρίζεται από μια ακραία μορφή ενσωμάτωσης της οικονομικής ανάπτυξης με τα πολιτισμικά στοιχεία, υπό τον έλεγχο και την κηδεμονία ι-

Η Ευρώπη βρίσκεται ανάμεσα στο αμερικανικό και το ασιατικό μοντέλο. Αυτό που τη χαρακτηρίζει είναι ο κυρίαρχος ρόλος του πολιτικού συστήματος ως εργαλείου ενσωμάτωσης της οικονομίας με τον πολιτισμό.

σχυρών και λιγότερο ή περισσότερο αυταρχικών κρατών και καθεστώτων, όπως αυτά της Μαλαισίας, της Ινδονησίας, της Σιγκαπούρης, κ.λπ. Ο πολιτισμικός εθνικισμός (cultural nationalism) που βρίσκεται στη βάση αυτού του μοντέλου δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως φονταμενταλισμός αλλά αποτελεί μια μορφή αντίστασης στη Δυτική ηγεμονία όπως και μια προσπάθεια της πολιτικής ελίτ των χωρών αυτών να θέσει και να διατηρήσει υπό τον έλεγχό της τους πολιτισμικούς πόρους για να εδραιώσει με τον τρόπο αυτό την εξουσία της.¹⁶

Η Ευρώπη, υποστηρίζει ο Τουραίν, βρίσκεται ανάμεσα στο αμερικανικό και το ασιατικό μοντέλο. Είναι η κατεξοχήν πολιτική ήπειρος. «Αυτό που τη χαρακτηρίζει είναι ο κυρίαρχος ρόλος του πολιτικού συστήματος ως εργαλείου ενσωμάτωσης της οικονομίας με τον πολιτισμό».¹⁷ Βασικό χαρακτηριστικό της επίσης είναι ο πρωταρχικός ρόλος που έχουν οι διαδικασίες καταμερισμού δαπανών και προνομίων ανάμεσα στις διάφορες ομάδες του πληθυσμού, ως φορείς

κοινωνικής ενσωμάτωσης (social integration). Ούτε η διεθνοποιημένη κουλτούρα της Αμερικής ούτε και η συμπαγής πολιτισμική ταυτότητα του Ασιατικού μοντέλου, αλλά η αρχή της κοινωνικής ενσωμάτωσης είναι η χαρακτηριστική αξία που διαφοροποιεί την Ευρώπη. Αυτό δεν συνδέεται μόνο με την κατεξοχήν ανάπτυξη του κράτους πρόνοιας στη Δυτική Ευρώπη αλλά είναι επίσης βαθιά ριζωμένο στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη μετά από μισό περίπου αιώνα σοσιαλισμού. Ωστόσο, η σκέψη και η πράξη των Ευρωπαίων μελετητών και ανθρώπων γενικότερα εξακολουθεί να είναι αυστηρά οριοθετημένη, αν όχι παγιωμένη, στο μοντέλο της εθνικής κοινωνίας όπου το έθνος-κράτος έχει απόλυτη κυριαρχία και εκπληρώνει τα καθήκοντα διατήρησης της κοινωνικής συνοχής.¹⁸ Θα μπορούσε να πει κανείς ότι σ' αυτό οφείλεται και η δυσκολία κατανόησης των φαινομενικά αντιφατικών εξελίξεων στην Ευρώπη, με κάποιους να κρούουν τον κώδωνα του κινδύνου ενός ευρωπαϊκού υπερ-κράτους, και άλλους να επιβεβαιώνουν πανηγυρικά την ακλόνητη ισχύ και διαίωνιση του έθνους-κράτους.

Οι προσπάθειες των κοινωνιολόγων, πολιτικών επιστημόνων και άλλων, επισημαίνει ο Τουραίν, πρέπει να στραφούν προς τη συστηματική αναζήτηση, εμπειρική περιγραφή και αξιολόγηση μηχανισμών ενσωμάτωσης ικανών να συνδυάσουν και να διαμεσολαβήσουν τις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες με την εργαλειολογική της οικονομίας.¹⁹ Σε μεγάλο βαθμό, οι μηχανισμοί αυτοί δεν εστιάζονται στο έθνος-κράτος ούτε συγκλίνουν σε ένα υπερ-κράτος, αλλά αναπτύσσονται σε ένα ενδιάμεσο επίπεδο μέσα από το συσχετισμό και τη σύγκρουση Ευρωπαϊκής Ένωσης και κρατους, κρατους και μειονοτήτων, καθώς και ανάμεσα

στις διάφορες εθνοτικές και πολιτισμικές κοινότητες που συνυπάρχουν στους κόλπους των Ευρωπαϊκών κοινωνιών. Πώς συμβάλλει η θεώρηση του Τουραίν στο να κατανοήσουμε τις μορφές των μειονοτικών φαινομένων στην Ευρώπη και τις αλλαγές που υφίστανται; Συγκεκριμένα, ποιους μηχανισμούς και θεσμούς έχει υπόψη του ο Τουραίν; Το επόμενο και τελευταίο μέρος αυτού του άρθρου θα διατυπώσει κάποιες σκέψεις με βάση αυτό το ερώτημα, εξετάζοντας επιγραμματικά την περίπτωση της Θράκης και των θεσμικών αλλαγών τα τελευταία χρόνια στην περιοχή αυτή που κατοικείται από σημαντικό αριθμό μειονοτικών πληθυσμών.¹⁹

4 Περιφερειακή πολιτική και η μειονότητα στη Θράκη.

Μια σειρά πολιτικών της ΕΕ στοχεύουν στο να αντισταθμίσουν τις αρνητικές επιπτώσεις της οικονομικής σύγκλισης που απορρέουν από το άνισο επίπεδο ανάπτυξης των διαφόρων κρατών-μελών. Συστηματική πολιτική της Ένωσης σ' αυτή την κατεύθυνση είναι η διαρθρωτική πολιτική (structural policy) προς τις υποβαθμισμένες περιοχές της νότιας Ευρώπης και της Ιρλανδίας. Η Ελλάδα έχει επωφεληθεί σημαντικά από τους πόρους των διαρθρωτικών ταμείων.²⁰ Ταυτόχρονα, ως το πιο συγκεντρωτικό κράτος της ΕΕ, υποχρεώθηκε να προβεί σε μια σειρά θεσμικών μεταρρυθμίσεων προς την κατεύθυνση της αποκέντρωσης,²¹ οι οποίες συνίστανται στη δημιουργία δεκατριών διοικητικών περιφερειών καθώς και θεσμών νομαρχιακής αυτοδιοίκησης με κατεξοχήν αναπτυξιακό ρόλο.²² Από ένα απλό όργανο της κεντρικής εξουσίας και διοίκησης, η νομαρχία έχει μεταβληθεί σε θεσμό τοπικής αυτοδιοίκησης με τοπικά εκλεγμένο νομάρχη και νομαρχιακό

συμβούλιο. Η θέσπιση των αλλαγών αυτών συνάντησε μεγάλη αντίδραση στην περιοχή της Θράκης, κυρίως στους νομούς Ροδόπης και Ξάνθης όπου κατοικούν μειονοτικές ομάδες Τούρκων, Πομάκων και Τσιγγάνων μουσουλμάνων. Από τα μέσα της δεκαετίας του '80, η πολιτική συμπεριφορά των ομάδων αυτών υπήρξε σε μεγάλο βαθμό συμπαγής, αντανακλώντας μια συλλογική και εθνική τουρκική (ethnic Turkish) συνείδηση. Οι προαναφερθείσες θεσμικές αλλαγές έχουν σημαντικές επιπτώσεις στις σχέσεις της μειονότητας με τις τοπικές και νομαρχιακές αρχές στην Ξάνθη και τη Ροδόπη.²³ Σε τι βαθμό οι νομαρχιακοί και περιφερειακοί θεσμοί θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως δείγμα των ενδιάμεσων (intermediate) και «διαμεσολαβητικών» δομών (mediating structures) στους οποίους αναφέρεται ο Τουραίν;

Μέχρι το 1990, η κρατική πολιτική απέναντι στη Θράκη είχε καθαρά χαρακτήρα στρατηγικό με σκοπό την αμυντική ενίσχυση της περιοχής, την οποία η παρουσία της μειονότητας θεωρούνταν ότι υπονομεύει. Πέρα από τον αναπτυξιακό ανορθολογισμό της, συνέβαλε στη δημιουργία

Από τη δεκαετία του 1960
και μέχρι το 1990,
το Ελληνικό Κράτος θέσπισε
μια σειρά διοικητικών περιορισμών
και διακρίσεων στη Θράκη, στερώντας
βασικά δικαιώματα από τη μειονότητα.

μιας μη ανταγωνιστικής και εν μέρει υπανάπτυκτης περιφερειακής οικονομίας. Είναι γνωστό πως από τη δεκαετία του 1960 και μέχρι το 1990, η πολιτική του κράτους (πιστά ακολουθούμενη από όλα τα κόμματα και τις κυβερνήσεις) θέσπισε μια σειρά διοικητικών περιορισμών και διακρίσεων στη Θράκη, στερώντας

βασικά δικαιώματα (π.χ. αγοράς, επενδύσεων, κ.λπ.) από τη μειονότητα. Ταυτόχρονα, έδινε οικονομικά κίνητρα και προνομήσεις αναξιόπιστους επενδυτές και μη προσοδοφόρες επενδύσεις που δεν είχαν στόχο την ανάπτυξη της περιοχής, αλλά να συγκεντρώσουν τον πλούτο και την οικονομική δραστηριότητα σε χριστιανούς, θεωρώντας ότι με τον τρόπο αυτό μπορεί να προστατευθεί η εθνική συνοχή. Η εκπροσώπηση μέσα από τα κόμματα ήταν εικονική και ουσιαστικά ανεπαρκής, καθώς το λεγόμενο Γραφείο Πολιτισμικών Υποθέσεων του Υπουργείου Εξωτερικών στις νομαρχίες της Ξάνθης και της Κομοτηνής είχε τη διακριτική ευχέρεια να αποφασίζει με αυθαίρετο και αυταρχικό τρόπο ζητήματα που αφορούσαν τη μειονότητα (η οποία πλέον υπάγεται στο Υπουργείο Εσωτερικών).

Η εθνικιστική αυτή πολιτική προφανώς είχε ως στόχο την πλήρη απομόνωση και συρρίκνωση της μειονότητας, και είχε ως αποτέλεσμα να δημιουργηθεί τεράστιο κοινωνικο-οικονομικό χάσμα και ανισότητες ανάμεσα στις δύο κοινότητες των χριστιανών και μουσουλμάνων.²⁴ Η απόλυτη απομόνωση, η έλλειψη αμοιβαίας επικοινωνίας και συνοχής της κάθε κοινότητας έκαναν εύκολο τον έλεγχό τους από ηγετικές ομάδες συμφερόντων που επωφελούνταν της κατάστασης. Έτσι αναπτύχθηκαν δύο παράλληλοι εθνικισμοί, ο ελληνοχριστιανικός και ο τουρκικός εθνικισμός, σ' ένα κλίμα μισαλλοδοξίας και αμοιβαίας καχυποψίας. Συνέβαλαν σε μια κατάσταση εθνικιστικής πόλωσης, μια άκρως άγονη μορφή αντιπαράθεσης, αδιέξοδης και δυνητικά επικίνδυνης. Αν και αντίπαλοι, παραδόξως οι δύο αυτοί εθνικισμοί έχουν συμπορευτεί παράλληλα, λαμβάνοντας κοινή στάση απέναντι σε πολλά ζητήματα. Ένα απ' αυτά

είναι οι θεσμικές αλλαγές στην περιφερειακή αναπτυξιακή πολιτική με στόχο την αποκέντρωση.

Η δημιουργία περιφερειακών θεσμών και νομαρχιακής αυτοδιοίκησης με σκοπό μια αποτελεσματικότερη αναπτυξιακή και διαρθρωτική πολιτική συνάντησε μεγάλη αντίδραση ανάμεσα σ' αυτούς που θεωρούν πως η αποκέντρωση υποθάλλει την κρατική και εθνική ακεραιότητα.²⁵ Οι αντιδράσεις και πιέσεις υπήρξαν ιδιαίτερα έντονες στην περίπτωση της Θράκης συντελώντας στην κατ' εξαίρεση σύσταση «διευρυμένων νομαρχιών» στην Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, που αποκλείουν την περίπτωση εκλογής νομάρχη από τη μειονότητα. Εξακολουθούν να γίνονται προσπάθειες επανενίσχυσης του κεντρικού ελέγχου μέσω της περιφερειακής διοίκησης, ενώ η συνεχής παρουσία του Γραφείου Πολιτιστικών Υποθέσεων αποτελεί τροχοπέδη στον εκδημοκρατισμό και την αποκέντρωση των θεσμών καθώς και στην αποτελεσματική τους λειτουργία ως φορείς ανάπτυξης. Η εξέλιξη και μακροπρόθεσμη μορφή των θεσμών θα καθοριστούν από την έκβαση των αντιπαράθεσεων και πιέσεων που εξακολουθούν να υφίστανται. Θα πρέπει να σημειωθεί πως στην περίπτωση της Θράκης, η ισχυρότερη αντίσταση σε θεσμικές και πολιτικές αλλαγές προς την κατεύθυνση της αποκέντρωσης, προέρχεται όχι από την κεντρική εξουσία αλλά από τοπικούς παράγοντες που παραδοσιακά έχουν επωφεληθεί και δράσει με μεγάλη αυτονομία και αυθαιρεσία σε ζητήματα διοίκησης και ανάπτυξης που αγγίζουν τη μειονότητα.²⁶ Οι θεσμοί περιφερειακής ανάπτυξης και τοπικής αυτοδιοίκησης συναντούν επίσης αντίσταση από κύκλους της μειονότητας. Εν μέρει, αυτή η αντίσταση είναι ευνόητη και πηγάζει από την έλλειψη επι-

στοσύνης και καχυποψίας που χαρακτηρίζει τις σχέσεις κράτους και μειονότητας. Σταδιακά όμως προωθείται από ηγετικούς παράγοντες της οι οποίοι αρνούνται και αποθαρρύνουν τη συμμετοχή της μειονότητας, ενδεχομένως γιατί αυτή υποθάλλει τη συλλογική συνοχή της και είναι ασύμβατη με ακραίες μορφές εθνικισμού.

Η δυνατότητα ανάπτυξης της Θράκης
σε μια σύγχρονη Ευρωπαϊκή περιφέρεια
είναι άμεσα συνδεδεμένη
με την αντιμετώπιση των κοινωνικών
και οικονομικών ανισοτήτων
που υφίστανται η μειονότητα.

Παρά την ημιτελή και αντιμαχόμενη εφαρμογή τους, οι περιφερειακοί και νομαρχιακοί θεσμοί έχουν ήδη επιφέρει σημαντικά θετικά αποτελέσματα στις σχέσεις της μειονότητας με τις κρατικές αρχές και τη δημόσια διοίκηση, όπως φαίνεται μέσα από μια σειρά συνεντεύξεων που πραγματοποίησε η συγγραφέας του παρόντος κειμένου στην Κομοτηνή και την Ξάνθη το διάστημα 1995-96.²⁷ Με την εκλογή νομάρχη και νομαρχιακού συμβουλίου, δημιουργήθηκε η δυνατότητα συμμετοχής του τοπικού πληθυσμού, συμπεριλαμβανομένης και της μειονότητας, στον οποίο το συμβούλιο είναι υπόλογο. Μέσα από τους νομαρχιακούς θεσμούς, οι εκλεγμένοι σύμβουλοι λειτουργούν πιο ορθολογιστικά και με μεγαλύτερη διάθεση συνεργασίας προς την επίλυση των προβλημάτων. Οι εκλεγμένοι νομάρχες και δήμαρχοι στις πόλεις αυτές έχουν αναπτύξει προσπάθειες να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα, να δημιουργήσουν κλίμα εμπιστοσύνης και να συμβιβάσουν μέσα από διάλογο τις συγκρούσεις και τις διαφορετικές ισχυρές πιέσεις. Είναι εντυπωσιακό ότι ο λόγος και η επιχειρηματολογία πλέον των ε-

κλεγμένων της νομαρχίας, όπως και της διοίκησης της περιφέρειας, δεν κάνει αναφορές στην ανάγκη εθνικής συνοχής και αμυντικής ενίσχυσης απέναντι στον «τουρκικό κίνδυνο» αλλά στις αρχές της ισονομίας και ισοπολιτείας. Καίτοι στην πράξη οι αρχές αυτές δεν βρίσκουν συνεπή εφαρμογή, η αναφορά τους είναι ενδεικτική της προσπάθειας αποδοχής και νομιμοποίησης που κάνουν εν μέρει οι αρχές απέναντι στη μειονότητα. Η διατήρηση του Γραφείου Πολιτιστικών Υποθέσεων τροφοδοτεί μεγάλη δυσaráσκεια και δυσπιστία στη μειονότητα και ίσως αποτελεί το υπ' αριθμόν ένα εμπόδιο στην εξομάλυνση των σχέσεών της με το κράτος, όπως και στην ολοκλήρωση μιας αποτελεσματικής αναπτυξιακής πολιτικής. Παρόλ' αυτά, η δράση του δεν είναι πλέον ούτε ανεμπόδιστη ούτε αδιαμφισβήτητη, ειδικά όταν έρχεται σε σύγκρουση με αναπτυξιακές προτεραιότητες και προϋποθέσεις υλοποίησης του Περιφερειακού Σχεδίου Ανάπτυξης.

Η δυνατότητα ανάπτυξης της Θράκης σε μια σύγχρονη Ευρωπαϊκή περιφέρεια είναι άμεσα συνδεδεμένη με την αντιμετώπιση των κοινωνικο-οικονομικών ανισοτήτων που υφίστανται η μειονότητα και οι περιοχές όπου κατοικεί. Η διπλή αντίδραση απέναντι στις θεσμικές αλλαγές από τους δύο εθνικισμούς, τον ελληνικό και τον τουρκικό, μας παραπέμπει στο ευρύτερο σχήμα αντιπαράθεσης που αντιλαμβάνεται ο Τουραίν: από τη μία πλευρά, οι επιταγές της σύγκλισης με την Ευρωπαϊκή οικονομία, από την άλλη, οι δυνάμεις της διάσπασης στο όνομα ή στην αναζήτηση μιας ιδιαίτερης ταυτότητας και μιας ομοιογενούς κοινότητας και κοινωνίας. Σ' αυτή την αντιπαράθεση, οι νομαρχιακοί και περιφερειακοί θεσμοί έχουν τη δυνατότητα, εάν εδραιωθούν ουσιαστικά και εξε-

λιχθούν προς μια πραγματικά δημοκρατική κατεύθυνση, να διαμεσολαβήσουν αποτελεσματικά ανάμεσα στις επιταγές της ενοποίησης, από τη μία, καθώς και στα αιτήματα για τη διατήρηση των εθνικών και πολιτισμικών ταυτοτήτων, από την άλλη. Η δυνατότητα αυτή συνίσταται καταρχήν στο ότι δημιουργούν έναν κοινό χώρο επαφής και επικοινωνίας στη διαδικασία λήψης αποφάσεων για ζητήματα ανάπτυξης της περιοχής, ο οποίος επιτρέπει την ανοιχτή σύγκρουση συμφερόντων και εν μέρει τη διαπραγμάτευσή τους. Στο βαθμό που αναπτύχθει αυτή η δυνατότητα και εμπεδωθεί ως αντίληψη, θα συμβάλει στην άρση της έλλειψης εμπιστοσύνης και της καχυποψίας, κάτι που σποραδικά φαίνεται πως ήδη συμβαίνει. Όπως χαρακτηριστικά δήλωσε ένας από τους αντινομάρχες, «εφόσον η μειονότητα συμμετέχει σε όλους τους τομείς δραστηριοτήτων, μπορούμε να τους κάνουμε να νιώσουν ασφάλεια εδώ. Δεν μπορούμε πια να τους στερούμε τα δικαιώματά τους ως πολιτών της Ελλάδας, όπως έκαναν προηγούμενες κυβερνήσεις. Είμαστε στην ενωμένη Ευρώπη, και πρέπει να επιλύσουμε τα προβλήματα που υπάρχουν για να φτιάξουμε πολίτες νομοταγείς».²⁸

Μέσα από τους θεσμούς αυτούς, κυρίως με τη συμβολή των ενεργών μελών της μειονότητας και των χριστιανών στα νομαρχιακά και δημαρχιακά συμβούλια της Κομοτηνής και της Ξάνθης, ανοίγει μια ενδιάμεση οδός ανάμεσα στους δύο ακραίους εθνικισμούς. Είναι δι-εθνική, σε μεγάλο βαθμό μη-κομματική, και έχει κοινή της βάση την επιδίωξη αναπτυξιακών στόχων, την αναδιαμόρφωση των τοπικών σχέσεων ανάμεσα στις δύο κοινότητες, καθώς και της πολιτικής κουλτούρας, εν τέλει την εμπέδωση των αρχών της ισονομίας, του

σεβασμού της εθνοτικής και πολιτισμικής ετερότητας. Δεν είναι τυχαία η διαφοροποίηση που συντελείται τα τελευταία πέντε με έξι χρόνια των πεποιθήσεων και των πολιτικών απόψεων που εκφράζουν μουσουλμάνοι και χριστιανοί οι οποίοι πλέον δεν συμπεριφέρονται ως συμπαγείς μάζες. Ούτε είναι τυχαίο ότι την ίδια περίοδο το κίνημα του τουρκικού εθνικισμού, που είχε ξεκινήσει με τους ανεξάρτητους βουλευτές, δεν τυγχάνει της ίδιας απήχησης και αποδοχής που είχε τότε. Επίσης διάχυτη στα αστικά στρώματα της μειονότητας είναι η διάθεση ενδοσκόπησης που οδηγεί πολλούς

Το κίνημα του τουρκικού εθνικισμού, που είχε ξεκινήσει με τους ανεξάρτητους βουλευτές, δεν τυγχάνει της ίδιας απήχησης και αποδοχής που είχε τη δεκαετία του 1980.

να επαναπροσδιορίσουν τα προβλήματα ρίχνοντας ευθύνες όχι μόνο στο ελληνικό κράτος αλλά αναγνωρίζοντας και την έλλειψη βούλησης ή ικανότητας από την πλευρά μελών της μειονότητας να ξεπεράσουν την απομόνωσή τους και να δραστηριοποιηθούν πιο ενεργά στην ευρύτερη κοινωνία. Αυτό που παρατηρούμε είναι μια μερική αποστασιοποίηση ή αμφισβήτηση του «εθνικισμού της μητέρας-πατρίδας» (αυτό που ο κοινωνιολόγος Ρότζερς Μπρουμπέικερ ονομάζει «homeland nationalism»)²⁹ προς την αναζήτηση μιας ουσιαστικά ανεξάρτητης αλλά και εξίσου δυναμικής μειονοτικής ταυτότητας και πολιτικής.

5 Κοινωνική ένταξη και πολιτισμική ιδιαιτερότητα: Συμπεράσματα.

Οι γενικές θεωρήσεις και προβλέψεις τόσο του Φουκιγιάμα όσο και του Χάντινγκτον είναι όχι

μόνο άγονες και πολιτικά αδιέξοδες, αλλά στηρίζονται και σε εμπειρικά σαθρές βάσεις.

Η πολιτικοποίηση των μειονοτήτων δεν είναι απλά μια μορφή προώθησης πολιτικών συμφερόντων και κοινωνικο-οικονομικών επιδιώξεων, αλλά ούτε και μια απλουστευτική έκφραση ταύτισης με μία συγκεκριμένη πολιτισμική κοινότητα. Άλλωστε η πολιτισμική ταυτότητα δεν είναι ένα σταθερό και παθητικό χαρακτηριστικό, αλλά συνεχώς μεταβάλλεται και επαναπροσδιορίζεται σε μεγάλο βαθμό ενεργά από τα μέλη της.

Στη Θράκη, μια από τις φτωχότερες περιοχές της ΕΕ, που προσπαθεί να αναπτυχθεί, το ζητούμενο για τη μειονότητα είναι η ενίσχυση των δυνατοτήτων κοινωνικο-οικονομικής ένταξης της αλλά ταυτόχρονα και η διατήρηση και η ανάπτυξη της πολιτισμικής ιδιαιτερότητάς της. Οι θεσμικές αλλαγές που περιγράφηκαν στο προηγούμενο μέρος αυτού του άρθρου έχουν τη δυνατότητα να προωθήσουν την κοινωνική ένταξη της διαμέσου μιας δια-εθνικής, διακοινοτικής οδού, δίχως (τουλάχιστον εκ πρώτης όψεως) να υπονομεύουν τη διατήρηση της ταυτότητάς της. Με άλλα λόγια, παρέχουν ένα ελάχιστο πλαίσιο πολιτικής σύγκρουσης, συνεργασίας και κοινωνικοποίησης.

Είναι πολύ σημαντικό ότι οι περιφερειακοί και νομαρχιακοί θεσμοί εντάσσονται σε ένα ευρύτερο Ευρωπαϊκό πλαίσιο καθώς ο ρόλος της Ευρώπης αποτελεί κλειδί στην προαναφερθείσα δυνατότητα διαμεσολάβησης. Συνίσταται όχι μόνο στο ότι η ΕΕ είναι πηγή σημαντικών πόρων για την περιφέρεια, αλλά κυρίως στο ότι είναι ένα πλαίσιο εγγύησης και ασφάλειας. Αυτό συμβαίνει όχι μόνο επειδή παρέχει ένα νομικό πλαίσιο προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων αλλά

και γιατί αποτελεί σύμβολο πολυπολιτισμικής οργάνωσης δίχως μια κεντρική κουλτούρα (αντίστοιχη της εθνικής), κάτι που επιτρέπει μεγαλύτερη ευελιξία στην έκφραση της ετερότητας. Στην περίπτωση της Ελλάδας, η

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Διοικητικά η Θράκη ανήκει στην Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης.
2. Fukuyama, Francis. «The end of history?» The National Interest (Summer 1989): 9.
3. Huntington, Samuel. P. «The Clash of Civilizations» Foreign Affairs 72 (1993): 22-49.
4. Ο Χάντινγκτον χαρακτηρίζει την περίπτωση της Ελλάδας ως «ανωμαλία» (162), ερμηνεύοντας την άρνηση της χώρας να ευθυγραμμιστεί με πολιτικές της Δύσης, όπως για παράδειγμα στον οικονομικό τομέα, στα Βαλκάνια, στην Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας, κ.λπ. ως ένδειξη των ορθόδοξων πολιτισμικών καταβολών της χώρας που την αποστασιοποιούν εν μέρει από τη Δύση. Η Ευρώπη, γράφει χαρακτηριστικά στο βιβλίο του «τελειώνει εκεί που τελειώνει η δυτική χριστιανιστική και ξεκινάει το Ισλάμ και η Ορθοδοξία» (158). Samuel Huntington. The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order (New York: Simon & Schuster, 1996).
5. Μια εξαιρετική συλλογή κειμένων περιλαμβάνει ο τόμος The Question of Europe (London: Verso, 1997) που επιμελήθηκαν οι Peter Gowan & Perry Anderson.
6. Η συζήτηση αυτή αναπτύσσεται σε διάφορα επίπεδα και επιστημονικούς χώρους. Μία πολύ ενδιαφέρουσα αντιπαράθεση από την οπτική της συνταγματολογίας και πολιτικής θεωρίας της δημοκρατίας είναι αυτή ανάμεσα στο δικαστή του Συνταγματικού Δικαστηρίου της Γερμανίας και καθηγητή νομικής Dieter Grimm και τον καθηγητή πολιτικής φιλοσοφίας Juergen Habermas γύρω από το ερώτημα εάν η Ευρωπαϊκή Ένωση χρειάζεται ευρωπαϊκό σύνταγμα. Dieter Grimm, «Does Europe Need a Constitution?» (239-258); Juergen Habermas, «Reply to Grimm» (259-264). The Question of Europe (1993).
7. Connor Cruise O'Brien, «Pursuing a Chimera» The Question of Europe (1993): 77-84.
8. Το επιχείρημα αυτό υποστηρίζει ο Mattei Dogan στο άρθρο του «The Decline of Nationalisms within Western Europe» Comparative Politics 26/3 (1994): 281-305.
9. Μια κλασική μελέτη υλιστικής θεώρησης για το έθνος και την εθνική ταυτότητα είναι του Karl Deutsch. Nationalism and Social Communication (2nd Edition.

ΕΕ έχει ενδυναμώσει το κράτος ενισχύοντας τη δυνατότητα άσκησης αναπτυξιακής πολιτικής όπως και πολιτικής νομιμοποίησης, δύο πολύ σημαντικά εφόδια στην αντιμετώπιση των μειονοτικών προβλημάτων στη Θράκη.

- New York: MIT Press, 1966). Από μαρξιστική σκοπιά, Immanuel Wallerstein, The Capitalist World-Economy (Cambridge: Cambridge University Press, 1979). Michael Hechter, Internal Colonialism (2nd Edition, New Brunswick: Transaction Publishers, 1999).
10. Όπως δηλώνει ο Μάικλ Χέκτερ στη σημαντική μελέτη του για τον «εσωτερικό αποικισμό», «όσο η κοινωνία αποτελείται από διαφορετικές εθνικές ομάδες, θα μαστίζεται πάντα από συγκρούσεις που τελικά μπορεί να υπονομεύσουν την εδαφική και ηθική της ακεραιότητα». 341.
 11. Anthony, Smith. The Ethnic Revival (Cambridge: University Press, 1981).
 12. Η ΕΕ, υποστηρίζει ο Βρετανός Alan Milward στο βιβλίο του The European Rescue of the Nation-State (London, 1992) το οποίο είχε μεγάλη απήχηση, διασώζει το κράτος στηρίζοντάς το στις εγγενείς αδυναμίες του να επιβιώσει σε μια παγκόσμια οικονομία αυξανόμενου ανταγωνισμού και αλληλεξάρτησης.
 13. Milward, Alan, «The Springs of Integration» The Question of Europe (1993): 13.
 14. Touraine, Alain, «European sociologists between economic globalization and cultural fragmentation» European Societies - Fusion or Fission? Eds. Thomas P. Boje, Bart van Steenberg and Sylvia Walby (London: Routledge, 1999). Επίσης του ίδιου, «European countries in a post-national era» A New Europe? Social Change and Political Transformation, Eds. Chris Rootes & Howard Davis, (London: University College of London Press Ltd., 1994).
 15. Touraine (1999): 252.
 16. Touraine (1999): 253.
 17. Touraine (1999): 255.
 18. Touraine (1999): 259.
 19. Touraine (1999): 260.
 20. Το διάστημα 1985-1990, οι καθарές μεταβιβάσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης προς την Ελλάδα τριπλασιάστηκαν ενώ η συμβολή των πόρων από τα Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης στην ελληνική οικονομία έφτασαν το 5% του ΑΕΠ. Ilias Plaskovities, «EC Regional Policy in Greece» Greece and EC Membership Evaluated, Eds. Panos Kazakas & P.C. Ioakimidis (New York: St.Martin's Press, 1994): 117.
 21. P.C. Ioakimidis, «Contradictions between policy and performance», Greece in a Changing Europe, Eds. Featherstone &

Αυτό δεν σημαίνει πως η ΕΕ αποτελεί πανάκεια για τους εθνικούς ανταγωνισμούς. Η δυνατότητα διαμεσολάβησης θα εξαρτηθεί από τη μορφή που θα αποκτήσει η ΕΕ, η οικοδόμηση της οποίας βρίσκεται σε εξέλιξη.

- Ifantis (New York: Manchester University Press, 1996) 43.
22. Ίδρυση Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης και Τροποποίηση Διατάξεων για την Πρωτοβάθμια Αυτοδιοίκηση και Περιφέρεια. Αθήνα, Υπουργείο Εσωτερικών, 1994.
 23. Για μια λεπτομερή παρουσίαση των επιπτώσεων αυτών από μια συγκριτική σκοπιά, Dia Anagnostou, «Containing the Politics of Nationalism in Southeastern Europe: Regions, Minorities and the State in Greece and Bulgaria» (αδημοσίευτη εργασία).
 24. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτών των ανισοτήτων είναι η ιδιοκτησία γης. Ενώ οι μουσουλμάνοι αποτελούν το 50% του πληθυσμού στο νομό Ξάνθης, έχουν το 23% της καλλιεργήσιμης γης ενώ οι χριστιανοί το 71%. Στο νομό Ροδόπης, οι μουσουλμάνοι αποτελούν το 65% του πληθυσμού και κατέχουν το 53.5% της γης, ενώ οι χριστιανοί το 46.5%. «Η ανομοιογένεια του πληθυσμού, ένα χρόνιο πρόβλημα». Προσέγγιση (Δεκέμβριος 1995): 68-83.
 25. Γιώργος Μαλούχος, «Ο δεύτερος βαθμός τοπικής αυτοδιοίκησης απαιτεί πολιτική αλλαγή». Οικονομικός Ταχυδρόμος (11 Αυγούστου, 1994): 96-98. Αλέξανδρος Κοντός & Γεώργιος Παύλου, «Επιπόλαιος, ανώφελος και εθνικά επικίνδυνος», Οικονομικός Ταχυδρόμος (7 Ιουλίου, 1994): 35-6.
 26. Κάτι ανάλογο επισημαίνεται, για παράδειγμα, και στον τομέα της εκπαίδευσης όπου ο μηχανισμός αυτός «...αναπαράγεται με την άμεση συνδρομή των τοπικών φορέων και της ελληνικής Διοίκησης, πολλές φορές μάλιστα σε αντιπαλότητα με κεντρικές πολιτικές επιλογές». Λάμπρος Μπαλτσιώτης, «Ελληνική Διοίκηση και Μειονοτική Εκπαίδευση στη Θράκη», Το Μειονοτικό Φαινόμενο, επιμ. Κωνσταντίνος Τσιτσέλης και Δημήτρης Χριστόπουλος (Αθήνα, Εκδόσεις Κριτική, 1997) 330.
 27. Για μια λεπτομερή παρουσίαση των αποτελεσμάτων, Dia Anagnostou, «Oppositional and Integrative Ethnicities.» Ph.D Dissertation, Cornell University (1999), κεφάλαια 3 και 4.
 28. Συνέντευξη, Νομαρχία Κομοτηνής, 29 Μαΐου 1995.
 29. Brubaker, Roger, Nationalism Re-framed - Nationhood and the National Question in the New Europe (Cambridge: University Press, 1996).

Εθνικό Κράτος και Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση:

Η Σύγκρουση και η Σύνθεση

• ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ Ε. ΜΠΟΤΣΙΟΥ •

Η διαλεκτική δυναμική της σχέσης ανάμεσα στο ευρωπαϊκό έθνος-κράτος και την ευρωπαϊκή –υπερεθνική– ολοκλήρωση αποτελεί για περισσότερο από μισό αιώνα το πλαίσιο της μεταπολεμικής ανάπτυξης της Ευρώπης. Η σταδιακή κατάργηση συστημικών, πολιτικών και, ει δυνατόν, εδαφικών συνόρων μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών αποτέλεσε την κομβική εστία σύνθεσης των εθνικών συμφερόντων με απώτερο στόχο την αποτροπή της ακραίας μορφής ανταγωνισμού αυτών των συμφερόντων, του πολέμου.¹ Προσπάθειες ανά-λυσης, αποτίμησης και αναθεώρησης των ισορροπιών που διέπουν τη σχέση κρατους-ολοκλήρωσης είναι τόσο παλαιές όσο και η ίδια η διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης, και τόσο καθιερωμένες όσο και ο προβληματισμός γύρω από το δίλημμα ομοσπονδιακών και διακυβερνητικών μοντέλων.²

Η παραδοσιακή αγκίστρωση του ευρωπαϊκού εθνικού κρατους στην έννοια της εθνικής κυριαρχίας (sovereignty) μοιραία ατόνησε μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, όταν η διεθνής πραγματικότητα υπαγόρευσε στη (Δυτική) Ευρώπη να ενσωματώσει ή ακόμη και να ταυτίσει το εθνικό συμφέρον (national interest) με διακυβερνητικές-υπερεθνικές δομές (integrational-cum-supranational structures). Τα κράτη της τότε

Δυτικής Ευρώπης συνάινεσαν σε μία πορεία αλληλεξάρτησης και ολοκλήρωσης, που θα οδηγούσε με μαθηματική ακρίβεια στην αυξανόμενη διάβρωση της εθνικής κυριαρχίας στην όρθόδοξη μορφή της. Η αυτοαναιρέση της πεμπτουσίας του εθνικού κράτους, της εθνικής κυριαρχίας, νομιμοποιήθηκε, σύμφωνα με την κλασική διατύπωση του Geoffrey Howe, από την ανάγκη που γεννήθηκε μέσα στο πρώιμο μεταπολεμικό κλίμα για ανταλλαγή και αντιστάθμιση αυτής της κυριαρχίας με υπερεθνικές αντιλήψεις («sovereignty...a resource to be traded rather than guarded»)³. Η έκβαση είναι σήμερα ορατή: ο περιορισμός της εθνικής κυριαρχίας κόστισε στα ευρωπαϊκά κράτη δυνατότητες απεριόριστης εθνικής δράσης, αλλά, παράλληλα, τα βοήθησε να ξεπεράσουν τα όρια και τους

Το ευρύ πεδίο δράσης του ευρωσκεπτικισμού εκτείνεται από την απόρριψη της ONE μέχρι την απολυτοποίηση της σημασίας της εθνικής ταυτότητας ως μόνου αξιόπιστου δείκτη εθνικής κυριαρχίας.

περιορισμούς τους και, σε τελευταία ανάλυση, να προωθήσουν αποτελεσματικότερα τα εθνικά τους συμφέροντα αποκλείοντας λύσεις σε πεδία μαχών. Αν δεχθούμε ότι η προώθηση του εθνικού συμφέροντος (ή της ερμηνεί-

ας του) καθώς και η αύξηση της διεθνούς επιρροής και ισχύος συχνά αποτελούν τις θεμελιώδεις εκφράσεις της εθνικής κυριαρχίας, τότε εύλογα θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η υπερεθνική ολοκλήρωση στην Ευρώπη έπληξε και ταυτόχρονα προστάτευσε την εθνική κυριαρχία των ευρωπαϊκών κρατών μέσω του εμπλουτισμού της με υπερεθνικές ευρωπαϊκές προεκτάσεις (integration of interests / identities).⁴

Θα περίμενε κανείς ότι, δεδομένης της ωρίμανσης της πορείας ολοκλήρωσης και εξαιτίας και του αίσιου για την ΕΕ τερματισμού του Ψυχρού Πολέμου κατά τη δεκαετία του '90, η τελευταία αυτή διάσταση της ενοποιητικής πορείας θα παγιωνόταν θετικά στην ευρωπαϊκή και εθνική συνείδηση των Ευρωπαίων πολιτών. Ωστόσο, η πραγματικότητα έχει καταγράψει ως ιδιαίτερα έντονη, σε μερικές δε περιπτώσεις ως κυρίαρχη, την ακριβώς αντίθετη τάση. Τα τελευταία χρόνια, η θεωρητικά αναπόφευκτη σύγκρουση μεταξύ της οργάνωσης, της λειτουργίας και της αποστολής του εθνικού κράτους και του στόχου της ΕΕ περιγράφεται συχνά από τα κράτη-μέλη όχι πλέον ως πηγή σύνθεσης, αλλά μάλλον ως εκδήλωση ενδογενούς ασυμβίβαστου. Το ευρύ πεδίο δράσης του ευρωσκεπτικισμού εκτείνεται από την απόρριψη της ONE μέχρι την απολυτοποίηση της σημασίας της εθνικής ταυτότητας ως πολιτισμικού και, επο-

μένως, μόνου αξιόπιστου δείκτη εθνικής κυριαρχίας. Όχι σπάνια το εθνικό συμφέρον τοποθετείται με έμφαση στον αντίποδα της υπερεθνικής συνεργασίας και της αμοιβαίας εξέλιξης. Σε ακραίες περιπτώσεις, η εθνική ταυτότητα ως αντίβαρο του «άλλου», του «ξένου», του «συλλογικού», του «ευρωπαϊκού» παύει να θεωρείται συμπλήρωμα του εθνικού συμφέροντος –που, σύμφωνα με την προηγούμενη ανάλυση, όχι μόνο δεν συρρικνώθηκε στο πλαίσιο ή εξαιτίας της ΕΕ, αλλά μάλλον διευρύνθηκε διά της «ευρωπαϊκοποίησης» (europeanization) του– και αναβαθμίζεται σε υποκατάστατό του. Οι εθνικιστές και οι ανερχόμενοι λαϊκιστές πολλαπλασιάζουν υπό αυτές τις συνθήκες τις δυνατότητες να προβάλλουν πάνω στη δυσπιστία των Ευρωπαίων πολιτών εικόνες α-συμβατότητας εθνικών και ευρωπαϊκών στόχων. Για τις πολιτικές δυνάμεις που φέρουν το βάρος της περαιτέρω ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και, παράλληλα, της διατήρησης της εθνικής σταθερότητας στενεύουν, από την άλλη πλευρά, τα χρονικά και πολιτικά περιθώρια για τον αποτελεσματικό αναπροσδιορισμό της μελλοντικής ταυτότητας της ΕΕ (μορφή, στρατηγική) και της διαρθρωτικής της σύζευξης με τις επιμέρους εθνικές ταυτότητες.⁵

Το ερώτημα που προκύπτει είναι διττό: πρώτον, πόσο επάρκής, βιώσιμη ή μη αναστρέψιμη κατάκτηση αποτελεί η διαμόρφωση μίας ευρωπαϊκής συνείδησης/ ταυτότητας ως παράλληλης και συμπληρωματικής της εθνικής ταυτότητας αξίας τα τελευταία πενήντα χρόνια; Δεύτερον, ποια κατεύθυνση και με ποια μέσα πρέπει να ακολουθήσει η Ευρώπη μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, που, κατά τη γνώμη ορισμένων αναλυτών, εκμηδένισε σημαντικά ιδρυτικά της κίνητρα, ώστε να ενισχύσει αυτή

την ταυτότητα και να αντεπεξέλθει με επιτυχία στους στόχους ολοκλήρωσης που η ίδια έχει θέσει στον εαυτό της;

Και οι δύο πτυχές της προβληματικής δεν διεκδικούν σήμερα για πρώτη φορά προτεραιότητα στην ευρωπαϊκή ημερησία διάταξη. Απασχολούν την ΕΕ τουλάχιστο από τα τέλη της δεκαετίας του '70. Η επανενεργοποίηση της διαδικασίας ολοκλή-

Με την Ενιαία Πράξη και τη Συνθήκη του Μάαστριχτ, τα κράτη-μέλη της ΕΕ ουσιαστικά αποφάσισαν ότι για να επιβιώσει η Ευρώπη έπρεπε να συνεχίσει γρήγορα και σε βάθος την πορεία της προς την ολοκλήρωση.

ρωσης στα μέσα της δεκαετίας του '80, η κατάρρευση του κομμουνιστικού συνασπισμού και η διαμόρφωση της πολιτικής διεύρυνσης προς τα πρώην μέλη του στις αρχές της δεκαετίας του '90 έθεσαν δυναμικά υπό αναθεώρηση τους ρόλους του εθνικού κράτους και των υπερεθνικών θεσμών στη μεταπολεμική και ιδιαίτερα στη μεταψυχροπολεμική ευρωπαϊκή εξέλιξη. Με την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη και τη Συνθήκη του Μάαστριχτ, τα κράτη-μέλη της ΕΕ ουσιαστικά αποφάσισαν μέσω των εθνικών ηγεσιών τους ότι για να επιβιώσει η Ευρώπη έπρεπε να συνεχίσει γρήγορα και σε βάθος την πορεία της προς την ολοκλήρωση. Αιχμή του δόρατος σε αυτή την εσπευσμένα δρομολογηθείσα πορεία ήταν η οικονομική και νομισματική ολοκλήρωση, μέσω της οποίας αναμενόταν να ξεπερασθούν οι στενές εθνικές αντιλήψεις περί ταυτότητας, κυριαρχίας και συμφερόντων –εθνικών και ευρωπαϊκών– και να πραγματοποιηθούν νέες διασυνδέσεις συμφερόντων, αντιλήψεων και πολιτικών, νέες «υπερεθνικές» ταυτίσεις, σε όλο το φάσμα των

θεσμών, πολιτικών και σχέσεων στην Ένωση.⁶

Στο επίπεδο της πρακτικής πολιτικής υπολογιζόταν ότι θα εξαλείφονταν τα φαινόμενα πα-ρακμής που είχαν αρχίσει να χαρακτηρίζουν το ενδοκοινοτικό εμπόριο και να επηρεάζουν αρνητικά και την πολιτική συνεργασία και σύγκλιση στην κοινότητα. Παράλληλα, η αύξηση της παραγωγικότητας και της ανταγωνιστικότητας που θα επέφερε το ενιαίο νόμισμα θα έδιναν στην ΕΕ τη δυνατότητα να κατακτήσει νέες αγορές και να επιστρέψει σε υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης, επομένως να επανανομιμοποιηθεί στη συνείδηση των Ευρωπαίων ως φορέας αξιόπιστης εθνικής και ευρωπαϊκής ανάπτυξης και σταθερότητας. Η προώθηση

της ολοκλήρωσης είχε μία πρόσθετη σημαντική παράμετρο: αποτέλεσε συνειδητή επιλογή για την έξωθεν επιβολή πολιτικών (ευρωπαϊκοποίηση/εξωγενοποίηση), που αν επιβάλλονταν από επιμέρους εθνικές κυβερνήσεις, ή θα αποτύγγαναν ή θα προκαλούσαν βαθιές ρήξεις στις ήδη καταβεβλημένες εθνικές οικονομίες και κοινωνίες. Η κοινότητα είχε με αυτό τον τρόπο την ευκαιρία να κερδίσει σημαντική αυτοδυναμία έναντι των χωρών-μελών, και δη με την ενθάρρυνσή τους, ρυθμίζοντας η ίδια την κατεύθυνση, το ρυθμό και τα μέσα της ολοκλήρωσης.

Παρά τις σημαντικές προόδους στον τομέα της αυτοματοποίησης διαδικασιών ολοκλήρωσης, όπως π.χ. έχει επιτευχθεί χάρη στην υπερεθνική ασπίδα της ONE, η αντιπαράθεση της ΕΕ με τα χρόνια διλήμματα της στρατηγικής της ολοκλήρωσης είναι σήμερα πολυπλοκότερη και κρισιμότερη από κάθε άλλη φορά στην ιστορία της. Τούτο οφείλεται στο γεγονός ότι η Ένωση καλείται να κινηθεί τουλάχιστο σε τέσσερα δύσκολα μέτωπα ολοκλήρωσης: πρώτον, να ε-

δραιώσει την ONE, δεύτερον, να προχωρήσει σε ριζικές διαρθρωτικές αλλαγές ώστε να λειτουργήσει η ONE και να διαχυθεί η ανάπτυξη στις ευρωπαϊκές οικονομίες και κοινωνίες, τρίτον, να καταλήξει σε θεσμικές μεταρρυθμίσεις και, τέταρτον, να υποδεχθεί μεγάλο αριθμό νέων χωρών-μελών από την Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη (εφεξής ΧΚΑΕ) και την ευρωπαϊκή περιφέρεια (Μάλτα, Κύπρο, Τουρκία). Τα θέματα αυτά δεν είναι νέα. Έχουν διασταυρωθεί και στο παρελθόν με την πορεία της ευρωπαϊκής ενοποίησης, οπότε είτε διευθετήθηκαν συμβιβαστικά είτε, σε περιπτώσεις απόλυτης ασυμφωνίας, τέθηκαν προσωρινά στο περιθώριο για να επανέλθουν αργότερα αυτόνομα ή ως διαστάσεις μίας ευρύτερης προβληματικής. Σήμερα, όμως, για πρώτη φορά η ΕΕ είναι υποχρεωμένη να αντιμετωπίσει όλα τα θέματα που συνθέτουν τη μεταψυχροπολεμική και μετα-ONE agenda της ταυτόχρονα: να διευρυνθεί για να εμβαθυνθεί, να εμβαθυνθεί για να διευρυνθεί και να εισαγάγει θεσμικές μεταρρυθμίσεις ώστε να προχωρήσει και στα δύο. Ειδικότερα, η δέσμευση της διευρυνσης συγκεντρώνει σημαντικό ειδικό βάρος, όχι μόνο λόγω της εμπλοκής και εξωευρωπαϊκών παραγόντων στη γένεση και εκφορά της (π.χ. σύζευξη και αμοιβαία συμπληρωματικότητα πολιτικών διευρυνσης προς τις χώρες ΚΑΕ της ΕΕ και του NATO), αλλά και γιατί τροφοδοτεί σε πανευρωπαϊκό επίπεδο αξιώσεις για τον επαναπροσδιορισμό της εθνικής ταυτότητας, της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και της μεταξύ τους σχέσης για παλαιά και νέα μέλη.

Η σύγχρονη συζήτηση γύρω από τον ορισμό εθνικής και ευρωπαϊκής ταυτότητας, τα γεωγραφικά και «πολιτιστικά» όρια της Ευρώπης, την επιλογή ανάμεσα στην ομοσπονδιακή σύντηξη

των κρατών-μελών ή τη θεοποίηση μίας «αγοράς χωρίς κράτος» («market without a state»), τη συμβατότητα των ευρωπαϊκών εθνικών ταυτοτήτων και πολιτισμών, τη βαθμιαία κυριαρχία μίας ευρωπαϊκής έναντι επιμέρους εθνικών ταυτοτήτων –μέσω και της υπερίσχυσης της ευρωπαϊκής ιθαγένειας έναντι της έννοιας της εθνικότητας– χρωστά σε μεγάλο βαθμό την έντασή της στην επικείμενη διεύρυνση προς χώρες εκτός Δυτικής Ευρώπης, με την ευρύτερη ψυχροπολεμική έννοια του όρου. Στο πλαίσιο μίας αυστηρά πολιτικής ενατένισης της ζώνης ΧΚΑΕ, η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση περιγράφεται συχνά από αναλυτές ως έννοια προσωρινά ασυμβίβαστη με τις κατηγορίες εθνικής πολιτικής ζωής και ταυτό-

Σήμερα, για πρώτη φορά η ΕΕ είναι υποχρεωμένη να αντιμετωπίσει όλα τα θέματα ταυτόχρονα: να διευρυνθεί για να εμβαθυνθεί, να εμβαθυνθεί για να διευρυνθεί και να εισαγάγει θεσμικές μεταρρυθμίσεις ώστε να προχωρήσει και στα δύο.

τητας που ανέπτυξαν οι χώρες αυτές κατά τη διάρκεια της κομμουνιστικής περιόδου. Το βασικό πρόβλημα επισημαίνεται όχι τόσο σε πολιτισμικές ή ιστορικές καταβολές των ΧΚΑΕ, όσο στη δύσκολη και μακρόχρονη διπλή μετάβαση που τίθεται πρακτικά ως προϋπόθεση «ευρωπαϊκοποίησης» (εν μέρει και «ατλαντικοποίησης») στις χώρες αυτές.

Η διπλή μετάβαση δεν αφορά εδώ μόνο στο γνωστό μετασχηματισμό των οικονομιών των ΧΚΑΕ σε οικονομίες ελεύθερης αγοράς και των πολιτικών τους συστημάτων σε φιλελεύθερες, πλουραλιστικές δημοκρατίες στη βάση του κράτους δικαίου, διαδικασία που με μικρότερη ή μεγαλύτερη επιτυχία κατά περι-

πτωση έχει ήδη προχωρήσει στις περισσότερες υποψήφιες χώρες. Αναφέρεται πρωτίστως στη διττή δέσμευση των χωρών αυτών να ανασυγκροτήσουν –εν μέρει και να ανοικοδομήσουν εξ αρχής– τις οικονομίες, τις κοινωνίες και τα πολιτικά συστήματά τους κατά τα δυτικά πρότυπα και, την ίδια στιγμή, να προετοιμαστούν για την ταχεία –μερική τουλάχιστον– αποδιάρθρωση των νεοπαγών «εθνικών» δομών ώστε να ανταποκριθούν στο ρόλο του κράτους-μέλους της ΕΕ. Μέσα σε περιορισμένο χρονικό διάστημα, οι ΧΚΑΕ υποχρεούνται δηλαδή να πραγματοποιήσουν μια διπλή προσαρμογή: αφενός, σε μια ανανεωμένη, μεταψυχροπολεμική εθνική ταυτότητα και, αφετέρου, στην ταύτιση αυτής της ρευστής ταυτότητας και νεόκτητων ή λανθανουσών ευρωπαϊκών αντιλήψεων με υπερεθνικούς θεσμούς και στόχους ολοκλήρωσης.⁷ Η κεντρική διαφορά ανάμεσα στις ΧΚΑΕ και στις δυτικοευρωπαϊκές χώρες, όπου, επίσης, πραγματοποίησαν ανάλογα άλματα μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, έγκειται στα χρονικά περιθώρια που έχουν οι ΧΚΑΕ. Η έλλειψη επαρκούς χρόνου για

την προσαρμογή τις διαφοροποιεί έντονα από τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης, οι οποίες ανέπτυξαν την εθνική τους συμμετοχή στο ευρωπαϊκό οικοδόμημα με χρονική άνεση, σε διάστημα μίας πεντηχονταετίας, εγκαινιάζοντας μάλιστα την ενοποιητική διαδικασία, αφού ολοκλήρωσαν την ανασυγκρότηση (1957). Οι υπό ένταξη ΧΚΑΕ καλούνται, αντιθέτως, να ολοκληρώσουν συγχρόνως τις διαδικασίες εθνικής και θεσμικής συγκρότησης (nation/institution-building) και εναρμόνισης (harmonization) με το ευρωπαϊκό –και ατλαντικό– σύστημα μέσα σε χρονικό διάστημα μικρότερο των δύο δεκαετιών. Την αναγνώριση της σοβαρότητας αυτής διαφοροποίησης,

που υπαγορεύει ριζικά προγράμματα μεταρρυθμίσεων υψηλού πολιτικού κινδύνου (crash reforms), αντανακλά άλλωστε η έμφαση που αποδίδει η ΕΕ στην περιφερειακή συνεργασία των ΧΚΑΕ και στην ανάπτυξη της κοινωνίας των πολιτών. Και οι δύο παράγοντες έχουν αποστολή να καλύψουν το δημοκρατικό και αναπτυξιακό έλλειμμα που παρουσιάζουν οι χώρες ΚΑΕ έναντι των χωρών-μελών της ΕΕ και να λειτουργήσουν ως μοχλοί επιτάχυνσης της προσαρμογής στο κοινοτικό κεκτημένο, στις διαδικασίες και στις πολιτικές νοοτροπίες της Ένωσης.⁸

Οι προθέσεις διευρυνσης και η εμφάνως πατερναλιστική πολιτική που ασκούν η ΕΕ, οι χώρες-μέλη και άλλοι διεθνείς και περιφερειακοί παίκτες (ΗΠΑ, διεθνείς οργανισμοί, ΜΚΟ κ.ά.), στην προσπάθειά τους να αναδείξουν και να απορροφήσουν το «άλλο μισό της Ευρώπης», αποδίδουν τη μία μόνο πλευρά της μεταψυχροπολεμικής ενοποιητικής διαδικασίας. Ο βαθμός ανταπόκρισης και οι επιδόσεις των υποψηφίων χωρών στη φάση της προσαρμογής θα συνδεο-νται, όμως, εξίσου με την αναθεώρηση της εθνικής ταυτότητας, των εθνικών συμφερόντων καθώς και των αντιλήψεων που περικλείουν την έννοια «Ευρώπη» από τις ίδιες τις υπό μετάβαση χώρες.⁹ Η εθνική και πολιτισμική ταυτότητα κάθε επιμέρους χώρας αποτελεί το προϊόν διεργασιών αιώνων και δεν θεωρείται ότι τελειώνει στο σημείο όπου αρχίζει η ευρωπαϊκή ταυτότητα. Η εικόνα που έχουν για την Ευρώπη οι διάφορες χώρες επίσης είναι αποτέλεσμα μακροχρόνιων εξελίξεων και επιδράσεων και δεν μπορεί να θεωρηθεί ταυτόσημη με τη σύγχρονη κοινοτική ευρωπαϊκή ταυτότητα. Η ευρωπαϊκή ταυτότητα ως ζητούμενο θα μπορούσε, επομένως, μάλλον να περιγραφεί ως δυνη-

τικό αίσιο τέλος των σημερινών προσπαθειών σε ολόκληρη την Ευρώπη, και ιδιαίτερα στην ΚΑΕ, για τη μετατροπή και μετάφραση ιστορικά αποκρυσταλλωμένων ιδεών και εικόνων για την Ευρώπη σε μία κοινή ευρωπαϊκή συνείδηση.

Ανάλογες πρωτοβουλίες έλαβαν άλλωστε οι δυτικοευρωπαϊκές πολιτικές ελίτ κατά τα τέλη της δεκαετίας του '70, στοχεύοντας στην αποκατάσταση της πληγείσας εμπιστοσύνης των Ευρωπαίων στην ενοποιητική διαδικασία και στο γενικό αναπροσανατολισμό της κοινότητας ύστερα από μία δεκαετία κρίσεων. Ο στόχος διατηρήθηκε και στη δεκαετία του '80, ακόμη και μετά τη στροφή των πολιτικών και οικονομικών επιλογών σε ενοποιητικές στρατηγικές της αγοράς,

Όταν εξετάζει κανείς τα ιστορικά, πολιτικά, ιδεολογικά και πολιτισμικά θεμέλια των εθνικών ταυτοτήτων στις ΧΚΑΕ, το πρώτο συμπέρασμα είναι προφανές: οι εθνικές ταυτότητες αυτών των χωρών είναι ριζωμένες σε πολύ διαφορετικές ιστορικές και κοινωνικές εμπειρίες.

και εκδηλώθηκε, π.χ., στην προώθηση της ευρωπαϊκής σημαίας, της ευρωπαϊκής υπηκοότητας κ.λπ.. Μέσα στο αρχικό κλίμα ευφορίας αναμενόταν μάλιστα ότι η ευρωπαϊκή ταυτότητα θα αναπτυσσόταν και θα εδραιωνόταν ως φυσική συνέχεια των εθνικών ταυτοτήτων. Στην πράξη, βέβαια, τούτο δεν συνέβη. Η ευρωπαϊκή ταυτότητα αναπτύχθηκε κατά τις τελευταίες δεκαετίες μάλλον ως τμήμα παρά ως εναλλακτική επιλογή της εθνικής ταυτότητας.¹⁰

Παρομοίως, και στην ΚΑΕ, οι τριβές ανάμεσα στην ευρωπαϊκή ταυτότητα και στην ταυτότητα ιστορικά παγιωμένων εθνικών κοινοτήτων, μεταξύ ιδεολογημάτων των πολιτικών ελίτ και κα-

θημερινών πρακτικών, εκτιμάται ότι θα οδηγήσουν στο μετασχηματισμό και στη συγχώνευση των υφιστάμενων, σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο, ταυτοτήτων παρά στον αποκλεισμό ή στην αντικατάσταση της μίας κατηγορίας ταύτισης από την άλλη. Η βιωσιμότητα και η αξιοπιστία της συγχώνευσης θα εξαρτηθούν στενά από τη σημερινή σχέση εθνικής ταυτότητας και «ευρωπαϊκοποίησης». Σε αυτό το πλαίσιο, έχει ιδιαίτερη σημασία να ληφθούν υπόψη οι θεμελιώδεις διαφοροποιήσεις που παρουσιάζουν οι εθνικές ταυτότητες, όπως και οι διαφορετικές εικόνες και αντιλήψεις της Ευρώπης στις επιμέρους ΧΚΑΕ. Η κριτική φωτοσκόπηση στη μελέτη του σχετικού δυναμικού και των τάσεων που επικρατούν σε κάθε

χώρα αναμένεται να αποτελέσει απαραίτητο μεθοδολογικό εργαλείο προκειμένου να εκτοπιστούν παγιωμένες ψυχροπολεμικές θεωρήσεις της ΚΑΕ ως συμπαγούς ιδεολογικού, πολιτικού και πολιτιστικού συνόλου.

Όταν εξετάζει κανείς τα ιστορικά, πολιτικά, ιδεολογικά και πολιτισμικά θεμέλια των εθνικών ταυτοτήτων στις ΧΚΑΕ, το πρώτο συμπέρασμα είναι προφανές: οι εθνικές ταυτότητες αυτών των χωρών είναι ριζωμένες σε πολύ διαφορετικές ιστορικές και κοινωνικές εμπειρίες. Μία δεύτερη αξιοσημείωτη παρατήρηση αφορά στο διαφοροποιημένο βαθμό συμμετοχής των ΧΚΑΕ στις θρησκευτικές, φιλοσοφικές και πολιτικές εξελίξεις που διαμόρφωσαν τον κεντρικό κορμό της σύγχρονης ευρωπαϊκής ταυτότητας. Ως τρίτη παρατήρηση θα μπορούσε να αναφερθεί η θέση των ΧΚΑΕ έναντι ευρωπαϊκών ή μη ευρωπαϊκών δυνάμεων που επηρέασαν τη διαδικασία οικοδόμησης των εθνικών τους ταυτοτήτων. Ένας τέταρτος παράγοντας που πρέπει να λαμβάνεται υπόψη είναι η διαφορετική μορφή

και, επομένως, επιρροή που είχε η κομμουνιστική κυριαρχία στην πολιτική, οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη καθεμιάς από τις δέκα υποψήφιες ΧΚΑΕ. Τέλος, αναγνωρίζει κανείς εύκολα ότι οι σύγχρονες εθνικές ταυτότητες των υποψηφίων για ένταξη στην ΕΕ χωρών οφείλουν πολλά από τα χαρακτηριστικά τους στον τρόπο με τον οποίο κάθε χώρα αποφάσισε να διαμορφώσει τη μετακομμουνιστική της ανεξαρτησία, τη διαδικασία της οικονομικής και κοινωνικής της μετάβασης, τη φυσιογνωμία του δημοκρατικού της συστήματος και την επιθυμία της να ολοκληρώσει την εκ νέου ανακαλυφθείσα αυτοσυνείδηση του έθνους-κράτους.

Όπως έχει αποδείξει η εμπειρία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης μέχρι σήμερα, η πολιτιστική πολυμορφία έχει επηρεάσει αρνητικά πολιτικές επιλογές, οικονομικές συνεργασίες, κοινωνικές εξελίξεις κ.λπ. στην ΕΕ, κυρίως

σε περιόδους γενικής αστάθειας ή αποσταθεροποίησης. Αντίθετα, σε εποχές σταθερότητας, η πολυδιάσπαση εθνικών και ευρωπαϊκών ταυτοτήτων υπήρξε μόνον ένας, και όχι πάντοτε καταλυτικός, παράγοντας μεταξύ αυτών που οδήγησαν σε αποκλίνο-νους εκτιμήσεις ευρωπαϊκών προτεραιοτήτων. Δεδομένου ότι η ΚΑΕ εξακολουθεί να αποτελεί μία ζώνη εκτεθειμένη σε συστημικές αστάθειες και είναι ευάλωτη σε πολλαπλά εξωγενή και ενδημικά αίτια αποσταθεροποίησης, η εξέταση των πολιτικών νοοτροπιών που περιλαμβάνει είναι αναγκαία για την ακριβέστερη ανάλυση ή πρόβλεψη προβλημάτων ολοκλήρωσης. Σε καμία περίπτωση, όμως, δεν μπορεί να οδηγήσει σε ολοκληρωμένες απαντήσεις όσον αφορά στο γενικότερο πλέγμα ελλειμμάτων και αδυναμιών που στο εξής θα σφραγίσουν έντονα και αναπόφευκτα τον ανταγωνισμό ανάμεσα στην ενισχυόμενη υπερεθνική

ολοκλήρωση της Ευρώπης και στο συρρικνούμενο ευρωπαϊκό εθνικό κράτος, είτε αυτό βρισκόταν μέχρι πρότινος δυτικά είτε ανατολικά του παλαιού παραπετάσματος.

Το κείμενο που παρουσιάζεται παρακάτω σε ελληνική μετάφραση αποτελεί απόσπασμα έκθεσης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (1998) για το θέμα της εθνικής ταυτότητας στις υπό ένταξη ΧΚΑΕ ως παράγοντα ενταξιακής δυναμικής. Σε αυτό το πλαίσιο, επιχειρεί, επίσης, να προσεγγίσει το ζήτημα των αναμενόμενων ευρωπαϊκών συμπεριφορών των χωρών αυτών μέσα στο ευρύτερο ευρω-ατλαντικό περιβάλλον. Λόγω της ειδικής σημασίας των εθνικών και ευρωπαϊκών επιλογών των χωρών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, οι περιπτώσεις της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας εξετάζονται κατά τόπους με μεγαλύτερη έμφαση στο κείμενο.

ΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ ΤΟΥ ΤΕΥΧΟΥΣ

Jacques Attali: Οικονομολόγος και φιλόσοφος, σύμβουλος του Γάλλου Προέδρου Francois Mitterand και επιτελικός αρθρογράφος στην επιθεώρηση Foreign Policy

Ulrich Beck: Καθηγητής κοινωνιολογίας, Πανεπιστήμιο του Μονάχου

Jacques Julliard: Πολιτειολόγος - συγγραφέας

Ντια Αναγνώστου: Δρ Πολιτικών Επιστημών, Ερευνήτρια, Πρόγραμμα Ελληνικών Σπουδών Πανεπιστήμιο Πρίνστον

Περικλής Βασιλόπουλος: Δημοσιογράφος - Διευθυντής της Ένωσης Πολιτών για την «Παρέμβαση»

Σπύρος Βρετός: Μεταφραστής, δημοσιογράφος, αρχισυντάκτης του διαδικτυακού εντύπου www.i-note.gr.

Αθανάσιος Θεοδωράκης: Αναπληρωτής Γενικός Διευθυντής, Γενική Διεύθυνση Ανάπτυξης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής

Νίκος Θεοχαράκης: Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, Δρ. Οικονομικών Πανεπιστημίου CAMBRIDGE

Ελένη Καρατζόλα: Δρ. Γλωσσολογίας, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας

Μάρτιν Κόβατς: Κοινωνικός ανθρωπολόγος, υποψήφιος διδάκτωρ

Αντιγόνη Λυμπεράκη: Αναπληρώτρια καθηγήτρια, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Οικονομικής & Περιφερειακής Ανάπτυξης.

Νίκος Μουζέλης: Καθηγητής Κοινωνιολογίας στο L.S.E., Πρόεδρος της Ένωσης Πολιτών για την «Παρέμβαση»

Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιοι: Ειδική Επιστήμων, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης

Α.Δ. Παπαγιαννίδης: Δικηγόρος, υπήρξε δημοσιογράφος.

Μαρίνα Ρήγου: Υποψήφια διδάκτωρ στο Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ του Πανεπιστημίου Αθηνών, δημοσιογράφος.

Πέτρος Ν. Στάγκος: Καθηγητής στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, μέλος του διοικητικού συμβουλίου του Ευρωπαϊκού Παρατηρητηρίου των φαινομένων του ρατσισμού και της ξενοφοβίας.

Πέτρος Χαριτάτος: Πολιτικός επιστήμων, εκδότης των ιστοσελίδων www.athenian.net περί συμπεριφορών και αξιών στην ελληνική κοινωνία

ΜΟΝΑΔΑ ΠΡΟΓΝΩΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ (CELLULE DE PROSPECTIVE/FORWARD STUDIES UNIT): Διοικητική μονάδα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, με αντικείμενο τη διαμόρφωση μακροπρόθεσμων σεναρίων για την εξέλιξη των θεμάτων ενδιαφέροντος της Ε.Ε.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Anderson, J. J., «The State of the (European) Union: From the Single Market to Maastricht, from Singular to General Theories», in: World Politics 1995 (47), σ. 441-465.
- Archibugi, Daniele/Held, David/Köhler, Martin (eds.), Re-imagining Political Community, Cambridge: Polity Press 1998.
- Axtmann, Roland (ed.), Globalisation and Europe: Theoretical and Empirical Investigations, London: Pinter 1999.
- Cameron, D. R., The 1992 Initiative: Causes and Consequences, in: Sbragia, A. M. (ed.), Euro-politics: Institutions and Policymaking in the «New» European Community, Washington DC: Brookings Institution 1992.
- Christiansen, D. A., Interests, Institutions, Identities, The Territorial Politics of the New «Europe», in: Sorensen, A. (ed.), European Identities, Cultural Divesion and Integration in Europe since 1770, Odense University Press 1996, σ. 241-255.
- Deutsch, K., Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality, Cambridge: MIT Press 1953.
- Eatwell, Roger (ed.), European Political Cultures: Conflict or Convergence, London: Routledge 1997.
- Eisenstadt, S. N./Giesen, B., «The Construction of Collective Identity», in: Archives Européennes de Sociologie 1995 (26), σ. 72-102.
- European Commission, Forward Studies Unit, Survey of National Identity and

- Deep-Seated Attitudes towards European Integration in the Ten Applicant Countries of Central and Eastern Europe, Working Paper 1998.
- Flynn, D., National Interest, the Dilemmas of European Integration, in: Keeler, J. T. S./Schain, M. A. (eds.), Chirac's Challenge: Liberalization, Europeanization, and Malaise in France, New York: St. Martin's Press 1996.
- Gabel, M., Interests and Integration: Political Opinion and European Union, Ann Arbor: University of Michigan Press 1998.
- Haas, E. B., The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces 1950-57, Stanford, Ca.: Stanford University Press 1958.
- Hardy, Sally, An Enlarged Union: Regions in Competition, London: RSA 1995.
- Holton, Robert J., Globalisation and the Nation-State, London: Macmillan 1998.
- Ιωακείμης Π.Κ., Ευρωπαϊκή Ένωση και ελληνικό κράτος, Αθήνα: Θεμέλιο 1998.
- Καζάκος, Π., Η Ελλάδα στη μεταβαλλόμενη Ευρώπη, Δοκίμια οικονομικής και ευρωπαϊκής πολιτικής, Αθήνα: Παπαζήσης 1994.
- Καζάκος, Π./Λιαργκόβας, Π., Μεταρρύθμιση και οικονομική συνεργασία στη νοτιοανατολική Ευρώπη, Αθήνα: Ιονική Τράπεζα 1996.
- Laffan, Brigid, Integration and Cooperation in Europe, London: Routledge 1992.
- Milward, A. S., The European Rescue of the Nation-State, Berkeley, CA: University

- of California Press 1992.
- Μπότσιοι, Κωνσταντίνα, Περιφερειακή συνεργασία στη νοτιοανατολική Ευρώπη, Αθήνα: ΕΛΙΑΜΕΠ 1999.
- Sandholz, Wayne/Swett, Alec Stone, European Integration and Supranational Governance, Oxford: Oxford University Press 1998.
- Serfaty, Simon, Stay the Course: European Unity and Atlantic Solidarity, New York: Praeger 1997.
- Serfaty, Simon, Memories of Europe's Future, Farewell to Yesteryear, Washington DC: The CSIS Papers 1999.
- Smith, A. D., «National Identity and the Idea of European Unity», in: International Affairs 1992 (no. 68), σ. 55-76.
- Soysal, Y., Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe, Chicago: Chicago University Press 1994.
- Taggart, P., «A touchstone of dissent: Euroscepticism in Contemporary Western European Party Systems», in: European Journal of Political Research 1998 (no. 339), σ. 363-388.
- Tsoukalis, L., The New European Economy: The Politics and Economics of Integration, Oxford: Oxford University Press 1993.
- Valinakis, Yannis/Karaganov, S., Conceptualizing the BSEC Process, Athens: ELIAMEP 1997.
- Zettreholm, Staffan (ed.), National Cultures and European Integration, Exploratory Essays on Cultural Diversity and Common Policies, Providence/USA: Berg 1994.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Zettreholm, Staffan (ed.), National Cultures and European Integration, Exploratory Essays on Cultural Diversity and Common Policies, Providence/USA: Berg 1994, σ. 21-33.
- Serfaty, Simon, Memories of Europe's Future, Farewell to Yesteryear, Washington DC: The CSIS Papers 1999, σ. 20-21.

2. Πβ. Milward, A. S., The European Rescue of the Nation-State, Berkeley, Ca: University of California Press 1992.
- Haas, E. B., The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces 1950-57, Stanford, Ca.: Stanford University Press 1958.

3. Howe, Geoffrey, Sovereignty and Interdependence: Britain's place in the World, in: International Affairs 1990 (66/4).

4. Αναλυτικά βλ. Milward, ό.π., σ. 13-48.
- Pollack, Mark A., The Engines of Integration? Supranational Autonomy and Influence in the European Union, in: Sandholz, Wayne/Swett, Alec Stone, European Integration and Supranational Governance, Oxford University Press 1998, σ. 217-249.

5. Βλ. μεταξύ άλλων Dalton, Russel J./Eichenberg, Richard C., Citizen Support for Policy Integration, in: Sandholz, Wayne/Swett, Alec Stone, European Integration and Supranational Governance, Oxford: Oxford University Press 1998, σ. 250-283.
- Eatwell, Roger (ed.), European Political Cultures: Conflict or Convergence, London: Routledge 1997, σ. 252-270.

6. Pierson, Paul, The Path to European integration: A Historical-Institutionalist Analysis, in: Sandholz, ό.π., σ. 27-58.
- Moravcsik, A., «Negotiating the Single European Act: National Interests and Conventional Statecraft in the European Community», in: International Organization 1991 (45), σ. 19-56.
- Cameron, D.R., The 1992 Initiative: Causes and Consequences, in: Sbragia, A.M. (ed.), Europolitics: Institutions and Policymaking in the «New» European Community, Washington DC: Brookings Institution 1992.

7. Πβ. Stubos, George, Economic Restructuring and Integration in the Balkans: Dilemmas, Hopes and Rational Expectations, Athens: ELIAMEP 1997.

8. Soysal, Y., Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe, Chicago: Chicago University Press 1994.
- Haas, E. B., The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces 1950-57, Stanford, Ca.: Stanford University Press 1958.
- Jetschke, A./Liese, A., Kultur im Aufwind, Zur Rolle von Bedeutungen, Werten und Handlungsrepertoires in den internationalen Beziehungen, in: Zeitschrift der Internationalen Beziehungen 1998 (5), σ. 140-179.

9. Καζάκος, Π./Λιαργκόβας, Π., Μεταρρύθμιση και οικονομική συνεργασία στη νοτιοανατολική Ευρώπη, Αθήνα: Ιονική Τράπεζα 1996.
- Valinakis, Yannis/Karaganov, S., Conceptualizing the BSEC Process, Athens: ELIAMEP 1997.
- Μπότσιοι, Κωνσταντίνα, Περιφερειακή συνεργασία στη νοτιοανατολική Ευρώπη, Αθήνα: ΕΛΙΑΜΕΠ 1999.

10. Archibugi, Daniele/ Held, David/Köhler, Martin (eds.), Re-imagining Political Community, Cambridge: Polity Press 1998, σ. 114-151, 179-198.

Εθνική Ταυτότητα και Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση

Η περίπτωση των Χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης: προβληματισμοί και προοπτικές

• ΜΟΝΑΔΑ ΠΡΟΓΝΩΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ (*) •

Η φύση του κράτους: ιστορική σύγκριση Βουλγαρίας-Ρουμανίας

Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των ΧΚΑΕ αποτελεί η δύσκολη και, ενίοτε, μόλις πρόσφατη διαδικασία της εθνικής συγκρότησης. Ορισμένοι ιστορικοί έχουν επιστρατεύσει το επιχείρημα ότι η διακοπή της κρατικής οντότητας των χωρών αυτών στην ιστορική της προοπτική ευθύνεται για τη διαφοροποιημένη πορεία εθνογένεσής τους σε σύγκριση με τα δυτικά ευρωπαϊκά αρχέτυπα. Το αποτέλεσμα ήταν η ανάπτυξη μίας διαφορετικής αντίληψης της εθνικότητας, εμπλουτισμένης με αποχρώσεις ρομαντισμού και οριοθετημένης από την έννοια της εθνότητας καθώς και με πολιτιστικά-γλωσσικά κριτήρια.

Η εθνική ταυτότητα της Βουλγαρίας σμιλεύτηκε στη διάρκεια αιώνων αντίστασης ή πάλης εναντίον της ξένης κυριαρχίας, κυρίως της βυζαντινής και της οθωμανικής. Κατά τη διαμόρφωση της εθνικής τους ταυτότητας, οι Βούλγαροι τόνισαν τις διαφορές στη θρησκεία, τον πολιτισμό και την παράδοση σε σχέση με τους οθωμανούς ηγεμόνες, αν και τουρκικά πολιτιστικά στοιχεία με τις έντονες αναφορές τους στην Ανατολία άφησαν ανεξίτηλη σφραγίδα στη βουλγαρική πολιτισμική ταυτότητα, κυρίως στην καθημερινή ζωή, στις προτιμήσεις και στη νοοτροπία του βουλγαρικού λαού. Το 1922 η ανεξάρτητη (από

το 1878) Βουλγαρία επλήγη από στρατιωτικό πραξικόπημα που οδήγησε στην εγκαθίδρυση αυταρχικού καθεστώτος και σε διάλυση της αντιπολίτευσης.

Η βουλγαρική κομμουνιστική εμπειρία διακρίνεται για την πιστή προσήλωση των Βουλγάρων ηγετών σε μια έντονα φιλο-σοβιετική πολιτική γραμμή. Έπειτα από μια αρχική βίαιη εκστρατεία

Η διακοπή

της κρατικής οντότητας των χωρών στην ιστορική της προοπτική ευθύνεται για τη διαφοροποιημένη πορεία εθνογένεσής τους σε σύγκριση με τα δυτικά ευρωπαϊκά αρχέτυπα

δίωξης και δαιμονοποίησης των προπολεμικών εθνικών κομμουνιστών ηρώων της Βουλγαρίας, το καθεστώς υιοθέτησε μια ηπιότερη, έντονα πελατειακή πολιτική καταστολής. Ωστόσο, παρέμεινε κοινωνικά και οικονομικά δυσκίνητο, και στην πράξη κατέστρεψε κάθε μορφή αυθόρμητης και αυτόνομης οργάνωσης ή δραστηριότητας των πολιτών.

Η Ρουμανία σχηματίστηκε γύρω από τον πυρήνα των δύο λατινόφωνων χριστιανικών ηγεμονιών, της Μολδαβίας και της Βλαχίας. Κατά το Μεσαίωνα, πριν από την απόκτηση κοινής πολιτικής υπόστασης, βασική πηγή επιρροής ήταν το Βυζάντιο. Το στίγμα του ήταν ιδιαίτερα αισθητό στη διάρθρωση της κοινωνίας, την οποία συνέθεταν δύο

κύριοι πόλοι, η αριστοκρατία της γης και ο υπανάπτυκτος αγροτικός πληθυσμός. Περί τα τέλη του 15ου αιώνα οι ηγεμονίες ενσωματώθηκαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η πρώτη φάση - ανεκτικής - τουρκικής κυριαρχίας συμπίπτει με την πολιτιστική και θρησκευτική αναγέννηση των ηγεμονιών. Ωστόσο, η ρουμανική εθνική ταυτότητα δεν προσείλκυσε κανένα γενικότερο ενδιαφέρον πριν από την εμφάνιση των ρουμανικών εθνικοαπελευθερωτικών κινήματων του 19ου αιώνα, με πρώτο βήμα την ενοποίηση της Μολδαβίας και της Βλαχίας το 1859 και δεύτερο τη διάδοση της ιδέας επανένωσης των ρουμανικών πληθυσμών της Τρανσυλβανίας και της Βεσσαραβίας (Μολδοβα) με την ενδοχώρα. Η εθνική ταυτότητα βασίστηκε τότε στους δεσμούς του ρουμανικού λαού με τον ελληνικό και το ρωμαϊκό πολιτισμό. Αυτή η τάση βρήκε τη σημαντικότερη έκφρασή της στο βαθμιαίο εκσυγχρονισμό και εκλατινισμό της ρουμανικής γλώσσας. Μετά από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, η διεύρυνση της ρουμανικής επικράτειας και η ανάδειξη της «Μεγάλης Ρουμανίας» συνοδεύτηκαν από ένα ασταθές, συχνά βίαιο, κοινοβουλευτικό καθεστώς, το οποίο διαδέχθηκε το 1920 ένα στρατιωτικό πραξικόπημα.

Τα μεταπολεμικά βιώματα της Ρουμανίας σφραγίστηκαν από την 25χρονη νεο-σταλινική δικτατορία του καθεστώτος Τσα-

ουσέσκου, το οποίο μετά από ένα χρονικό σημείο άρχισε να εκδηλώνει εθνικιστικές τάσεις. Τα εθνικιστικά στοιχεία αποτυπώθηκαν στη διαφορετική πολιτική γραμμή έναντι της Μόσχας και στη βίαιη πολιτική εθνικής αφομοίωσης της ουγγρικής μειονότητας στην Τρανσυλβανία. Ωστόσο, στο θέμα των μειονοτήτων το καθεστώς Τσαουσέσκου ακολούθησε τελικά με επιτυχία μια διττή πολιτική, που βασίστηκε αφενός στην εξασφάλιση υποστήριξης στις ίδιες τις μειονότητες μέσω της παραχώρησης συγκεκριμένων δικαιωμάτων (π.χ. του δικαίωματος να χρησιμοποιούν τη γλώσσα τους), αφετέρου στη δημιουργία δομών για την απορρόφησή τους από το ρουμανικό κράτος. Η μακρόχρονη κοινωνική χειραγώγηση εκ μέρους του κράτους οδήγησε, όμως, τη ρουμανική κοινωνία σε περαιτέρω κατακερματισμό. Μεγάλη έκταση έλαβε, μεταξύ άλλων, και η διείσδυση των σωματών ασφαλείας στο κοινωνικό σώμα. Εκτιμάται ότι ένας στους επτά Ρουμάνους προσέφερε με τον ένα ή τον άλλο τρόπο υπηρεσίες στη Securitate, ενώ 14.000.000 ενήλικες Ρουμάνοι ήταν μέλη του Κομμουνιστικού Κόμματος. Εξάλλου, η ιδιωτική περιουσία εθνικοποιήθηκε σχεδόν πλήρως. Ανάμεσα σε όλες τις ΧΚΑΕ, η Ρουμανία είχε πιθανότατα το πλέον ολοκληρωμένο απολυταρχικό μοντέλο, εφόσον στη χώρα αυτή κοινωνία και κράτος είχαν σχεδόν γίνει ένα.

II Βουλγαρία-Ρουμανία: Η ανάδυση μιας ιδέας για την Ευρώπη

Τα πρώιμα μεταψυχροπολεμικά κινήματα ανεξαρτησίας επανέφεραν ορμητικά στο προσκήνιο ιστορικά γεγονότα, προσωπικότητες, σύμβολα και συγκεκριμένες ιδιότητες, αφενός ως εργαλεία για την εκ νέου ανακάλυψη του παρελθόντος, αφετέρου ως

μέσα για τη δημιουργία μιας ταυτότητας απαλλαγμένης από κάθε συσχετισμό με την κομμουνιστική εποχή.

Ο αγώνας ενσωμάτωσης στους δυτικούς οργανισμούς και στους δυτικούς πολιτικούς σχηματισμούς έγινε ο βασικός μοχλός εκσυγχρονισμού των κοινωνιών των ΧΚΑΕ.

Κατά την αναζήτηση μιας εθνικής ταυτότητας που θα ταίριαζε με τις διαφορετικές αξιώσεις και τα διαφορετικά χαρακτηριστικά των ΧΚΑΕ, η λύση βρέθηκε σε έναν συνδυασμό του ιστορικού παρελθόντος, των εμπειριών του 20ού αιώνα, της γεωγραφικής θέσης, της εθνικής σύνθεσης και της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η εκλεκτική ταύτιση με την Ευρώπη αποτελεί μέρος αυτής της διαδικασίας.

Στη Βουλγαρία υπάρχει μια ι-

Ο αγώνας ενσωμάτωσης στους δυτικούς οργανισμούς και στους δυτικούς πολιτικούς σχηματισμούς έγινε ο βασικός μοχλός εκσυγχρονισμού των κοινωνιών των Χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης.

σχυρή αίσθηση ταύτισης με το βουλγαρικό έθνος, η σπουδαιότητα του οποίου αναγνωρίζεται τόσο από τον απλό λαό όσο και από τις κοινωνικές και πολιτικές ελίτ. Ιδιαίτερα σημαντικά στοιχεία αποτελούν στη Βουλγαρία μια ισχυρή αίσθηση εθνικής ταυτότητας και η σπουδαιότητα της άσκησης ανεξάρτητης εξωτερικής πολιτικής.

Η διαδικασία της εκπλήρωσης των κριτηρίων ένταξης στην ΕΕ και αντιμετώπισης των πιθανών επιπτώσεών τους στη βουλγαρική κοινωνία βρίσκεται ακόμη σε πρώιμο στάδιο.

Όπως και σε ορισμένες άλλες ΧΚΑΕ, οι μεγαλύτερες παρεξηγήσεις περιστρέφονται γύρω από τον κεφαλαϊώδη ρόλο του κράτους δικαίου μέσα στο νομοθετι-

κό πλαίσιο της ΕΕ. Ως ένα βαθμό, η αδυναμία κατανόησης και συμμόρφωσης μπορεί να αποδοθεί στη σχετική καθυστέρηση μεταρρύθμισης των θεσμών και στο αδύναμο ακόμη θεσμικό σύστημα. Ωστόσο, η χώρα έχει κάνει αξιοσημείωτες προόδους μετά τις προεδρικές εκλογές του 1996 και το σχηματισμό νέας κυβέρνησης.

Η εθνική ταυτότητα της Ρουμανίας συνδέεται άρρηκτα με την αντίληψη ότι αυτή η χώρα αποτελεί ένα σπουδαίο ευρωπαϊκό έθνος, όχι επειδή οι Ρουμάνοι θεωρούν τη χώρα τους μελλοντικό μέλος της Ένωσης, αλλά περισσότερο γιατί ταυτίζονται απόλυτα την εθνική ταυτότητα της Ρουμανίας με τον ευρωπαϊκό πολιτισμό.

Η ιδέα ότι η χώρα αποτελεί οργανικό τμήμα της Ευρώπης συνδέεται στη Ρουμανία με την ταύτισή της με την αρχαία ιστορία (ελληνική, λατινική και βυζαντινή), με τη ρουμανική γλώσσα και με τα σύμβολα του ευρωπαϊκού πολιτισμού και της ευρωπαϊκής ιστορίας. Ο ορισμός της σύγχρονης ρουμανικής ταυτότητας χρειάζεται ακόμη να προσλάβει μορφή πιο συγκεκριμένη ώστε να εξηγήσει στο ρουμανικό λαό τις απτές υποχρεώσεις που προκύπτουν από την ένταξη στην ΕΕ.

Σε ένα πρώτο επίπεδο, η ισχυρή συναισθηματική ταύτιση με την Ευρώπη (και, κατά συνέπεια, με την ΕΕ) δυσκολεύει τους Ρουμάνους να κατανοήσουν μέτρα που φαίνεται να τους κρατούν εκτός Ευρώπης, όπως π.χ. οι περιορισμοί στο θέμα των θεωρήσεων (visa).

Μια άλλη έκφραση της κραταιάς αντίληψης περί απόλυτης πολιτιστικής ενότητας με την Ευρώπη αποτελεί το γεγονός ότι η Ρουμανία συστηματικά δεν αναγνώριζε την επιλεξιμότητα της Τουρκίας για ένταξη στην ΕΕ, παρά τις καλές σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών.

III Πιθανές συμπεριφορές και θέσεις των ΧΚΑΕ ως μελών της ΕΕ

Οι μελλοντικές πολιτικές θέσεις των υποψηφίων χωρών θα επηρεάσουν τη διατύπωση των ευρωπαϊκών πολιτικών, τη θεσμική εξέλιξη της ΕΕ, τις μελλοντικές διευρύνσεις και τις σχέσεις με τις μη ευρωπαϊκές χώρες. Όλα αυτά τα θέματα παραμένουν σε μεγάλο βαθμό ανοικτά, εφόσον στις κυβερνήσεις των ΧΚΑΕ δεν έχουν διαμορφωθεί σαφείς απόψεις, ούτε είναι δυνατό να εκτιμήσει κανείς τη μελλοντική επιρροή αυτών των χωρών στην εξέλιξη της Ένωσης. Με βάση τα δημόσια αισθήματα και τις ενδείξεις των κυβερνητικών συμφερόντων, μπορεί κανείς, ωστόσο, να εκτιμήσει κατά προσέγγιση πιθανές μελλοντικές θέσεις και να συναγάγει ορισμένα πρώτα συμπεράσματα για τις πιθανές τους επιπτώσεις.

1 Προτεραιότητες στην οικονομία και στην ασφάλεια

Οι ΧΚΑΕ υποστηρίζουν στο σύνολό τους τη συνεχή δράση της Ένωσης σε ορισμένους τομείς. Διαφέρουν, όμως, όσον αφορά σε άλλα πεδία πολιτικής, ενώ για μία άλλη, τρίτη κατηγορία, αδιαφορούν εντελώς. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν η ενιαία εσωτερική αγορά, η νομισματική ένωση, η πολιτική συνοχής και οι διαρθρωτικοί πόροι, η στρατιωτική ασφάλεια, η ΚΕΠΠΑ, η ελεύθερη κυκλοφορία ατόμων, η αστυνομική συνεργασία και η αντιμετώπιση της μετανάστευσης στον τομέα της δικαιοσύνης και στις εσωτερικές υποθέσεις.

Τυπικά, αυτά είναι τα πεδία που αναμένεται να εξασφαλίσουν περαιτέρω οικονομικό εκσυγχρονισμό ή ακόμη και οικονομικά οφέλη (ενιαία αγορά, ευρώ, χρηματοδότηση από την ΕΕ, «υψηλή» ασφάλεια, στρατιωτική συνεργασία και ΚΕΠΠΑ) καθώς και οφέλη στη «χαμηλή» ασφάλεια (δικαιοσύνη και εσωτερικές

υποθέσεις), που ανταποκρίνονται επίσης στις άμεσες ανάγκες των ΧΚΑΕ.

Όσον αφορά άλλες πολιτικές, οι θέσεις των χωρών αυτών διέπονται ακόμη από υψηλά ποσοστά αβεβαιότητας.

Γενικά, όσο περισσότερο απέχει μια χώρα από τη δυνατότητα εκπλήρωσης του κοινοτικού κεκτημένου τόσο λιγότερο ξεκάθαρες είναι οι θέσεις της χώρας αυτής ως προς τις κοινοτικές πολιτικές και το εύρος της κοινής δράσης.

Καμία υποψήφια χώρα δεν προκρίνει ασυζητητί υπερεθνικές λύσεις, ενώ όλες εμφανίζονται προστατευτικές στο θέμα της διατήρησης του εθνικού «βέτο» στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι καμία από τις υποψήφιες χώρες δεν ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για τη βοήθεια που κατευθύνεται προς τις αναπτυσσόμενες χώρες. Αυτή η στάση είναι ενδεικτική μιας ευρύτερης τάσης αναζήτησης οικονομικών ωφελειών εκ μέρους των ΧΚΑΕ, και διαφέρει ουσιαστικά από την αλληλεγγύη στο πεδίο της εξωτερικής βοήθειας στην οποία η Ένωση αποδίδει μεγάλη έμφαση και αφιερώνει σημαντικούς πόρους σήμερα.

Επιπλέον, είναι ενδεικτική της απουσίας παραδοσιακών δεσμών με τις χώρες του αναπτυσσόμενου κόσμου, που εν μέρει μπορεί να αποδοθεί στην απουσία ιστορικών αποικιακών σχέσεων.

Σε ορισμένες περιπτώσεις, μια εναλλακτική ερμηνεία μπορεί να εντοπιστεί στην αρνητική εμπειρία της καταναγκαστικής ανταλλαγής ειδικών και εργατών με κομμουνιστικές χώρες σε άλλα σημεία του κόσμου, που είχε επιβάλει η Μόσχα κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου.

2 Η μελλοντική μορφή του θεσμικού συστήματος της ΕΕ

Οι πιθανές θέσεις των ΧΚΑΕ διαφέρουν ως προς το θέμα της εθνικής κυριαρχίας και με τη δυνατότητα κάθε κράτους-μέλους να διατηρήσει ένα χώρο ελευθερίας κινήσεων. Σύμφωνα με το γενικό κανόνα, όσο πιο συμβατό αποδεικνύεται το εκάστοτε εθνικό σύστημα πολιτικών, προτεραιοτήτων και καθιερωμένων αξιών με το αντίστοιχο κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό σύστημα που θεωρείται ότι εκπροσωπεί η ΕΕ τόσο ευκολότερη είναι η εναρμόνιση της εθνικής ταυτότητας με τη διαδικασία ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Όσον αφορά στο θεμελιώδες θεσμικό ζήτημα της υπεροχής του κοινοτικού έναντι του εθνικού δικαίου, έχουμε να κάνουμε με μια διάσταση υπερεθνικότητας, την οποία οι ΧΚΑΕ γενικά θεωρούν μάλλον θετική παρά αρνητική. Αυτή η σχετική αποδοχή εξηγείται εν μέρει από την επιθυμία των υποψηφίων χωρών να δημιουργήσουν ένα κράτος δικαίου, συνοδεύεται, όμως, και από επιφύλαξη, δεδομένου ότι είναι αμφίβολο αν πολλές από τις ΧΚΑΕ έχουν αντιληφθεί πλήρως τις επιπλοκές που προκύπτουν από την ανωτερότητα του κοινοτικού δικαίου. Η αμφιβολία ενισχύεται από το γεγονός ότι καμία υποψήφια χώρα δεν προκρίνει ασυζητητί υπερεθνικές λύσεις, ενώ όλες εμφανίζονται προστατευτικές στο θέμα της διατήρησης του εθνικού «βέτο» στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Ο διαχασμός των υποψηφίων χωρών στο θέμα της μετακίνησης του κέντρου βάρους των κοινοτικών θεσμών προς όφελος των μεγάλων χωρών-μελών πρέπει μάλλον να θεωρείται δεδομένος.

IV Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση: Εθνική Ταυτότητα των ΧΚΑΕ

Στις δημόσιες συζητήσεις πριν από κάθε διεύρυνση της ΕΕ, κυριαρχούσε ο φόβος ότι η εθνική ταυτότητα θα κινδύνευε να εξα-

φανιστεί μέσα στο πλαίσιο της ολοκλήρωσης. Τέτοιου είδους σκέψεις συνδέονταν με το θέμα της εθνικής κυριαρχίας και με τη δυνατότητα κάθε κράτους-μέλους να διατηρήσει ένα χώρο ελευθερίας κινήσεων. Σύμφωνα με το γενικό κανόνα, όσο πιο συμβατό αποδεικνύεται το εκάστοτε εθνικό σύστημα πολιτικών, προτεραιοτήτων και καθιερωμένων αξιών με το αντίστοιχο κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό σύστημα που θεωρείται ότι εκπροσωπεί η ΕΕ τόσο ευκολότερη είναι η εναρμόνιση της εθνικής ταυτότητας με τη διαδικασία ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Για μία σειρά λόγων, το θέμα της εθνικής ταυτότητας αναμένεται να διαδραματίσει καίριο ρόλο στην ανατολική διεύρυνση της ΕΕ:

- Δεδομένων των πρόσφατων ιστορικών εμπειριών τους, πολλές ΧΚΑΕ είτε ανέπτυξαν εθνική ταυτότητα πολύ αργά σε σχέση με τη Δυτική Ευρώπη είτε αναγκάστηκαν να υποστούν μια ξένη κυριαρχία, η οποία, στην περίπτωση του κομμουνισμού, είχε καταστρεπτικές συνέπειες στον κοινωνικό ιστό των χωρών αυτών. Στις αρχές της δεκαετίας του '90, η εθνική ταυτότητα χρησιμοποιήθηκε ως μέσο νομιμοποίησης του δικαίωματος στην ανεξάρτητη διακυβέρνηση και στην εθνική κυριαρχία.

- Η εθνική ταυτότητα, όπως διατυπώθηκε στις αρχές της δεκαετίας του '90, περιείχε ισχυρή δόση ταύτισης με την «Ευρώπη». Ανήκω στην «Ευρώπη» σήμαινε αποκόπτομαι από το κομμουνιστικό παρελθόν. Όμως, σε πολλές περιπτώσεις, η αρχική ταύτιση με την «Ευρώπη» ήταν μάλλον επιφανειακή. Οι πραγματικές διαστάσεις της συμμετοχής στην ΕΕ και ο τρόπος με τον οποίο αυτή θα επηρέαζε τα παραδοσιακά «πρότυπα ζωής» εξετάστηκαν πολύ επιπόλαια. Από την άλλη πλευρά, δυτικοί πο-

λιτικοί αρχηγοί και εκπρόσωποι της διοικητικής ελίτ γνώριζαν ελάχιστα τις ρεαλιστικές ή ιδεολογικές ανάγκες των υπό μετάβαση χωρών, και ακόμη λιγότερο τι θα συνεπαγόταν η ένταξη των χωρών αυτών στη μελλοντική φυσιογνωμία της Ένωσης. Ακόμη και σήμερα βρισκόμαστε στο αρχικό μόνο στάδιο της διαδικασίας κατά την οποία «διδασκόμαστε» πώς θα λειτουργήσει η πανευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Πολλές αντιπροσωπείες σιμειώνουν ότι, επειδή μεγάλος αριθ-

Ανήκω στην «Ευρώπη» σήμαινε αποκόπτομαι από το κομμουνιστικό παρελθόν. Όμως, σε πολλές περιπτώσεις, η αρχική ταύτιση με την «Ευρώπη» ήταν μάλλον επιφανειακή.

μός εννοιών που έχουν κεντρική θέση στην ιδέα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης δεν γίνονται κατανοητές στις ΧΚΑΕ, η ΕΕ κινδυνεύει να αποτελέσει αντικείμενο παρερμηνειών σε διάφορα επίπεδα, με πιο ακραία την εξίσωσή της με τη Σοβιετική Ένωση.

- Σε πολλές ΧΚΑΕ, οι κοινωνικές, οικονομικές και θεσμικές μεταρρυθμίσεις που απαιτούνται για τη σωστή υιοθέτηση του κοινοτικού κεκτημένου υπερβαίνουν τα συμβατικά όρια της εθνικής νομοθεσίας: συνεπάγονται την επίβλεψη της κατεύθυνσης την οποία θα ακολουθήσει η εθνική πορεία προς τον εκσυγχρονισμό, και, εν πολλοίς, την αναδιαμόρφωση των κοινωνιών τους.

Η θετική ερμηνεία αυτής της διαδικασίας προάγει την άποψη ότι η συμμετοχή στην ΕΕ είναι μοχλός εκσυγχρονισμού, ενώ μια αρνητική προσέγγιση τείνει στην αιτίαση ότι η συμμετοχή θα επιβάλει στις υποψήφιες χώρες ένα ξένο κοινωνικό, οικονομικό και θεσμικό πλαίσιο.

Και στη μία και στην άλλη περίπτωση, το ζήτημα της εθνι-

κής ταυτότητας είναι κρίσιμο: αν οι ΧΚΑΕ, και σε επίπεδο κυβερνήσεων και σε επίπεδο πολιτών, δεν έχουν την αίσθηση ότι η διαδικασία ολοκλήρωσης θα τις ωφελήσει, έστω και μακροπρόθεσμα, η υποστήριξη της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης θα είναι, στην καλύτερη περίπτωση, εξαιρετικά χαλαρή. Στη χειρότερη, θα μπορούσε να αποδιοργανώσει τη μελλοντική της εξέλιξη.

- Πολλές ΧΚΑΕ θεωρούν ότι είναι μικρές και ευάλωτες σε ξένες κυριαρχίες. Ως εκ τούτου, φοβούνται περισσότερο από προηγούμενες υποψήφιες χώρες, που διέθεταν μεγαλύτερο μέγεθος ή περισσότερη αυτοπεποίθηση μήπως απωλέσουν τις εθνικές τους ταυτότητες/την εθνική τους ανεξαρτησία. Από την άλλη πλευρά, τα οφέλη που συνεπάγεται η συμμετοχή στην ΕΕ στον τομέα της ασφάλειας ή της οικονομίας είναι ισχυρά επιχειρήματα υπέρ της ΕΕ, ειδικά εφόσον ελάχιστες ΧΚΑΕ βλέπουν μια άλλη λύση, εναλλακτική της ένταξης. Εξάλλου, η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση θα μπορούσε να συμβάλει στην επίλυση προβλημάτων που συνδέονται με την εθνική ταυτότητα, τις σχέσεις γειτνίασης και τις εθνικές μειονότητες.

Με βάση αυτές τις διαπιστώσεις, καθίσταται φανερό ότι υπάρχει γνήσια ανάγκη για την ενεργοποίηση μιας διαδικασίας παράλληλης προς τις τεχνικές και διπλωματικές σχέσεις μεταξύ ΕΕ και ΧΚΑΕ, που θα στοχεύει στην καλύτερη κατανόηση των αρχών της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Παράλληλα, η έννοια της ευρωπαϊκής ταυτότητας πρέπει να απομυθοποιηθεί και, επίσης, να διευρυνθεί για να συμπεριλάβει τις πολιτιστικές, ιστορικές και κοινωνικές ιδιαιτερότητες της Ανατολικής Ευρώπης. Πρωτίστως, είναι ανάγκη να εξηγηθούν οι αρχές της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και η έννοια της ευρω-

παϊκής ταυτότητας σε όλα τα κοινωνικά στρώματα είτε μέσω εκστρατειών ενημέρωσης είτε μέσω της απτής εμπειρίας κοινών δράσεων ή της συμμετοχής σε προγράμματα της ΕΕ ή μέσω άλλων μορφών ανταλλαγών με την ΕΕ και τα κράτη-μέλη.

ΥΠΙΘΑΝΕΣ ΕΠΙΠΛΟΚΕΣ ΤΗΣ ΕΝΤΑΞΗΣ ΤΩΝ ΧΚΑΕ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΈΝΩΣΗ

• Στο πεδίο των ευρωπαϊκών πολιτικών, προκύπτει από την ανάλυση, με ελάχιστες εκπλήξεις, ένας γενικός προσανατολισμός με έμφαση στα οικονομικά οφέλη (πάνω απ' όλα, στους διαρθρωτικούς πόρους) ή στα οφέλη στον τομέα της ασφάλειας, «υψηλής» ή «χαμηλής». Ένα αξιοσημείωτο στοιχείο αφορά στον αναπτυσσόμενο κόσμο, προς τον οποίο οι ΧΚΑΕ εκφράζουν μικρότερη αλληλεγγύη απ' ό,τι οι χώρες της Ένωσης. Όσο αφορά στην κατανομή των διαρθρωτικών πόρων, οι ΧΚΑΕ ευνοούν μάλλον τις ανατολικές περιοχές της Ένωσης παρά τις νότιες ή άλλες απομακρυσμένες ζώνες.

• Ο διεθνής προσανατολισμός των ΧΚΑΕ επηρεάζεται από τις ίδιες ανησυχίες που καθορίζουν τους πολιτικούς τους στόχους: την κυρίαρχη θέση διαμορφώνουν οι προσδοκίες για οφέλη σε θέματα οικονομίας και ασφάλειας.

Δεδομένου ότι η βασική προτεραιότητα εξωτερικής πολιτικής συνδέεται με τις ΗΠΑ όσον αφορά αφενός στην ασφάλεια (ΝΑΤΟ) και αφετέρου στην πολιτική ηγεσία και στην οικονομία, οι περισσότερες ΧΚΑΕ αναμένεται να ταχθούν υπέρ της συνέχισης των στενών δεσμών μεταξύ της Ένωσης και των ΗΠΑ και θα επιδιώξουν ισχυρότερες υπερατλαντικές εμπορικές σχέσεις. Στο πεδίο της ασφάλειας, στο μέτρο που η εμβάθυνση της διαδικασίας ολοκλήρωσης θα μπορούσε να θεωρηθεί ασύμβα-

τη με την έντονη αμερικανική παρουσία στα ευρωπαϊκά ζητήματα, ορισμένες ΧΚΑΕ δεν θα δίσταζαν να δώσουν προτεραιότητα στη συνέχιση καλών σχέσεων με τις ΗΠΑ. Μια ανεξάρτητη ευρωπαϊκή αμυντική ταυτότητα (αν παρουσιαζόταν ως αντίθετη προς την αμερικανική εμπλοκή στην ευρωπαϊκή ασφάλεια) δεν θα γινόταν δεκτή με ιδιαίτερο ενθουσιασμό από τις περισσότερες ΧΚΑΕ, εκτός αν η παρούσα υπερατλαντική δομή ασφάλειας άλλαζε ριζικά.

• Όσον αφορά στις χώρες της περιοχής, οι ΧΚΑΕ τάσσονται υπέρ μιας στενότερης σχέσης με την Ουκρανία, συμπεριλαμβανομένης και της μελλοντικής ένταξης της χώρας στην ΕΕ. Στο θέμα της μελλοντικής ένταξης της

Οι ΧΚΑΕ τάσσονται υπέρ μιας στενότερης σχέσης με την Ουκρανία, συμπεριλαμβανομένης και της μελλοντικής ένταξης της χώρας στην ΕΕ. Ός προς την Τουρκία, πολλές ΧΚΑΕ υιοθετούν επιφυλακτική στάση, με την εξαίρεση της Βουλγαρίας, που στηρίζει ένθερμα την υποψηφιότητά της.

Τουρκίας, πολλές ΧΚΑΕ υιοθετούν επιφυλακτική στάση, με την εξαίρεση της Βουλγαρίας, που στηρίζει ένθερμα την τουρκική υποψηφιότητα.

Ομοφωνία επικρατεί μεταξύ των ΧΚΑΕ αναφορικά με την προτεραιότητα που πρέπει να αποδίδει η Ένωση στις σχέσεις της με τη Ρωσία, αλλά καμία υποψήφια χώρα δεν υπαινίσσεται καν τη δυνατότητα μελλοντικής ένταξης της Ρωσίας.

• Λίγα μπορεί να πει κανείς για τις θέσεις των ΧΚΑΕ έναντι της μελλοντικής θεσμικής διάστασης της Ένωσης. Η είσοδος των νέων μελών από την ΚΑΕ θα αναδιαμορφώσει τις εσωτερικές ισορροπίες στην Ένωση προς την κατεύθυνση των μικρών χωρών και πιθανότατα θα ευνοήσει

τη διατήρηση του «βέτο» σε θέματα εθνικού ενδιαφέροντος. Επομένως, πρέπει να αναμένεται ότι μια θεσμική μεταρρύθμιση μέσα στο πλαίσιο που είχε προταθεί κατά τη διακυβερνητική Διάσκεψη του 1996-97 θα ήταν δύσκολο να πραγματοποιηθεί μετά την προσχώρηση των νέων μελών από την ΚΑΕ.

Ασφαλώς, οι ΧΚΑΕ επιθυμούν να δείξουν ότι είναι «καλοί» Ευρωπαίοι και ότι συμπεριφέρονται ανάλογα, αλλά οι περισσότερες δεν είναι ούτε ένθερμοι θιασώτες του ομοσπονδιακού μοντέλου ούτε αμετανόητοι οπαδοί της διακυβερνητικής συνεργασίας.

Επιπλέον, δεν θα έπρεπε να υποτιμάται η διαδικασία της εκμάθησης που είναι απαραίτητη για την πλήρη κατανόηση των ειδικών σχέσεων και του τρόπου δουλειάς μεταξύ των χωρών-μελών. Οι ΧΚΑΕ θα χρειαστούν αρκετό χρόνο προσαρμογής στη δυναμική των θεσμών και στην οικοδόμηση συμμαχιών πριν καταστεί δυνατή η ομαλή λειτουργία της θεσμικής μηχανής της διευρυμένης Ένωσης.

Τα βασικά τους ένστικτα σήμερα είναι διακυβερνητικής φύσεως, όχι επειδή δεν υποστηρίζουν την ολοκλήρωση, αλλά, απλώς, επειδή αυτή είναι η μορφή συνεργασίας την οποία γνωρίζουν καλύτερα.

Μετάφραση:
Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου

(*) Αποσπάσματα από την Έκθεση της «Forward Studies Unit» της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, Βρυξέλλες 1998.

1. Σ.τ.Φ.: Πρόκειται για τις αντιπροσωπείες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στις επιμέρους υποψηφίες για ένταξη ΧΚΑΕ οι οποίες ήταν υπεύθυνες για τη συλλογή των στοιχείων στα οποία βασίστηκε η μελέτη της Επιτροπής, που παρουσιάζεται εδώ εν μέρει σε μετάφραση.

ΕΥΡΩΠΗ

Η κρίση των αντιρατσιστικών πολιτικών στην Ευρώπη

Ποιος ο ρόλος των φαινομένων του ρατσισμού και της ξενοφοβίας για το Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο;

• ΠΕΤΡΟΣ Ν. ΣΤΑΓΚΟΣ •

1 Συχνά συμβαίνει, τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα, θεσμοί του κοινωνικού βίου να εγκαθιδρύονται στο πλαίσιο του πολιτικού και διοικητικού συστήματος της χώρας επειδή τούτο είτε συνιστάται είτε επιβάλλεται από τους μηχανισμούς της ευρωπαϊκής ενοποίησης.

Η αντίληψη σύμφωνα με την οποία, προς το σκοπό της αντιμετώπισης του φαινομένου του ρατσισμού και της ξενοφοβίας, που δυστυχώς ακμάζει στις ευρωπαϊκές κοινωνίες, είναι επιβεβλημένο σε κάθε κράτος-μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης να ιδρυθούν θεσμοί επικοινωνίας και διαλόγου μεταξύ των δημοσίων αρχών και της κοινωνίας των πολιτών—«στρογγυλές τράπεζες»—ώστε να διαγιγνώσκεται με σαφήνεια το ρατσιστικό φαινόμενο και—το κυριότερο—να προτείνονται στην πολιτική εξουσία οι λύσεις που αρμόζουν για την εξάλειψή του, καθιερώθηκε χάρη στη λειτουργία της Συμβουλευτικής Επιτροπής

της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατά του ρατσισμού και της ξενοφοβίας στην περίοδο 1994-1997. Το συμβουλευτικό αυτό σώμα, είχε ιδρυθεί με απόφαση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου κατά τη σύνοδο του της Κέρκυρας (Ιούνιος 1994) και διέθετε την αποστολή να υποβάλει, στις κυβερνήσεις και τα κοινοτικά όργανα, συστάσεις «προσαρμοσμένες κατά το μέτρο του δυνατού στις εθνικές και τοπικές συνθήκες», με αντικείμενο «τη συνεργασία μεταξύ των κυβερνήσεων και των διαφόρων κοινωνικών εταίρων για την προώθηση της ανοχής, της κατανόησης και της συνεργασίας με τους ξένους»¹. Η Συμβουλευτική Επιτροπή, από τους πρώτους κιόλας μήνες της λειτουργίας της, ερμήνευσε διασταλτικά την εντολή που της είχε δοθεί και, αφενός μεν, εκδίπλωσε το αντικείμενο των εργασιών της πέραν των 68διακρίσεων σε βάρος των αλλοδαπών—προς την κατεύθυνση των διακρίσεων σε βάρος ημεδαπών

που ανήκουν σε εθνικές, θρησκευτικές, πολιτιστικές ή κοινωνικές μειονότητες—, αφετέρου δε επιφόρτισε τα μέλη της με την πολιτική υποχρέωση να οργανώνουν στις χώρες τους δημόσιες συζητήσεις—τις «στρογγυλές τράπεζες»—μεταξύ των δημοσίων αρχών και των κοινωνικών οργάνων για την κατάσταση που επικρατεί στον τομέα της καταπολέμησης του ρατσισμού και της ξενοφοβίας².

Στο σημείο αυτό είναι αναγκαίο, παρενθετικά, να επισημάνω ένα στοιχείο, που τη σημασία του θα τονίσω αργότερα³: η Συμβουλευτική Επιτροπή κατά του ρατσισμού και της ξενοφοβίας ήταν μέχρι σήμερα, εξ όσων γνωρίζω, το μοναδικό συμβουλευτικό σώμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης το οποίο, ενώ απαρτιζόταν από προσωπικότητες που διορίστηκαν από τις κυβερνήσεις των κρατών-μελών, λειτουργούσε μεν στο πλαίσιο του Συμβουλίου αλλά τα μέλη συμμετείχαν στις εργασίες

του σώματος με τις ατομικές τους ιδιότητες και «[έχαψαν] ανεξαρτησίας»⁴ –προφανώς έναντι των κυβερνήσεων– σκοπός αυτού του καθεστώτος λειτούργειας της Συμβουλευτικής Επιτροπής δεν ήταν άλλος από το να διασφαλιστεί ότι η κοινωνία των πολιτών, σε πλήρη ανεξαρτησία –αν όχι και σε ευθεία αντιπαράθεση– έναντι των κυβερνήσεων και των ποικίλων σκοπιμοτήτων που αυτές υπηρετούν. Η επιτροπή ήταν εκείνη που θα πρωτοστατούσε στην άσκηση του συμβουλευτικού –έστω– έργου στους κόλπους των θεσμικών οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης με αντικείμενο την αντιμετώπιση του ρατσιστικού φαινομένου⁵.

Ακόμη, αξίζει να τονιστεί ότι η ίδια αντίληψη επεκράτησε στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Παρατηρητηρίου των φαινομένων του ρατσισμού και της ξενοφοβίας, το οποίο, από την έναρξη της λειτουργίας του, τον Ιανουάριο του 1998, αποτελεί την –ποιοτικά και οργανωτικά αναβαθμισμένη– μετεξέλιξη της Συμβουλευτικής Επιτροπής. Σύμφωνα με τον Κανονισμό (ΕΚ) 1035/97 του Συμβουλίου της 2.6.1997, με τον οποίο ιδρύθηκε το Παρατηρητήριο⁶, από τη μια μεριά το διοικητικό του συμβούλιο αποτελείται κι αυτό από «ανεξάρτητες προσωπικότητες» οι οποίες –πάντως– ορίζονται από τα κράτη-μέλη (άρ. 8, παρ. 1, του Κανονισμού), ενώ από την άλλη μεριά τα κράτη μέλη βαρύνονται με τη νομική –πλέον– υποχρέωση να οργανώνουν «σε τακτά χρονικά διαστήματα (...) στρογγυλές τράπεζες» με συμμετοχή όλων των εθνικών παραγόντων, δημόσιων και ιδιωτικών, που ενδιαφέρονται για τα φαινόμενα του ρατσισμού και της ξενοφοβίας (άρ. 2, παρ. 1, εδ. θ' του Κανονισμού 1035/97).

Κατά την τριετία 1994-1997, είχαν οργανωθεί τρεις διαδοχικές «στρογγυλές τράπεζες» στην Αθήνα, στο πλαίσιο της λειτουργίας της Συμβουλευτικής Επιτροπής. Η τέταρτη εκδήλωση αυτού του

είδους οργανώθηκε στις 20.11.1999, και εγγράφηκε στο πλαίσιο της λειτουργίας του Ευρωπαϊκού Παρατηρητηρίου⁷. Δεν μπορώ να διαβεβαιώσω ότι ο διάλογος μεταξύ των δημοσίων αρχών της χώρας μας και των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων που αντιστρατεύονται στα φαινόμενα του ρατσισμού και της ξενοφοβίας, ο οποίος –με μεγάλο κόπο είναι αλήθεια– είχε εγκαθιδρυθεί κατ' εκείνη την τριετία, είχε κάποια αποτελέσματα όσον αφορά την αντιμετώπιση αυτών των φαινομένων. Από την άλλη μεριά, η τελευταία «στρογγυλή τράπεζα» εμφανίζει ένα σοβαρό έλλειμμα σε σχέση με τις τρεις προηγούμενες: με την εξαίρεση του εκπροσώπου του Συνηγόρου του Πολί-

Εικόνα εφησυχασμού και απραξίας των φορέων της δημόσιας εξουσίας απέναντι στην πρόκληση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας, στη διάχυσή τους στο κοινωνικό σώμα

τη, ουδείς άλλος εκπρόσωπος των εθνικών δημόσιων αρχών μετέχει στην εκδήλωση. Ωστόσο, ακόμη κι αν δεν υπήρχε αυτό το έλλειμμα, η εικόνα που θα προέκυπτε όσον αφορά την επικρατούσα, σήμερα, στη χώρα μας κατάσταση δεν θα διέφερε από εκείνη την οποία σκιαγράφησαν οι τρεις παλιότερες εκδηλώσεις: πρόκειται για μια εικόνα εφησυχασμού και απραξίας των φορέων της δημόσιας εξουσίας απέναντι στην πρόκληση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας, στη διάχυσή τους στο κοινωνικό σώμα, την απειλή που εκπροσωπούν απέναντι στη δημοκρατία και τις ατομικές ελευθερίες.

Οι εισηγητές της τέταρτης ελληνικής «στρογγυλής τράπεζας», κυρίως δε οι εκπρόσωποι της κοινωνίας των πολιτών που παρενέβησαν στη συζήτηση, έδωσαν ανάγλυφα το μέτρο και την ένταση του προβλήματος στον τόπο μας⁸. Ας μου επιτραπεί να δώσω μια

πληροφορία που καταδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο, μέσα στο σχολείο αλλά και στην ελληνική οικογένεια, εκεί δηλαδή όπου φυτρώνει ο σπόρος της αυριανής ελληνικής κοινωνίας, χειραγωγούνται οι μελλοντικοί πολίτες της χώρας μας. Μια εκτεταμένη έρευνα στους μαθητές των δημοτικών σχολείων μιας τυπικής μεγάλης πόλης της Ελλάδας, του Βόλου, που είχε πραγματοποιηθεί από το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας πριν από τρία χρόνια, έδωσε τα εξής χαρακτηριστικά αποτελέσματα από τις απαντήσεις των μαθητών για το «πώς βλέπουν τους ξένους σήμερα»: στην ερώτηση «θέλεις οι συμμαθητές σου να είναι μόνον Ελληνόπουλα ή και από άλλες χώρες», πέντε στα δέκα παιδιά απάντησαν «θέλω να είναι μόνον Ελληνόπουλα». Στην ερώτηση «θα έκανες παρέα με κάποιο παιδί που δεν είναι χριστιανός», τέσσερα στα δέκα παιδιά είπαν «όχι». Στην ερώτηση «θα έκανες παρέα μ' έναν Τούρκο», όπως και στην ερώτηση «θα έκανες παρέα μ' ένα τσιγγανόπουλο», πάλι τέσσερα στα δέκα παιδιά απάντησαν «όχι», ενώ στην ερώτηση «θα έκανες παρέα μ' έναν Άγγλο», οκτώ στα δέκα παιδιά απάντησαν «ναι».

Όσο κι αν από πρώτη άποψη φαίνεται περίεργο, η απραξία των δημόσιων αρχών της χώρας μας στο πεδίο της καταπολέμησης της διάχυσης των ρατσιστικών συμπεριφορών στο κοινωνικό σύνολο συμβαδίζει, ως προς τα αρνητικά αποτελέσματά της, με την έντονη και πληθωρική δραστηριότητα που οι δημόσιες εξουσίες, σχεδόν σε όλες τις υπόλοιπες χώρες-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αναπτύσσουν για την εξάλειψη του φαινομένου, ασκώντας τις –πολυσυζητημένες– αντιρατσιστικές πολιτικές τους: πολιτικές που, ωστόσο, όπως σε λίγο θα δούμε, δεν διακρίνονται για την αποτελεσματικότητά τους αλλά, απεναντίας, για τις αντιφάσεις και την κρίση που τις διαπερνούν.

2 Ο ρατσισμός, ως ανθρωπινή στάση και νοοτροπία που εμποτίζει την κοινωνική συνείδηση, από τα τέλη του 19ου αιώνα έως τις μέρες μας αποτελεί στην Ευρώπη το βασικό πολιτικό εξάρτημα της «πολεμικής μηχανής» που έχει κινητοποιηθεί εναντίον της κληρονομιάς που κατέλειπαν στους λαούς της ηπείρου ο Διαφωτισμός και η Γαλλική Επανάσταση: εναντίον της νεωτερικότητας και των πολιτικών και πολιτιστικών της εκφράσεων, του φιλελευθερισμού και του σοσιαλισμού⁹. Αρχικά, οχυρωμένος στην ιδεολογία της βιολογικής ανωτερότητας της «ευρωπαϊκής φυλής» σε βάρος άλλων «φυλών», ο ρατσισμός στην Ευρώπη κατά τις τελευταίες δεκαετίες επιδιώκει τους στόχους του –την υποβάθμιση συγκεκριμένων ομάδων των τοπικών πληθυσμών– βρίσκοντας ερείσματα λιγότερο σε βιολογικούς παράγοντες και περισσότερο σε πολιτισμικούς: αυτός ο νέου τύπου ρατσισμός, παρά τις διάφορες ονομασίες του στις χώρες όπου εκδηλώνεται («νέος υποβόσκιος ρατσισμός» στη Γαλλία, «καθημερινός ρατσισμός» στην Ολλανδία, «συμβολικός» ή «μοντέρνος» ρατσισμός στις ΗΠΑ), είναι συγκαλυμμένος και δυσδιάκριτος σε σχέση με το βιολογικό ρατσισμό. Μια συγκριτική έρευνα που πραγματοποιήθηκε πριν από χρόνια σε τέσσερις ευρωπαϊκές χώρες (Γαλλία, Γερμανία, Μ. Βρετανία, Ολλανδία) απέδειξε ότι τρεις διαφορετικοί παράγοντες συνθέτουν την «κλίμακα αξιών» του νέου τύπου ρατσισμού: η προάσπιση παραδοσιακών αξιών, η μεγιστοποίηση της σημασίας των πολιτιστικών διαφορών, η άρνηση θετικών συναισθημάτων απέναντι στη διαφορετικότητα¹⁰.

Σε κάθε κράτος δικαίου, την απειλή εναντίον της κοινωνικής συνοχής που εκπροσωπούν οι πρακτικές και οι πράξεις διακρίσεων σε βάρος πολιτών με ρατσιστικά –παλιού ή νέου τύπου– κίνητρα και επιχειρήματα, οι δημό-

σιες αρχές επιδιώκουν να την εξουδετερώσουν διαμορφώνοντας και εφαρμόζοντας αντιρατσιστικές πολιτικές. Παντού, το δίκαιο διαδραματίζει πρωταρχικό ρόλο. Η καταπολέμηση του ρατσισμού συγκεκριμενοποιείται στο δικαίκο επίπεδο με τις απαγορεύσεις των διακρίσεων και τις εγγυήσεις των ατομικών δικαιωμάτων για όλους τους ανθρώπους, χωρίς διακρίσεις, και συνδυάζεται με την ποινική καταστολή των παραβατικών συμπεριφορών. Μια έρευνα που πραγματοποιήθηκε για λογαριασμό του Συμβουλίου της Ευρώπης από το Ελβετικό Ινστιτούτο Συγκριτικού Δικαίου δίνει ένα πανόραμα του εξοπλισμού του κράτους δικαίου, στις ευρωπαϊκές χώρες, με ποικιλία νομικών

Ο νέου τύπου ρατσισμός, παρά τις διάφορες ονομασίες του, στις χώρες όπου εκδηλώνεται είναι συγκαλυμμένος και δυσδιάκριτος σε σχέση με το βιολογικό ρατσισμό.

μέσων που συντείνουν στην καταπολέμηση του ρατσισμού¹¹. Ωστόσο, το δίκαιο, ως εκλογικευμένο σύστημα ρύθμισης των κοινωνικών σχέσεων, αποκαθιστά την κανονικότητα καταστάσεων και συμπεριφορών, χωρίς να επενεργεί κατά τρόπο απόλυτο στις συνειδήσεις των ανθρώπων και να επηρεάζει τα κίνητρα των πράξεών τους που παράγουν διακρίσεις¹². Βέβαια, η χωρίς ενδοιασμούς και αυστηρή εφαρμογή των εννόμων ρυθμίσεων μπορεί να συμβάλλει στη συγκράτηση των ρατσιστικών συμπεριφορών και την ελάφρυνση των –δυσμενών– αποτελεσμάτων τους¹³. Όμως, πουθενά το δίκαιο δεν είναι το μοναδικό εργαλείο των αντιρατσιστικών πολιτικών, αφού αυτές συμπληρώνονται σχεδόν παντού από δημόσιες δράσεις οι οποίες αποβλέπουν στην εξουδετέρωση της ανθρωπίνης διάθεσης υπέρ του ρατσισμού είτε δρώντας στις πηγές της είτε αμβλύνοντας

κατά τρόπο «βολονταριστικό» τα αποτελέσματά της¹⁴. Σε μια χώρα όπως είναι η Γαλλία, όπου περισσότερο από κάθε άλλο ευρωπαϊκό κράτος επικρατεί ένα πρότυπο κοινωνικής ολοκλήρωσης εχθρικό στην αναγνώριση πολιτιστικών, εθνοτικών και φυλετικών διαφορών, οι πιο δραστικές από τις δημόσιες αντιρατσιστικές δράσεις δεν αναφέρονται ποτέ σε «φυλετικές σχέσεις» και επιχειρούν, από τη μια μεριά, να αποχαρακτηρίσουν το ρατσισμό και να αποδοκιμάζουν ακόμη και αυτή την εκφορά του όρου (ιδιαιτέρως στα σχολεία, κυρίως μέσω της ευαισθητοποίησης των μαθητών και των δασκάλων τους) και, από την άλλη μεριά, να αποδυναμώσουν τις κοινωνικές πηγές του φαινομένου: στην τελευταία εκδοχή τους. Οι δημόσιες δράσεις προσλαμβάνουν τη μορφή εγχειρημάτων που ανακουφίζουν τις ανισότητες και τον αποκλεισμό, χωρίς πάντως να προσφεύγουν –ρητά τουλάχιστον– στην εφαρμογή μη οικονομικών και κοινωνικών κριτηρίων¹⁵. Σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, ό-

πως και στις ΗΠΑ, οι δημόσιες αντιρατσιστικές δράσεις επηρεάζονται από μια πολιτική κουλτούρα ανοιχτή στις πολιτιστικές, εθνοτικές ή φυλετικές διαφορές, στη βάση των οποίων εξάλλου, αυτές οι δράσεις διαμορφώνονται και εκτελούνται. Οι αρχές που εμπνέουν τις affirmative actions (θετικές δράσεις) και τις συναφείς equal opportunity policies (πολιτικές ίσων ευκαιριών) μεταφράζονται σε προγράμματα και συγκεκριμένες νομικές διατάξεις: επί παραδείγματι, υποχρεώνουν τους εργοδότες να προγραμματίζουν προσλήψεις, επιμόρφωση και επαγγελματική προαγωγή ανθρώπων που ανήκουν σε μειονότητες που υφίστανται διακρίσεις, αλλά και να σέβονται αυτές τις δεσμεύσεις τους: απαιτούν από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και τις διαφημιστικές επιχειρήσεις να παραχωρούν συγκεκριμένες δυνατότητες δημοσιότητας σε εθνικές κ.λπ. μειονότητες: επιτρέ-

πουν, υπό όρους, στα πανεπιστημιακά ιδρύματα να λαμβάνουν υπόψη τη φυλετική καταγωγή κατά την εισδοχή φοιτητών ή και την πρόσληψη διδακτικού προσωπικού· εξουσιοδοτούν τις δημόσιες αρχές να κατακυρώνουν κρατικές προμήθειες κατά προτεραιότητα σε επιχειρήσεις που ελέγχονται από πρόσωπα ανήκοντα σε μειονότητες που υφίστανται δυσμενή μεταχείριση¹⁶.

3 Η συνύπαρξη, στο πλαίσιο των αντιρατσιστικών πολιτικών των ευρωπαϊκών χωρών, των δύο κατηγοριών μέσων επίτευξης των στόχων τους, των τυπικά εξισωτικών μέσων του κοινού δικαίου με τις δημόσιες και εξειδικευμένες δράσεις που επιδιώκεται να προάγουν την ουσιαστική ισοσύτητα (θετικές δράσεις, πολιτικές ίσων ευκαιριών) έχει προκαλέσει τις επικρίσεις του επιστημονικού λόγου, αλλά και της κοινωνίας των πολιτών, επικρίσεις που αποκαλύπτουν την αντίφαση μέσα στην οποία είναι εγκλωβισμένες αυτές οι πολιτικές, καθώς και την κρίση που τις διαπερνά. Σε όσες περιπτώσεις δημόσιες αρχές χωρών δίνουν έμφαση στην ατομοκεντρική καταπολέμηση των διακρίσεων, επικρίνονται για το ότι κατ' αυτό τον τρόπο αγνοείται η ιδιαίτερη διάσταση της εμπειρίας του θύματος του ρατσισμού, το οποίο δεν επιθυμεί απλώς να αποκατασταθεί κοινωνικά με τη βοήθεια του δικαίου και της έννομης προστασίας, αλλά να ξεφύγει από την «ιδιαιτερότητά» του που τον καθιστά θύμα του ρατσισμού. Στις περιπτώσεις που δίνεται έμφαση στις ειδικές δημόσιες δράσεις, διαπιστώνεται ότι αυτές προκαλούν τα αντίθετα από τα επιθυμητά αποτελέσματα: το θύμα του ρατσισμού, για να απολαύσει τα οφέλη που προκύπτουν από αυτές, οφείλει να αυτοπροσδιοριστεί με βάση φυλετικά κριτήρια, γεγονός που οδηγεί περαιτέρω στην αναδίπλωση των μειονοτικών ομάδων, στην ένταση των διαχωρι-

σμών, εντέλει στη συμβολή της ίδιας της αντιρατσιστικής πολιτικής, στη «φυλετικοποίηση» της κοινωνικής και πολιτικής ζωής.

Η κριτική και η συζήτηση είναι φανερό ότι αποκρυσταλλώνονται με επίκεντρο τις ευκρινείς αντιθέσεις ανάμεσα στο κοινό δίκαιο και την ειδική ρύθμιση, την ισότητα ή τη θετική διάκριση, το φιλελεύθερο ατομισμό ή την «πολυπολιτισμικότητα». Στην πραγματικότητα, οι προβληματισμοί αναδεικνύουν την κύρια αδυναμία των αντιρατσιστικών πολιτικών, το διαρκές έλλειμμα και την εγγενή αναποτελεσματικότητά τους όταν, αναγκαστικά, δίνουν έμφαση στη μια ή την άλλη κατηγορία

Οι αντιρατσιστικές πολιτικές, είτε κλίνουν προς τη μεριά των εξειδικευμένων αντιμετώπισεων είτε προς τη μεριά της εξατομίκευσης και του εξισωτισμού θα παραμείνουν δέσμιες της κυκλικής σχέσης ανάμεσα στο ρατσισμό και το θύμα του

των μέσων δράσης. Σε κάθε περίπτωση, οι πολιτικές αυτές αδυνατούν να διαρρήξουν τη ρατσιστική εμπειρία. Το παράδοξο αυτής της εμπειρίας είναι ότι εξαναγκάζει το άτομο να διεκδικεί και να αμφισβητεί με την ίδια κίνηση τις μορφές της εξατομίκευσής του, προασπίζοντας και αμφισβητώντας την ταυτότητα και την κουλτούρα του. Οι αντιρατσιστικές πολιτικές, είτε κλίνουν προς τη μεριά των εξειδικευμένων αντιμετώπισεων είτε προς τη μεριά της εξατομίκευσης και του εξισωτισμού, είναι καταδικασμένες να παραμένουν δέσμιες της κυκλικής σχέσης ανάμεσα στο ρατσισμό και το θύμα του· όπως παρατηρεί ο γάλλος δημοσιολόγος Didier Lapeyronnie¹⁷, δεν υπάρχει κανένας υπέρτερος εξωτερικός θεσμός ή βαθμίδα λήψης αποφάσεων που να μπορούσε να οικοδομήσει ένα «μη ρατσιστικό σύμπαν», που να μπορούσε να προσδιορίσει το περιεχόμενο μιας «αντικειμενικής» πολιτικής ικανής να ενσωματώνει

τις δυο αντιφατικές προσεγγίσεις.

Υπάρχει όμως και μία ακόμη όψη της ακμής του ρατσιστικού φαινομένου στην Ευρώπη, που ούτε αυτήν οι πολιτικές ηγεσίες έχουν κατορθώσει να εξουδετερώσουν. Πρόκειται για τη ροπή ακροδεξιών πολιτικών μορφωμάτων, σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες, να ιδιοποιούνται υπό όρους μικροπολιτικών διεκδικήσεων και να αναπαράγουν τα διάχυτα στο κοινωνικό σώμα αισθήματα ξενοφοβίας και ρατσισμού. Πρόσφατη, και θλιβερή, επιβεβαίωση αυτής της όψης της ανόδου του ρατσισμού στην Ευρώπη, είναι η «επιτυχία», στην Αυστρία, του ακροδεξιού Κόμματος της Ελευθερίας υπό τον G. Haider να αποσπάσει 26% των ψήφων του εκλογικού σώματος στις βουλευτικές εκλογές του Οκτωβρίου του 1999 και να καταστεί ρυθμιστική πολιτική δύναμη για το σχηματισμό νέας κυβέρνησης: καταφεύγοντας σε κάθε αθέμιτο πολιτικό μέσο (παραχάραξη της ιστορίας, παραπληροφόρηση, ιδεολογική τρομοκρατία), ο αρχηγός των αυστριακών «φιλελεύθερων» εκμεταλλεύεται τη βαθειά κρίση που διαπερνά το λόγο, την ιδεολογία και την πολιτική πρακτική του παραδοσιακού συντηρητικού κόμματος – αλλά και του νεόκοπου συντηρητικού σοσιαλδημοκρατικού κόμματος· επιδιώκει τη συσπείρωση των προνομιούχων μεσαίων στρωμάτων του πληθυσμού, διεκδικώντας για λογαριασμό τους την υπεράσπιση των εύθραυστων κοινωνικών προνομίων τους όχι απέναντι σε πραγματικούς «εχθρούς» (τον άκρατο φιλελευθερισμό, την παγκοσμιοποίηση), αλλά έναντι των τριών δισεκατομμυρίων ανθρώπων του πλανήτη που ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας και απειλούν να εισβάλουν (όλοι;) στον αυστριακό «παράδεισο»· εκθειάζει, προς τούτο, την «ανωτερότητα» της λευκής φυλής, καλλιεργεί τη μισαλλοδοξία, τροφοδοτεί με ανιστόρητα επιχειρήματα την ξενοφοβία και

τον αντισημιτισμό¹⁸. Από τις πολιτικές ηγεσίες των χωρών όπου καταγράφεται αυτό το φαινόμενο, δεν θα ανέμενε κανείς τίποτε περισσότερο από το να ενισχύσουν, με αποφασιστικότητα, τους θεσμούς κοινής συμμετοχής στην πολιτική, πολιτειακή, κοινωνική και οικονομική ζωή, τους θεσμούς της αυτοδιοίκησης, της αυτονομίας, γενικά της αυτοδιάθεσης, ως προς τα στοιχεία ταυτότητάς τους, των μειονοτικών ομάδων.

4 Τα φαινόμενα της ανόδου του ρατσισμού στην Ευρώπη, των αντιφάσεων και της αναποτελεσματικότητας των εθνικών αντιρατσιστικών πολιτικών, της συγκρότησης πολιτικής έκφρασης του ρατσισμού με τη διαμεσολάβηση ακροδεξιών πολιτικών ομάδων έγιναν «αντιληπτά» στο επίπεδο της λειτουργίας των ευρωπαϊκών υπερεθνικών θεσμών από τα μέσα της δεκαετίας του 1980.

Είναι χαρακτηριστικό ότι η πρώτη αντίδραση σ' αυτό το επίπεδο προκλήθηκε από ένα γεγονός το οποίο ερμηνεύτηκε από τα παραδοσιακά κόμματα στην Ευρώπη ως «απειλή» για την πολιτική λειτουργία τους: κατά τη διεξαγωγή, στο γαλλικό έδαφος, των ευρωπαϊκών εκλογών τον Ιούνιο του 1984, το ακροδεξιό και ρατσιστικό κόμμα του Εθνικού Μετώπου υπό τον Jean-Marie Le Pen κατόρθωσε να συγκεντρώσει ποσοστό ψήφων τέτοιο που να του επιτραπεί να εκπροσωπηθεί στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Η αντίδραση της Συνέλευσης του Στρασβούργου ήταν άμεση: μια κοινοβουλευτική εξεταστική επιτροπή συγκροτήθηκε αμέσως με εντολή να μελετήσει τις αιτίες ανόδου του φασισμού και του ρατσισμού στην Ευρώπη, παρέδωσε δε ενάμιση χρόνο αργότερα την τελική της έκθεση, γνωστή σήμερα από το όνομα του συντάκτη της ως «έκθεση Ευρυγένη», με δυσσίωνα για τα ευρωπαϊκά πολιτικά συστήματα πορίσματα¹⁹. Παρόμοια αντίδραση, επιβεβλημένη από την προσήλωση των ευ-

ρωπαϊκών πολιτικών και κομματικών ηγεσιών στις δημοκρατικές αξίες, καταγράφηκε πρόσφατα στο ευρωπαϊκό πολιτικό προσκήνιο με αφορμή το σχηματισμό της νέας αυστριακής κυβέρνησης με τη σύμπραξη του ακροδεξιού και ρατσιστικού κόμματος υπό τον G. Haider²⁰. Ούτε στη μια ούτε στην άλλη περίπτωση, ωστόσο, η κοινή γνώμη ήταν μάρτυρας μιας αποφασιστικότητας των παραδοσιακών πολιτικών και κομματικών ηγεσιών της Ευρώπης να αντιμετωπίσουν τη σύζευξη ρατσισμού και ακροδεξιάς με κινήσεις και αποφάσεις ενίσχυσης της δημοκρατίας και της συμμετοχής στη δημόσια ζωή των ομάδων που θίγο-

Για μία δεκαετία περίπου τα όργανα της Κοινότητας είχαν περιοριστεί στην ηθική αποδοκιμασία του ρατσιστικού φαινομένου μέσω μιας «ψηφισματικής» δραστηριότητας η οποία δεν θα ήταν υπερβολή να χαρακτηριστεί πληθωρική

νται από το διάχυτο ρατσισμό των οικείων κοινωνιών.

Για μία δεκαετία περίπου, τα θεσμικά όργανα της Κοινότητας (Συμβούλιο, Κοινοβούλιο, Επιτροπή) και –μετά το 1993– της Ευρωπαϊκής Ένωσης είχαν περιοριστεί στην ηθική αποδοκιμασία του ρατσιστικού φαινομένου μέσω της «ψηφισματικής» δραστηριότητάς τους, η οποία δεν θα ήταν υπερβολή να χαρακτηριστεί, στο πεδίο αυτό, πληθωρική²¹. Αποφασιστική χαμπή στην εκδήλωση του ενδιαφέροντος των κοινοτικών οργάνων για την καταπολέμηση του φαινομένου ήταν η ίδρυση, το 1994, της Συμβουλευτικής Επιτροπής κατά του ρατσισμού και της ξενοφοβίας. Η τελευταία από τις τρεις μείζονες πολιτικής και θεσμικής σημασίας πρωτοβουλίες που ανέλαβε η Συμβουλευτική Επιτροπή –πέραν βέβαια εκείνων που ενέπιπταν κατά γράμμα στην εντολή που της είχε δοθεί (υποβολή προτάσεων στα κοινοτικά όργανα και τα κράτη-μέλη)²²– κατά την τριετή

λειτουργία της και στις οποίες αμέσως αναφέρομαι είναι εκείνη που, κατά τη γνώμη μου, έχει διανοίξει κάποιες προοπτικές για την έξοδο, από τις αντιφάσεις και την κρίση τους, των αντιρατσιστικών πολιτικών των κρατών-μελών.

Κατά πρώτο λόγο, σε επίμονες προτάσεις και πολιτικές παραστάσεις της Συμβουλευτικής Επιτροπής προς τα κράτη-μέλη οφειλόταν η υιοθέτηση, από το Συμβούλιο, στις 15.7.1996, βάσει του άρθ. Κ.3 της Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, της Κοινής Δράσης σχετικά με τη δράση κατά του ρατσισμού και της ξενοφοβίας²³. Αντικείμενο των υποχρεώσεων που ανέλαβαν τα κράτη-μέλη δυνάμει της Κοινής Δράσης είναι η βελτίωση της μεταξύ τους δικαστικής συνεργασίας για την καταπολέμηση του ρατσιστικού φαινομένου. Η πρώτη έκθεση σχετικά με τη συμμόρφωση των κρατών-μελών στις υποχρεώσεις τις οποίες ανέλαβαν υιοθετήθηκε από το Συμβούλιο στις 27/28.4.1998 και εκφέρει θετική κρίση για το βαθμό κατά τον οποίο οι κυβερνήσεις έχουν συμμορφωθεί στις υποχρεώσεις τους²⁴.

Επίσης, μεγάλο μέρος της δραστηριότητας του συμβουλευτικού οργάνου είχε διοχετευτεί στην υποβολή προτάσεων, όπως και στην παρακολούθηση της αντιμετώπισής τους από τα κράτη-μέλη, στο πλαίσιο του έργου αναθεώρησης των ιδρυτικών συνθηκών που ολοκληρώθηκε με τη Συνθήκη του Άμστερνταμ (Ιούνιος 1997), σχετικά με την εισαγωγή στη Συνθήκη της ευρωπαϊκής Κοινότητας διάταξης που να καθιερώνει ρητά την αρμοδιότητα της Κοινότητας για τη λήψη μέτρων καταπολέμησης του ρατσισμού. Οι προσπάθειες της Συμβουλευτικής Επιτροπής, που συμβάδizαν με ανάλογες προτάσεις που είχαν υποβάλει προς τα κράτη-μέλη πολλές ευρωπαϊκές ΜΚΟ²⁵, ευοδώθηκαν με την ένταξη στη Συνθήκη του άρθρου 13, σύμφωνα με το οποίο «με την ε-

πιφύλαξη των άλλων διατάξεων της παρούσας Συνθήκης και εντός των ορίων που παρέχει αυτή στην Κοινότητα, το Συμβούλιο, αποφασίζοντας ομόφωνα, μετά από πρόταση της Επιτροπής και διαβούλευση με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, μπορεί να αναλάβει κατάλληλη δράση για την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω φύλου, φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκείας ή πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γεννητισμού»²⁶. Αξίζει στο σημείο αυτό να τονιστεί ότι λίγους μήνες μετά την έναρξη της ισχύος της Συνθήκης του Άμστερνταμ (Μάιος 1999), η Ευρωπαϊκή Επιτροπή υπέβαλε στο Συμβούλιο, υπό τους όρους του άρ. 13 ΣΕΚ, τις προτάσεις της για την έκδοση δύο οδηγιών και μιας απόφασης οι οποίες αφορούν, αντίστοιχα, τη διαμόρφωση του κοινοτικού νομοθετικού πλαισίου για την καταπολέμηση των διακρίσεων και την κοινοτική υποστήριξη δράσεων που θα αναληφθούν στα κράτη-μέλη στον τομέα αυτό: η πρώτη οδηγία θα αφορά την εφαρμογή της αρχής της ισότητας μεταχείρισης των προσώπων, χωρίς διάκριση φυλής ή εθνικής καταγωγής, η δεύτερη οδηγία θα αναφέρεται σε όλες τις διακρίσεις που αποδοκιμάζονται από το άρ. 13 ΣΕΚ, αλλά με εξειδίκευση της νομοθετικής πλαισίωσης στην εργασία και την απασχόληση (οδηγία που θα αφορά τη δημιουργία ενός γενικού πλαισίου υπέρ της ισότητας μεταχείρισης σε θέματα απασχόλησης και εργασίας), ενώ με την απόφαση του Συμβουλίου θα καθιερωθεί πρόγραμμα κοινοτικής δράσης κατά των διακρίσεων κατά την περίοδο 2001-2004²⁷. Είναι πρόωρο να παρουσιάσουμε και, ακόμη περισσότερο, να σχολιάσουμε το περιεχόμενο των σχεδίων των οδηγιών και της απόφασης του Συμβουλίου, αφού οι προτάσεις αυτές ήδη έχουν εισηχθεί προς συζήτηση και διαπραγμάτευση –με άδηλο, όπως είναι εύλογο, το μέλλον τους – στις αρμόδιες ομάδες εργασίας

του Συμβουλίου. Το μόνο που είναι θεμιτό να επισημάνουμε, μια που ήδη αναφερθήκαμε στην ιδιαιτερότητα των εθνικών αντιρατσιστικών πολιτικών, είναι ότι ειδικά τα δύο σχέδια οδηγιών, παρόλο που με τη δομή και το σύνολο σχεδόν των διατάξεων τους αποβλέπουν –τηρώντας εξάλλου με σχολαστικότητα την αρχή της επικουρικότητας της κοινοτικής νομοθετικής δράσης– στην «εξασφάλιση ενός υψηλού κοινού επιπέδου προστασίας έναντι των διακρίσεων» μέσω των ατομοκεντρικών και τυπικά εξισωτικών ρυθμίσεων²⁸, εισάγουν κατά τρόπο άκριτο και σε επίπεδο γενικής νομοθετικής ρύθμισης την εγκυρότητα των θετικών διακρίσεων²⁹. Τα δύο σχέδια οδηγιών παραγνωρίζουν, έτσι, όχι μόνον τις δυσκολίες της συνύπαρξης στο πλαίσιο

**Είναι χαρακτηριστικό
ότι πουθενά στα κράτη-μέλη
οι θετικές δράσεις κατά του ρατσισμού
δεν θεσπίζονται σε γενικό νομοθετικό
επίπεδο αλλά διεξάγονται με πρωτοβουλία
και ευθύνη της κοινωνίας των πολιτών**

των εθνικών νομοθεσιών των δύο κατηγοριών νομικών μέσων καταπολέμησης του ρατσισμού που ήδη επισημάναμε³⁰, αλλά κι αυτό ακόμη το γεγονός ότι πουθενά στα κράτη-μέλη οι θετικές δράσεις κατά του ρατσισμού δεν θεσπίζονται σε γενικό νομοθετικό επίπεδο αλλά διατηρούν, απεναντίας, το χαρακτήρα εξειδικευμένης ρύθμισης –αν δεν πρόκειται για τις ουκ ολίγες περιπτώσεις όπου οι θετικές δράσεις διεξάγονται με πρωτοβουλία και ευθύνη της κοινωνίας των πολιτών (εργοδότες, οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης, κ.λπ.) χωρίς κατ' ανάγκη να ερείδονται σε δημόσιου χαρακτήρα ρύθμιση³¹.

5 Η μετεξέλιξη της Συμβουλευτικής Επιτροπής κατά του ρατσισμού και της ξενοφοβίας σε Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο, στην οποία ήδη εισαγω-

γικά αναφέρθηκαν, είναι η τρίτη και σημαντικότερη συμβολή της ίδιας της Συμβουλευτικής Επιτροπής στο έργο της θεσμικής και ουσιαστικής προπαρασκευαστικής της δραστηριότητας της Κοινότητας στην καταπολέμηση του ρατσισμού.

Το Παρατηρητήριο μπορεί απλώς να είναι αποκεντρωμένος διοικητικός μηχανισμός της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (νομική βάση, εξάλλου, της ίδρυσής του αποτελέσει όχι μόνο το άρ. 235 ΣΕΚ [άρ. 308 της ενοποιημένης συνθήκης], αλλά και το άρ. 213 [άρ. 284 ΣΕΚ κατά τη νέα αριθμηση], σύμφωνα με το οποίο «για να εκπληρώσει τα καθήκοντα που της έχουν ανατεθεί, η Επιτροπή δύναται να συλλέγει κάθε πληροφορία και να προβαίνει σε όλους τους αναγκαίους ελέγχους εντός των ορίων και υπό τις προϋποθέσεις που καθορίζει το Συμβούλιο κατά τις διατάξεις της παρούσας Συνθήκης»³²) και να προορίζεται, κατά βάση, να συγκεντρώνει, να μελετά και να εφοδιάζει την Κοινότητα και τα κράτη-μέλη με «αντικειμενικές, αξιόπιστες και συγκρίσιμες, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, πληροφορίες» σχετικά με την κατάσταση που επικρατεί στα ζητήματα του ρατσισμού και της ξενοφοβίας (άρ. 2, παρ. 1 του ιδρυτικού Κανονισμού 1035/97). Όμως, πρωταρχικό χαρακτηριστικό του γνώρισμα είναι ότι αποτελεί τη συνέχεια της Συμβουλευτικής Επιτροπής όσον αφορά τη διασύνδεσή του με την κοινωνία των πολιτών. Τούτο εξασφαλίζεται όχι μόνον μέσω της ανεξαρτησίας των μελών του διευθυντικού του οργάνου έναντι των κυβερνήσεων στην οποία επίσης εισαγωγικά αναφερθήκαμε, αλλά, κυρίως, μέσω της συγκρότησης ενός δικτύου οργανώσεων εξειδικευμένων στην καταπολέμηση του ρατσισμού («δίκτυο RAXEN»), με το οποίο το Παρατηρητήριο οργανικά θα διασυνδέεται και θα συνεργάζεται για να επιτελέσει την αποστολή του (άρ. 2, παρ. 2, εδ. η' και άρ. 4 του

Κανονισμού 1035/97 του Συμβουλίου). Χάρη σ' αυτό το ειδοποιό του γνώρισμα, είναι επιτρεπτό να προσβλέπει κανείς ότι το Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο μπορεί να αποτελέσει έναν «εξωτερικό θεσμό», μια «εξωτερική βαθμίδα απόφασης»³³, που θα θέσει στο «μικροσκόπιο» τις εθνικές αντιρατσιστικές πολιτικές, θα διαγνώσει και θα εξετάσει σε βάθος τις ιδιαιτερότητες, τις αδυναμίες και τις αντιφάσεις τους, θα επεξεργαστεί λύσεις και προτάσεις ικανές να αναδείξουν αυτές τις πολιτικές σε μέσα επίτευξης αρμονικής και δημοκρατικής συμβίωσης στο πλαίσιο των εθνικών

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. στο έγγραφο Ευρωπαϊκή Ένωση - Το Συμβούλιο, «Πρόταση ίδρυσης ενός Ευρωπαϊκού Παρατηρητηρίου για το ρατσισμό και την ξενοφοβία», έγγρ. 4727/95 RAXEN 8, 15.2.1995, σ. 6.
2. Βλ. σχετικά στην Ενδιάμεση Έκθεση (Rapport Interimaire) που υπέβαλε η Συμβουλευτική Επιτροπή στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (σύννοδος του Έσπεν, Δεκέμβριος 1994), στο Ευρωπαϊκή Ένωση - Το Συμβούλιο, «Ενδιάμεση Έκθεση των δραστηριοτήτων της Συμβουλευτικής Επιτροπής "ρατσισμός και ξενοφοβία"», έγγρ. 11769/94 RAXEN 29, 6.12.1994, σ. 4.
3. Βλ. στην τελευταία ενότητα του κειμένου μας.
4. Βλ. Ενδιάμεση Έκθεση, όπ.αν., σ. 3.
5. Βλ. εκτενέστερα στη μελέτη μας «Η κοινοτική αρμοδιότητα στην καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας. Η πολιτική επιχειρηματολογία και τα νομικά προβλήματα που ανακύπτουν από πρόσφατες προτάσεις για τη θεσμοθέτησή της», Αρμενόπουλος, Ιούλιος 1996, σ. 818-833, ιδ. σ. 824-826.
6. ΕΕ αριθ. L 151/1, 10.6.1997.
7. Η «στρογγυλή τράπεζα» με θέμα «Η καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας στην Ελλάδα σήμερα. Λόγος και αντίλογος» πραγματοποιήθηκε με την οργανωτική ευθύνη του Κέντρου Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου της Θεσσαλονίκης και την οικονομική υποστήριξη του υπουργείου Εξωτερικών.
8. Στην εκδήλωση έλαβαν μέρος με εισηγήσεις η γενική διευθύντρια του Ευρωπαϊκού Παρατηρητηρίου των φαινομένων του ρατσισμού και της ξενοφοβίας Beate Winkler, ο πρόεδρος της Ε.Κ.Ρ.Ι (European Commission against Racism and Intolerance) του Συμβουλίου της Ευρώπης Νίκος Φραγκάκης, καθώς και οι Ζ. Παπαδημητρίου, Ξ. Κοντιάδης, Γ. Καμί-

κοινωνιών. Βέβαια, ο κοινοτικός αυτός οργανισμός δεν περιβάλλεται με εξουσία έκδοσης αποφάσεων δεσμευτικών για τους αποδέκτες τους – τα κράτη-μέλη και τα κοινοτικά θεσμικά όργανα. Ωστόσο, η θεσμοθετημένη αποστολή του να απευθύνει στις κυβερνήσεις και τα κοινοτικά όργανα μη δεσμευτικές πράξεις («συμπεράσματα» και «γνώμες», κατά το άρ. 2, παρ. 2, εδ. ε' του Ιδρυτικού Κανονισμού), καθώς και η εκμέρους του σύνταξη ετήσιας έκθεσης για την κατάσταση του ρατσιστικού φαινομένου (άρ. 2, παρ. 2, εδ. ζ' του Κανονισμού 1035/97), σε συνδυασμό με τη δη-

- νης, Ν. Ασκούνη, Γ. Τζαννετάκος, Δ. Χριστόπουλος και ο υπογράφων. Στις συζητήσεις συμμετείχαν 41 εκπρόσωποι οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών, προερχόμενοι από ΜΚΟ, μειονότητες που ζουν στη χώρα μας, συνδικάτα και επαγγελματικές ενώσεις, ερευνητικά κέντρα και πανεπιστημιακά ιδρύματα.
9. Z. Sternhell, «La fonction politique et culturelle du racisme», στο Racisme et modernité (υπό τη διεύθ. του M. Wieviorka), Παρίσι, 1992, σ. 54-77, ιδ. σ. 55.
 10. Τα αποτελέσματα της έρευνας αναφέρονται και σχολιάζονται από τους Th. F. Pettigrew & R.W. Meertens, «Le racisme voilé: dimensions et mesure», στο Racisme et modernité, όπ. παρ., σ. 109-126, ιδ. σ. 123-126.
 11. Βλ. European Commission against Racism and Intolerance, Legal measures to combat racism and intolerance in the member States of the Council of Europe. Report prepared by the Swiss Institute of Comparative Law (Lausanne), Council of Europe, Strasbourg, 1998, σ. 514.
 12. Για το σκεπτικισμό απέναντι στην επάρκεια των νομικών ρυθμίσεων καταπολέμησης των διακρίσεων όσον αφορά την εξάλειψη του ρατσιστικού φαινομένου, βλ. Γ. Κασιμάτης, «Ελληνική έννομη τάξη και ρατσισμός», στο Κίνηση πολιτών κατά του ρατσισμού. Η Ευρώπη αντιμέτωπη με το φαινόμενο του ρατσισμού, Αθήνα, 1995, σ. 77-89, ιδ. σ. 84-85.
 13. Αυτό τουλάχιστον διαβεβαιώνουν, τόσο στη Γαλλία όσο και στο Βέλγιο, με τις ετήσιες εκθέσεις τους, συλλογικά όργανα που λειτουργούν όχι μόνον ως θεσμοί διαλόγου και επικοινωνίας με επίκεντρο την αντιμετώπιση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας, αλλά και ως μηχανισμοί προαγωγής της δημόσιας δράσης εναντίον αυτών των φαινομένων, πρόκειται για τις εκθέσεις, αντίστοιχα, της γαλλικής Εθνι-

μοσιότητα με την οποία θα περιβάλλεται αυτή η δραστηριότητά του, αποτελούν μέσα δράσης ικανά να επηρεάσουν τις δημόσιες αποφάσεις³⁴. Απομένει να διαπιστωθεί στο εγγύς μέλλον εάν πράγματι τα διευθυντικά όργανα του Παρατηρητηρίου και το ευάριθμο έμφυχο δυναμικό του με τόλμη και φαντασία θα αξιοποιήσουν αυτές τις θεσμικές δυνατότητες, ή εάν, αντίθετα, θα εγκλωβιστούν στον πειρασμό μιας τυπικά κοινοτικής –βλέπετε γραφειοκρατικής– διαχείρισης της αποστολής τους.

- κής Συμβουλευτικής Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (βλ. στο Commission Nationale Consultative des Droits de l'Homme, 1998, La Lutte contre le racisme et la xénophobie. Exclusion et Droits de l'Homme, Παρίσι, 1999, σ. 38-47) και του βελγικού Κέντρου για την Ισότητα των Ευκαιριών και την Καταπολέμηση του Ρατσισμού (βλ. στη συγκεκριμένη έκθεση του Κέντρου για την περίοδο 1993-1999, στο Centre pour l'Egalité des Chances et la Lutte contre le Racisme, Egaux et Reconus, Bilan 1993-1999 et perspectives de la politique des immigrés et de la lutte contre le racisme, Βρυξέλλες, 1999, σ. 43 επ.). Οι D. Batselé, M. Hanotiau & O. Daurmont, στο έργο τους La lutte contre le racisme et la xénophobie, Βρυξέλλες, 1992, ανθολογούν όλη τη σχετική νομολογία γαλλικών και βελγικών δικαστηρίων κατά τη δεκαετία του 1980 (βλ., αντίστοιχα, σ. 96 επ. και σ. 223 επ.).
14. M. Wieviorka, Le racisme, une introduction, Παρίσι, 1998, σ. 141.
 15. Βλ. εκτενώς τη μελέτη του M. Wieviorka, «Racisme, antiracisme et mutation sociale. L'expérience française», στο Immigration et racisme en Europe (υπό τη διεύθ. του A. Rea), Βρυξέλλες, 1998, σ. 23-43.
 16. Επειδή δεν υπάρχει περιθώριο, στο πλαίσιο αυτού του κειμένου, να υπεισέλθουμε στην ευρύτατη συζήτηση για τη σκοπιμότητα και την –έντονα αμφιλεγόμενη– αποτελεσματικότητα ιδιαίτερα των θετικών δράσεων στο πεδίο της καταπολέμησης του ρατσισμού, συνιστούμε ως χρήσιμη επισκόπηση αυτής της επιστημονικής –αλλά και πολιτικής– συζήτησης την έκδοση της Documentation Française, Les politiques de discrimination positive (υπό την επιμέλεια του G. Calvès), στη σειρά Problèmes politiques et sociaux, no. 822, 4.6.1999, σ. 74, ιδ. τη δεύτερη ενότητα

του βιβλίου με τίτλο «La discrimination positive, un instrument de lutte contre la discrimination» (σ. 33-71).

17. D. Lapeyronnie. «Peut-il exister une politique antiraciste?», στο Racisme et modernité, όπ. παρ., σ. 345-351, ιδ. σ. 346 και 350.

18. Μια αυστριακή ΜΚΟ, το Ίδρυμα των αρχείων και τεκμηρίωσης της αυστριακής αντίστασης (Stiftung Dokumentationsarchiv des Österreichischen Widerstands), έχει θέσει τον πολιτικό λόγο και την πολιτική πρακτική του Haider και των επιτελών του στο «μικροσκόπιο» της ήδη από το 1985: ένα πολυσέλιδο ντοκουμέντο καταγράφει χαρακτηριστικές αποστορφές λόγων τους και παραδείγματα δημόσιων πρακτικών τους με ρατσιστικό και φιλοναζιστικό περιεχόμενο· το κείμενο ευγενώς διατίθεται από το Ίδρυμα σε όποιον ενδιαφερθεί (τηλ.: 00431.53435/01779, φαξ: 53436/01771).

19. Βλ. την «έκθεση Ευρυγένη» στην έκδοση του Κέντρου Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Εξεταστική επιτροπή για την άνοδο του φασισμού και του ρατσισμού στην Ευρώπη. Εισήγηση: Δημήτρης Ευρυγένης. Θεσσαλονίκη, 1987, σ. 9-206. Στην εξεταστική επιτροπή της περιόδου 1984-1985, δόθηκε συνέχεια, από τη Συνέλευση, με τη συγκρότηση μιας ακόμη εξεταστικής επιτροπής κατά την περίοδο 1989-1990, η οποία υπέβαλε την έκθεσή της (γνωστή από το όνομα του συντάκτη της, του βρετανού εργατικού ευρωβουλευτή Glyn Ford, ως «έκθεση Ford») τον Ιούλιο 1990· βλ. σχετικά Parlament Européen, Commission d'enquête sur le racisme et la xénophobie. Rapport sur les résultats des travaux. Λουξεμβούργο, 1990, σ. 7-192.

20. Αναφερόμαστε, εδώ, στην απόφαση της πορτογαλικής προεδρίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης (1.2.2000) να επιβάλει, εξ ονόματος των «πλην της Αυστρίας» κρατών-μελών της Ένωσης, ένα είδος «πολιτικού αποκλεισμού» στη νέα αυστριακή κυβέρνηση ως «κώλυση» για τη συμμετοχή σ' αυτήν του ακροδεξιού κόμματος (μείωση εκ μέρους των 14 κρατών-μελών των επίσημων επαφών τους με την αυστριακή κυβέρνηση, αποκλεισμός των πρεσβευτών της Αυστρίας στα 14 κράτη-μέλη από τη συμμετοχή σε κοινοτικές διαδικασίες, μη υποστήριξη της υποψηφιότητας αυστριακών υποψηφίων για την κατάληψη θέσεων σε διεθνείς οργανισμούς). Είναι αυτονόητο ότι η αστηρότητα της κοινοτικής αντίδρασης στην είσοδο της ακροδεξιάς στην αυστριακή κυβέρνηση σε σχέση με την αντίδραση του 1984 έναντι της εισόδου του γαλλικού ρατσιστικού και ακροδεξιού κόμματος στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο εξηγείται όχι μόνο από τη σοβαρότητα της «αυστριακής πρόκλησης», αλλά και από το ότι οι ευρωπαϊκοί υπερεθνικοί θεσμοί, σε αντίθεση με το βαθμό ανάπτυξης τους στη δεκαετία του 1980, έχουν σήμερα αναδειχθεί σε «μηχανισμούς υπερεθνικού ελέγχου» του σεβασμού από τα κράτη-μέλη των αρχών της ελευθερίας και της δημο-

κρατίας, των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του κράτους δικαίου (βλ. τη διαδικασία αναστολής δικαιωμάτων του κράτους-μέλους που παραβιάζει αυτές τις αξίες, κατά το άρ. 7 της Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Ένωσης). Σχετικά με την είσοδο των ακροδεξιών στην αυστριακή κυβέρνηση, βλ. και το ψήφισμα της ολομέλειας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 2.2.2000 («Results of the legislative elections in Austria and the proposal to form a coalition government between Austrian People's Party and Austrian Freedom Party», doc. 284.659/RC1), στην παράγρ. 8 του οποίου μνημονεύεται το ενδεχόμενο να τεθεί σε κίνηση, στην περίπτωση της Αυστρίας, η διαδικασία του άρ. 7 ΣΕΕ.

21. Στα σχετικά ψηφίσματα που είχαν εκδοθεί μέχρι τις αρχές του 1995, αναφερόμαστε στη μελέτη μας στον Αρμενόπουλο, όπ. παρ., σ. 822, υποσημ. 11. Ιδιαίτερα έντονο ήταν το ψηφισματικό έργο των τριών κοινοτικών οργάνων στη διάρκεια του 1997, που είχε ανακηρυχθεί «Ευρωπαϊκό έτος κατά το ρατσισμού»· ένα από τα τελευταία ψηφίσματα ειδικά του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, που αναφέρεται στα περισσότερα από τα κείμενα που είχαν εκδοθεί από τα τρία όργανα στην περίοδο 1986-1997, είναι το ψήφισμα της 18.12.1998 για το ρατσισμό, την ξενοφοβία και τον αντισημιτισμό (βλ. στο Δελτίο ΕΕ, 12-1998, σημ. 1.1.8).

22. Βλ. στην εισαγωγική ενότητα του κειμένου μας.

23. ΕΕ αριθ. L 185/5, 24.7.1996· υπενθυμίζουμε ότι η Κοινή Δράση είχε υιοθετηθεί υπό την Συνθήκη του Μάαστριχτ και, κατά το άρ. Κ. 3 ΣΕΕ, το Συμβούλιο ήταν το αρμόδιο όργανο για την υιοθέτηση πράξεων που υλοποιούσαν τη διακυβερνητική συνεργασία στους τομείς της δικαιοσύνης και των εσωτερικών υποθέσεων, στους οποίους ανήκε και η «αμοιβαία δικαστική συνδρομή στις ποινικές υποθέσεις» (άρ. Κ. 1 ΣΕΕ).

24. Βλ. το έγγραφο Ευρωπαϊκή Ένωση - Το Συμβούλιο, «Έκθεση της επιτροπής του άρθρου Κ. 4 στο Συμβούλιο, για την εφαρμογή της κοινής δράσης, που υιοθετήθηκε στις 15 Ιουλίου 1996, σχετικά με τη δράση εναντίον του ρατσισμού και της ξενοφοβίας», έγgr. 7808/1/98 JUSTPEN 44, 29.4.1998.

25. Στις προτάσεις της Συμβουλευτικής Επιτροπής, και σ' εκείνες ορισμένων από τις ευρωπαϊκές ΜΚΟ, αναφέρεται η μελέτη μας στον Αρμενόπουλο, όπ. παρ., ιδ. σ. 826 επ., πρόσφατα δε ο D. Rosenberg, «La lutte contre le racisme et la xénophobie dans l'Union Européenne», Revue Trimestrielle de Droit Européen, 35 (2), avr.-juin 1999, σ. 201-212, ιδ. σ. 209 επ.

26. Διάταξη σχετική με την αρμοδιότητα στην καταπολέμηση του ρατσισμού, τη φορά αυτή των θεσμών διακυβερνητικής συνεργασίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης, προστέθηκε και στη ΣΕΕ· κατά το άρ. 29.1 (του τίτλου VI της Συνθήκης «Διατάξεις για την αστυνομική και δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις»), «με την επιφύλαξη των αρμοδιοτήτων της Ευ-

ρωπαϊκής Κοινότητας, στόχος της Ένωσης είναι να παρέχει στους πολίτες υψηλό επίπεδο προστασίας εντός ενός χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης, με την ανάπτυξη από κοινού δράσης μεταξύ των κρατών-μελών στον τομέα της αστυνομικής και δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις, και με την πρόληψη και την καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας».

27. Οι τρεις προτάσεις της Επιτροπής είναι δημοσιευμένες, αντίστοιχα, ως COM(1999)566 final, COM(1999)568 final και COM(1999)567 final· επίσης, η Επιτροπή εξέδωσε Ανακοίνωση προς το Συμβούλιο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, την Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των περιφερειών, σχετικά με ορισμένα κοινοτικά μέτρα καταπολέμησης των διακρίσεων, COM(1999)570 final.

28. Βλ. στις αιτιολογικές σκέψεις υπ' αριθ. 22 των δύο σχεδίων οδηγιών, COM(1999)566 final, σ. 14 και COM(1999)568 final, σ. 19.

29. Άρθρα, αντίστοιχα, 5 της πρώτης και 6 της δεύτερης οδηγίας.

30. Βλ. στην ενότητα 3 του κειμένου μας.

31. Βλ. αντί άλλων στο Fondation Européenne pour l'Amélioration des Conditions de Vie et de Travail, Manuel Européen de bonnes pratiques pour la prévention du racisme sur le lieu de travail: résumé, Δουβλίνο, 1997, σ. 7.

32. Κατά το άρ. 308 ΣΕΚ, «αν ενέργεια της Κοινότητας θεωρείται αναγκαία για την πραγματοποίηση ενός από τους στόχους της στο πλαίσιο της λειτουργίας της κοινής αγοράς και δεν προβλέπονται από την παρούσα Συνθήκη οι προς το σκοπό αυτό απαιτούμενες εξουσίες, το Συμβούλιο, προτάσει της Επιτροπής και κατόπιν διαβουλευσεων με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, θεσπίζει ομοφώνως τις κατάλληλες διατάξεις».

33. Βλ. στην ενότητα 3 του κειμένου.

34. Βλ. σχετικά και τις παρατηρήσεις του D. Rosenberg, όπ. παρ., σ. 232. Το Παρατηρητήριο έχει ήδη εκδόσει την πρώτη ετήσια έκθεσή του (European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, The Situation regarding Racism and Xenophobia in the European Community, Looking Reality in the Face, Annual Report 1998, Βιέννη, 1999, σ. 86). Καθόσον το κυριότερο μέσο δράσης του, το «δίκτυο RAXEN», δεν έχει ακόμη συγκροτηθεί, δεν θεωρώ ότι η έκθεση αυτή αποτελεί προϊόν μιας συστηματικής και σε βάθος εξέτασης των εθνικών αντιρατσιστικών πολιτικών, αλλά και «ευρύτερα» της σημερινής κατάστασης του ρατσιστικού φαινομένου.

Βασισμένο σε εισήγηση που παρουσιάστηκε στη «στρογγυλή τράπεζα» με θέμα «Η καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας στην Ελλάδα σήμερα. Λόγος και αντίλογος», που πραγματοποιήθηκε στη Θεσσαλονίκη στις 20 Νοεμβρίου 1999. Στην εκδήλωση αναφερόμαστε στο κείμενο, ιδ. στις υποσημ. 6 και 7.

Διεθνής επικουρία ή νεοϊμπεριαλιστικός παρεμβατισμός;

Ο ρόλος των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων στο πλαίσιο της πολιτικής της ΕΕ για τη διεθνή ανάπτυξη

• ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΘΕΟΔΩΡΑΚΗΣ •

Ο ρόλος της κοινωνίας των πολιτών και ιδιαίτερα των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων (ΜΚΟ) στο πλαίσιο της διεθνούς συνεργασίας για την ανάπτυξη αποτελεί αντικείμενο έντονου προβληματισμού και συχνά αντιπαράθεσης. Οι λόγοι είναι βέβαια πολλοί: οι ΜΚΟ αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα και αποτελεσματικό μηχανισμό παρέμβασης στα διεθνή δρώμενα, αλλά ο ρόλος τους δεν γίνεται εύκολα αποδεκτός σε όλα τα μήκη και τα πλάτη της υδρογείου. Εξάλλου η εμπειρία της κάθε χώρας όσον αφορά το ρόλο των ΜΚΟ καθώς και όλων των άλλων εκφράσεων της κοινωνίας των πολιτών είναι συνάρτηση της ιστορίας και του πολιτισμού καθώς και της κοινωνικής της συγκρότησης. Σε γενικές γραμμές οι αναπτυγμένες βιομηχανικά κοινωνίες αποδέχονται τη δράση και την παρέμβαση των ΜΚΟ ιδιαίτερα σε τομείς όπως η προστασία του περιβάλλοντος, οι ανθρωπιστικές δράσεις, η αναπτυξιακή συνεργασία και η κοινωνική πολιτική, ενώ οι αναπτυσσόμενες χώρες γενικά τηρούν μια περισσότερο επιφυλακτική στάση. Οι χώρες αυτές αποδέχονται τη δράση των ΜΚΟ, που στην πλειοψηφία τους προέρχονται βέβαια από τις δυτικές πρώην αποικιοκρατικές δυνάμεις, αλλά είναι ιδιαίτερα ευαίσθητες σε ό,τι αφορά τις πιθανές παρεμβάσεις των ΜΚΟ σε ζητήματα που σχετίζονται με τις πολιτικές εξε-

λίξεις και τις δράσεις σε θέματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Η σημερινή διεθνής συγκυρία χαρακτηρίζεται από αστάθεια των δομών, ευμετάβλητες συνθήκες του χρηματοπιστωτικού συστήματος, διεθνοποίηση των αγορών και επαναστατικές τεχνολογικές ανακαλύψεις και εφαρμογές. Όσον αφορά ιδιαίτερα τις αλλαγές στο παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό σύστημα μετά τις αλληπάλληλες κρίσεις στην Α-

Δεν υπάρχουν θαυματουργές λύσεις για όλα τα προβλήματα του αναπτυσσόμενου κόσμου, ιδιαίτερα στη σημερινή συγκυρία όπου η σοβαρή κρίση

στις αναπτυγμένες βιομηχανικά χώρες αποδιαιθρώνει τις κοινωνικές δομές και δημιουργεί τάσεις εσωστρέφειας

σία, Ρωσία και Κεντρική και Λατινική Αμερική, σήμερα η συζήτηση έχει επικεντρωθεί στη δημιουργία μηχανισμών σταθερότητας χωρίς να υπάρχουν ελπίδες για ριζική αναθεώρηση των δομών.

Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα κατέχει την πέμπτη κατά σειρά θέση στον πίνακα των μελών της Επιτροπής Αναπτυξιακής Βοήθειας του ΟΟΣΑ και αποτελεί το δεύτερο, μετά την Παγκόσμια Τράπεζα, δωρητή στην κλίμακα των διεθνών οργανισμών. Σε ετήσια βάση η Ευρωπαϊκή Ένωση (συνυπολογίζεται η διμερής κρα-

τική βοήθεια των 15 καθώς και τα αντίστοιχα χρηματοοικονομικά προγράμματα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής) διαθέτει περίπου 35 δισ. δολάρια ή 32 δισ. ευρώ. Για ορισμένες περιοχές, όπως π.χ. η υποσαχάριος Αφρική, η βοήθεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης αντιστοιχεί περίπου στο 80% της συνολικής δημόσιας βοήθειας. Για να έχουμε όμως μια πλήρη εικόνα της κατάστασης αξίζει να τονισθεί ότι η συνολική διεθνής δημόσια βοήθεια σε ετήσια βάση ανέρχεται σε 50 δισ. δολάρια ΗΠΑ, ενώ οι ιδιωτικές επενδύσεις είναι πενταπλάσιες (250 δισ. δολάρια.).

Τα ποσά αυτά είναι φυσικά ανεπαρκή προκειμένου ν' αντιμετωπιστούν τα μεγάλα προβλήματα των φτωχών χωρών του πλανήτη και είναι περιττό να τονίσω ότι δεν υπάρχουν δυστυχώς θαυματουργές λύσεις για όλα τα προβλήματα του αναπτυσσόμενου κόσμου, ιδιαίτερα στη σημερινή συγκυρία όπου η σοβαρή κρίση στις αναπτυγμένες βιομηχανικά χώρες αποδιαιθρώνει τις κοινωνικές δομές και δημιουργεί τάσεις εσωστρέφειας. Η αύξηση της ανεργίας, τα φαινόμενα του κοινωνικού αποκλεισμού, οι τάσεις ξενοφοβίας και ρατσισμού είναι ενδείξεις μιας βαθύτερης κοινωνικής αλλαγής και αποδυνάμωσης των μηχανισμών αλληλεγγύης που παραδοσιακά εξισοροπούσαν τα αντιτιθέμενα συμφέροντα.

Μέσα σ' αυτή τη δύσκολη

συγκυρία είναι αυτονόητο ότι οι αλληλεξαρτήσεις Βορρά-Νότου -αρνητικές ή θετικές, παραδοσιακές ή νέες- αποκτούν μια νέα διάσταση. Προβλήματα όπως το μεταναστευτικό κύμα, η μεταγκατάσταση των επιχειρήσεων, η παραγωγή και διακίνηση ναρκωτικών, η εξάπλωση της φτώχειας κ.ο.κ., ή ακόμα η ανάγκη δημιουργίας κοινά αποδεκτού πλαισίου για τις επενδύσεις είναι μείζονα θέματα της διεθνούς κοινότητας, για τα οποία χρειάζονται προτάσεις και πάνω απ' όλα διάθεση για την από κοινού αντιμετώπιση και επίλυσή τους.

Παρ' ότι όμως η γενικότερη διεθνής κατάσταση δεν είναι ευχάριστη, δεν πρέπει να αποθαρρύνονται προσεγγίσεις και απόψεις ανανεωτικού χαρακτήρα. Θεωρώ ότι τέτοιες απόψεις μπορούν να τύχουν εφαρμογής σε τέσσερα επίπεδα:

α) Τοπικό επίπεδο: υπάρχουν δυνατότητες παρέμβασης για ενίσχυση των ατόμων ή ομάδων με διάφορους τρόπους (π.χ. μικρά δάνεια σε άτομα που δεν μπορούν να έχουν πρόσβαση στο τραπεζικό σύστημα, υποβοήθηση της συνεργασίας ανάμεσα σε αποκεντρωμένους φορείς και οργανώσεις των τοπικών κοινωνιών, υποστήριξη των μικρών παραγωγών με ευέλικτους τρόπους και μηχανισμούς).

β) Η κοινωνική διάσταση των διαρθρωτικών προσαρμογών (structural adjustment): η διεθνής οικονομική κρίση απέδειξε ότι το κοινωνικό κόστος των αλλαγών είναι τεράστιο και θα πρέπει να βρεθούν τρόποι ενσωμάτωσης του κόστους αυτού στα σχετικά προγράμματα της Παγκόσμιας Τράπεζας και του Δ.Ν.Τ. Αυτό σημαίνει ότι τομείς όπως η υγεία και η εκπαίδευση πρέπει να αποτελούν πλέον σαφή προτεραιότητα, διαφορετικά η καταπολέμηση της φτώχειας δεν αποκτά ουσιαστικό περιεχόμενο.

γ) Η ενίσχυση των μη κρατικών οργανώσεων και γενικότερα της κοινωνίας των πολιτών, έτσι όπως αυτή εκφράζεται σε κάθε κοινωνία, πρέπει να αποτελεί ένα άλλο πεδίο παρέμβασης. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να επιζητείται η συμπληρωματικότητα των δράσεων και των προγραμμάτων και να ενισχύεται η δράση και η παρέμβαση των τοπικών φορέων ώστε να επιτυγχάνεται υψηλός βαθμός αποτελεσματικότητας της διεθνούς βοήθειας, προς όφελος του πληθυσμού.

δ) Η ενίσχυση της περιφερειακής ολοκλήρωσης αποτελεί ένα θεμιτό εργαλείο για την αντιμε-

Η Ευρωπαϊκή Ένωση οφείλει να συνεργαστεί με τις αναπτυσσόμενες χώρες για την αντιμετώπιση των πλανητικών προκλήσεων της εποχής και τη δημιουργία ενός δικαιότερου κόσμου που θα βασίζεται στη συνεργασία

τώπιση των προκλήσεων που θέτει η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας. Μιλούμε βέβαια για ένα ανοιχτό περιφερειακό σύστημα συνεργασίας και ολοκλήρωσης «open regionalism» το οποίο θα διαπλέκεται λειτουργικά με το διεθνές σύστημα και τους πολυμερείς οργανισμούς.

Αυτή η προσέγγιση εντάσσεται στο πλαίσιο μιας ευρύτερης θεώρησης της αναπτυξιακής συνεργασίας, που αποσκοπεί στην υποβοήθηση των πολιτικών και οικονομικών αλλαγών στον αναπτυσσόμενο κόσμο, στην ενίσχυση της κοινωνίας των πολιτών όπως αυτή εκφράζεται κατά χώρα, στην προώθηση των αρχών της χρηστής διακυβέρνησης και γενικότερα στην αναβάθμιση του βιοτικού επιπέδου με την κάλυψη των στοιχειωδών αναγκών του πληθυσμού. Η ανάλυση αυ-

τή στηρίζεται στην πεποίθηση ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση οφείλει να συνεργαστεί με τις αναπτυσσόμενες χώρες για την αντιμετώπιση των πλανητικών προκλήσεων της εποχής και τη δημιουργία ενός δικαιότερου κόσμου που θα βασίζεται στη συνεργασία και θα αποσκοπεί στην εδραίωση της δημοκρατίας και της βιώσιμης ανάπτυξης.

Στη σύγχρονη κοινωνία λειτουργούν πολλά κέντρα εξουσίας και οι πρωτοβουλίες είναι, φυσικά, αμέτρητες. Γι' αυτό, ο καθορισμός των στόχων και ο προγραμματισμός των μέσων είναι βασικές προϋποθέσεις επιτυχίας στο χώρο της ανάπτυξης.

Σ' αυτό το πλαίσιο και παρά τις διαφορετικές κατά χώρα εμπειρίες, θα επιχειρήσω μια παρουσίαση των δυνατοτήτων που έχουν οι ΜΚΟ ώστε να δημιουργήσουν την απαραίτητη σε κάθε κοινωνία δυναμική. Ειδικότερα, θα ήθελα να τονίσω τα παρακάτω:

Η διεθνής διάσταση της δράσης των ΜΚΟ: τόσο τα δίκτυα των μεγάλων ΜΚΟ σε διεθνή κλίμακα όσο και οι πρωτοβουλίες τους σε εθνικό ή τοπικό επίπεδο έχουν επιπτώσεις που υπερβαίνουν τα όρια του κράτους και συμβάλλουν έτσι στη δημιουργία ευρύτερων κινημάτων, τονώνουν τη διεθνή κοινή γνώμη και αφυπνίζουν την «παγκόσμια συνείδηση». Τα σύγχρονα Μέσα Ενημέρωσης επιτρέπουν εξάλλου την ταχύτατη διάδοση μηνυμάτων και πληροφοριών.

Στον τομέα της ανάπτυξης, και ειδικότερα όσον αφορά στις σχέσεις Βορρά-Νότου, οι ΜΚΟ και γενικότερα η «Κοινωνία των πολιτών» συνέβαλε, στις βιομηχανικές κοινωνίες, στην καλύτερη κατανόηση, συνειδητοποίηση και αναζωογόνηση του ενδιαφέροντος για τη βιώσιμη ανάπτυξη. Παράλληλα, η κοινωνία των πολιτών με την ανεξαρτησία των θέσεων και των πρωτοβουλιών

της αμφισβήτησε την κυριαρχία των αναπτυξιακών μοντέλων του Βορρά και κατέδειξε την ακαταλληλότητά τους για τις χώρες του Νότου.

Ιδιαίτερα σημαντικός όμως είναι ο ρόλος των ΜΚΟ στις ίδιες τις αναπτυσσόμενες χώρες. Εκεί, οι ΜΚΟ λειτουργούν ως μοχλοί ανάπτυξης, δημιουργούν τις συνθήκες για μια κοινωνική δυναμική και προωθούν τη συμμετοχική δημοκρατία σε όλα τα επίπεδα. Λόγω όμως των ιδιαίτερων δυσκολιών και των παραδοσιακών δομών των κοινωνιών αυτών, απαιτείται σεβασμός του ρόλου των άλλων παραγόντων και ιδιαίτερα του κράτους, ώστε να έχει ουσιαστικό νόημα ο προγραμματισμός, η αποτελεσματικότητα και η διαφάνεια στη διαχείριση των πόρων.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, σε όλες τις συμφωνίες που συνάπτει με τρίτες χώρες, επιχειρεί να δώσει έναν ουσιαστικότερο ρόλο στους ΜΚΟ. Έτσι, τόσο σε θέματα δράσεων, οι ΜΚΟ συμμετέχουν ενεργά και υλοποιούν προγράμματα στον ανθρωπιστικό, κοινωνικό και αναπτυξιακό τομέα.

Ελπίζουμε ότι με τη νέα αυτή αντίληψη, της προώθησης, δηλαδή της συμμετοχής όλων των παραγόντων της κοινωνίας στην ανάπτυξη, θα έχουμε καλύτερα αποτελέσματα, τόσο όσον αφορά την ποιότητα των προγραμμάτων όσο επίσης και την προβολή νέων προτύπων και αρχών όπως: η ορθή διαχείριση των δημοσίων υποθέσεων, η συμμετοχική δημοκρατία και ο αγώνας κατά της διαφθοράς και της κατασπατάλησης των πόρων.

Η εργασία των ΜΚΟ στον αναπτυσσόμενο κόσμο καλύπτει ένα πλούσιο φάσμα δραστηριοτήτων: γεωργία, επισιτιστική βοήθεια, εκπαίδευση και επιμόρφωση, παροχή υγειονομικών υπηρεσιών, σεβασμός των ανθρω-

πίνων δικαιωμάτων, υγεία κ.λπ. Η συνεισφορά τους εκφράζεται με τη χρηματοδότηση οργανώσεων και προγραμμάτων στις χώρες του Νότου, με την παροχή τεχνικής βοήθειας, την υλοποίηση σχεδίων κ.λπ.

Οι ανταποκριτές των ΜΚΟ στις χώρες του Νότου μπορεί να είναι είτε οργανώσεις βάσης (αγροτικές οργανώσεις, συνεταιρισμοί και άλλες οργανώσεις που έχουν κύρος σε τοπικό επίπεδο) είτε περιφερειακές οργανώσεις, όπως ενώσεις γεωργικών συνεταιρισμών με ευρύτερη ακτίνα δράσης, και, τέλος, τοπικοί ΜΚΟ.

Το σύστημα της «Συγχρημα-

Ο πνευματικός χαρακτήρας της Εκκλησίας, η ευρύτερη αποστολή της, εκφράζει πάνω από δόγματα μια συμπληρωματική πτυχή της ανάπτυξης, καθότι επί χρόνια ο λόγος σχετικά με το αναπτυξιακό φαινόμενο έλαβε κυρίως οικονομικό χαρακτήρα

τοδότησης» των προγραμμάτων (Ευρωπαϊκή Επιτροπή και ΜΚΟ) είναι ένα μέσο που η Επιτροπή διαθέτει για την κινητοποίηση της κοινωνίας των πολιτών. Η χρηματοδότηση εκ μέρους της Επιτροπής, κατά κανόνα, δεν υπερβαίνει συνήθως το 50%, ενώ η ΜΚΟ, από την πλευρά της, πρέπει να προσφέρει εξ ιδίων πόρων τουλάχιστον το 15% των συνολικών δαπανών που απαιτούνται για την υλοποίηση του σχεδίου της. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η συγχρηματοδότηση συνιστά την καλύτερη εγγύηση σεβασμού της αυτονομίας των ΜΚΟ. Ωστόσο, η Επιτροπή κρίνει τα προτεινόμενα σχέδια αφού λάβει υπόψη της την ποιότητα και τη βιωσιμότητά τους.

Η συνεργασία ανάμεσα στις ΜΚΟ και την Επιτροπή έχει περάσει από διάφορες φάσεις. Ο

συνολικός απολογισμός αυτής της συνεργασίας είναι θετικός και η Επιτροπή πιστεύει ότι η συγχρηματοδότηση είναι η καταλληλότερη απάντηση που μπορεί να προσφέρει για την κινητοποίηση της κοινωνίας των πολιτών για την ανάπτυξη.

Σ' αυτό το πλαίσιο ο ρόλος των Εκκλησιών στον τομέα της διεθνούς συνεργασίας για την ανάπτυξη είναι θεμελιώδης. Ειδικότερα σε ό,τι αφορά την κοινωνική διάσταση και πτυχή (υγεία, εκπαίδευση, νεολαία), οι Εκκλησίες μπορούν με τους θεσμούς που διαθέτουν διεθνώς να συνεργαστούν με τις δωρητρίες χώρες και οργανισμούς προς μια διττή κατεύθυνση:

α) την αξιοποίηση και ενίσχυση της κοινωνικής διάστασης της ανάπτυξης με στόχο την ανακούφιση των ασθενέστερων οικονομικά τάξεων (υγεία, εκπαίδευση κ.λπ.)

β) την προώθηση της συνεργασίας ανάμεσα στους τοπικούς φορείς (ΜΚΟ, ΟΤΑ κ.λπ.) και τους αντίστοιχους φορείς των αναπτυσσόμενων χωρών ώστε να επιτευχθεί το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα.

Μια ξεχωριστή διάσταση που πρέπει επίσης να αναφερθεί είναι η συμβολή των Εκκλησιών στον εμπλουτισμό της σχετικής συζήτησης για τη διεθνή ανάπτυξη: ο πνευματικός χαρακτήρας της Εκκλησίας, η ευρύτερη αποστολή της, εκφράζει πάνω από δόγματα μια συμπληρωματική πτυχή της ανάπτυξης, καθότι επί χρόνια ο λόγος σχετικά με το αναπτυξιακό φαινόμενο έλαβε κυρίως οικονομικό χαρακτήρα.

Η Ορθόδοξη αντίληψη και ο οικουμενικός χαρακτήρας της Ορθοδοξίας μπορούν, εφόσον υπάρξει και η κατάλληλη υποδομή, να συνεισφέρουν σημαντικά στη διεθνή προσπάθεια για την ανάπτυξη και να αναδείξουν τις κοινωνικές προτεραιότητες της σύγχρονης κοινωνίας. Η καταπο-

λέμηση της φτώχειας, η σωτηρία του περιβάλλοντος, η ενίσχυση της δημοκρατίας και της ειρήνης πρέπει να αποτελούν βασικές συνιστώσες της νέας αντίληψης για την ανάπτυξη εν όψει του αιώνα.

Σ' αυτή την προοπτική οι Εκκλησίες μπορούν όχι απλά να συμμετάσχουν αλλά και να πρωτοστατήσουν με ιδέες, προτάσεις και προγράμματα που ωθούν τη διεθνή κοινότητα σε μια ισόρροπη και βιώσιμη ανάπτυξη.

Η κοινοτική αναπτυξιακή πολιτική βρίσκεται σήμερα σε μια κρίσιμη καμπή αφού τόσο οι λειτουργικές ανάγκες όσο και η αναδιατύπωση των στόχων απαιτούν μεγαλύτερη συνοχή των δράσεων ανάμεσα στα κράτη-μέλη και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Επιπλέον, απαιτείται μεγαλύτερη διασύνδεση ανάμεσα στις τέσσερις βασικές πτυχές των εξωτερικών σχέσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης: της αναπτυξιακής πολιτικής, της οικονομικής συνεργα-

σίας και του εμπορίου, των ανθρωπιστικών δράσεων και των πολιτικών σχέσεων.

Η σύγχρονη αντίληψη περί διεθνούς συνεργασίας και ανάπτυξης όπως την είδαμε να διαμορφώνεται προοδευτικά, ιδίως από τη δεκαετία του '70 στηρί-

Απαιτείται μεγαλύτερη διασύνδεση
ανάμεσα στις τέσσερις βασικές πτυχές
των εξωτερικών σχέσεων της Ευρωπαϊκής
Ένωσης: της αναπτυξιακής πολιτικής,
της οικονομικής συνεργασίας
και του εμπορίου,
των ανθρωπιστικών δράσεων
και των πολιτικών σχέσεων

ζεται στη συμπληρωματικότητα των ρόλων και των δράσεων όλων των παραγόντων. Το αναπτυξιακό γίνεσθαι από τη φύση του είναι πολύπλοκο και περιέχει ταυτόχρονα πολλές αντιφάσεις. Για το λόγο αυτό, η αποδοχή της συμπληρωματικότητας των ρόλων είναι η απαραίτητη

προϋπόθεση για μια επιτυχή πορεία και ένα ουσιαστικό αποτέλεσμα.

Σ' αυτή τη βάση μπορούμε να δεχτούμε ότι όλοι οι παράγοντες που συμμετέχουν στην αναπτυξιακή προσπάθεια, δηλαδή το κράτος, οι κοινωνικοί φορείς, τα συνδικάτα, οι Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις και οι διάφορες ενώσεις οφείλουν να εργάζονται στη βάση ενός ευρύτερου εθνικού προγράμματος με μακροπρόθεσμους στόχους και στρατηγική.

Ταυτόχρονα, απαιτείται πλήρης διαφάνεια, με τους απαραίτητους ελέγχους όσον αφορά τη χρήση των πόρων αλλά και ικανότητα επανεξέτασης, με βάση τις απαραίτητες αξιολογήσεις των δράσεων και των έργων.

Το άρθρο αυτό βασίζεται σε εισήγηση που έγινε στο Σεμινάριο με θέμα τη «Συνεργασία ανάμεσα στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή και τις Ορθόδοξες Εκκλησίες στις αναπτυσσόμενες χώρες» στο Λουξεμβούργο (23 - 27 Ιουνίου 1999).

ΚΥΒΕΡΝΟΧΩΡΟΣ

Internet, δημόσια σφαίρα και κοινωνία πολιτών

• ΜΑΡΙΝΑ ΡΗΓΟΥ •

Ως η άμμος της θαλάσσης πλήθυναν τα τελευταία χρόνια οι αναλύσεις και οι συζητήσεις και οι προσεγγίσεις στο φαινόμενο επικοινωνίας της νέας εποχής, που αποτελεί το Internet. Με την αμεσότητα, την α-τοπικότητα, το πολύ περιορισμένο κόστος, την έλλειψη (ακόμη περισσότερο: την αδυναμία επιβολής) ρυθμιστικών πλαισίων και περιο-

ρισμών, τη γεύση αναρχικής εξάπλωσης, το φαινόμενο χιονοστιβάδας αλλά (ας μην το κρύβουμε) την έλξη του αυτεπιλεγόμενου προωθημένου/μελλοντοστραφούς/προοδευτικού, το Διαδίκτυο δεν άργησε να διεκδικήσει κεντρικό ρόλο στη δημόσια συζήτηση. Στην πέρα από τη θεσμικά αρθρωμένη και μηνιακά περιχαρκωμένη δημόσια σκηνή, όπου μπορεί η πολιτι-

κή να έχασε την αποκλειστικότητα, αλλά οι νέοι θεσμοί κυριαρχίας λειτουργούσαν αντίστοιχα αποκλειστικά. Στη συνέχεια η Μαρίνα Ρήγου και ο Πέτρος Χαριτάτος ξεναγούν σ' αυτήν τη νέα τύπου σφαίρα της δημόσιας συζήτησης (όπου η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΠΟΛΙΤΩΝ ήδη δραστηριοποιείται με εντεινόμενους ρυθμούς στο www.paremvassi.gr).

Α.Δ.Π.

Οι «Αλήθειες μιας Γυναίκας» είναι ένα βιβλίο που καταγγέλλει την ωμότητα του πολιτικού και του κοινωνικού συστήματος. Είναι το βλέμμα μιας γυναίκας με τη ζεστασιά που προσθέτει στην αυστηρή ανάλυση, στην παρατήρηση της πραγματικότητας. Είναι ακόμη η αφήγηση μιας προσωπικής διαδρομής, με κινητήρια δύναμη την πεποίθηση ότι ο κόσμος μπορεί ν' αλλάξει. Είναι τέλος η αντίθεση σε μια δήθεν μοιραία πορεία του εκσυγχρονισμού, που έχει παρεκκλίνει σε μονοδιάστατη φροντίδα της υλικής αποτελεσματικότητας· είναι μια προσπάθεια να αποδοθεί στην πολιτική ο χώρος που της ανήκει και μέσα στον οποίο επιβεβαιώνεται μια ηθική της δράσης και μια ουτοπία-προανάκρουσμα της μελλοντικής πραγματικότητας.

ΣΕΓΚΟΛΕΝ ΡΟΥΓΙΑΛ
ΑΛΗΘΕΙΕΣ ΜΙΑΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ

προλεγόμενα - μετάφραση:
ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΠΑΝΤΕΛΑΚΗΣ

ΜΕΤΑΜΕΣΟΝΥΚΤΙΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Ομήρου 32, Αθήνα, 106 72, τηλ.: 36 17 992

INTERNET

Το Internet, βασισμένο στις τεχνολογίες πληροφορικής και επικοινωνίας, είναι ο φορέας της «κοινωνίας της πληροφορίας»: ένα νέο κοινωνικό και οικονομικό παράδειγμα το οποίο αναδομεί τις παραδοσιακές διαστάσεις

του χρόνου και του χώρου μέσα στις οποίες ζούμε, εργαζόμαστε και επικοινωνούμε. Σε μια εποχή η οποία χαρακτηρίζεται από την τάση παγκοσμιοποίησης τόσο της οικονομίας όσο και των μέσων επικοινωνίας, το παγκόσμιο ηλεκτρονικό δίκτυο που επιτρέπει τη διασύνδεση όλων των ηλε-

κτρονικών υπολογιστών του πλανήτη είναι πραγματικότητα και σηματοδοτεί το κατώφλι μιας νέας εποχής. Η ίδια η επικοινωνία αλλάζει μορφή: τα MME «από έναν σε πολλούς» (one-to-many-media) μετατρέπονται σε «από πολλούς σε πολλούς» (many-to-many-communi-

cation). Πρόκειται για τη μεσο-λαβημένη από υπολογιστές επικοινωνία (computer-mediated communication), που ανατρέπει το γραμμικό μοντέλο ανάλυσης της επικοινωνίας «πηγή - μήνυμα - δέκτης»¹ το οποίο θρυμματίζεται κάτω από το βάρος της ποικιλίας δυνατοτήτων που παρέχει το Internet: α. μη ταυτόχρονη επικοινωνία ενός προς έναν, ή ενός προς πολλούς π.χ. E-mail, β. μη ταυτόχρονη επικοινωνία πολλών με πολλούς, όπως συμβαίνει π.χ. στο USENET, στους ηλεκτρονικούς πίνακες α-νακοινώσεων (electronic bulletin boards) και στις Listservers που απαιτούν από το χρήστη για να αποκτήσει πρόσβαση να χρησιμοποιήσει κωδικό γ. ταυτόχρονη επικοινωνία που μπορεί να έχει τη μορφή ένας προς έναν, ένας προς μερικούς, ή ένας προς πολλούς και να οργανώνεται γύρω από ένα συγκεκριμένο θέμα, να αφορά στην κατασκευή ενός αντικειμένου ή να πρόκειται για το παίξιμο ενός ρόλου.

Παραδείγματα τέτοιου είδους επικοινωνίας είναι τα MUDs (Multi-User Dungeons και οι ποικιλίες τους όπως τα MOOs, MUCKs και MUSHs), τα Role Playing Games, το Internet Relay Chat και τα Chat Rooms και δ. μη ταυτόχρονη επικοινωνία κατά την οποία οι χρήστες αναζητούν κάποιο site για να πάρουν πληροφορίες. Η διαδικασία αυτή μπορεί να πάρει τη μορφή επικοινωνίας πολλών με έναν, ενός με έναν ή ενός με πολλούς, π.χ. Web sites, gophers και FTP sites.

Οι πολίτες και οι οργανώσεις τους μέσα από τις ψηφιακές ίνες έχουν τη δυνατότητα να παρουσιάσουν τις θέσεις τους, να συζητήσουν, να εκφραστούν. Η πολιτική πληροφορία έχει βρει έναν άλλο δρόμο, την υπερλεωφόρο της πληροφορικής, διαμέσου της οποίας όλο συναντώνται με όλους. Το «παγκόσμιο χωριό» του Marshall McLuhan ή η «παγκόσμια πόλη» του Zbigniew

Brezinski μοιάζουν να μπορούν να αποκτήσουν υπόσταση μέσα από αυτό το δίκτυο των δικτύων. Μια διαδικτυωμένη παγκόσμια κοινότητα ανατέλλει στηριζόμενη σε νέες μορφές επικοινωνίας και δημοσιότητας.

Παράλληλα όμως η εργασία και η απασχόληση δέχονται το πλήγμα αυτής της νέας τεχνολογίας. Νέες άκαμπτες κοινωνικές ιεραρχίες τείνουν να δημιουργηθούν συμβάλλοντας στην επιδείνωση του κοινωνικού αποκλεισμού και στη διάλυση του κοινωνικού ιστού. Ο έλεγχος της πληροφορίας και η χειραγώγηση της πληροφόρησης συγχροτούν

Αδιάφοροι πολίτες
που αδυνατούν να ακολουθήσουν
τις υπερλεωφόρους της πληροφόρησης,
ή μήπως
αύξηση του δημοκρατικού χαρακτήρα
της πολιτικής διαδικασίας
με νέες δυνατότητες
συμμετοχής των πολιτών;

νέα κέντρα εξουσίας και παράγουν νέες μορφές υποτέλειας. Η όλο και μεγαλύτερη ανάγκη σε τεχνολογικό εξοπλισμό και τεχνογνωσία οδηγεί σε μια ιδιόζουσα μορφή ανισότητας. Ένα χάσμα μεταξύ «πληροφοριοπλουσίων» και «πληροφοριοφτωχών» δημιουργείται εντείνοντας τις ανισότητες τόσο μέσα στην ίδια χώρα όσο και στις σχέσεις των χωρών μεταξύ τους. Μια καινούργια αντίληψη της διάκρισης ανάμεσα στο δημόσιο και το ιδιωτικό αναδύεται καθώς διαμορφώνονται νέες μορφές επικοινωνίας και νέοι τρόποι διάχυσης της πληροφορίας. Η παραβίαση της ιδιωτικότητας εντείνεται στο Διαδίκτυο προσδίδοντας εξουσία και ισχύ σε αόρατα κέντρα που μπορούν να ελέγχουν κάθε κίνηση στον κυβερνοχώρο.

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο η συζήτηση για το παρόν και το μέλλον της πολιτικής είναι ανοι-

κτή: Η κοινωνία της πληροφορίας, της οποίας εκφραστής είναι το Internet, παράγει αδιάφορους πολίτες καθώς αδυνατούν να ακολουθήσουν τις υπερλεωφόρους της πληροφορικής. Στον αντίποδα αυτού του επιχειρήματος οι υποστηρικτές του Διαδικτύου και της κοινωνίας της πληροφορίας επισημαίνουν ότι το Internet και η δυνατότητα αμφίδρομης επικοινωνίας μπορούν να παίξουν καθοριστικό ρόλο στην αύξηση του δημοκρατικού χαρακτήρα της πολιτικής διαδικασίας και στην παροχή νέων δυνατοτήτων για συμμετοχή των πολιτών στην τοπική και εθνική πολιτική σφαίρα. Το Internet αποκτά πολιτική σημασία καθώς πολλαπλασιάζει τη ροή πολιτικής πληροφορίας, δημιουργεί ενεργούς πολίτες που συμμετέχουν στην πολιτική διαδικασία και αποτελεί ένα νέο βήμα συζήτησης για τα πολιτικά δρώμενα. Ή, μήπως, εντέλει σ' αυτό τον πολιτικό διάλογο μέσα από τον κυβερνοχώρο, σ' αυτή την ηλεκτρονική δημοκρατία, δεν συμμετέχουν παρά μόνον αυτοί που ήδη συμμετέχουν στην παραδοσιακή δημοκρατία; Οι κοσμοπολίτες netizens δημιουργούν μια νέα εικονική πολιτική κοινότητα, αυτόνομη κι ανεξάρτητη ή μήπως τελικά λειτουργεί συμπληρωματικά σε μια πολιτική πραγματικότητα;

Μια ποικιλία πολιτικών δράσεων προσανατολίζεται στην ηλεκτρονική μορφή. Προεκλογικές εκστρατείες, πολιτική ενημέρωση, κινήσεις πολιτών online. Είναι αυτή ικανή συνθήκη για την ενίσχυση του πολιτικού και την εμβάθυνση της Δημοκρατίας, τη στιγμή που τα ατομικά, πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα τα οποία τη συγχροτούν φαίνεται να υποχωρούν; Και ποιος θα μπορούσε να είναι ο ρόλος αυτού του πολύπλευρου μέσου επικοινωνίας; Η εμφάνιση ενός όλο και αυξανόμενου κοινωνικού περιθωρίου σε εθνική, αλλά και σε παγκόσμια κλίμακα μπορεί να

αντιμετωπισθεί με μετακίνηση kilobytes μέσα από τις οπτικές ίνες;

«Το ιδεώδες της αυθεντικής δημοκρατίας βρίσκει μια συγκεκριμένη και λειτουργική προοπτική στο λογισμικό το οποίο δίνει τη δυνατότητα στους πολίτες όχι απλώς να εκφράσουν την άποψή τους πάνω σε μια πολιτική πρόταση, αλλά να αποφασίσουν για την πολιτική «ατζέντα» της δικής τους κοινότητας», υποστηρίζει ο Paul Mathias². Ωστόσο ποιοι είναι αυτοί που συμμετέχουν σ' αυτή την κοινότητα, ποιες είναι οι συνθήκες διαμόρφωσης της και πώς αυτές ορίζουν τους όρους λειτουργίας της; Είναι αυτός ο κυβερνοχώρος μια νέα μορφή δημοσιότητας και ποιες είναι οι συνέπειες ύπαρξής του στη σύγχρονη κοινωνία της ατομικιστικής αντιμετώπισης των πραγμάτων, της πολιτικής αποξένωσης, του πολιτικού κυνισμού και των ανισοτήτων; Η αισιόδοξη άποψη βλέπει στα νέα μέσα και ιδιαίτερα στην μέσω-υπολογιστών-επικοινωνία την ελπίδα για επανόρθωση της φθοράς που επέφεραν τα κλασικά media στην πολιτική. Μακριά από την τηλεοπτική αδράνεια, η νέα τεχνολογία των μέσων αναβιώνει τη δημοκρατική ζωή. Νέες δημόσιες σφαίρες αναδύονται καθώς η τεχνολογία δίνει τη δυνατότητα στους κοινωνικούς δράστες να σφυρηλατήσουν κοινά πολιτικά ενδιαφέροντα. Είναι όμως αυτές οι δημόσιες σφαίρες πεδίο εκλογικευμένου διαλόγου; Ποια μορφή παίρνει η δημοσιότητα, το sine qua non στοιχείο της Δημοκρατίας; Ποιος είναι αυτός ο λόγος που διαμορφώνεται μέσα στο Διαδίκτυο;

ΨΗΦΙΑΚΕΣ ΙΝΕΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΦΑΙΡΑ

Ο Habermas³ προσδιορίζει τη δημόσια σφαίρα ως εκείνο το πεδίο της κοινωνικής ζωής όπου λαμβάνει χώρα ένας εκλογικευ-

μένος διάλογος για θέματα κοινού ενδιαφέροντος με στόχο το σχηματισμό της κοινής γνώμης. Οι συμμετέχοντες έχουν το δικαίωμα της ελεύθερης πρόσβασης και της ελεύθερης έκφρασης επί ίσους όρους. Καθώς η κλίμακα της μοντέρνας κοινωνίας δεν επιτρέπει τη φυσική συμπαρουσία παρά ενός σχετικά μικρού αριθμού πολιτών, τα μέσα μαζικής επικοινωνίας έχουν αναχθεί στον κατεξοχήν θεσμό της δημόσιας σφαίρας. Ωστόσο η αλλαγή του Τύπου και κυρίως η εμπορευματοποίησή του οδηγεί σε μια αναδιάρθρωση της δημόσιας σφαίρας και στην αλλαγή λειτουργ-

Ποιες είναι οι συνέπειες ύπαρξης
του Internet στη σύγχρονη κοινωνία
της ατομικιστικής αντιμετώπισης
των πραγμάτων, της πολιτικής αποξένωσης,
του πολιτικού κυνισμού
και των ανισοτήτων

γίας της αρχής της δημοσιότητας.

Η δημοσιότητα, βασική προϋπόθεση της λειτουργίας του δημοκρατικού πολιτεύματος, δεν μπορεί να θεωρηθεί ως κάτι το αυθύπαρκτο. Αντίθετα, διαρκώς αναδιαμορφώνεται όπως και η ίδια η δημοκρατία στην οποία ανήκει. Η αναδιαμόρφωση αυτή συντελείται παράλληλα με την εξέλιξη του βασικού διαύλου της, των ΜΜΕ. Η ολοένα και μεγαλύτερη συγκέντρωση της ιδιοκτησίας των ΜΜΕ σε μεγάλα οικονομικά συμφέροντα και ο έλεγχος της ροής των ειδήσεων από λίγους μεγάλους οργανισμούς οδηγούν σε μια παγκοσμιοποιημένη ελεγχόμενη δημοσιότητα.

Στην ήδη παγκοσμιοποιημένη δημοσιότητα και «μεσοποιημένη» πολιτική, το Internet έρχεται να συμβάλει με πολλαπλές δυνατότητες. Από τη μια μεριά μπορεί να λειτουργήσει ως φορέας αναπαραγωγής αυτής της πα-

γκοσμιοποιημένης δημοσιότητας κι από την άλλη μπορεί να αποτελέσει ένα βήμα ελεύθερης έκφρασης, μια εναλλακτική δημόσια σφαίρα που παρακάμπτει τα φίλτρα των παραδοσιακών media. Είναι γεγονός ότι το Internet αποτελεί μια νέα μορφή επικοινωνίας. Μιας επικοινωνίας αμφίδρομης, μαζικής και ταυτόχρονα εξατομικευμένης η οποία αποσυνδέεται από το χώρο και το χρόνο. Μέσα από τις οπτικές ίνες η πληροφορία κινείται με απίστευτη ταχύτητα από υπολογιστή σε υπολογιστή ή από υπολογιστή σε υπολογιστές. Μηνύματα παντός φύσεως διακινούνται μέσα από το δίκτυο: εμπορικά, πολιτικά, κοινωνικά, επιστημονικά, προσωπικά. «Οι χρήστες έχουν τη δυνατότητα αποκεντρωμένου, άμεσου ελέγχου του πότε, τι, γιατί και με ποιον θα ανταλλάξουν πληροφορίες. Αυτό είναι το μοντέλο του Internet σήμερα, και φαίνεται να γεννά κριτική σκέψη, ακτιβισμό, δημοκρατία και ποιότητα»⁴. Το πώς τελικά

θα λειτουργήσει το Internet, αν δηλαδή εκπέσει εντέλει σε φορέα αναπαραγωγής της παγκοσμιοποιημένης δημοσιότητας ή εάν διατηρήσει τη μορφή ενός ελεύθερου βήματος έκφρασης και επικοινωνίας —με την προϋπόθεση πάντα ότι τα περιεχόμενά του δεν θα μονοπωληθούν από έναν και μόνο τομέα— εξαρτάται από τον ίδιο το χρήστη. Είναι αυτός που θα έχει την τελική επιλογή με το βαθμό ελευθερίας που του παρέχει η κοινωνική πραγματικότητα.

Πολλοί αναλυτές θεωρούν τις εικονικές κοινότητες του Internet, τα Newsgroups και τα MOOs ως δημόσιες σφαίρες εν τω γίνεσθαι, οι οποίες θα αναnevώσουν τη Δημοκρατία τον 21ο αιώνα. Ωστόσο, παρατηρεί ο Mark Poster⁵, αυτοί οι ισχυρισμοί δεν ευσταθούν: παραβλέπουν τις βαθιές διαφορές μεταξύ των «chat rooms» του Internet και της «αγοράς» του παρελθόντος.

Η ανταλλαγή video text δεν είναι ένα υποκατάστατο της πρόσωπο-με-πρόσωπο επικοινωνίας, έχει τη δική της λογική, το δικό της τρόπο να σχηματίζει γνώμη, κι αυτά τα χαρακτηριστικά θα επηρεάσουν τη δημόσια σφαίρα η οποία αναδύεται στην ψηφιακή εποχή μας μέσα στο Διαδίκτυο.

Η δημόσια σφαίρα νοείται ως το πεδίο έκφρασης των πολιτών ως ίσων. Ο διάλογος όλων με όλους βάσει ορθολογικών επιχειρημάτων είναι κυρίαρχος και ο στόχος είναι η συναίνεση. Το Διαδίκτυο επιτρέπει το διάλογο των ανθρώπων ως ίσων, ωστόσο τα ορθολογικά επιχειρήματα σπανίως υπερσχύουν και η επίτευξη συναίνεσης φαίνεται μάλλον αδύνατη. Κι αυτό είναι αποτέλεσμα του τρόπου με τον οποίο η ταυτότητα του ατόμου ορίζεται στο δίκτυο. Όπως παρατηρεί και ο Mark Poster⁶, η ταυτότητα ενός ανθρώπου παραδοσιακά ορίζεται μέσω της επαφής και ριζώνει στο φυσικό σώμα. Αυτοί οι δύο παράγοντες καθιστούν το άτομο υπόλογο (accountable) για τις θέσεις του και επιτρέπουν την οικοδόμηση εμπιστοσύνης μεταξύ των ανθρώπων. Ωστόσο στο Internet η επικοινωνία δεν προϋποθέτει τη φυσική συμπαρουσία και δίνει τη δυνατότητα στα άτομα να ορίζουν αυτά την ταυτότητά τους και να την αλλάζουν κατά βούληση. Αυτή η μεταβλητότητα ταυτοτήτων δεν συμβαδίζει με το σχηματισμό μιας δημόσιας σφαίρας όπως τη γνωρίζουμε μέχρι σήμερα. Η διαφωνία στο δίκτυο δεν οδηγεί σε μια συναίνεση: δημιουργεί μια υπερβολική φόρτωση διαφορετικών απόψεων. Εξάλλου η απουσία σωματικής συμπαρουσίας ευνοεί αυτή την κατάσταση και αφαιρεί από τα άτομα τη δυνατότητα της διαπροσωπικής επικοινωνίας η οποία πολλές φορές είναι καταλυτική για τη δημιουργία εμπιστοσύνης και αλληλεγγύης. «Η επικοινωνιακή δραστηριότητα

που αναπτύσσεται στο Internet αποσυνδέεται από κάθε συναινεσιακή προσδοκία και μοιάζει να σημαίνει περισσότερο την, απελευθερωμένη από το ιδεώδες μιας συλλογικής ζωής, εφαρμογή της χρήσης της διαφωνίας η οποία τρέφει την ασυμφωνία των λόγων περισσότερο παρά την εννόηση των υποκειμένων»⁷. Οι συνθήκες οι οποίες ενθαρρύνουν έναν υγιή συμβιβασμό, η εγγύηση της δημοκρατικής πολιτικής διαδικασίας ελλείπουν από το Διαδίκτυο.

Το Internet λοιπόν, ακριβώς επειδή οι ταυτότητες είναι μεταβλητές, η διαφωνία ευνοείται και απουσιάζει η φυσική συμπαρου-

Στο Internet
η επικοινωνία δεν προϋποθέτει
τη φυσική συμπαρουσία
και δίνει τη δυνατότητα στα άτομα να ορίζουν
αυτά την ταυτότητά τους
και να την αλλάζουν κατά βούληση

σία, είναι ένας κοινωνικός χώρος διαφορετικός από αυτόν της δημόσιας σφαίρας, όπως ήταν γνωστή έως σήμερα. Επιπλέον χάνεται η εντοπιότητα, «γεννιούνται δημόσιες σφαίρες παγκόσμιων διαστάσεων χωρίς εδαφικές ρίζες και διαχωρισμένες η μια από την άλλη, κοινότητες του παγκόσμιου χωριού ή νησίδες επικοινωνίας, χάρη στις οποίες η δημόσια συνείδηση δεν επεκτείνεται με κοσμοπολίτικη έννοια, αλλά υποβάλλεται σε έναν ανεπανόρθωτο κατακερματισμό...»⁸.

ΤΟ «ΙΔΙΩΤΙΚΟ» ΣΤΟ INTERNET

Αν η δημόσια σφαίρα κατακερματίζεται, η ιδιωτική σφαίρα συνθλίβεται κάτω από την πίεση των ανεπιθύμητων εισβολέων. Ήδη από τη δεκαετία του '70 ετίθετο το πρόβλημα της παραβίασης του ιδιωτικού χώρου με

την εξέλιξη της πληροφορικής και τη δημιουργία τραπεζών δεδομένων. Όσο μεγαλύτερη ήταν η απόσταση ανάμεσα σε αυτόν που είχε τον έλεγχο και αυτόν που αφορούσε η πληροφορία τόσο μεγαλύτερος ήταν ο κίνδυνος η πληροφορία να αποκαλυφθεί ή να μην είναι σωστή⁹. Η πλοήγηση μέσα στον κυβερνοχώρο κρύβει κινδύνους. Διαφημιστές, εταιρείες, ιδιώτες μπορούν να αποκτήσουν πρόσβαση στην προσωπική ζωή, στις προσωπικές συνήθειες. Τα περίφημα cookies του κυβερνοχώρου είναι ο Δούρειος Ίππος των απανταχού αδιάκριτων εισβολέων. Αυτά τα cookies είναι προγράμματα που τοποθετούνται στον υπολογιστή του χρήστη από κάποια Web Sites. Έρχονται απρόσκλητα, επικάθονται στο σκληρό δίσκο και καταφέρνουν να ελέγχουν τις συνήθειες του χρήστη: ποιες σελίδες επισκέπτεται, ποια αρχεία κατεβάζει από τον κυβερνοχώρο, πού προτιμά να έχει πρόσβαση. Κι ο χρήστης είναι ήδη εκτεθειμένος στο «superpanoptikon»¹⁰. Όλες οι προσπάθειες αντιμετώπισης του προβλήματος με ειδικά προγράμματα θα σκοντάφτουν πάντα στο ίδιο ακριβώς σημείο που σκοντάφτουν τα συστήματα ασφαλείας δεδομένων του δικτύου: πρόκειται για προγράμματα που εφευρίσκουν άνθρωποι κι επομένως πάντοτε θα υπάρχει κάποιος άλλος ο οποίος θα μπορεί να τα αντιμετωπίσει με βελτιωμένες εκδόσεις. Ένας αένας κύκλος δημιουργίας προγραμμάτων και βεβαίως κατανάλωσης, με όποιες συνέπειες μπορεί να έχει κάτι τέτοιο.

Η «παγκόσμια παρακολούθηση» είναι γεγονός. Οι τηλεαγορές, η παγκόσμια διαφήμιση και οι διάφορες άλλες ηλεκτρονικές αγορές αναζητούν με μεγάλη επιμονή στοιχεία για να δημιουργήσουν ένα επαρκές δίκτυο αγοράς. Το δίκτυο των δικτύων εκπίπτει σε ένα δίκτυο αγοράς. Η επιτήρηση και ο έλεγχος του ι-

διώτη επιτυγχάνεται μέσω της συγκέντρωσης πληροφοριών ηλεκτρονικής οικονομικής ή άλλης συναλλαγής¹¹. «Με την επανάσταση της πληροφορίας η κοινωνική ολότητα λειτουργεί πλέον σαν μια ιεραρχημένη και πειθαρχημένη πανοπτική μηχανή»¹². Οι καλωδιωμένες πόλεις απαρτίζονται από καταναλωτές ορατούς σε άγνωστους παρατηρητές, οι οποίοι βλέπουν τις αγορές, τις προτιμήσεις και τους πιστωτικούς λογαριασμούς των ατόμων. Η γνωστή διάκριση των ορίων ανάμεσα στη δημόσια και την ιδιωτική ζωή του κάθε πολίτη έχει γίνει εξαιρετικά θολή.

Στοιχεία προσωπικά κινούνται ανεξέλεγκτα μέσα στο Διαδίκτυο και υπόκεινται στους νόμους της αγοράς: όσο πιο απόρρητα τόσο πιο σημαντικά. Η ιδιωτική ζωή γίνεται αντικείμενο οικονομικής συναλλαγής και το α-παραβίαστό της που, όπως παρατηρεί ο Habermas, υπηρετείται από την προστασία του «ιδιωτικού», καταστρατηγείται. Το «ιδιωτικό» προκύπτει από τα θεμελιώδη δικαιώματα: «τα δικαιώματα της προσωπικότητας, της ελευθερίας της πίστης και της συνείδησης, η ελευθερία κινήσεων, το απόρρητο της αλληλογραφίας, της επικοινωνίας και τηλεπικοινωνίας, το άσυλο της κατοικίας, καθώς και η προστασία της οικογένειας περιγράφουν μια απαραβίαστη ζώνη προσωπικής ακεραιότητας και αυθυπόστατης διαμόρφωσης της κρίσης και της συνείδησης»¹³. Αυτή ακριβώς η ζώνη παραβιάζεται μέσα από τη διακίνηση προσωπικών στοιχείων στον κυβερνοχώρο.

Η παραβίαση του «ιδιωτικού» συντελείται και μέσα από τη διαδικασία της τηλε-εργασίας η οποία είναι πια γεγονός¹⁴. Η τηλεεξόσχεψη και η δικτύωση επιτρέπουν την ηλεκτρονική επιτήρηση ενώ μέσα από την ίδια τη διαδικασία της τηλε-εργασίας επιταχύνεται η κοινωνική απομό-

νωση, χάνεται η έννοια της συλλογικής εργασίας σε κοινό χώρο και βεβαίως χάνεται κάθε έννοια συλλογικής δράσης για την αντιμετώπιση αυθαιρεσιών από την πλευρά της εργοδοσίας και διεκδίκησης αιτημάτων στο χώρο της εργασίας.

ΕΡΓΑΣΙΑ, ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

Οι οπτικές ίνες και οι υπολογιστές έχουν γίνει το μέσο για μια αναδιάταξη της σχέσης της εργασίας με το χώρο και το χρόνο, επιφέροντας καταλυτικές συνέπειες τόσο στην οργάνωση της κοινωνικής ζωής όσο και στη συ-

Οι καλωδιωμένες πόλεις απαρτίζονται
από καταναλωτές ορατούς
σε άγνωστους παρατηρητές,
οι οποίοι βλέπουν τις αγορές,
τις προτιμήσεις και τους πιστωτικούς
λογαριασμούς των ατόμων.

νοχή του κοινωνικού ιστού. Όπως παρατηρεί ο Δημήτρης Χαραλάμπης, «μέσω της νέας τεχνολογίας ο χώρος και ο χρόνος, καθοριστικά στοιχεία της παραγωγής, της οργάνωσης της εργασίας και τελικά της ζωής των ανθρώπων, παύουν ή τείνουν να παύσουν ν' αποτελούν καθοριστικούς παράγοντες. Η γεωγραφική θέση γίνεται αμελητέα και ο χρόνος αποσυνδέεται από το χώρο. Συγχρόνως ο χώρος κατακερματίζεται, η παραγωγική διαδικασία δεν συγκεντρώνεται χωρικά, αλλά διασπάται, διαιρείται σε τμήματα διαιρώντας τον παγκόσμιο χώρο σε επιλέξιμα σημεία ευέλικτης και εύκολα μεταβαλλόμενης εγκατάστασης, εκμεταλλεζόμενη τα εκάστοτε συγκριτικά πλεονεκτήματα που εναγωνίως και ανταγωνιστικά προσφέρονται»¹⁵. Η πολιτική αναγκάζεται να υποχω-

ρήσει στις επιταγές του διεθνούς κεφαλαίου. Το κοινωνικό κράτος υποχωρεί εν ονόματι μιας αγοράς η οποία επιζητεί να αποδευτεί από το κόστος της κοινωνικής συνοχής, της εξασφάλισης της υλικής αναπαραγωγής της κοινωνίας. Και το άνοιγμα της ψαλίδας μεταξύ πλούσιων και φτωχών αυξάνεται δραματικά αφού κάθε μορφή προστασίας θεωρείται αντιπαραγωγική και αρνητική για την πορεία της παγκόσμιας οικονομίας.

Το γεγονός των πολλαπλών δυνατοτήτων του Internet και της πολύπλευρης φύσης του αφήνει τα περιθώρια μιας πεν αισιόδοξης προσέγγισης. Δεν είναι λίγοι αυτοί που υποστηρίζουν ότι το Διαδίκτυο και η δυνατότητα αμφίδρομης επικοινωνίας μπορούν να παίξουν καθοριστικό ρόλο στην αύξηση του δημοκρατικού χαρακτήρα της πολιτικής διαδικασίας και στην παροχή νέων δυνατοτήτων για συμμετοχή των πολιτών στην τοπική και εθνική πολιτική σφαίρα. «Το Internet ήδη έχει αποκτήσει πολιτική σημασία, καθώς ολοένα και μεγαλύτερος αριθμός πολιτών χρησιμοποιεί τις ιστοσελίδες για να ενημερωθεί σχετικά με τις κυβερνητικές πολιτικές και δράσεις, να συζητήσει διάφορα θέματα με άλλους συμπολίτες του, να έρθει σε επαφή με εκλεγμένους αξιωματούχους και να εξασφαλίσει εκλογικό υλικό και άλλες πληροφορίες που μπορούν να διευκολύνουν την αύξηση της ενεργού συμμετοχής στην πολιτική»¹⁶.

Στην Ευρώπη πολλοί είναι εκείνοι που θεωρούν ότι το δημοκρατικό έλλειμμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης μπορεί να μειωθεί με τη χρήση των νέων επικοινωνιακών μέσων, καθώς έχουν τη δυνατότητα να παρακάμπτουν τα σκεπτικιστικά εθνικά μέσα επικοινωνίας και να παρέχουν άμεσα πληροφορίες στους πολίτες¹⁷. Βεβαίως, όπως παρατηρεί και ο Κωνσταντίνος Τσου-

καλάς, το πρόβλημα του ελλείμματος δημοκρατίας είναι πολύ ευρύτερο. «Ξεπερνάει τη συγκυρία, τους θεσμούς και τα κόμματα. Ξεπερνάει την αύξουσα αδιαφάνεια και τεχνικοποίηση των πολιτικών αποφάσεων, ξεπερνάει την "κρίση της πολιτικής", ξεπερνάει τα προβλήματα που τίθενται με την ευρωπαϊκή ενοποίηση, ξεπερνάει ακόμη και την αμφισβησία που περιβάλλει αυτό που ονομάζουμε, ελλείπει άλλης ονομασίας, εθνικό κράτος. [...] Εντοπίζεται πριν απ' όλα στην αυξανόμενη αντικειμενική αδυναμία του οποιουδήποτε κοινωνικού σώματος να σταθμίζει αυτοβούλως τις γενικές κατευθύνσεις που επιθυμεί, και στην αυξανόμενη ανημπόρια του να κατανοεί και να θέτει υπό τη συλλογική κρίση του τις δυνάμεις που αλλάζουν ημέρα με την ημέρα τους όρους της συμβίωσής του»¹⁸.

Εξάλλου η χρήση του Internet μόνο θεωρητικά είναι απρόσκοπτη. Η προϋπόθεση ειδικών γνώσεων και ειδικού τεχνολογικού εξοπλισμού δημιουργεί νέες μορφές αποκλεισμού και ανισοτήτων¹⁹, πολίτες δύο κατηγοριών: των εχόντων πρόσβαση και των αποκλεισμένων.

Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΠΟΛΙΤΩΝ ΣΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

Σ' αυτό το πλαίσιο νέων δεδομένων για τη δημόσια και ιδιωτική σφαίρα αλλά και την πολιτική η σημασία της ύπαρξης κοινωνίας πολιτών²⁰ λαμβάνει νέες διαστάσεις. Ήδη μέσα στο Διαδίκτυο οι οργανώσεις πολιτών έχουν βρει ένα νέο βήμα έκφρασης, ένα μέσο άμεσης επικοινωνίας που παρακάμπτει τα φίλτρα των παραδοσιακών media. Το Internet έχει αποτελέσει για τους οργανωμένους πολίτες έναν δίαυλο άμεσης επικοινωνίας που ξεπερνά το τοπικό και εθνικό επίπεδο και καθίσταται παγκόσμιος. Ίσως η εμφάνι-

ση του παγκόσμιου πολίτη να θεωρείται ουτοπική καθώς οι θεσμικές προϋποθέσεις της υπέρβασης του έθνους-κράτους δεν έχουν συγκροτηθεί, ωστόσο ήδη γίνονται βήματα προς αυτή την κατεύθυνση. Κι ένα σημαντικό βήμα είναι η επικοινωνία και κινητοποίηση των οργανώσεων πολιτών σε παγκόσμια κλίμακα. Η αποτυχία της διάσκεψης του ΠΟΕ στο Σιάτλ, το Νοέμβριο του 1999, αποδόθηκε σε μεγάλο βαθμό, πέρα από τις εσωτερικές αντιθέσεις, στην κινητοποίηση οργανώσεων πολιτών από όλο τον κόσμο. Η συζήτηση για την παγκοσμιοποίηση παγκοσμιοποίησε τις αντιδράσεις των πολιτών. Κι

Πολιτικά κόμματα όλων των ιδεολογικών αποχρώσεων, μη κυβερνητικές οργανώσεις, ομάδες πίεσης και άλλες οργανώσεις της κοινωνίας πολιτών χρησιμοποιούν το Internet όχι μόνο ως μέσο για την αναζήτηση υποστηρικτών, αλλά ως πολλαπλασιαστή της δύναμής τους.

ένα μεγάλο μέρος της δραστηριοποίησής τους και της προσπάθειας ενημέρωσης για το τι ακριβώς θα σήμαινε η πλήρης απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου φιλοξενήθηκε στις ιστοσελίδες του κυβερνοχώρου. Αλλά και στη Μπανγκόκ, το Φεβρουάριο του 2000, στη σύνοδο των Ηνωμένων Εθνών για το εμπόριο και την ανάπτυξη (UNCTAD) υψώθηκαν οι φωνές των μη κυβερνητικών οργανώσεων οι οποίες διαμόρφωσαν τις προτάσεις τους για δημοκρατικότερους όρους παγκοσμιοποίησης και ίσες ευκαιρίες ανάπτυξης. Οι φωνές αυτές των μη κυβερνητικών οργανώσεων πολλαπλασιάστηκαν μέσα από το Διαδίκτυο.

Η περίπτωση της Πολυμερούς Συμφωνίας για τις Επενδύσεις (MAI)²¹, η οποία χαρακτηρίστηκε ως το μανιφέστο του παγκόσμιου καπιταλισμού αποτελεί

ένα ακόμη ενδεικτικό παράδειγμα διαδικτυακής δραστηριοποίησης της κοινωνίας πολιτών. Επεξεργασμένη στους κόλπους του ΟΟΣΑ, η ΠΣΕ παρέμενε άγνωστη στους πολίτες και ως ένα βαθμό και στους πολιτικούς, έως την ημέρα που ένα αντίγραφο του κειμένου έπεσε στα χέρια ενός διεθνούς συνασπισμού κινήματων πολιτών. Η Πολυμερής Συμφωνία για τις Επενδύσεις είδε το φως της δημοσιότητας μέσα από την ιστοσελίδα του «Public Citizen»²², κινήματος άμυνας των καταναλωτών το οποίο ίδρυσε ο Ralph Nader.

Μέσα από το Internet οι οργανώσεις πολιτών έρχονται σε επικοινωνία τόσο σε εθνικό όσο και σε υπερεθνικό επίπεδο συντονίζοντας τη δράση τους για την επίτευξη κοινών στόχων και διεκδικήσεων. Πολιτικά κόμματα όλων των ιδεολογικών αποχρώσεων, μη κυβερνητικές οργανώσεις, ομάδες πίεσης και άλλες οργανώσεις της κοινωνίας πολιτών χρησιμοποιούν το Internet όχι μόνο ως ένα μέσο για την αναζήτηση υποστηρικτών, αλλά ως έναν πολυεπίπεδο πολλαπλασιαστή της δύναμής τους. Τα μεγάφωνα του κυβερνοχώρου μπορούν να γίνουν ιδιαίτερα ηχηρά. Κι αυτός είναι ένας από τους λόγους εμφάνισης οργανώσεων πολιτών οι οποίες προσανατολίζονται στη δράση τους αποκλειστικά στο Διαδίκτυο.

Παράλληλα αναδύονται νέες μορφές παγκόσμιας συλλογικής δράσης: οργανώσεις πολιτών που οφείλουν την ύπαρξή τους ακριβώς στην ύπαρξη του Internet και οι στόχοι τους είναι συνυφασμένοι με την πορεία του Διαδικτύου. Είναι οι οργανώσεις των netizens. Στους κόλπους τους δραστηριοποιούνται πολίτες από ολόκληρο τον κόσμο και μοναδικό συνεκτικό τους στοιχείο είναι οι κοινοί τους στόχοι: η διασφάλιση της απρόσκοπτης λειτουργίας του Internet και η διατήρηση της αυτονομίας του. Λειτουργούν

ως ασφαλιστική δικλίδα ανάμεσα στις πιέσεις κρατικών αυταρχισμών και στις πιέσεις ενός συνεχώς αυξανόμενου εμπορικού πεδίου μέσα στον κυβερνοχώρο. Κινήματα και οργανώσεις πολιτών που τάσσονται κατά της λογοκρισίας και της «εκ των άνω» ρύθμισης του Διαδικτύου κινητοποιούνται υπέρ της ελευθερίας της έκφρασης και υπογραμμίζουν την ανάγκη αυτορύθμισης και αυτοδέσμευσης των netizens για τη διατήρηση ενός δημοκρατικού χαρακτήρα και την αποφυγή των κυβερνο-εγκλημάτων και κάθε εκχυδαϊσμού. Παράλληλα υψώνουν τη φωνή τους κατά της όλο και περισσότερο διαφαινόμε-

νης τάσης κυριαρχίας του Διαδικτύου από τον εμπορικό τομέα και την εμπορευματοποίηση κάθε υπηρεσίας.

Ο κυβερνοχώρος μπορεί να λειτουργήσει ως ακόμη ένα πεδίο έκφρασης της κοινωνίας πολιτών. Δημιουργεί νέες μορφές επαφής των ανθρώπων αποσυνδεδεμένες από το χώρο και το χρόνο. Μέσα από τις οπτικές ίνες οι netizens δεν έχουν φτιάξει έναν άλλο κόσμο αλλά μια εικονική εκδοχή του πραγματικού. Ο κυβερνοχώρος είναι ένας κατακερματισμένος χώρος στον οποίο αντανακλάται η κοινωνία. Επιστήμη, εμπόριο, διαφήμιση, ψυχαγωγία, κυβερνο-έγκλημα, πο-

λιτική, οργανώσεις πολιτών είναι μερικά από τα μέρη που τον συνθέτουν. Είναι ο χώρος στον οποίο αναπτύσσεται μια κυβερνο-κοινωνία χωρίς κοινωνικό ιστό, αν και η λογική της δημιουργίας της στηρίζεται ακριβώς σε αυτή την αρχή λειτουργίας: του ιστού. Μια κυβερνο-κοινωνία η οποία προφανώς παραμένει συνδεδεμένη με την παραδοσιακή κοινωνία και έχει τη δυνατότητα να επηρεάσει την κοινωνική πραγματικότητα σε εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

I. BIBLIA

- Blumler, Jay/Gurevich Michael: The Crisis of Public Communication. Routledge, London/New York, 1995.
Bobbio, Norberto: Το μέλλον της δημοκρατίας. Παρατηρήσεις. Θεσ/νίκη 1993.
Curran J. Gurevitch M, Woollacott J. (ed.): Mass Communication and Society. Edward Arnold/The Open University Press, London 1991.
Dahlgren, Peter: Television and the Public Sphere - Citizenship, Democracy and the Media. Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi.
Falk, Bennett: Εξερευνήστε το Internet. Κλειδάριθμος, Αθήνα 1994.
Gellner, Ernest: Η κοινωνία πολιτών και οι αντίπαλοί της. Συνθήκες ελευθερίας. Παπαζήσης, Αθήνα 1996.
Gillespie, Andrew, Robins, Kevin: «Geographical Inequalities: The spatial Bias of the new Communication Technologies». Journal of Communication, 39 (3), Καλοκαίρι 1989.
Habermas, Juergen: Το πραγματικό και το ισχύον. Συμβολή στη διαλογική θεωρία του δικαίου και του δημοκρατικού κράτους δικαίου. Νέα Σύνορα - Αιβάνας, Αθήνα 1996, σελ. 487.
Habermas, Juergen: The Structural Transformation of the Public Sphere. An Inquiry into a Category of Bourgeois Society. Polity Press, Great Britain 1989.
Η κουλτούρα των μέσων. Μαζική κοινωνία και πολιτιστική βιομηχανία. (συλ.). Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1994.
Keane, John: Μέσα Επικοινωνίας και Δημοκρατία. Πατάκης, Αθήνα 1996.
Le Monde Diplomatique: Μέσα Ενημέρωσης - Μηχανισμοί χειραγώγησης, τεύχος 8. Δρομέας, Αθήνα 1996.
Le Monde Diplomatique: Internet. Λα-

τρέια και τρόμος, τεύχος 11. Δρομέας, Αθήνα 1997.

- Lytard, Jean Francois: Η μεταμοντέρνα κατάσταση. Γνώση, Αθήνα 1993.
Loader, Brian D. (ed.): Cyberspace Divide: Equality, Agency and Policy in the Information Society. Routledge, London and New York 1998.
Lyon, David: The Electronic Eye: The Rise of Surveillance Society. University of Minnesota Press, Minneapolis 1994.
ΜακΚουέιλ, Ντένις / Βίνταλ, Σβεν: Μοντέλα Επικοινωνίας. Για τη μελέτη των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης. Καστανιώτης, Αθήνα 1993.
ΜακΛούαν, Μάρσαλ: Media - Οι προεκτάσεις του ανθρώπου, Κάλβος, Σειρά Τεχνολογία. Μέσα, Πολιτισμός, Αθήνα χ.χ.
Mathias, Paul: La cité Internet, Presses de Sciences Po, Paris 1997.
Νεγροπόντης, Νικόλας: Ψηφιακός κόσμος, Καστανιώτης, Αθήνα 1995.
Όρια και σχέσεις δημοσίου και ιδιωτικού. (συλ.) Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1996.
Παναγιωτοπούλου Ρ., Ρηγοπούλου Π., Ρήγου Μ., Νοτάρης Σ. (επιμ.): Η «κατασκευή» της πραγματικότητας και τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1998.
Poster, Mark: CyberDemocracy: Internet and the Public Sphere. University of California, Irvine, 1995.
Poster, Mark: The Second Media Age. Polity Press/Blackwell, Cambridge/Oxford 1996.
Poster, Mark: The Net as a Public Sphere?, Nast Publications, 1998.
Ραμονέ, Ιγνάσιο: Γεωπολιτική του Χάους, Πόλις, Αθήνα 1998.
Rheingold, Howard: The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier. Harper Perennials, New York 1993.
Thomson, John B.: Νεωτερικότητα και

Μέσα Επικοινωνίας. Παπαζήσης, Σειρά Κοινωνία, Πολιτική & Μέσα Επικοινωνίας, Αθήνα 1998.

Το μήνυμα του μέσου. Η έκρηξη της μαζικής επικοινωνίας. (συλ.). Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1991.

Τόφλερ, Άλβιν: Το τρίτο κύμα, Κάκτος, Αθήνα 1982.

Toffler, Alvin: Future Shock, Bantam, New York 1971.

Tsagarousianou, Roza/Tambini, Damian/Bryan, Cathy (ed): Cyberdemocracy: Technology, Cities and civic networks. Routledge, London & New York 1998.

Φουκώ, Μισέλ: Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής. Ράππας, Αθήνα 1989.

Χαραλάμπης, Δημήτρης: Δημοκρατία και παγκοσμιοποίηση. Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1998.

II. ΑΡΘΡΑ

Βολτόν, Ντομινίκ: «Internet: Το Φαρ Ουέστ της δημοκρατίας», επιμ. Ανδρέας Πανταζόπουλος, Αυγή, 23.9.98.

Bimber, Bruce: «The Internet and Political Transformation: Populism, Community, and Accelerated Pluralism», στο: Polity, vol. XXXI, Number 1, 1998.

Δεμερτζής, Νίκος: «Πολιτική δημοσιότητα, πρόσωπα και τηλεόραση. Η σχέση δημόσιου-ιδιωτικού στην εποχή της κοινωνίας του θεάματος», στο: Όρια και σχέσεις Δημόσιου και Ιδιωτικού, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1996.

Έκο, Ουμπέρτο: «Από τον Φουκώ στα πολυμέσα», Το Βήμα, 24.8.1997.

Habermas, Juergen: «Αγορά εναντίον πολιτικής», Θ. Γιαλέκτσης, Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία 25.2.96.

«Ηλεκτρονική δημοκρατία... μέσω "Περικλή"», Ελευθεροτυπία, 6/2 & 7/2/1995.

«Internet: "Ορχήστρα" για τον 21ο αιώνα», Κυριακάτικη Καθημερινή, Επτά Ημέρες, 1.2.98.

Μουζέλης, Νίκος: «Το ιδεώδες μιας κοινωνίας πολιτών». Το Βήμα. Κυριακή 14.12.1997.

Ο' Neil, Mathieu: «Internet ή το τέλος της ιδιωτικής ζωής». Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία. Le Monde Diplomatique. 4.10.1998.

«Privacy Online: A Report to Congress». Federal Trade Commission. June 1998.

Σπανδώνη, Ελένη / Φακατσέλης Αχιλλέας, κ.ά.: «Ο "μεγάλος αδελφός" φυλάκίζει το δίκτυο». Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία. Info. 3.3.1996.

«Τηλε-εργασία: Το όραμα έγινε πραγματικότητα». Η Καθημερινή. 31.1.93.

Τσουκαλάς, Κωνσταντίνος: «Η Δημοκρατία της Τεχνολογίας. Η απελευθέρω-

ση της γνώσης και οι δραματικές προεκτάσεις της». Το Βήμα. 19.10.1997.

Τσουκαλάς, Κωνσταντίνος: «Το έλλειμμα Δημοκρατίας». Το Βήμα. 13.9.1998.

Wallach, Lori: «Το νέο μανιφέστο του παγκόσμιου καπιταλισμού». Le Monde Diplomatique. Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία. 22.2.1998.

III. ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

Donath, Judith: «Identity and Deception in the Virtual Community».

<http://judith.www.media.mit.edu/Judith/Identity/IdentityDeception.html>

Kester, Grant: «Access Denied: Information Policy and the Limits of Liberalism». <http://www.rochester.edu/College/FS/Publications/KesterAccess.html>

Lyons, David: From Big Brother to Electronic Panopticon.

<http://www.rochester.edu/College/FS/Publications/Lyons.html>

Morris, Merrill/Ogan, Christine: «The Internet as Mass Medium».

<http://shum.huji.ac.il/jcmc/vol1/issue4/morris.html>

Poster, Mark: «The Net as a Public Sphere».

<http://www.wired.com/wired/3.11/departments/poster.if.html>

Verstraeten, Hans: «The Media and the Transformation of the Public Sphere». <http://www.vub.ac.be/SCOM/cemeso/paper-uk.html>

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για μια αναλυτική προσέγγιση των μοντέλων επικοινωνίας βλ. Ντένις ΜακΚουέλ. Σβεν Βίνταλ: Μοντέλα Επικοινωνίας. Για τη μελέτη των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης. Καστανιώτης. Αθήνα 1991.

2. Paul Mathias: La cité Internet. Presses de Sciences Po. Paris 1997. σελ. 47.

3. Βλ. Juergen Habermas: The Structural Transformation of the Public Sphere. An Inquiry into a Category of Bourgeois Society. Polity Press. Great Britain 1989.

4. Mark Poster: The second media age. Polity Press/Blackwell. Cambridge/Oxford 1996. σελ. 28.

5. Mark Poster: «The net as a Public Sphere?», στο <http://www.wired.com/wired/3.11/departments/poster.if.html>.

6. Mark Poster: «The Net as a Public Sphere?», στο <http://www.wired.com/wired/3.11/departments/poster.if.html>

7. Paul Mathias: La cité Internet. Presses de Sciences Po. Paris 1997. σελ. 122 - 123.

8. Juergen Habermas: «Αγορά εναντίον πολιτικής». Θ. Γιαλκέτσης. Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία. 25.2.96.

9. Βλ. Mathieu O' Neil: «Internet ή το τέλος της ιδιωτικής ζωής». Le Monde Diplomatique. Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία. 4.1.1998.

10. Για μια μεταφορά του «πανοπτικού» του Bentham και του Foucault στη συζήτηση για τις σύγχρονες τεχνολογίες και τις δυνατότητες παρακολούθησης των πολιτών βλ. David Lyon: The Electronic Eye: The Rise of Surveillance Society. University of Minnesota Press. Minneapolis 1994. Mark Poster: CyberDemocracy: Internet and the Public Sphere. University of California. Irvine 1995. Mark Poster: The second media age. Polity Press/Blackwell. Cambridge/Oxford 1996. John B. Thomson: Νεωτερικότητα και Μέσα Επικοινωνίας. Παπαζήσης. Αθήνα 1998. σελ. 221 - 224 και Norberto Bobbio: Το μέλλον της Δημοκρατίας. Παρατηρήσεις. Θεσσαλονίκη 1993. σελ. 125 - 128.

11. Στις Η.Π.Α. γίνονται διασταυρώσεις των αρχείων ληξιαρχείων, ομοσπονδιακών υπηρεσιών, αστυνομίας και δικαστηρίων.

φυλακών, πανεπιστημίων, βιβλιοθηκών, του στρατού, των χρηματοπιστωτικών οργανισμών. Αναλυτικά για τον τρόπο συγκεντρώσεως προσωπικών στοιχείων μέσω του Internet βλ. την έκθεση της Ομοσπονδιακής Επιτροπής Εμπορίου των Η.Π.Α. «Privacy Online: A Report to Congress». Federal Trade Commission. June 1998.

12. David Lyon: The Electronic Eye: The Rise of Surveillance Society. University of Minnesota Press. Minneapolis 1994. σελ. 72.

13. Juergen Habermas: Το πραγματικό και το ισχύον. Συμβολή στη διαλογική θεωρία του δικαίου και του δημοκρατικού κράτους δικαίου. Νέα Σύνορα - Λιβάνης. Αθήνα 1996. σελ. 487. Για μια ανάλυση της σχέσης δημόσιου και ιδιωτικού και τις επιπτώσεις των ΜΜΕ σε αυτή βλ. Νίκος Δεμερτζής: «Πολιτική δημοσιότητα, πρόσωπα και τηλεόραση. Η σχέση δημόσιου - ιδιωτικού στην εποχή της κοινωνίας του θεάματος». στο: Όρια και σχέσεις Δημόσιου και Ιδιωτικού, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα. Αθήνα 1996. σελ. 539.

14. «Τηλε-εργασία: Το όραμα έγινε πραγματικότητα». Η Καθημερινή. 31/1/93.

15. Δημήτρης Χαράλαμπος: Δημοκρατία και Παγκοσμιοποίηση. Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα. Αθήνα 1998. σελ. 213.

16. Bruce Bimber: «The Internet and Political Transformation: Populism, Community and Accelerated Pluralism», στο: Polity, vol. XXXI, Number 1. 1998. σελ. 133 - 160. Εκτός από τα sites των πολιτικών κομμάτων, χαρακτηριστικό είναι και το site της U.S.A on line: <http://gnove.ufl.edu/~cconrad/cyberdemo/sites.html>, όπου ο πολίτης μπορεί να ενημερωθεί και να έρθει σε επαφή με όλους τους πολιτικούς θεσμούς των Ηνωμένων Πολιτειών.

17. Cathy Brian, Roza Tsagarousianou, Damian Tambini: «Electronic democracy and the civic networking movement in context», στο: Roza Tsagarousianou, Damian Tambini, Cathy Brian (eds): Cyberdemocracy. Technology, cities and civic networks. Routledge. London/New York 1998. σελ. 2.

18. Κωνσταντίνος Τσουκαλάς: «Το έλλειμμα Δημοκρατίας». Το Βήμα. Κυριακή 13.9.1998.

19. Για τις διαφορές που προκαλούν οι νέες τεχνολογίες ανάμεσα στο κέντρο και στην περιφέρεια και για μια διεξοδική ανάλυση των νέων συγκεντρωτικών δομών των τηλεπικοινωνιακών βιομηχανιών βλ. το άρθρο των Andrew Gillespie & Kevin Robins: «Geographical Inequalities: The spatial Bias of the new Communication Technologies». Journal of Communication. 39 (3). Καλοκαίρι 1989. Επίσης βλ. Pascal Renaud, Asdrad Torres: «Μια ευκαιρία για το Νότο», στο: Internet. Λατρεία και τρόμος. Le Monde Diplomatique. Δρομέας. Αθήνα 1997. σελ. 38 - 42. Pascal Renaud: «Το μέλλον της πληροφορικής στις χώρες του Νότου», στο ίδιο. σελ. 80 - 81 και «Το Internet στις σχέσεις Βορρά - Νότου», στο ίδιο. σελ. 90 - 92. Για μια αναλυτική παρουσίαση των σχέσεων Βορρά - Νότου, αλλά και για τις ανισότητες που παράγουν οι νέες τεχνολογίες της πληροφορίας και της ενημέρωσης βλ. Trevor Haywood: «Global networks and the myth of equality: trickle down or trickle away?», στο: Brian D. Loader (ed.): Cyberspace Divide: Equality, Agency and Policy in the Information Society. Routledge. London 1998. σελ. 19 - 34. και Mike Holderness: «Who are the world's information poor?», στο ίδιο. σελ. 35 - 54.

20. Για την έννοια της κοινωνίας πολιτών βλ. Ernest Gellner: Η κοινωνία πολιτών και οι αντίπαλοί της. Συνθήκες ελευθερίας, Παπαζήσης. Αθήνα 1996. Βλ. επίσης Juergen Habermas: Το πραγματικό και το ισχύον. Συμβολή στη διαλογική θεωρία του δικαίου και του δημοκρατικού κράτους δικαίου. Λιβάνης. Αθήνα 1996. σελ. 439 - 510. Ν. Μουζέλης: «Το ιδεώδες μιας κοινωνίας πολιτών». Το Βήμα. Κυριακή 14.12.1997.

21. Αναλυτικά για την περίπτωση της ΠΣΕ βλ. Lori Wallach: «Το νέο μανιφέστο του παγκόσμιου καπιταλισμού», στο Le Monde Diplomatique. Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία. 22.2.1998. Ολόκληρο το κείμενο της Συμφωνίας δημοσιεύθηκε και στη διεύθυνση: <http://www.monde-diplomatique.br/md/dossiers/ami>.

22. Η σελίδα αυτή βρίσκεται στη διεύθυνση <http://www.citizen.org>.

Διακυβεύματα και πρωτοβουλίες

Η κοινωνία των πολιτών στο Σηάτλ και στο Νταβός

• ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΙΤΑΤΟΣ •

Το Δεκέμβριο του 1999 συνήλθε στο Σηάτλ ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου και τον Ιανουάριο του 2000 στο Νταβός το Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ. Από τις κινητοποιήσεις που έγιναν με την ευκαιρία αυτών των συναντήσεων, η πιο ορατή -προς τα έξω- εκδήλωση ήταν οι συγκρούσεις αστυνομίας και διαμαρτυρομένων. Οι εικονολήπτες έβλεπαν απέναντί τους εκείνους που εκπροσωπούν την αλληλεγγύη και το σεβασμό, την ευθύνη και την τιμή του ανθρώπου. Όμως οι τηλεθεατές είδαν το ακριβώς αντίθετο. Στη μια πλευρά τα πλακάτ με θαλάσσιες χελώνες, και στην άλλη οι αίθουσες συσκέψεων.

Ο νους συγκρατεί εικόνες γραφικών διαδηλωτών που τα σπάνε και αστυνομίας που τους απωθεί, δηλαδή της αταξίας που επιτίθεται και της τάξης που αμύνεται για να προστατεύει τους συσχεπόμενους παράγοντες. Από μόνη της αυτή η αντίληψη των πραγμάτων, τόσο άσχετη με το τι πραγματικά αφορούν οι κινητοποιήσεις, αποτελεί επιτυχία της διάθλασης που καλλιεργούν τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης.

Τα στοιχεία που ακολουθούν είναι μέρος από τις ιστοσελίδες του υπογράφοντος που βρίσκονται στη διεύθυνση:

www.athenian.net/f-energieis/wtowef.htm

Όποιοι τις επισκεφθούν μπορούν να τις δουν και ως εναλλακτική εκδοχή αυτού του άρθρου -με τη διαφορά ότι οι ιστοσελίδες ενημερώνονται και εμπλουτίζονται τακτικά, δίνοντας στον αναγνώστη την ευχέρεια ν' ακολουθεί το νήμα του δικού του ενδιαφέροντος.

Ποιους ευνοούν τα συγκροτήματα παραγωγής και διακίνησης τηλεοπτικού λόγου; Ποιες ερμηνείες υποβάλλουν και προωθούν; Πώς το καταφέρνουν;

Πόσο καλά γνωρίζουμε το σκοπό αυτών των συσκέψεων; Ποια θέματα έχουν στην ημερήσια διάταξη; Πώς λαμβάνουν αποφάσεις; Με τίνων τα κριτήρια; Ποια είναι τα επιχειρήματα όσων αντιτίθενται; Τι συμφέροντα εκπροσωπεί η κάθε πλευρά; Τέλος, τι σχέση έχουν όλα αυτά με την Ελλάδα; Ποιοι «δικοί μας» συμμετέχουν στην αντιπαράθεση; Με ποιες θέσεις; Έχει να αρθρώσει κάποιο λόγο η κοινωνία -των πολιτών, μην ξεχνάμε- πάνω σε όσα διακυβεύονται; Ή θεωρούνται πως ανήκουν σε σφαίρες πέραν των ικανοτήτων αντίληψης και έκφρασης της κοινωνίας;

Υπάρχει ένα κεντρικό ερώτημα που ενώνει όλα τα υπό συζήτηση θέματα. Αφορά τις αντιλήψεις περί αυτονόητου που δεσπόζουν στο WTO και στο WEF. Για συντομία, χρησιμοποιούμε τους όρους WTO και WEF αντιστοίχως για τον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου (World Trade Organization) ως εκτελεστική εξουσία, και για το

Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ (World Economic Forum που συνέρχεται στο Νταβός) ως παρακοινοβούλιο προυχόντων με νομοπαρασκευαστικά ενδιαφέροντα. Τόσο το WTO όσο και οι συνερχόμενοι στο WEF ενδιαφέρονται για την οικονομική όψη των πραγμάτων -εκείνη που αφορά τις επιχειρήσεις- και θεωρούν πως εάν οι προεκτάσεις τους στην κοινωνία και στη φύση δημιουργούν κάποιο κόστος, αυτό δεν τους αφορά. Αυτές οι αντιλήψεις, που είναι τόσο εμπεδωμένες σήμερα, θα φαίνονται φεουδαρχικές στις επόμενες γενιές, όταν εκείνες θα περιγράφουν τη δική μας. Γι' αυτό, οι αμφισβητήσεις απέναντι στο WTO και στο WEF δεν αφορούν μόνο τους θεσμούς της δυστοπίας, αλλά και τον καθημερινό λόγο που τους νομιμοποιεί.

Το μόνο που μπορεί να κάνει ένα σύντομο άρθρο όπως αυτό είναι να υπενθυμίσει πως υπάρχουν τέτοια ερωτήματα και να δώσει εργαλεία σε όποιον θέλει να τα διερευνήσει περαιτέρω. Τα εργαλεία αυτά στηρίζονται στη χρήση του Ίντερνετ, ως τεχνολογία επικοινωνίας και ως αρχείο δεδομένων.

ΜΠΟΡΕΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ Ν' ΑΦΗΝΕΙ ΑΣΥΔΟΤΗ ΤΗΝ ΑΓΟΡΑ;

www.acpsec.org/gb/trade_e.html

Κάτω από τον τίτλο «bananas» υπάρχει σελίδα με θέμα «The facts in the banana dispute». Τι σχέση έχουν οι μπανάνες που τρώμε στην Ελλάδα με την ανάπτυξη φτωχών χωρών; Οι εταιρείες Dole και Chiquita διαθέτουν βιομηχανοποιημένες φυτείες στην Κεντρική Αμερική. Ενώ αντιθέτως στις χώρες

της Καραϊβικής και της Αφρικής λειτουργούν χιλιάδες μικρές ιδιοκτησίες των οποίων μοναδικός πόρος είναι οι εξαγωγές προς Ευρώπη. Με την υποστήριξη του Παγκοσμίου Οργανισμού Εμπορίου (WTO), οι Dole και Chiquita απαιτούν ελεύθερη πρόσβαση στις ευρωπαϊκές αγορές, γνωρίζοντας πως αυτό θα διαλύσει τον οικονομικό και κοινωνικό ιστό μικρών φτωχών χωρών, ένα πρόβλημα που, όπως δηλώνουν, δεν ανήκει στη δική τους δικαιοδοσία. Κοιτάξτε τι μάρκα τρώτε και σκεφθείτε πως τις αγοράσατε με έκπτωση, χάρη στις ζωές που ρημάζουν σε κάποια μακρινή χώρα.

➤ www.evb.ch/bd/davos.htm

Σελίδα του «Public Eye on Davos» από την οργάνωση Berne Declaration, ελβετική μη κυβερνητική οργάνωση. Θέματα: ποιες αποφάσεις προετοιμάζονται στο παρακοινοβούλιο του Νταβός που αφορούν το διεθνές εμπόριο, τις ροές κεφαλαίων και το περιβάλλον.

➤ www.turnpoint.org/global.html

«Αόρατη διακυβέρνηση» το WTO ως πρώτη παγκόσμια κυβέρνηση: κανείς δεν την εξέλεξε, σε κανένα δεν λογοδοτεί, όμως υπονομεύει μεθοδικά την εθνική κυριαρχία των κρατών.

➤ www.athenian.net/f-energeies/themata/attali.htm

Τα όρια της αγοράς και της δημοκρατίας (στα ελληνικά). Δοκίμιο για τα προγεφυρώματα της δυστοπίας που χτίζουν ασύδοτες μειονότητες.

Η ΑΝΟΡΘΟΛΟΓΙΚΟΤΗΣ ΤΟΥ HOMO ECONOMICUS

Νομιμοποιείται πλέον κανείς να μιλά για οικονομική «επιστήμη»; Καθώς επεκτείνεται η αμφισβήτηση των βασικών παραδοχών της, γίνεται φανερό ότι στηρίζεται λιγότερο σε νόμους παρά σε δόγματα. Και ότι αυτά αντιστρατεύονται την έννοια του «γενικού καλού» διότι σκοπίμως δεν λαβαίνουν υπόψη δύο ουσιώδεις παραμέτρους. Την ύπαρξη ενός κόστους στις οικονομικές πράξεις που φορτώνεται σε αμέτοχους τρίτους, δίχως να τους προσφέρονται τα οφελήματά τους. Και τη διασπάθιση μη ανανεώσιμων πόρων που ανήκουν στην ανθρωπότητα, αδιαφορώντας για τις συνέπειες που προκαλούνται.

➤ www.athenian.net/f-energeies/themata/growth.htm

Με ήρεμα και λογικά επιχειρήματα, ο οικονομολόγος Herman Daly αμφισβητεί την έννοια της «ανά-

πτυξης» και αναλύει τις πλάνες της, όπως έχουν στηριχθεί από την οικονομική «επιστήμη».

Ο Daly υποστηρίζει την υιοθέτηση ενός οικονομικού συστήματος ισορροπίας (steady state economics) που μπορεί να εξασφαλίσει την ανθρωπίνη ευημερία.

ΠΟΙΟΥΣ ΣΥΜΦΕΡΟΥΝ ΤΑ ΜΕΤΑΛΛΑΓΜΕΝΑ ΤΡΟΦΙΜΑ;

➤ www.turnpoint.org/geneng.html

«Ποιος παίζει τους θεούς στον 21ο αιώνα;» – επιχειρηματικά φέουδα διαμοιράζονται το τελευταίο κομμάτι της Φύσης που είχε μείνει απείραχτο: τη γενητική δομή φυτών, ζώων και ανθρώπων.

➤ www.gn.apc.org/pmhp/gs

Σελίδα του genetiX snowball για την ειρηνική αντίσταση απέναντι στα μεταλλαγμένα τρόφιμα. Περιέχει το εγχειρίδιο δράσης «Handbook for Action: a guide to safely removing genetically modified plants from release sites in Britain». Στην Ελλάδα τι γίνεται;

ΥΠΑΡΧΕΙ ΕΝΤΙΜΟΣ ΤΡΟΠΟΣ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗΣ ΤΩΝ ΚΟΜΜΑΤΩΝ;

➤ www.opensecrets.org/lobbyists/index.htm

Χρήμα και πολιτική. Ποιος θα περιγράψει εξίσου μεθοδικά τα εν Ελλάδι ισχύοντα;

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Καταλήγοντας, ας υπενθυμίσουμε σε τι οφελεί όλος αυτός ο «ακτιβισμός». Ξεκινά από πρόσωπα που ενδιαφέρονται για τα κοινά και που θεωρούν ότι η τροπή των πραγμάτων αδικεί τον άνθρωπο. Ως συγκεκριμένη πράξη, η διαμαρτυρία τους δείχνει αδύναμη απέναντι στις κατεστημένες δυνάμεις. Όμως δεν αναμετρώνται με τη γλώσσα των ροπάλων αλλά με εκείνη του λογικού νου. Γι' αυτό και η κυριότερή τους πράξη είναι η ενημέρωση, ώστε ν' αλλάξει σταδιακά ο τρόπος που βλέπουμε αυτά που θεωρούνται αυτονόητα. Όταν συνειδητοποιούμε τα όσα γίνονται –ή αμελούνται– από εκείνους που ενεργούν εν ονόματί μας, έχουμε κάνει το πρώτο βήμα –ως κοινωνία πολιτών– για ν' αφαιρέσουμε τη νομιμοποίηση από εκείνους που δεν την αξίζουν.

